

MEVDÛDÎ

SELÇUKLULAR TARİHİ

I

Urduca'dan çeviren:
Ali GENÇELİ

HİLÂL YAYINLARI
P. K. : 448 ANKARA
TELEFON : 11 95 03

Kapak resmi : Gürbüz AZAK
Dizgi, baskı, cild : FATİH Matbaası
Kapak baskısı : FATİH Ofset
Baskı tarihi : EYLÜL 1971

«Selçuklular, olgun inançlı ve saffetli bir imana sahip bulunuyorlardı. Ehl-i Sünnet mezheplerine bağlı idiler. Fıkhi ve medenî hususlarda bütün Müslümanların rızalarına ve İslâm fıkhiına göre hareket ediyorlardı. Halk da bu inançta olduğu için, takip ettikleri bu siyaset sebebiyle herkes tarafından seviliyorlardı.»

**SİPARİŞ
ADRESİ :**

P.K.: 448

ANKARA

Tel.: 11 95 03

KİTABI NEŞREDENİN ÖNSÖZÜ

Mevlânâ Seyyid Ebu'l-A'lâ Mevdûdî'nin yazmış olduğu «Selçukîler» isimli bu tarihi eserin birinci cildi, elimizde bulunan bu baskısından önce 1954 yılında yayınlanmıştı. Bu kitab, kısa bir zamanda satılıp bulunmaz oldu.

Uzun zamandan beri dost ahabab ve okuyucular, bu kitabın yeniden basılmasını arzu ediyorlardı. Biz de olabilir ki, muhterem müellifin zamanı müsait olur da bu eserin ikinci cildini hazırlar ve iki cildini de birden yayımlarız diye düşünmüştük. Bunun için bu cildin baskısını geciktiriyorduk. Fakat muhterem Mevlânâ hazretlerinin bir hayli yüklü olan ilmi çalışmaları ve bilhassa pek meşhur ve değerli bir eser olan «Tefhim ül-Kur'ân» isimli tefsirinin telif işi ile meşgul olması, kendisine bu esere vakit ayırmak imkânını vermiyordu. Diğer taraftan, İslâm tarihi talebeleri ve meraklılar hep ısrarla bu kitabın üzerinde duruyorlardı. Biz de, bu sebepten dolayı bu eserin ikinci cildini beklenmeden, bu cildi yeniden hazırlamaya ve basmaya karar verdik, Ümid ederiz ki, bu vesile ile kendilerine faydalı bir eser sunabilelim.

Şimdi, Cenab-ı Hakkın dergahına dua ederek, Mevlânâ hazretlerine uzun ömür, sıhhat ve afiyet temenni edelim ki, bir an evvel bu eserin ikinci cildini hazırlasın ve diğer ilmi eserleri ile birlikte bu eserden de hakkıyla istifade etmek imkânı elde dilsin. Ve aynı zamanda diğer ilmi eserler de ikmâl edilmiş olsun...

Lahor, Eylül 1966

Ahlâk Hüseyin

İslâmî Neşriyat Müessesesi Müd.

MÜELLİFİN ÖNSÖZÜ

Selçukî devletinin tarihi, İslâm'ın kudret ve büyüklük devrinin mühim safhalarındandır. Abbâsî hilâfetinin siyâsî yıkılışından sonra, İslâm ülkelerinin büyük bir kısmını tek bir merkez idaresinde toplanmaya muvaffak olan bir saltanat ve hükûmet sülâlesi ortaya çıkabilmiş ise, böyle bir soy ancak Selçukiler olmuştur. Çin hududundan, Ak Deniz kıyılarına kadar, Aden körfezinden Harizm ve Ahbaz memleketlerine kadar, bütün müslüman kavim ve milletlerinin birleşmesini sağladılar. O zamanki Asya kıtasını en iyi bir ülke haline getirdiler. O zamanki Asya, sadece İslâm medeniyetinin merkezi olmakla kalmayıp, aynı zamanda bütün dünya medeniyetinin yol gösterici önderliğini de eline almış oldu. Siyâsî çekişmeler durumundan ve parça parça olmaktan kurtulup, insan medeniyetinin büyük bir kısmının esasını teşkil edecek kadar bu medeniyette bir hisse aldılar. Ve medeniyet binasından kendi hisselerine düşen bu kısmı da iyi bir şekilde ortaya çıkardılar. Bundan başka, bu kavmin tari-

hini bizim için ehemmiyetli kılan mesele şudur: Biz müslümanlar onların devrinde ilerlemek imkânı bulduk ve medeniyette önderlik etmek hususunda en yüksek devirleri geçirdik. O zaman parçasında, müslümanlar insanlık aleminin önderi ve yol göstericisi ve medeniyetin liderliği bakımından bütün dünya milletlerinden ve kavimlerinden ileri gitmişlerdi. Kuvvet, kudret, medeniyet, ilim, fen, çhlaak, araştırma, içtihat, maneviyat ve hülâsa her bakımdan ve her hususta üstünlük elde etmişler ve o devirde, müslümanlar dünya milletlerinin bir nevi medenî önderliğini ellerinde tutmuşlardı. Böyle bir devir geçtikten sonra, ne yazık ki, müslümanların bu üstünlükleri ve ileri hamleleri son bulmağa başlamıştır.

Onlardan sonra yine de uzun zaman İslâm milletlerinin medeniyet kaynakları kesilmeyerek akmasına devam etmiş, nice nice büyük fıkah ilim adamları yetişmiş ve bir çok fatihler ortaya çıkmış ve bir hayli saltanatlar ve hükûmetler de kurulmuştur. Mısır'da, Rum'da (Anadolu ve Rumeli) ve Hindistan'da bir kaç ileri gelen devletler de teşekkül etmiş olmasına rağmen yine de İslâm'ın varlığına indirilmiş bulunan öldürücü Moğol istilâsı darbesinin karşısında dayanamamış ve bu darbe ile İslâm ülkelerinin ta kalbine kadar hançerini saplamış ve İslâm'ın kalbini de yaralayabilmek imkânını elde etmiştir. Artık İslâm kavimlerinin eli ayağı bağlanmış ve müslümanlar dünyadaki içtimâî yaşayışın önderliğini ellerinde tutamamışlardır.

İşte bu hususları göz önünde bulundurarak, biz şunu ileri sürebiliriz ki, Selçukî devletinin tarihi, İslâm tarihinin parlak devirlerinin en son ve en büyük aydınlığı olmuştur. Bunun içindir ki, Selçukî tarihinin dünya tarihinde, hâs ve mühim bir mevkiî vardır.

SELÇUKİ TARİHİNİN DEVRELERİ

Bu devrin başlangıcı Hicri beşinci (Milâdî 11 inci) asrın başlarına tesadüf eder. Yine Hicrî yedinci (Milâdî 13 üncü) asrın sonlarında nihayet bulur. Aşağı yukarı bu devirde, Selçukî devleti üçyüz sene kadar, bazan yükselip bazan aşağıya doğru yönelip devam edip gitmiştir. Bu hükûmetin en parlak devri Hicrî sene 429 (Milâdî 1037) den Hicri 552 (Milâdî 1157) yani 123 sene sürmüştür. Bu müddet bu hükûmetin yükseliş devri olmuştur. Bu zaman zarfında Tuğrul, Alp Arslan, Melik Şah, Berkiyarık, Mehmet ve Sancar hüküm sürmüşlerdir. Bu hükümdarlar, tarih lisanı ile Selçukîlerin «Büyükleri» diye anılırlar. Onların devrinden sonra bu muazzam saltanat gerilemeğe ve dağılmağa yüz tutmuştur. Çeşitli İslâm ülkelerinde bazı Selçukî Şehzade ve emirleri bir kısım muhtar veya müstakil hükûmetler ve devletler tesis edebilmişler ise de yukarıda bahsi geçen devrin azameti bir daha elde edilememiştir.

Bu hükûmetlerin ve devletlerin en mühimleri şunlardır:

Kirman Selçukîleri, Irak Selçukîleri, Şam ve Rum Selçukîleridir ki sırasıyla bunlara İslâm tarihinde Selâçika-yi Kirman, Selâçika-yi Irak, Selâçika-yi Şam ve Selâçika-yi Rum denir.

Bu hükûmetlerin hepsi de büyük Selçukî devletinin zamanında kurulmağa başlamışlar ve o devirden sonra da bir müddet devam edip gelmişlerdir.

Aşağıdaki cedvelde bunların vaziyetlerini ve devam müddetlerini görebiliriz:

Irak ve Kürdistan Selçukîleri: 511-590 Hicrî (1117-1194 Milâdî)

Sam (Suriye) Selçukîleri: 487-511 Hicrî (1094-1117 Milâdî)

Kirman Selçukîleri: 433-583 Hicrî (1041-1187 Milâdî)

Rum Selçukîleri: 570-700 Hicrî (1077-1300 Milâdî)

İşte bizim bu eserimizin mevzuu da büyüklü küçüklü bu Selçukî devletlerinin tarihini anlatmaktır. Fakat tarih yazarlığı bakımından, önce göz önünde bulundurulması icap eden nokta Selçukîlerin hangi ülkelerde ise başlamış olmalarıdır? Ve aynı zamanda şu suallere de cevap vermek gerekir: Hangi ülkelerde hükümdarlık ettiler? Bunun sebepleri ne idi? Hangi ülkeleri bırakıp çekildiler? Niçin çekildiler? Bu hususları da izah etmek tarih araştırması bakımından ehemmiyetli ve lazımdır. Selçukîlerin tarih sahnesine çıkış sırasında İslâm âleminin vaziyeti ve ahvalının ne merkezde olduğunu da açıklamak gerekir. Selçukîler ne gibi şartlar içinde işe başlamışlardır? Orta Asyadan gelmeleri ile İslâm ülkelerinde ne gibi değişiklikler vuku bulmuştur? Tarih sayfalarından çekilmelerinden sonra dünya ve bilhassa İslâm âlemi ne gibi bir duruma düşmüştür ve ne gibi değişiklikler geçirmiştir? Bahsimizin bu yönü de ele alınmalıdır.

Selçukî tarihini anlatmağa başlamadan önce yukarıda bahs ettiğimiz hususların hepsine ait bilgi vermek icap eder ki, tarih ilmi le uğraşan kimseler için bu bahis daha aydın ve daha açık bir şekilde anlaşılabilir. Okuyucuların ve tarih meraklılarının önünde de belirmiş olsun.

ABBASİ DEVLETİNİN YIKILIŞI

Abbâsîlerin saltanatı (hilâfet) ellerine geçirmelerini en başta gelen sebebi, Acemlerin Araplara karşı gösterdikleri aksülamel neticesinde olduğu bilinen bir gerçek-

tir. Abbâsîler, Acemler (Araplardan başkaları, bilhassa İranîler) in yardımı ile, Emevî hilâfetini ortadan kaldırarak onun yerine Haşimî yani Abbâsî hilâfetini kurdular. Bu acem unsuru, işin başlangıcında Abbâsî hilâfetinin yardımcıları ve bu yeni iktidar için bir kol kuvveti mahiyetinde idiler. Fakat zamanın ilerlemesiyle yavaş yavaş Araplık, Acemlik daha doğrusu Arapçılık ve Acemcilik fikirleri ortaya çıktı. Gitgide bu durum ilerledi ve şekil değiştirdi. Bu defa Acemler, (İranîler) Hüsrev Perviz ve Nüşîrevan'ın devrini sayıkladılar. Acem hakimiyetinin sağlanmasının rüyasını görmeye başladılar. Memun ve Emin arasındaki savaşlar (iç savaşlar) hakikatte Memun ile Emin'in hilâfet savaşı değil de, iktidarı elde etmek için hilâfet davası kılıfına girmiş bulunan bir nevi Arap ve Acem unsurunun savaşı idi. Bu çatışma Mutasım devrine kadar çeşitli şekillere bürünerek sürüp gitti. Bu mücadeleler neticesinde İslâmî hükûmet bir hayli büyük tehlikeler geçirdi. Saltanatın idaresini elde tutmak için, bu iki zıt unsuru birbiri ile mezc etmek icap ediyordu. Bu iki unsurun birbirleri ile bağdaşmalarını sağlamak zarureti kendisini hissettiriyordu.

O zaman Mutasım gayet güzel bir tedbir düşündü. Bu iki unsurun dışında üçüncü bir unsuru ortaya çıkarmakla, bu hususu sağladı. Dengeyi sağlayan bu zümre ne Arap ve ne de Acem olmayan Türk unsuru idi. (1) Bu câ-

(1) Abbâsî halifeleri, Beni Ümmeyye'nin aksine çeşitli milletlerin kanlarını taşıyorlardı. Bazısının annesi Arab, bazılarının ki de Türk, İran, Berberî ve Saklabî (ıslav) idi. Tabii ki, bu annenin kendi çocukları üzerinde kuvvetli tesirleri vardı. Bu tesir bazan, halifeyi kendi annesinin milletine karşı taraf tutmak yoluna sevk ediyordu. Siyaset sahasındada bu tesirler kendisini gösteriyordu. Meselâ Halife Emin'in annesi Arabdı. Emin, bu yüzden Arablara karşı mütemayıl olduğu için, onlara sevgi gösteriyor,

mia, hem Araplardan, hem de Acemlerden kuvvet bakımından üstündü. İcabında saltanat ve devletin kuvvet ve kudretini sağlam tutmak için bu zümre kullanılıyordu. Mutasım'ın bu tedbiri siyasî bakımdan faydeli olduğu kadar da tehlikeli idi. Zira bahsi geçen o iki muhalif unsur arasında dengeyi sağlamak maksadı ile ortaya çıkarılan bu üçüncü unsur, aynı zamanda saltanatın ve devletin idaresini de kendi ellerine alabilir ve hilâfet gerçekte kendileri idâre edebilirlerdi. Ancak, bu üçüncü unsuru dikkatli bir şekilde idâre etmek imkânı sağlanabilecek olursa, o zaman faydeli olabilirlerdi. Bunlar arasındaki münasebetleri öyle bir şekilde tertip etmek icab ediyordu ki, bu unsurlardan hiç birisi, kesin bir şekilde üstünlüğü ele geçiremesinler ve birbirlerine karşı dengeyi bozmasınlar. (2) Fakat Mutasım, bu noktayı göz önünde tutmadı. Kendi tedbirini düşünce planından tatbikat sahasına çıkarmak için, Türk kavimlerine mensup bulunan köleleri ve satın alınanları bir araya toplayarak bunlardan bir ordu teşkil etti. Bunlar da ırklarına mahsus olan hususiyetleri ve milliyetlerine has olan nesli dirayetleri ba-

kendilerine yakınlık hissi besliyordu. Bundan dolayı memleket idaresi işlerini ve devlet meselelerini halletme vazifelerini hep Arablara veriyordu.

Memun'un annesi ise Acem idi. O da Acemlere tarafdarlık ediyordu. Nitekim Acemlerin yardımı ile Arabların kuvvetini kırarak hilâfeti ele geçirdi. Mutasımın da annesi Türkdü. Bunun için Mutasımda Türklere taraf'tar olduğundan onlara itimat gösterip, mühim devlet işlerini bu zümrenin ellerine verdi.

(2) Mutasım, Mağribilerden de bir ordu hazırlamıştı. Fakat bunlar önemli olmayıp bir iş görecektir durumda da değildi. Meselenin şu noktasına da dikkat etmek lâzımdır ki, Mutasım'ın hazırladığı bu ordu ilerde herhangi bir şekilde lazım olursa Türklere karşı dengeyi korumak içindi. Yoksa bu kuvvet, her işde kullanılacak derecede mühim bir ordu değildi.

kamından az zamanda teşkilatlanarak Arab'a da Acem'e âe rakip çıktılar ve her iki câmiaya da karşı koyabilecek hale geldiler. Bu kavim öyle bir kuvvet ve kudret sahibi oldu ki, bunları idare etmek için kendileri gibi kuvvetli ve kudretli ellere ihtiyac görüldü. Fakat ne yazık ki, Mutasım'ın yerine geçen halefleri, bu kavmi kullanmasını bilemedikleri, gibi, bunların kuvvet ve kudretlerini de layıkı veçhiyle anlayamadılar. Bunun neticesinde Abbasî halifeleri rakiplerini, yani Arap ve Acem kavimlerini etmek için hazırlamış oldukları bu kavmin baskısı atına girdiler ve bu Türk köleler, Abbasî hilâfet ve saltanatının hakiki hükümdarı mahiyetine geldiler. Abbasîler de sadece ismen halife sıfatını taşıdılar. Memleketin idaresi bunların eline geçti.

HÜKÜMETİN PARÇALANMASI

Yukarıda bahs ettiğimiz bu hususlar, üçüncü Hicrî asrın (10 uncu Miladî) ilk çeyreği devrine raslar. Mutasım'ın hilâfeti devrinde böyle bir tedbire baş vurulmuştu. Bu tutumun fena neticeleri, Mutasım'ın kendi hayatında bile baş göstermeye başladı. Bunun için Türklere ayrı bir şehir kurmak zarureti hasıl oldu. «Sürre men reâ yahut da samurra» şehri kuruldu. Zira, Bağdat şehrinin nezaket ve zerâfete alışmış bulunan halkı, Orta Asya çöllerinden gelip, sadelikten başka bir şey bilmeyen bu kavmin mensupları ile geçinemiyolardı. Askerce yaşamaktan başka bir şey bilmeyen bu zümrenin fertleri, Bağdad şehri, halkının yaşayış tarzına alışmıyorlardı. Diğer taraftan Mutasım, Rumlara karşı savaşa giriştiği bir sırada, hilâfet merkezinde kendisini azl edip öldürmek için entrikalar da dönmeğe başladı. Mutasım'ın Türk emirlerini yükseltip, onlara karşı fazla itimat göstermesinden

dolayn ortaya çıkan çekememezlik bu gibi hadiselerin doğmasına sebep teşkil ediyordu. Nihayet bu işin neticesinde Mutasım'ın sevgili adamı Türk emir Afşın, bu emirlerin karşısına ilerde meyve verecek olan bir fidanın çekirdeklerini toprağa dikti (3).

Mutasım'dan sonra Vasık iş başına getirildi. Vasık babasının siyasetini devam ettirebilecek durumdaydı. Fakat, babasının siyasetini bir tarafa bırakarak bambaşka bir yol takib etti. İşte onun bu saltanatı devrinde Türk unsuru eskiden daha fazla kuvvet ve kudret kazandılar. Karşılarna çıkmak isteyen Arap ve Acemleri kolaylıkla ortadan kaldıracak hale geldiler. Türkler o kadar nüfuz sağlamışlardı ki, Vasık'ın ölümünden sonra kimin hilâfeti bahis mevzuu olsa, Türk emiri Vasif, bütün diğer emirlerin muhalefetine rağmen, Mütevekkil'i himaye ederek, onun tahta çıkmasını sağladı. Kimse de Türk serdarına karşı bir şey söylemek cesaretini gösteremedi. İşte bu hadise Türk unsurunun ilk defa hilâfet ve saltanat tahtının varisinin tayini hususunda ise karışması idi (4) Bu hadiseden sonra bahsi geçen Türk unsuru, tam bir asır, saltanatın hakiki kudretini ellerinde tuttular. İstedikleri kimseyi hilâfet makamına getirdiler ve istedik-

(3) Bu yeni Türk unsurunun yükseliş devrindeki, İslâmî siyaset ve medeniyete olan en büyük zararı şu şekilde olmuştur: Bu millet İslâm medeniyetini kabul etmek hususunda pek az bir şeye sahipti. Kendilerinin çöl hayatı İslâm'ın şehirleşmiş yaşayışına uymuyordu Müslümanlığı sadece devlet ve hükûmetin dini diye bir çeşit resmi kanun gibi kabul etmişlerdi. Nitekim Afşın'ın olayı meşhurdur.

(4) O sırada Emir Vasif'in müdahale etmesi her hususta kanuna uygun ve meşru olduğu halde, onun bu davranışı ilerde ordu mensuplarının kanunsuz ve meşru olmayan bir şekilde devlet işlerine karışmanın kapısını açmış oluyordu.

lerini de kolaylıkla azl edip ortadan kaldırdılar. (5) Yine aynı şekilde Mütevekkil de bu hakim sınıfın, işine gelmeyince, onu da bir çırpıda ortadan kaldırtıp Mustaini iş başına getirdiler. Mustain de bu zümrenin öyle baskısına maruz kaldı ki, Samira'dan kaçıp Bağdat'a geldi. Kendisini tekrar Samira'ya çağırdılarsa da geri dönmedi. Bu yüzden azledilerek yakalanıp katledildi. Yine böylece Halife Mutazzi'i de iş başına getirdiler. Fakat Mutazz da bunlarla geçinmeyince azledilip hapsedildi. (6) Mutedi, onların kuvvetlerini kırmaya yeltendi ise de, ucuz kurtulmuş olmadı. Savaşa girişince yakalanıp hapsedildi. Kâhîr'i de azledip gözlerini kör ettiler. Mutteki de bunlara karşı koymak isteyince azledilip gözlerini kaybetti. O zamanlar, Bağdat'da halife diye Abbasî halifesi vardı. Fakat asıl hükümdarlık, halifenin olmayıp ismen köle, hakikatte ise efendi olan bu Türk unsurunun elinde idi. (7)

(5) Meşhur hikâyedir. Halife El-Mutezzü Billah hilâfet makamına oturduğu zaman sarayın bazı emirleri müneccimleri çağırıp Halifenin ne vakte kadar bu makamda kalabileceğini sormak istemişlerdi. Mecliste lâtifeci bir zat vardı. «Ben» müneccimlerden daha iyi biliyorum» demişti. «Mademki biliyorsun, söyle bakalım Halifemiz hilâfet makamında ne kadar kalacaktır? Dediler. O zat da: «Türklerin istedikleri kadar.» Diye cevap vermişti.

(6) Onların Mutezz'e karşı yaptıkları pek feciydi. Kendisine etmediklerini bırakmadılar. Paçasından yakalayıp sürükleyerek odasından çıkardılar. Elbisesini parçalamakla kalmayıp kaburgalarını da kırdılar. Güneş sığağında tutup tek ayak üzerinde durdurdular. Merhametsizce dövüp, üç gün üç gece aç ve susuz bıraktılar. Sonra da bir evin bodrumuna kapatıp kapısını kapattılar.

(7) O zaman, vezirlik ve müşavirlik İranlıların elinde bulunuyordu. İbn-i Vehb, İbn-i Mukle, İbn-il-Furat, Ali İbn-i İshâ gibi ünlü vezirler vardı. Fakat bu devlet adamları, Türk emirleri karşısında bir hiç mesabesinde idiler. Zira ordu kuvvetini Türkler kendi ellerinde tutuyorlardı. Türklerin istedikleri malî hususları vezirler itirazsız hazırlamak zorunda idiler. Yoksa, Halifelerin başına gelenlerin daha fenası vezirlerin de başına gelebilirdi.

TAHİRİLER

Türklerin bu şekilde kuvvet ve kudret sahibi olup devlet işlerine hakim olmalarından memnun olmayan muhtelif milletlere mensup kimseler, Arap, Acem ve hat-ta diğer Türkler, merkezî hükûmetin zayıf duruma düştü-ğünü görerek, çeşitli İslâm ülkelerinde bu hükûmete karşı ayaklanıp kendi başlarına buyruk olan muhtar hükûmet-ler tesis etmeye başladılar. Bu gibi birlikler yavaş yavaş müstakil devletler hâlini almağa doğru gitti. Bu yüzden Abbasî devleti parçalanmağa yüz tuttu. İlk önce Horasan vadisi Tahir ibn-i Abdullah, kendi idâresi altında bulu-nan Horasan'da muhtariyet ilân etmek yolunu tuttu. Hic-ri 230 (Milâdî 844) de Tahir'in babası Abdullah vefat edince, Halife Vâsık, Abdullah'ın yerine İshak ibn-i İbra-him El-Mus'abî'yi Horasan'a vali tayin etti. Fakat Hora-san'da durumunu kökleştirmiş bulunan Tahir İbn-i Ab-dullah halifenin emrine itaat etmedi ve kendisini vali ilân edip bilfiil horasan'da muhtar hükûmet tesis etmiş oldu. Bunun neticesinde, bir emir veya bir vali vefat edince, artık Halife tarafından vefat etmiş bulunan vali veya emirin yerine başka bir vali veya emir tayin edilip gön-derilmeyecek, vefat edenin oğlunun bu boşalan makama geçmesi gibi bir durum ortaya çıktı. Halifenin de böyle bir işi tasdik ve tevsik etmesi bir anane hâline geldi.

TOLUN OĞULLARI

Hicrî 254 (Milâdî 868) de Ahmed İbn-i Tolun Mısır'a vali tayin edilip gönderildi. Bu zat da az bir müddet son-ra, Mısır ve Suriye'yi kendi idâresinde müstakil bir hü-kûmet şekline getirdi. Bu hükûmet de seleften halefe in-tikal etmek üzere, 292 Hicrî (Milâdî 905) sene sine kadar sürüp gitti.

SAFFARİLER

Hicrî üçüncü asrın ortasına doğru Yakub İbn-i İleys isimli bir zat Sistan'da baş kaldırarak talihini denedi. 253 Hicrî (867 Milâdî) de bu ülkenin hakimiyetini ele geçirdi. Yine Hicrî 259 (Milâdî 872) de Horasan'ı Tahirilerden aldı. Sindh, Fars ve Teberistan'a kadar nüfuz dairesini genişletti. Nihayet cesaretini daha da artırarak, Bağdad'daki Halifeye bile hücumla geçmeye kalkıştı. Fakat Hali-feye bile hücumla geçmeye kalkıştı. Fakat Halifenin kar-deşi Muvaffak tarafından mağlup edildiğinden geri dön-mek zorunda kaldı. Tarihde bu şahsın hanedanına Saf-fariler denir. Bu haneden, ayaklanmak ve muhtariyet kes-betmek hususunda Tahirîler ve Tolun oğullarından da bir hayli ileri gitmişlerdi. Halife Mutemed, Yakub'un halefi Amr ibn-i İleys'e, Horasan, Fars, Kürdistan ve Sistan ül-kelerinin hükümdarlığı fermanını vermiş olduğu halde, esasen bu zat, halifenin fermanını elde etmeden önce de bu ülkelerin fiili hükümdarı durumunda bulunuyordu.

ALEVİLER

İran'ın kuzey bölgesindeki Hazer denizinin kıyısın-da, Deylem, Taberistan ve Geylân ülkelerindeki Alevi hanedanı emirleri, kendilerine nüfuz muntakası hazırla-mak yoluna gitmeye başladılar. Hicrî sene 250 (Milâdî 864) de Hasan İbn-i Zeydî Alevî, imamet iddiasında bu-lunarak, kendi namına hutbe okutup, para bastırmaya başladı. Yedi sene müddetle Abbasî hilâfetinden tama-men müstakil bir şekilde hükümdarlığını devam ettirdi. Nihayet Hicrî 316 (Milâdî 864) yılında Taberistan ülkesi, adı geçen zatın haleflerinin elinden çıktı. Fakat Deylem ile Geylan daha bir müddet ellerinde kaldı. Böyle bir idâ-

renin tesiri ile Deylemîler şiileşmeye başladılar. Bu hanedan da bir asır ve bir çeyrek kadar Doğu hilâfetinin kalbinde hükûmet içinde hükûmet olarak hüküm sürdüler.

SAMANOĞULLARI

Üçüncü Hicrî asrın ortalarına doğru (Milâdî onuncu) Samanoğulları da Maveraiünnehir'de hükümdarlık için baş kaldırdılar. Arada Saffarîler bulunduğundan, memleketin bu uzak köşesindeki ülkenin de merkezi hilâfetle alâkası kesildi. Samanoğulları da bu fırsattan istifade ederek Tahirîlerin nüfuzundan kurtulup kendileri için yeni bir hükûmet kurmak yolunu tuttular. Nihayet Hicrî 261 (Milâdî 874) de İsmail İbn-i Ahmed Samanî, Semerkand hükümdarlığını eline geçirerek kendisini mustakil bir padişah olarak ilân etti. Samanoğulları genişleme faaliyetini göstererek, Hicrî 290 (Milâdî 903) de Horasan ülkesini Saffarîlerden kopartıp, Kaşgar'dan Basra körfezi sahillerine ve Hindistan hududundan Bağdad'a kadar olan sahada kendilerine nüfuz sağladılar. Bu hanedan da Hicrî 389 (Milâdî 999) senesine kadar ayakta kalabildi.

SACİLER

Hicrî 276 (Milâdî 890) da Muhammed İbn-i Ebîs'-Sâc, Azerbeycan'a vali tayin edildi. Bu zat da az bir zamanda nüfuzunu genişletip kendi başına buyruk oldu. Onun hanedanı da Hicrî 318 (Milâdî 930) da Ermenistan ve Azerbeycan'da hükümdarlık ilân ettiler. Fakat bu ülkeler, onlardan sonra, yeniden ve doğrudan doğruya merkezi hükûmete ve hilâfet idaresine bağlandı.

ZEYYARİLER

Hicrî 316 (Milâdî 928) de merdavic İbn-i Zeyyar isimli bir zat, Taberistan ve Gürgan'da istiklâl bayrağını kaldırdı. İsfahan ve Hamedan'ı da feth edip Hulvan'a kadar nüfuz sahasını genişletti. Fakat ondan sonra Âl-i Buveyh'in iktidar devri başladı - Benî Zeyyar'ın kuvveti de Buveyhîlerin karşısında eridi ve hiç olup gitti. Buna rağmen Hicrî beşinci asrın ikinci çeyreğine kadar (Milâdî 12 inci asır) Taberistan ve Gürgân'da Zeyyarîlerin saltanatı devam edegeldi.

AHŞİT OĞULLARI

Tolun oğullarından sonra Hicrî sene 223 (Milâdî 935) de yine Mısır'da Muhammed İbn-i Akşid, istiklâlini ilân etti. Hicrî 330 (Milâdî 941) de Suriye ve Hicaz da nüfuzu altına aldı. Hicrî 358 (Milâdî 969) e kadar bu hanedan bu ülkelerde hükümdarlık etti.

HALİFELİĞİN SELÂHİYETLERİNİN VE İŞLERİNİN BÖLÜNMESİ

Bir taraftan hilâfet arazisi parçalanırken, herkes kendisine bir pay ayırmağa bakıyordu. Buna rağmen merkezi hükûmetin henüz durumu bozulmuş değildi. Bağdad'daki Halifenin nüfuzu bir hayli zayıflamış olmasına rağmen, yine de umumî siyaseti Halife kendi elinde bulunduruyordu. Bağdad başta olmak üzere, Arabistan yarım adasının çok yerlerinde, El Cezir'de, Azerbeycan, Ermenistan ve Hind denizi sahillerine kadar, daha doğrudan doğruya Halifenin fermamı yürüyordu. Fakat bütün bu ülkelerin idaresini elde tutmak için, kuvvetli bir iktidara

ve kudrete ihtiyaç vardı. Her ne olursa olsun, merkezi hükûmete itaat eden ve bağlı bulunan vâhiler ve emirlerin varlıkları zarurî idi. Halbuki Halife Er-Razî Billah, Hicrî 322-329 (Milâdî 934-940 senelerinde Vasıt ve Basra valisi Muhammed İbni Er'Râ'ık fiili olarak Halifeyi saltanat ve hükûmet işlerinden el geçtirdi ve nüfuzuna son verdi. Halifeden kendisi için Emirülümeralık ünvanını kopararak saltanatın idârî kuvvetini bilfiil eline geçirdi. Halifeyi de sadece bir nevi ruhani ve manevî din adamı şeklinde koydu. (8) Bu hadiseden biraz sonra da Türkler bahsi geçen emirülmeralık (baş kumandanlık) ünvanını kendi ellerine aldılar. Bundan sonra da artık Halifenin nüfuzu ancak sarayının duvarlarının içine munhasır kaldı.

EMEVİLERİN HİLÂFET İDDİALARI

Tam bu sıralarda Endülü's'de Emevî hükümdarı üçüncü Abdurrahman, Hicrî 317 (Milâdî 929) de Kurtuba şehrinde saltanat tahtına çıktı. Kendisini Halife ilân etti. Esasen şurası da vardır ki, Endülü's ülkesi hiç bir zaman Abbâsî hilâfetine boyun eğmemiş olmakla beraber yine de Abbâsî hilâfedinin karşısına çıkıp da açıktan açığa hilâfet iddiasında bulunan bir kimse meydana çıkmamış ve böyle bir iddiadan çekinmişlerdir (9). Fakat doğudaki Ab-

(8) Emirülümeralık rütbesi gerçekten bütün ordunun kumandahlığı yani başkumandanlığı mevkii demektir. Fakat görülüyor ki, bu rütbenin sahibi bazan yetkilerini aşarak, ordudan ve askeri işlerden başka siyasi işlere de müdahale etmiştir. Bilhassa Deylemler zamanında ordu başkumandanı yani Emirülümera öyle bir duruma gelmiştir ki, halifenin ancak bu makamda isminden başka bir şeyi kalmamıştır.

(9) Tarihî olaylar göz önüne alınırsa, görülecektir ki, bazan siyaset icabı bazan da yalancılıktan Endülü's Emevîleri Bağdad Abbasîlerini zaman zaman meşru halife de tanımışlardır.

basî hilâfedinin zaafı ortaya çıkınca bu defa batıdaki rakibler açıktan açığa Hilâfetin ilânında bir mahzur görmediler. Onlar da kendi büyüklerinin mirasını paylaşmakta gecikmediler. Bu tutum da Abbâsî hilâfetine batı tarafından indirilmiş bulunan ilk darbe idi. O tarihe kadar hilâfetin maddî saltanat tarafına darbe indirilmiş olmakla beraber, hilâfetin manevî cephesine dokunulmamıştı. Fakat bu defa hilâfetin manevî tarafına da dokunulmuş oldu.

AL-İ BUVEYH'İN ZUHURU

Batıdaki hilâfet iddialarının arkasından buna benzer iki vak'a daha zuhur etti. Bu hadiseler «sünnî» (10) hilâfeti yarı ölü bir hale getirdiler. Birincisi doğuda Âl-i Buveyh'in ortaya çıkışı, ikincisi de batıda Fatimîlerin nüfuz kazanmaları ve doğuya doğru ilerlemeleri idi.

Birinciler yani Buveyhoğulları, Deylem ülkesinin savaşçı kabilelerinden idiler. Kendi soylarını eski İran Sasani saltanat sülâlesine bağlıyorlardı. Onlar da dördüncü Hicrî asrın (onuncu Milâdî) kargaşalık doğuran devirlerinde talihlerini denemeğe başladılar. Bu hadise, ilk başda ismi cismi belli olmayan ve bir köşede kalmış bulunan, Ebu Şuca Buveyh isimli ortaya çıkması ile başladı. Bu zatda mevcut iktidarı ele geçirmek için işe sarıldı. İlk önce Alevilerle, Samanoğullarının savaşlarına iştirak ederek kendisine bir pay çıkardı. Kısa bir zaman sonra durumunu kuvvetlendirdi. Daha sonra da bu zatın üç oğlu Ali, Hasan ve Ahmed, Taberistan ve Gurgan'da hü-

(10) Biz burada «Sünnî Hilâfet» mefhumunu «Şii imamet» İmamlık yahut da «Fatimî imamet = İmamlık karşılığı kullanılmaktadır (Nitekim, Şii'ler kendi önderlerine Halife değil de «İmam» derler (Mütercim)

kümdarlık eden Merdâvic ibni Zeyyâr'ın hizmetine gir-
diler. Çok geçmeden bunlar, Merdâvic ibni Zeyyâr'dan ay-
rılarak kendi hesaplarına çalışmaya koyuldular. Kendi
hesaplarına memleket ele geçirmek yolunu tuttular. Hicrî
320 ve 323 (Milâdî 932-935) arasında birleşerek İsfahan,
şiraz ve Errecân'a kadar nüfuz dairelerini genişlettiler.
O sırada Ali, Fars'ı ele geçirdi. Hasan ise El Cibâbla (Ku-
histan) sahip oldu. Ahmed de doğu ve batı taraflarında
nüfuz sağladı. Hicrî 324 (Milâdî 935) de Kirman'ı ele ge-
çirdi. Savaşlarını sürdürerek Hicrî 334 (Milâdî 945) de
Bağdad'a girdi ve hilâfet merkezini de kendi idâresine
kattı. O zaman halife bulunan El-Müstekfî için, bu şahsa
karşı baş eğmekten başka bir çare kalmadı. Halife, bah-
si geçen Ahmed'e «Emirü'lümeralık» unvanını verip, Mu-
izzidevle lakabı ile taltif etti. Diğer iki kardeşe de Fars
ve El-Cibal (Kuhistan) hükümdarlığı fermanını ihsan
etti. Ali, hilâfet makamından «İmadüddevle» Hasen ise
yine aynı makamdan «Rüknüddevle» lakabını elde ettiler.
Bu şekilde, Bağdad'ın içinde Buveyh oğullarının fiili hü-
kümdarlığı başlamış oldu. Bundan sonra onlar ve onların
halefleri bir asır kadar El-Cezire, Irak ve Batı İran'da
hüküm sürüp gittiler. Nihayet onların iktidarına da Türk-
ler son verdiler.

Buveyh oğulları, iş başına geçince muntazam ve di-
sipline dayanan bir hükûmet kurmağa muvaffak oldular.
Ülkede medeniyetin gelişmesini sağladılar. Fakat bunlar
şii mezhebine mensup oldukları için, sünni halifeye (ki
inanç bakımından halifenin hilâfetini kabul etmiyenlerdi)
dış görünüşte uymakla beraber, gerçekte, kendi çıkarla-
rına bakıyorlardı. Bir taraftan sünnîlerin bulunduğu ül-
kelerde, halifenin tesirini kırmak yoluna gidiyor, diğer
taraftan da mezhep kavgalarını körükliyorlardı. Bunun
neticesinde, o sıra sünnet ehli arasına bir çok İslâm'a uy-

mayan inanışlar girmeye başladı. Onların zamanında Mu-
harrem ayı için belirli günlerde belirli şekiller kararlaştırıldı.
Muharremde yas tutmak, ilk üç Halifeye (Radiyal-
lahü Teâlâ anhum ecmain) yakışık almaz sözler söylemek
gelenegi ortaya çıktı. Bu meseleler, sünnîlerle şîilerin
arasında büyük kargaşalıkların ve hatta savaşların doğ-
masına sebebiyet verdi. Bağdad'ın çarşı ve pazarlarında
Sünnîlerle şîiler birbirlerine girdiler. Bu çatışmalar, yü-
zünden kan döküldü, bir çok kimseler öldürüldü ve kar-
gaşalıklar aldı yürüdü. (11)

(11) Burada üzerinde durulacak bir mevzu vardır. Bazıları
şöyle bir fikir ileri sürebilir: Neden Buveyh oğulları Bağdad'da
tam hâkim durumda bulundukları ve aynı zamanda hilâfetin kal-
bine nüfuz etmiş ve her şeyi yapacak kudreti ele geçirmiş olduk-
ları halde, o zamanki Bağdad'da bulunan Abbâsî halifesini azl
ederek Mısır'daki Fatimi Halifesinin (imam) emrine girmediler?

Bana kalırsa, bu meselenin iki sebebi vardır:

Birincisi şudur: Âl-i Buveyh, ellerinde bulunan bu kadar kuv-
vet ve kudrete rağmen, İslâm âmininin büyük bir çoğunluğunun ve
doğu dünyasının geniş bir kısmının itaat ettiği ve hürmet besle-
diği Abbâsî Hilâfetini ortadan kaldıracak imkana malik olma-
dıkları gibi, o kadar kuvvete de sahip değillerdi. Zira, Abbâsî Hi-
lâfetinin hatta Fatimilerin kendilerinin de hüküm sürdükleri ülke-
lerde halkın büyük çoğunluğu Ehli sünnet ve'l cemaat idi. İster
Buveyh oğulları olsun, isterse Fatimilerin kendileri olsun, sünni
halk üzerinde hüküm sürüyorlardı. Şîiler her yerde azınlıkta bu-
lunuyorlardı. Bu bakımdan onlar, değil hilâfet makamını ortadan
kaldırmak, zevahiri kurtarmak için de Hilâfet makamına sözde
hürmet gösterip güya itaat dahi ederlerdi.

İkinci sebep de şudur: Buveyh oğullarının siyaseti de aslında
kendilerinin Fatimi halifelerine itaat etmelerini iktiza ettirmiyor
ve böyle bir davranışta bulunmak da Buveyh oğullarının işlerine
gelmiyordu. Nitekim, Muizzidevle'ye Mısır Fatimi halifesi ile gö-
rüşmesi teklif edildiği zaman, bu görüşmeden çekinmişti. Çekin-
mesinin sebebi de, kendi maiyetindeki ordu kumandanlarının ve
devlet erkânının çoğunluğunun şîî olmasıydı. Bunlar kalkıp da

FATİMİLERİN MEYDANA ÇIKIŞI

Bir taraftan şii hükümdarlar ve sultanlar sünnî Hilâfetinin merkezinde nüfuz sağlamış iken, diğer taraftan da kuzey Afrika'da hilâfet iddiasında bulunan başka bir şii soyu meydana çıktı. Bunlar Fatimî hilâfet soyu olup, Abbasîler'in rakibi idiler. Bu hareket, akan seller gibi Batı Afrika'dan, Mısır, Şam ve Hicaz'a doğru ilerlemeye başladı. Hicrî 356 (Milâdî 969) da Mısır'ı ele geçirdiler. Birkaç sene sonra, Suriye (Şam) ve Hicaz'da bu kuvvetlerin eline geçti. Mekke ve Medine'de Abbasî halifesinin yerine Fatimî Halifesinin adına hutbe okunmaya başlandı. İşte bu hadise Abbasî hilâfetine indirilen en büyük darbe oldu. Hükûmet ve saltanat fiilî olarak Abbasî halifesinin elinden çıkmış, sadece bir hutbe ve sikkede (para) onların adı kalmış ve bir de İslâm âleminde manevî önderlikleri devam ediyordu.

Abbasî hilâfetinin bu manevî önderliğine indirilen ilk darbe, daha önce de işaret ettiğimiz gibi, Endülü's'de Emevîlerin hilâfet ilânı olmuştu. Fakat o zamanlar bu darbe Abbasîlere pek ağır gelmemişti. Zirâ Endülü's hem uzak hem de fiilî olarak hiçbir zaman Abbasî nüfuzu altına girmemişti. Fakat bu ikinci darbe Abbasî hilâfeti için pek acı oldu. Sadece Mısır Suriye, Hicaz gibi önemli islâmî ülkeler, Abbasî buyruğundan çıkıp da başka ellere geçmekle kalmıyor, belki darbenin en ağırını, Mekke ile Medine'nin Abbasî hilâfetinin elinden çıkmış olması teşkil ediyordu. Zirâ bu iki şehir İslâm'ın manevî ve ruhanî merkezleri idi. Abbasîlerin rakiblerinin adına bu kutsal şehirlerde hutbe okunması, Abbasî hilâfetinin ölümü demekti. Hattâ rakipleri işi o kadar ilerlettiler ki, bir

Fatimi Halifelerine biat ederlerse, o zaman Muizzudevle'nin kendisinin de ailesinin de, nüfuzu sifra iner ve hiç olup giderdi. Artık elinde iktidar diye bir şeyde kalmazdı.

gün Bağdad'ı da buyrukları altına alarak, sünnî Halife'nin Bağdad'dan kaçmasını sağladılar. Aynı zamanda sünnî hilâfetinin merkezinde Mısır'ın şii halifesinin adına hutbe okutulmasını sağladılar.

GAZNEVİLER

Hicrî dördüncü asrın sonuna doğru (Milâdî 11 inci) Gazne bugünkü Afganistan'da yeni ve kuvvetli bir hükümdar soyu da baş kaldırdı. Hindistan hududundan Irak'a ve orta Asya'ya kadar olan ülkeleri buyrukları altına almağa muvaffak oldular. Bu soyun başında bulunan şahıs Sebükterin oğlu Mahmud idi. Hicrî 388 de (Milâdî (998) Gazneyn'de (Gazne) saltanat tahtına oturan Mahmud ilk başta Samanoğulları devletine ismen bağlıydı. Sonradan doğrudan doğruya Halife tarafından Horasan ve Gazneyn hükümdarlığı fermanını elde etti. Saltanatının hüküm sürdüğü yerleri genişletti. Otuz üç sene Puncab (Hindistan ve bugünkü Pakistan) Afganistan, Maverainnehir, (Türkistan) Horasan Rey (İran) ve İsfahan'da saltanat sürdü. Kararlı ve başarılı bir başbuğdu. Onun üstün gayretleri ve çalışmaları sayesinde İslâm devleti hudutları genişleyerek, kudret ve kuvvet elde etti. Fakat bu devleti idare edenler, kudret ve kuvvetlerini sadece ülkelerini genişletmek yolunda sarf ettiler. İslâm âleminin meselelerini bir tarafa bıraktılar. Bu tutumlarının neticesi de, saltanatlarının sona ermesinden sonra ortaya çıktı.

SELÇUKİLERİN GELİŞİ

Selçukîlerin gelişİ ile İslâm âleminde yeni bir kuvvet doğmuş oldu. İşte eserimizin mevzuu da tarihin bu sayfa-
falarını dolduran kısımdır. Hicrî beşinci asrın başında

(Milâdî 12 inci asır) bu saf, sade ve temiz Türkler, kuzeydeki İslâm olmayan ülkelerinden güneye doğru akmağa başladılar. Güneye doğru akınca da İslâmî medeniyeti benimsediler. Beşinci asrın ilk çeyreğinde siyasî kuvvet de kazandılar. İkinci çeyreğinde saltanat ve devlet kurmağa muvaffak oldular. Üçüncü ve dördüncü çeyrekte buyruklarında bulunan sahaları çoğaltarak bütün doğu ülkelerinin hükümrarı oldular. Onların işe başladıkları sırada Doğu İslâm hilâfeti parçalanmış ve çeşitli devletler haline gelmişti. Aşağıdaki cedvel, Selçukîlerin geliş zamanına ait İslâm ülkelerinin ne durumda olduğunu gösterir:

Gaznevîler: Afganistan, Horasan, Harezm, El-Cibal, (Kuhistan) Rey ve sair yerlerde...

İlekler: Maverâünnehir ve Türkistan'da.

Bânû Kâkûya: İsfahan, Hemedan, Yezd ve Nihavend. (Orta İran)'da

Zeyyar Oğulları: Gürkan ve Taberistan'da (Hazer denizi güneyi)

Âl-i Buveyh: Irak, Fars, Kiram (Güney İran), El-Cezire'de.

Banû Akıyl: Musul, Medâyin, Enbar ve Badiyetuşşam'da (Suriye ovası)

Banû Mirdâs: Haleb, Er-Rahbe, Rakka ve Menic'de.

Banû Mervan: Diyar-ı Bekir, Keyfâ ve Meyyafarakayn'de.

Benû Mezîd: Hulle ve Irak ovasında.

Mısır Fatimîleri: Mısır, Şam (Suriye) ve Hicaz'da.

Yukarıda adı geçen devletler kendi ülkelerinde hükümrân idiler.

SELÇUKİLERİN ORTAYA ÇIKTIĞI SIRADA İSLÂM ALEMİNİN SİYASÎ DURUMU

İslâm âlemindeki bu saltanat soylarından ancak Gaznevîlerle, Benû Kâkûye, biraz olsun Abbâsî halifeliğine boyun eğiyor ve bu soyun hükûmet başkanları kendi uyruklarına güven telkin etmek için Abbâsî halifelerinin hükümrânlığını ismen de olsa kabul ediyorlardı.

Âl-i Buveyh, şii mezhebinden olduğu için, inanç bakımından Abbâsî hilâfetini meşrû halife diye kabul edemezlerdi. Gerçekte ne Abbâsî halifelerine boyun eğiyor ne de saygı gösteriyorlardı. Fakat siyasî sebeplerden dolayı Abbâsîlere bağlı görünmek zorunda idiler.

Benû Akıyl, dış görünüşte Abbâsî hilâfetine ve Âl-i Buveyh hükümdarları merinde görünmekte idilerse de gerçekte muhtar bir hükümdarlık elde tutuyorlardı.

Benû Mervan, şii mezhebine bağlı idiler. Fatimî Halifelerine boyun eğmişlerdi.

Mısır'ın Fatimî halifelerine gelince, bunlar açıktan açığa Abbâsî halifelerinin rakibi idiler. Tesir dairelerini o kadar genişletmişlerdi ki, hattâ Bağdad'da bile kendi adlarına hutbe okutuyorlardı. Yukarıda bu husus anlatılmıştır.

Bu şekilde merkezî kuvvet zayıflamaş, merkezî hükûmetin nüfuz sahası parçalanmış ve İslâm ülkeleri çeşitli hükümdarlıkların idaresi altında bölünüp gitmişti. Bu hükümdarlar da kendi aralarında boyuna savaşır duruyorlardı. Merkezden kopma yüzünden müslümanların serveti, siyaseti ve medeniyeti dağılıp gidiyor, aynı zamanda ahlâk seviyesi de düşüyordu. Siyasî kargaşalıklar ve küçük küçük hükûmetlerin birbirleriyle çekişmeleri yüzünden yaşama sahasındaki çalışmaları baltalandığı gibi geçimi de zorlaştırıyordu. Bu çeşitli sebeplerin hepsi

bir araya toplanarak, İslâm ülkelerindeki yaşayışı zor bir duruma getirdiğinden netice olarak İslâm medeniyeti gerilemeye yüz tutmuştu. (12) Bu çözümlerin umumî neticesinde de dünya siyaset sahasında, İslâm olmayan ülkelerin halkı, Müslümanlara karşı harekete geçmek yoluna gidiyorlardı. Hattâ İslâm ülkelerinde yaşayan zimmiler bile müslümanlara karşı baş kaldırmak fırsatını bulmuşlardı. Nitekim, bir zamanlar İslâm hilâfetinin elinde her şekil de evrilip çevrilmekte olan Rum devleti, bu de- ja o kadar cesaret buldu ki, Mutasım devrinde Antakya'ya ve doğu Ermeniyeye (Ermenistan) kadar ordu göndererek, kendi topraklarını genişletmek yolunu tuttu. Hatta bu kadarla da kalmayarak, bazan Rum orduları, İbn-i Ömer ve Res'ül-Ayn adalarına kadar saldırıp, buraları yağma etmeye bile başladılar.

SELÇUKİLERİN İSLÂM ÜLKESİNE GELİŞİ NE GİBİ DEĞİŞİKLİKLER GETİRDİ.

İslâm ülkeleri bu durumda iken, selçukiler Horasan'a doğru ilerlemeğe ve bu bölgeye inmeğe başladılar. Hicrî sene 429 (Miladî 1037) da Tuğrul Bey, Horasan padişahı olarak ilân edildi. Birkaç sene içinde, Belh, Harezm, Taberistan, El-Cibâl (Kuhistan), Hemedan, Diynever, Hulvan, Rey ve İsfahan birer birer onun buyruğu altına girdi. Tuğrul Bey, ölmeden önce, Ceyhundan Fırat nehri kıyılarına kadar devlet sınırlarını genişletti. Yerine geçen

(12) İslâm medeniyeti o zaman genç ve kuvvetliydi. O zamanki, duruma göre, bu gibi hastalıklar aniden bu medeniyeti yıkmaya kâfi değildi. Fakat siyasi durum değişip de, hükûmet ve devlet zayıflayınca, kuvveti medeniyet de hükûmet de yıkılır gider. Hiç omazsa şu gerçeği de kabul etmek gerektir ki, siyaset nizamının bir merkezde bulunması dağılıp yıkılmayı biraz geciktirebilir.

Alp Arslan bu devletin topraklarını doğuda Cend, batıda Haleb'e kadar genişletti. Küçük Asya'nın (Anadolunun) büyük bir kısmını da feth etti. Mekke ve Medine'yi yeniden Abbasi hilâfetinin egemenlik bölgesine kattı. İslâm'ın bu iki kutsal şehrinde yeniden İslâm Hâlifesi adına hutbe okunmasını sağladı.

Alp Arslan'dan sonra Melik Şah zamanında Selçukî devletinin egemenlik dairesi en geniş haddini buldu. Batıda Akdeniz kıyılarından başlayarak, doğuda Çin hududuna kadar, Güneyde Yemen, Kuzeyde Harezm ve Abhâz hep Melik Şah'ın ülkelerine katılmış oldu. Bütün bu İslâm ülkelerinde, bir tek hükümdarın buyruğu, bir tek kanun, bir tek siyasi nizam (rejim) yürütüldü. Memleketde emniyet ve asayiş sağlandı. Yolculuk imkânları kolaylaştı. Sanat ve ticaret ilerledi. İlim ve fennin kaynakları akmaya başladı. Devlet ve hükûmet bilginleri ve fen adamlarını koruyunca, bu zümre de çalışmalarını genişletmek imkânını buldular. Az zamanda İslâm ülkeleri bilginler merkezi haline geldi. Siyaset din, askerlik, ilim ve fen dallarında büyük simalar yetişti..

Amid ül-Mülk, Nizam ül-Mülk, Müeyyid ül-Mülk, Şerafeddin Enuşirvan İbni Hâlid, Kemalül-Mülk, Mecdeddin, İzzelmülk, gibi siyaset adamları.

Kasimüd-devle, Aksunkur, Has Bey Bulucurî, İmadeddin Zengi, Atabey, İldegüz, Saadüddeve Gevherayin, Sadaka İbn-i Mezid, gibi meşhur askerler.

İmam Gazalî, Ebu İshak Şirazi, İmam-el Haremeyn Ebu'l-Maali El-Cuveynî, Abdül-Kerim Eşsehristanî, Ebul-Hasan Feregânî, Ebu Bekir Şâşi, Seyfeddin Amidî, Alemeddin Seharî, Esireddin Ebherî, Ömer Hayyam, İbn-i Cevzî Ebu Bekir Sem'ânî Zemahşerîs.. Meydanî, Harirî, Ragıb İsfahanî, Abdülkahir Curcanî, Ebu Zekerrıyyâ Tebrizî, Ebul'Bakâ Ubkeri gibi bilginler..

Şeyh Abdülkadir Geylanî, Hoca Ebu Yusuf Çiştî, Hoca Kutbeddin Mevdud Çiştî, Ebul-Kasım Kuşeyrî, Şeyh Şehabeddin Sühreverdi, Şeyh Ferideddin Attar, gibi tasavvuf bilginleri İslâm'ın gül bahçelerini süslemeye başladılar. Eğer bu irfan bağının rengârenk çiçekleri olmasaydı, diyebiliriz ki, İslâm'ın medeniyet bahçelerinde sararmış birkaç bitkiden başka birşey görünmeyecekti..

SELÇUKİLERİN HUSUSİYETLERİ

Yukarıda bahsettiğimiz parlak başarıları ortaya çıkaran sebepler, Selçukîlerin kendilerine has özelliklerinin neticesinde ortaya çıkmıştır ki, bu durum sadece Selçuk soyuna mahsus olan bir keyfiyettir. Selçukîler, uzun bir müddet göçebe ve sâde bir hayat yaşamışlar ve bu hayata alışmışlardı. Şehir hayatına girmiş olmalarına rağmen bu sade, temiz, askerce ve Türkmence yaşama ruhunu devam ettirmişlerdi. Şehirlere yerleştikleri halde bu ruh ölüp gitmemişti. Selçukî'ler memleketin idaresini ve emniyetini temin için çalıştılar ve bu işlerde dirayetli vezirler ve müşavirler kullanmasını bildiler. Vezirlere ve müşavirlerine serbestlikle çalışma imkânını bahsettiler. Memlekette idareciler arasında entrikaların dönmesine meydan bırakmadılar.

İlim ve fen adamlarının kadri kıymetini bildiler. Bu gibi değerli kimselere çalışma imkânı sağladılar. Bu anlayış sayesinde ilim adamları çalışmalarını genişlettikçe genişletmiş ve İslâm âlemi bu devrede bir ilim ocağı haline geldi. Onların takib ettikleri en önemli siyasetlerinden biri de şudur. Selçukîler olgun inançlı ve saffetli bir imana sahip bulunuyorlardı. Ehl-i sünnet mezhebine bağlı idiler. Fıkhi ve medenî işlerde Cumhur-i Ehl-i İslâm'ın rızalarına ve fıkına göre hareket ediyorlardı. Halk

da bu inamışda olduğu için takip ettikleri bu siyaset sebebiyle herkes tarafından seviliyorlardı.

Onların devrinde İslâm âleminin her tarafı nice nice imâr işleriyle donatıldı. Sayısız mektepler; medreseler ve kütüphaneler kuruldu. Nişanbur'da, İsfahan'da, Bağdad'da ve diğer şehirlerde bir çok medreseler ve ilim merkezleri ortaya çıktı. Bilginler, hükümdarlardan himaye ve iltifat gördüklerinden ilim ocağı olan bu medreselere toplam, ilim yolunda çalışarak ilim ve fenni ilerlettiler.

Selçukî devrinin tarihlerini yazan tarihçiler, onların bu özellikleri üzerinde önemle dururlar. Nitekim, Hamdullah Mustevfi Kazvinî, Selçukîler hakkında şöyle yazar:

«Erbâb-ı düvel ki der ahd-i İslâm bûdend ekser be cıyî mülevves bûdend. Çün Benî Ümeyye be zendaka ve İtizâl ve hâricî ve bazı ez Benî Abbâs be itizâl ve Benî Leys ve Âl-i Buveyh be rafz ve Gaznevîyân ve Harezm Şâhiyân ve gayrihim ve hakâret-i gevher, ammâ Selçuk Şahân ez inhâ pâk bûdend ve Sünniyy ü pâk din ve nikû ittikâd, sâhib-i hayır ve müşfik be riyyet.»

«İslâm devirlerinde bulunan hükümdar sülâleri mensuplarının her biri bir ayıp ve noksanlığa bulaşmışlardı; meselâ Benî Ümeyye, zındıklık, (dinsizlik) itizâl (döneklilik) ve haricilik (İslâm'dan ve Cumhuru müslimin akidesinden ayrılmak) Benî Abbas'tan bazıları da itizâl, Benî Leys ile Âl-i Buveyh ise rafz, (rafizilik) Gaznevîler ve Harezmşâhîler ve diğerlerinde asaletsizlik ve alçak soyluluk, gibi ayıplar vardı. Fakat Selçuk şahlarında bu gibi ayıplar ve noksanlıklar yoktu. Onlar böyle şeylerden temiz kimseler idiler. Kendileri, temiz akideli, pâk, dindar, sunnî, hayır sahipleri ve halka karşı da şefkat gösteren kimseler idiler.» (13)

Tarih yazarlarından başka birisi İbn-i'r-Râvendî de şöyle söyler:

Dirahti ki biyhaş tekviyet ve terbiyet-i din ve seme-re eş binay-i hayrat ezmedâris ve hanegahhâ ve mesacid ve rebâthâ ve pulhâ ve âbgirhâyî râh-i ve terbiyet-i ulemâ ve mucâleset-i zuhhâd ve ebdal ve bezl kerdênî mâl ve âyini adl-râ tâze gerdâniden ve resm-i siyaset zinde dâştên... ve bereket-i perveriş-i ulemâ ve ilm dûsti ve hürmet daşt, selatin-i Selçuk budki der rûy-i zemîn hâssa memâlikî Irâkayn ve Horâsan ulemâ hâstend ve kütüb-i fıkıh tasnif kerdend... cinank tama'hay-i bed diynân mun-katî' şud ve tav'an ve kerhan felâsüfe ve ehl-i müllel mensuh ve tenasuhiyân ve dehriyân be küllî ser ber fermân-i şeriat ve müftiyân-i ümmet nihâdend.... ve çün padişah ve zir-dest ve emîr ve vezîr ve cümle leşker âer emlâk ü ıktaat be vech-i şer' ve muktazâi-i fetvây-i e'immeyidin tasarruf mi kerdend bilad mamur ve vilâyet meskûn mand. (14)

«Kökü din geliştirmesi ve din ile yetişmek olup me-yvesi de hayır işlerine bağli bulunan bir ağaç, meselâ meyvesi medreseler bina etmek, hanegâhlar tesis etmek, mes-cidler ve camiler yapmak, kervansaraylar ve köprüler in-şa ettirmek, Hicaz yolunda su hazneleri vücuda getirmek ulemayı yetistirip ortaya çıkarmak, zahidlerin ve abdâl (derviş şeyhleri) lerin meclislerinde bulunmak, mal ve para dökmek, adaleti yaymak siyasetini ayakta tutmak... Ulemayı himaye eylemek, ilim severlik ve ilim erbabına hürmet göstermek.. hususunda yalnız onların sayesinde yeryüzünde bilhassa Irak'ta, Horasan'da nice nice ulema zuhur etti ve fıkıh kitapları telif edildi. Nitekim dinsiz-lerin tamahları suya düştü, ister istemez felsefeciler ve

çeşitli batıl fikir ve akidelerin peşinde koşanlar, tenasüh-çüler, dehriler (tabiat perestler) tamamen şeriate boyun eğip ümmetin müftülerinin verdikleri fetvalara itaat et-mek zorunda kaldılar.. Ve Padişah ve onun maiyeti e-mirler, vezirler ve bütün ordu mensupları memleket geli-ri ve tahsisat hususunda din adamlarının fetvası gereğin-ce hareket ettiklerinden şehirler abâd ve ülkeler mamur kaldı..»

Şurada bir nokta vardır ki, bu husus zamanımızda dahi uygulanacak bir nitelik taşır. Bahs ettiğimiz o dev-rin vaziyetinden hükümdarın elinî davranışını nazarı iti-bara almak lâzımdır. Hükümdarın dinî akidesinin mem-leket siyasetinde çok büyük bir önemi ve tesiri olduğunu da düşünmek lâzımdır. Halkın dinî inançlarının aksine yol tutan bir hükûmetin iş başında kalması ve yaşama-sının bir hayli zor olduğunu da hesaba katmak gerekir.

ABBASİ HALİFELERİ İLE SELÇUKİLERİN MÜNASEBETLERİ

Selçukîlerin İslâm diyarına gelişleri ile İslâm siya-setinin sahasında kendine has bir değişme oldu. Bozul-mağa ve ortadan kalkmağa yüz tutmuş olan Abbasî hi-lâfeti birdenbire ve yeniden canlanmağa başladı. Selçuki-ler, Abbasî halifelerinin siyasi kudret ve egemenliklerini kendilerine geri iade etmemiş olmakla beraber, dinî aki-de bakımından Abbasî hilâfetini kabul ediyorlar ve onla-rın hilâfet haklarını teslim ettikleri gibi hürmet ve ihti-ram da gösteriyorlardı. Hilâfet hanedanını diğer hü-kümdarlardan üstün tutmakla beraber onlara manevî bir büyüklük payesi veriyor ve bu makamı o gözle görüyor-lardı. Kendilerinden önce, Hilâfeti oyuncak haline getir-miş bulunan diğer Türk emirleri ve Büveyh oğulları gibi,

mesine sebep oldu. Bu yakınlaşmaların neticesi sadece siyaset sahasında kalmış olmayıp çok geçmeden içtimai ve iktisadî sahada da kendisini gösterdi.

SELÇUKİLERİN YIKILIŞI

Melik Şah'dan sonra, İlâhî Kudret, Selçukilere bir iki kuvvetli hükümdar bağışlamış olsaydı, o zaman, Selçukilerin arkasından İslâm dünyasının parlak yıldızı bu kadar çabuk sönmezdi. Bu parlak yıldız, altıncı hatta yedinci asırda da parlar dururdu. Beşinci Hicrî asrın sonuna doğru, devlet işlerini düzenlemiş bulunan Nizamülmülk ve onun hükümdarı Melik Şah gibi birkaç hükümdar ve vezir çıkmış olsaydı, her halde ve bugün bile İslâm dünyasının çehresi başka olurdu. Fakat ne yazık ki, Melik Şah'ın yerine geçenler de kendisine benzer bir başbuğ çıkmadığı gibi, vezirler ve müşavirler içinde de ikinci bir Nizamülmülk görünmedi.

Hicrî 485 (Miladi 1095) de Melik Şah vefat edince, fesat hareketleri, bir volkanın çıkardığı lavlar gibi, birdenbire her tarafa yayıldı. Melik Şah'ın dört oğlu olan Mahmud, Berkiyaruk, Muhammed ve Sencer birbirlerine girdiler. Kendi aralarında savaşmağa koyuldular. Türkân Hatun ile Tacülmülk bu savaşları yatıştırmak için uğraştılar ve kısmen de bu çarpışmaları yatıştırdılar. Fakat yatışmış olan fitne ateşi tekrar alevlenmeğe başladı. On üç sene kadar bu çekişme devam etti. Ancak Selçuki devletinin can çekişmesine sebep olarak sona erdi. Uzun süren bu iç savaşlar ve kardeş kavgaları hem Selçuki devletinin temellerini çürütüp çökertti, hem de müslüman halkın içtimai yaşayışını berbad eden fena neticeler doğdu.

BATİNİYE HAREKETLERİ

Batinilerin harekete geçmeleri, bu kötü neticelerin başlangıcı olarak ortaya çıktı. Batiniler, böyle bir vasatı fırsat bilerek, İslâm dünyasına yayılmak istediler. Taîn ve vebâ mikrobu gibi İslâm'ın vücuduna girip, devlet bünyesini için için kemirdiler. Bu fıkra, Melik Şah'ın son senelerinde faaliyete girilmiş ve siyaset meydanına atılmıştı. Batiniler tarafından Nizamül mülkün öldürülmesi, öyle müthiş bir olaydır ki, Selçuki hükümetinin kökünü sökmek için bundan daha ağır bir darbenin vurulamıyacağı ortadadır. Belki Nizamülmülk öldürülmemiş olsaydı, Melik Şah'ın halefleri de birbirlerinin canlarına kastetmeğe girişmiyeceklerdi. Batiniler, bu fırsattan istifade ederek öyle kuvvetlendiler ki, Melik Şah'ın halefi Sencer ve Muhammed bütün ordularını bir araya toplayarak mücadeleye giriştikleri halde bir başarı elde edemediler.

Batiniler, devlet içinde devlet kurarak bu devletlerini de yaşatmak imkânını buldular. Elemât, Tabes, Zevzen, Kayın, Tün, Senemkûh, Halincân, Girdgûh, Hür, Havsaf, Ustâvend, Şah Dej, Erdehen, Kalatün - Nâzır, Kalatüt - Tanbur gibi daha bir hayli kale ele geçirmişlerdi. Bu mustahkem yerlere asker ve fedai toplayarak, hükümet içindeki hükümetlerini devam ettiriyorlardı. Burarlarda teşkilâtlanarak, müslümanların güzide emir, kumandan ve devlet adamlarını arayıp seçerek birer birer öldürüyorlardı.

Abdurrahman Sumeyrî, Unru Bulka, Cenahüddevle, Kadı Ebûl-Âla Sâid Nişaburî, Fahrül-Mülk, Kadı Abdul Vâhid, Emir Medud, Ahmed Yel İbn-i Vahsudan, Kadı Ebû Saad El-Hirevî, Abdullatif El-Hocandî Halife Mustersid, Halife Raşid, Atabey Ak Sonkur Borsakî, Münülmülk, Ebu Nasr ve bunlar gibi daha bir çok seçkin kim-

seler, Batınî fedailerinin suikastlarına kurban gittiler. Batınîlerin ölüm tuzakları bu kadarı yetinmedi. İleri gelen veya gelmeyen bir çok müslümanı aynı şekilde öldürdüler. Ülkede bir dehşet havası estirildi. Sultan Mehmed zamanında, yalnız İsfahan'da Batınîler tarafından öldürülmüş bulunan beş yüzden fazla müslümanın cesedi tefessüh etmiş bir halde bulundu.

Bu olaylar, İslâm âleminin dağılmasını, parçalanmasını ve İslâm devletinin ve devletlerinin zayıflamasına yol açtı. İslâm'ın içtimâî düzeni ve medenî gelişmesi bu yüzden bir hayli zarar gördü.

HAÇLI SAVAŞLARININ BAŞLAMASI

Bu olayların neticesinde ortaya çıkmış olan ikinci bir fenalık da şu oldu: Müslümanların birbirleriyle çekiştiklerini gören İslâm düşmanı Frenkler, (Avrupalılar) İslâm ülkelerine saldırmak cesaretini buldular. Dört yüz seneden beri kalblerinde yer etmiş bulunan İslâm'ın heybet ve dehşeti birdenbire siliniverdi. Bundan önce iç savaşlar, memleket hudutları içine inhisar ediyordu. Fakat adı geçen olaylardan sonra bu savaşların neticeleri İslâm ülkelerinin sınırlarını aşarak Avrupanın tâ uzak memleketlerine kadar yayıldı. Bu defa Avrupa Hristiyanları, vaktiyle Hulefayı Raşidin zamanında müslümanlar tarafından feth edilmiş bulunan Mukaddes yerleri müslümanların elinden geri almak maksadiyle harekete geçtiler. Melik Şah'ın ölümünün beşinci senesinden sonra, Hicrî 491 (Milâdî 1097) de Hristiyan ordularının akını, İslâm ülkelerine doğru gelmeğe başladı. Konya Selçuk devleti topraklarını geçerek Antakya'yı ele geçirip, Şam (Suriye) ülkelerine saldırmaya başladılar. Bir sene içinde İslâm dünyasına o kadar zarar verip, öyle bir felâkete

yolaçtılar ki, nihayet Halife, Sultan Berkiyaruk ve Sultan Muhammed'den yardım isteyip, kendi aralarındaki savaşları bırakarak, ilk önce dış düşmanı bertaraf etmelerini istedi. Fakat mevcut felakete rağmen, savaşan kardeşler yine gözlerini açmadılar. Nihayet Hicrî 492 (Milâdî 1099) de Beytül Mukaddes (Kudüs şehri) müslümanların elinden çıktı. İlk defa müslümanlar, hristiyanlara karşı mağlup oldu. Halid bin Velid Radıyallahu Teâlâ anh ve Alp Arslan gibi, İslâm mücahidlerinin bütün fedakârlıkları ve çalışmalarının neticeleri, bir günde hebâ olup gitmişti. Selçukîler'in bu iç savaşlarının getirdiği en fenâ durum şu idi: Daha birkaç sene önce, Melik Şah zamanında İslâm ülkelerinin kenarından bile bakamayan yabancı düşmanlar, İslâm'ın haremine kadar girmişlerdi. Hele yakında bulunan gayrı müslimler şöyle dursun, Avrupa'nın tâ uzak ülkelerinden gelmiş Frenk düşmanlar bu hususta kendi talihlerini deneyerek başarıya ulaştılar ve kolaylıkla İslâm ülkesinden toprak koparmak imkânını buldular.

SELÇUKİLERİN SONU

Bu iç savaşların neticesinde uğranmış bulunan üçüncü büyük zarar da hükûmetin zayıflaması olmasındır. Yavaş yavaş hükûmette ve devlet arazisinde parçalanmalar baş gösterdi. Bazı yerlerde Selçukî şehzadeleri kendi başlarına veya bağımsız hükûmetler tesis ettiler. Bazı yerlerde Selçukî emirleri de devlet kurdular ve merkezi hükûmeti dinlemez oldular. Rum'da (Anadolu'da) Kutulmuş İbn-i Arslan hanedanı idâreyi eline aldı. Şam'da (Suriye'de) Tutuş İbn-i Alp Arslan hanedanı hükûmet kurdu. Irak'ta Muhammed İbn-i Melik Şah'ın hanedanı bir hükûmet meydana getirdiler. Kirman'da Kavurd İbn-i Davut

sülâlesi iş başına geçerek bağımsızlığını ilân etti. Bu Selçuki şehzadesi gibi Selçukîlerin Türk emirleri de bu büyük mirastan kendilerine birer pay çıkardılar. Musul'da Atabey Ak Sunkur Bursaki sülâlesi bağımsız bir devlet vücuda getirdi. Bu yeni devlet az bir zaman sonra, Şam ve El-Cezire'yi ellerine geçirdiler. Harezm'de Enuştekin'in hanedanı o ülkeye hâkim oldu. Daha sonra da Selçukîlerle bütün bağlarını kestiler. Azerbaycan'da Atabay İldegüz âilesi kendi namlarına hükûmet kurdular. Diyarı Bekir'de ve Fars'da Artık oğulları ve Selhar'lılar hükûmeti ele aldılar. Dimeşk'de (Şam) İbril'de, Ermeniy'e'de, Loristan'da, Kirman'da da başka başka emirler, Memluklar ve Atabeyler Selçukîlerin yerini alıp beylikler meydana getirdiler.

Bir zamanlar Asyanın büyük bir kısmını elinde bulunduran o muazzam Selçuk devletinin ülkesinde, yirmi-den fazla ufak tefek hükümdarlıklar ve beylikler ortaya çıktı. O büyük memleket parça parça oldu gitti..

Bu parçalanma ve dağılma sırasında bir ara Sultan Sencer devlet işlerini düzene koymak için çalıştı. İç savaşların devamı sırasında Sencer'in gayretiyle Horasan ve Maverâünnehir kargaşalıklardan uzak kalmıştı. Sultan Muhammed'in ölümünden sonra Hicrî 511 (Milâdî 1117) de Sultan Sencer, Kirman, Irak ve Kürdistan'daki küçük Selçukî hükümetlerinin arazisini kendi ülkesine katmak imkânını buldu. Hatta Melikşah zamanında bile Selçukî egemenliği altında girmemiş olan Gazneyn ve Gur ülkelerini de feth etmeğe muvaffak oldu. Uzun zamandan beri baş kaldırmış bulunan Harezm şahlarını da itâat altına aldı. İslâm dünyasında öyle bir durum hazırlandı ki, uzun zaman İslâm ülkelerinin büyük bir kısmı olan Maverâünnehirden Şam ülkesine kadar onun adına hutbe okundu.

Fakat sonunda Sencer de Hataylı Türklere ve Oğuz Türkmenlerine yenildi. Bu Türk hükümdarı da kendi milletdaşları tarafından zaafa uğratıldı.

Hicrî sene 552 (Milâdî 1157) de Sencer vefat edince Sencer'in cenazesi ile birlikte Selçukî devletinin de cihan-girlik cenazesi defn ediliyordu.

Hicri sene 522 den Hicri 590 yılına kadar (Milâdî 1157-1194) geçen devre içinde yavaş yavaş Harezm Şahlar Selçukîlerin mirasına konmağa başladılar. Maverâünnehir, Horasan, Rey, İsfahanğ, Kirman, Irak derken bir nehir, Horasan, Rer, İsfahan, Kirman, Irak derken bir şekilde Hicrî altıncı asrın sonunda İslâm ülkelerinde Anadolu hariç, hiçbir yerde Selçukîlerden bir eser görünmüyordu. Artık Orta ve Yakın Doğudan Selçukîlerin ismi ve cismi silinmişti.

Üçüncü devre: Hicrî 455 den 485 Hicrî (Milâdî 1072-1093) yılına kadar devam eden devredir. Alp Arslan ve Melik Şah'ın hükümdarlık ve Nizamülmülk'ün vezirlik zamandır. Bu tarihler arasında Selçuk Devleti güneşi nısfunnehâr (meridyenin) en yüksek noktasına çıkmış bulunduğu sıradır. İstilahın doğru manası ile bu devreye Selçukîlerin yükseliş devresi diyeceğiz.

Dördüncü devre: Hicrî 485 den Hicrî 498 e (Milâdî 1092-1104) kadar süren zamandır. Bu devrede Melik Şah'ın çocukları birbirleriyle taht kavgası yaparlar. Biz bu devreye Selçukîlerin iç savaşlar devresi diyeceğiz.

Beşinci devre: Hicrî 498 den Hicrî 552 (Milâdî 1104-1152) ye kadar devam eden zamandır. Sultan Muhammed ile Sancar, yıkılışa uğramış olan devletlerini yeniden canlandırmağa başlarlar. Bu devreye de Selçukîlerin son devresi diyeceğiz.

Altıncı devre: Hicrî sene 511 den 700 e kadar (Milâdî 1117-1300) süren devredir. Selçukî hükümdarları kendi dede ve baba ülkelerinin parçalanmış köşe bucaklarında bazı yerlerde idâreyi ellerinde bulundururular. Bazı yerlerde ise yeni hükûmetler kurarlar. Bu devreye de parçalanma ve dağılma devresi diyeceğiz.

Eserin bölümlerinin ayrılışı bu devrelere göre olacaktır. Fakat bizim bu eseri yazmaktan maksadımız, sadece siyasi tarihte vukubulan değişiklikleri sıralamak olmadıgından bu devrelerde, siyasi değişikliklerin yanında medeniyete ait gelişmelere, ilmî ilerleme ve gerilemelere de yer verilecektir. Bunun için eserin sonunda ayrıca bir bölüm ayırarak geniş bir şekilde Selçukîler zamanındaki medeniyetten ve bu saltanat soyunun ilme ve medeniyete ne gibi hizmetlerde bulunduklarından da bahs

SELÇUKİ DEVLETİ'NİN ALTI DEVRİ

Yukarıda bu soyun tarihini umumî ve hülâsa olarak anlattık. Bu tarihi gözden geçirdiğimiz zaman bu sureyi çeşitli devirlere ayırmanın kabil olacağını da hatırlatırız.

Birinci devre: Beşinci Hicrî asrın başından itibaren başlar. Hicrî 429 (Milâdî 1037) de son bulur. Bu devrenin sonunda Tuğrul saltanat tahtına oturup padişahlığını ilân eder ve bu şekilde Selçukî devleti de kurulmuş bulunur. Biz bu devreye Selçukîlerin ortaya çıkış devresi diyeceğiz.

İkinci devre: Hicrî 429 dan Hicrî 455 e (Milâdî 1037-1063) kadar sürer. Yirmi altı sene devam eden bu devirde Sultan Tuğrul, kılıcının gücü ile yeni memleketler almak ve devlet kurmak ile uğraşır. Büyük bir devlet de kurulmuş olur. Biz bu devreye de kuruluş devresi diyeceğiz.

edeceğiz. İmkân ölçüsünde de bu medeniyetin her cephesini anlatmağa çalışacağız.

Ebu'l - Â'lâ Mevdudî

3 Haziran 1929

Haydar Abad-i Dakân

NOT: Ne yazık ki elimizdeki kitabın bu cildi Selçukî tarihînin üçüncü devresine kadar olan olayları içine almaktadır. Muhterem müellif Mevlânâ hazretleri, bundan sonraki konuları hazırlamak için zaman bulamamıştır. Ümid ederiz ki, üçüncü devirden sonraki konuları da yakında tamamlayıp meraklıların istifadesine koymuş olsun.

Nâşir

SELÇUKİ TARİHLERİNİN KAYNAKLARI

Bu eserin yazılışında faydalandığımız kitapların hepsinin listesini burada sıralamanın lüzumu olmadığını düşünüyorum. Nitekim, eserin girişinde istifade edilen kitapların isimlerinden bahs ettim. Bununla beraber bizim elimizde bulunan ve istifade ettiğimiz Selçukî tarihlerinin asıl kaynaklarının neler olduğunu ve bu eserlerin ne derece güvenilir bir vasfa sahip bulunduğunu da anlatmak lazımdır. Bu sebebe istinaden bu kaynakları burada bir liste halinde sıralıyorum:

1. TARİH-İ BEYHAKİ

Ebu'l Fadl Beyhakî'nin yazmış olduğu bir eserdir. Selçukîlerin başlangıcına ait bilgi bu kitaptan elde edilmiştir. Başka bir kaynaktan bu kadar geniş ve doğru malumat elde etmek imkânsızdır. Nitekim, yazarın kendisi c devri yaşamış ve hadiselerine şahit olmuştur. Bildirdiğine göre, Hicrî 402 (Milâdî 1012) senesinde onaltı yaşla-

rında bulunuyormuş. (1) Bu itibarla Selçukî'lerin ilk çıkış devresini bizzat takip edebilmiştir. Bundan başka, kendisi de o devrin siyaseti ile ilgilenmiş bir şahsiyettir. Sultan Mes'ûd Gaznevî'nin sarayında bulunmuştur. Hocası Ebu Nasr, Sultan Mes'ud sarayının «Risâlet» (Mektupçuluk) divanının (dairesinin) başındaydı. (2) Beyhaki, Ebu Nasr'ın maiyetinde tam 9 sene çalışmıştır. Hicrî 431 (Milâdi 1040) de Ebu Nasr vefat edince bu memuriyete Ebu Sehl Zavzenî getirildi. O zaman müellif de bu zatın yardımcısı olarak vazifesine devam etti. (3) Müellif, Selçukî'lerle Sultan Mes'ud Gaznevî arasında geçen savaşlara bizzat şahid olmuş ve bu savaşların cereyanı sırasında bütün hareket, siyaset ve elciliğe ait işlemler, doğrudan doğruya elinden geçmiştir. Hatta birçok defalar Gaznevî'ler tarafından görevlendirilerek Selçukîlerle görüşmelerde bulunmuştur. Yine bu işlerle ilgili olarak, veziri-azam (Sadrazam-Başbakan) ve divan-ı risâlet (mektupçuluk, hariciye nezareti) nin önemli bir mevkiinde bulunduğu ve padişahın güven duyduğu kimselerden olduğundan Gaznevî'lerle Selçukîler arasında geçen hadiselerin bütün safahatı elinden geçmiştir. Görevi dolayısıyla, bir çok hususların da kendisinden başka kimsenin bilmesine imkân yoktu. Beyhaki'nin diğer iyi bir vasfı da

(1) Tarih-i Beyhaki, Kalkutta baskısı. S. 246.

(2) Divan-ı Risalet reisi. O zamanki devletin en önemli mevkilerinden biri idi. Padişahın bütün vâli, âmil, idareci ve diğer yabancı ülkelere ve padişahın itaatında bulunan emirlere ve diğer hükümdarlara yazılan mektuplar hep bu divandan geçerdi. Bu bakımdan bu zatın vazifesi zamanımızın kalemî mahsus müdürlüğü ve Hariciye nazırlığı gibi ikisinin birleştiği bir mansıpdı. (Osmanlı devletinde bu iş mektupçubashılık ve Reisül-küttaplık makamı demekti. (Mütercim.)

(3) Beyhaki, S. 753 - 754.

şudur: Kendisi Gaznevîlerin bir devlet adamı olduğu halde, doğruluğu ve gerçek severliği elden bırakmamış ve Gaznevîlerin zayıf taraflarını da apaçık belirterek ifade etmiştir. Zaafların bütün sebeplerini ve belgelerini ortaya koymuştur. Gaznevî'lerin neden yıkıldığını ve Selçukî devletinin niçin yükseldiğini de ayrıntılarıyla gözönüne sermiştir. Eğer bu tarihin bütünü elimizde olsaydı, o zaman Mahmud Gaznevî ile Selçukîlerin ilk ilişkilerinin nasıl olduğu hakkında elimizde yeterli bilgi olacaktı. O zaman, tarihlerde görülen bu mevzuya ait ihtilaflar da kolaylıkla haledilmiş olurdu. Fakat ne yazık ki, bu eserin büyük bir kısmı kaybolmuş ve elimize geçmemiştir. Ancak Mes'ut'un durumunu içine alan bölümü bize kadar ulaşmıştır.

2. ZEYNÜL - AHBAR

Bu eser, Ebu Sa'id Abd'ul-Hayy İbn-i ad- Dahhak İbni Mahmud Gerdizi'nin yazmış olduğu bir kitabdır. Selçukî'lerin ilk devirlerinin hadiselerini anlatan bu eserin müellifi de, o zamanda cereyan eden vak'aların şahitlerindendir. Bu kitap da Beyhaki'den sonra önem bakımından ikinci gelmektedir. Müellifin kendisi, Sultan Mahmud ile Sultan Mes'ûd devrinde yaşamıştır. Sultan Abdur - Reşid Gaznevî'nin Hicrî 440 - 444 (Milâdi 1048 - 1052) senelerinde sarayında bulunmuştur. Eserini onun zamanında yazmıştır. Bu kitabın Beyhaki'den daha fazla önemi vardır. Zira, Beyhaki sadece Mes'ud devrinin hadiselerini anlatmıştır. Gerdizi ise hem Mes'ud devrinin hadiselerini hem de Sultan Mahmud devrinin hadiselerini dile getirmiştir. Bu itibarla, eser, Selçukîlerin ilk ortaya çıkma hadiselerine de yer verir. Bundan başka, elimizdeki kaynaklardan hiç biri de o zamanın hadiselerini bizzat

kendileri görmemişlerdir. Bu kitap, Meşhur İngiliz Müsteşriki Mister Brown'ın sekseninci yaş dönümü dolayısıyla yayınlanmıştır.

3. ZUBDET ÜN-NUSRA

Bu eseri Şerafeddin Enuşirvan İbn-i Halid yazmıştır. Bu zat da Sultan Muhammed İbn-i Melikşah'ın Hicrî 498-511 (Milâdî 1104-1117) devrinde hazine nazırı idi. Nâiblik ve vezirlik rütbesine sahibdi. Sultan Mehmed'in oğlu Sultan Mahmud Hicrî 511-525 (Milâdî 1117-1131) senelerinde bu hükümdarın sadrazamı idi. Bu zat yine Farsça olarak «Futürü zaman-i's-sudur ve sudurü zaman'l futür» adlı bir kitap daha yazmıştır. Bu eserinde Nizamül-Mülk'ün vezirlik devrinin ortalarından itibaren Tuğrul İbn-i Muhammed İbn-i Melikşah Hicrî 527 (Milâdî 1133) zamanının sonuna kadar Selçukî vezirlerini anlatır. Adı geçen kitabı daha sonra İmadeddin Kâtib İsfahanî (Hicrî 597 Milâdî 1200 de vefat etmiştir.) (4) Arapçaya tercüme etmiş ve «Nusret ül-fetre asrat ül fatra» ismini vermiştir. Aynı zamanda, bu esere Tuğrul Bey'in veziri Amid ül-Mülk el-Kündürî'nin devrinden Nizam ül-Mülk'ün zamanının ortalarına kadar olan vakaları eserin başına ve Tuğrul İbn-i Muhammed İbn-i Melik Şah'ın devrinden de Irak Selçukî'lerinin sonuna kadar iş başında bulunan vezirlerin hizmetlerindeki durumlarını ve vezirlik devirlerindeki hadiseleri eklemiştir. İmad Kâtib'in kendisi de Enuşirevan İbn-i Halid gibi, siyaset işleri ile meşgul ve devlet meseleleriyle yakından ilgisi vardı. Yine bu zatın emcası İzzeddin Müstevfî, Sultan Mahmud İbn-i Muhammed İbn-i Melik Şah Hicrî 511-525 (Milâdî 1117-1125) se-

(4) Zübdet üt- tevarih, Leyden baskısı, S. 997, 109, 149.

nelerinde istiyfa divanının «maliye nazareti» naibliğinde «vekil yardımcısı» makamında bulunmaktaydı. Bir ara vezirlik makamına da yükselmiştir. (5) Babası da Sultan Mahmud'un veziri ed-Deregüzini'nin yakın ahabası idi. Daha sonraları saray entrikalarına kurban gitmiştir. (6) İmadeddin'in k e n d i s i ise, Halife el-Muktada Emrillah zamanında Halifenin veziri İbn-i Hübeyre'nin Hicrî 554 (Milâdî 1160) naibi «vekili» idi. (7) İmad-i Kâtib'den sonra Ebu'l-Feth Bundarî (vefatı 623 Hicrî 1226 Milâdî) de «Zubdet ün Nusre ve nuhbet ül-asra» ismi ile bu kitabı hülâsa etmiştir. Kitabın bir hususiyeti de, Büyük Selçukîlerle birlikte Irak Selçukîlerinin durumunu daha geniş bir şekilde anlatmış olmasıdır. Meşhur müsteşrik Hutsma bu eseri Leidende yayınlamıştır. Bu iki tarih yazarının her ikisi de Selçukî siyasetinin her cephesine vakıf ve işin içinde bulunan kimselerdir. Diyebiliriz ki, Selçukî devleti siyasetinin hiç bir tarafı bu iki zatın gözünden kaçmamıştır. Dolayısıyla, bu eserleriyle bize en değerli bilgileri verebilmişlerdir.

4. RAHAT ÜS-SUDUR

Bu ser de Ebu Bekir Necmeddin Muhammed İbn-i'r-Ravendî'nin yazmış olduğu bir kitaptır. Yazılış tarihi Hicrî 599 (Milâdî 102) dir. Eserin yazarı ulema ailesine mensuptur. Dayısı, Taceddin Ahmed İbn-i Muhammed ibn-i Ali er-Ravendî'dir. Son Irak Selçukî hükümdarı olan bu zat, Hanedan'da Cemaleddin Ay-Ebe'nin kurmuş olduğu medresede müdderrisdi. Müellif Hicrî 570 Hicrî senesinden 580 Hicrî senesine kadar (Milâdî 1174-1184) a-

(5) Zubdet ut-tevarih S: 129, 136, 141

(6) » » » S. 131, 154.

(7) » » » S. 190.

sağı yukarı on sene kadar dayısının terbiyesi altında kalmış ve yetişmiştir. Dayısı ile birlikte Irak'ın çeşitli şehirlerini dolaşarak bu yerleri yakından görmüştür. Diğer bir dayısı da Zeyneddin Muhammed İbni Muhammed İbn-i Ali er-Ravendî'dir. Son Irak Selçukî hükümdarı Tuğrul İbn-i Arslan'ın hocasıdır. Bu zatın sayesinde ve ilk defa bu şahsa mahsus olmak üzere, Sultan Tuğrul'un çehre ve siması, bir ressamın yaptığı portre gibi tasvir edilerek gözümezi önünde canlandırılmıştır. (8) Müellifin kendisinin bildirdiğine göre gitgide Sultan Tuğrul'a o kadar yakınlık elde etmiştir ki, Sultanın üzerinde tesir ve nüfuz kazanmıştır. (9) Hicri sene 585 (Milâdi 1189) de Sultan Tuğrul, adı geçen Zeyneddin'i, Mazenderan hükümdarına elçi olarak gönderdiği zaman, müellif de onun maiyetinde bulunuyordu. (10) Hicri sene 586 (Milâdi 1190) da Atabey Kızıl Arslan, Sultan Tuğrul'u yakalayıp hapsedtiği sırada müellif de hükümet merkezinde bulunuyordu. (11) Müellif, kendi velinimetinin yakalanmasından sonra, Hamedana giderek, bu ülkenin emiri Seyyid Fahreddin Ala'vuddevle Arab-Şah'ın çocuklarına müallim ve mürebbi oldu. Hicri sene 590 (Milâdi 1194) da, Harezmi Şahla karşılaşan Sultan öldürülüp, memleketin durumu bozulunca, artık müellif aktif faaliyetten çekilmiş ve uzleti ihtiyar etmiştir. Nitekim, kendisi bu devri üzücü bir lisanla anlatmaktadır. (12) İşte, adı geçen eseri bu uzlet devresinde yazmağa koyulmuştur. Selçukî so-

(8) Rahat üs-Südûr, S. 44.

(9) Müellifin bu beyanından, Sultana' yakınlık derecesini anlamak kabildir. Rahat us-Südûr S. 357.

(10) Rahat us-Südûr S. 362.

(11) Rahat us-Südûr S. 30-38.

(12) Rahat us-Südûr S. 64-65. Zahiireddin, müellifin akrabası ve Sultan Arslan'ın da hocası (Üstadı) idi.

yuna karşı beslediği saygı ve duyduğu sevgi dolayısıyla eserini Konya Selçukî hükümdarı Gıyaseddin Keyhüsrev'in namına yazdı. Kitab, Selçukîlerin ilk devirlerinden Hicri (Milâdi 1198) senesine kadar olan vakaları ele alır. İlk devirlerin olayları bakımından pek güvenilir bir eser olmamakla beraber. Zahiireddin Nişabûrî'nin Selçuk-nâmesinden intisar edilmiş olduğu halde, yine de bir hayli hataları vardır. Fakat bu mahzurlar olduğu halde, kendi devrinin tarihi bakımından güvenilir ve istifadeye şayan bir eserdir.

5. TARİH EL-KÂMİL

Bu eser ünlü İslâm tarihçisi İbn-i'l-Esir'in (ölümü Hicri 630 Milâdi 1232) yazmış olduğu bir kitaptır. Bu zatın geniş bilgisi, etraflı malumatı, dikkatli araştırması ve iyi bir şekilde eserini hazırladığından bu hususta hiçbir diyecek olamaz. Bu kitap, İslâm tarihleri arasında en güvenilir ve en fazla belgelere istinat eden bir eserdir. Yazar, Selçukîler devrinde bulunmamakla ve onlarla hem asır olmamakla beraber, malumat elde etmek için, elinde geniş imkânları olduğu bilinmektedir. Nitekim, bu zat o zamanın muasırı tarihçilerin eserlerinden istifade ederek, kitabının bu bölümünü hazırlamıştır. Bu vasıta ile hem büyük Selçukîlerin hem de Irak ve Şam (Suriye) Selçukîlerinin tarihi hakkında geniş bilgi elde edebiliyoruz. Elimde bu eserin, biri Mısır ve diğeri Avrupa olmak üzere iki baskısı vardır. «Selaçika» denilen bu kitapta, her nerede Avrupa baskısından mehzaz gösterilmiş ise, aynı başına Avrupa baskısı diye ilâve edilmiştir. Fakat Mısır baskısından mehzaz gösterildiği yerlerde hiç bir şey denmemiştir.

6. VEFİYAT ÜL-A'YÂN

Bu eser meşhur allame İbn-i Hallikân'ın (Hicrî 681 Milâdî 1282 de vefat etmiştir) yazmış olduğu meşhur bir kitaptır. Selçukî devrinin mühim şahsiyetleri, vezirleri, devlet adamları ve siyasi zevatın tutumları anlatıldığından önemli bir eser sayılmaktadır. İslâm tarihleri arasında birinci derecede bir yer almaktadır. Esasen yazar, Selçukîler devrine pek yakın bir zamanda yaşadığından vermiş olduğu bilgilere güvenle bakılmaktadır.

7. EL-MUHTESAR Fİ AHBAR EL-BEŞER

Bu eser, ünlü tarihçi Ebu'l-Fidâ'nın kitabıdır. (Vefatı Hicrî 732 dir) İslâm tarihleri arasında en istinath kitaplardan sayılmaktadır. Yazarın ailesi Selçukî'lerin hizmetinde bulunmuştur. Aynı zamanda, Selçukî'lere ait diğer tarihçilerin bilgi ve malûmatı da bu tarih yazarının elindeki belgelere dayanmaktadır. Adı geçen eser, siyasi tarih hakkındaki malûmatının yanıbaşında, ilmi ve içtimai meselelere de ışık tutmaktadır.

8. TARİH-İ GÜZİDE

Muhammed ibn-i Ebî Bekir Hamdullah Mustevfi Kazvî'nin yazmış olduğu bir eserdir. Hicrî 730 senesinde kaleme alınmıştır. Fakat bu esere fazla güvenilmemektedir. Zira mufasssal yazılmış bir eser değil, ihtisarla yazılmış bir kitaptır. Buna rağmen, yine de Selçukîler'e ait bazı değerli Malûmatı ihtiva eder. Bu kitabının yazarının istinat ettiği kaynaklar eski kaynaklar olduğundan bazı hususlarda biz de bu esere istinat edebiliriz.

9. RAVZAT US-SAFA

Mir Huand Muhammed ibn-i Havend şah Mahmud'un kitabıdır. Ölümü Hicrî sene 903 tür. Bu eser doğuda da batıda da değerli ve makbul bir eserdir. Araplara olan bölümünde bu kitabın bildirdiklerine pek itibar edilememekle beraber, Acem tarihine ayrılmış olan faslında bu eserden daha ziyade sıhhatli ve güvenilir bir tarihe az rastlanmaktadır. Bizim için, kaynak olmak bakımından, Tarih-i Beyhakî, Tabakât-i Nâsirî, Zübdet üt-Tevarih, Tarih-i Cihankuşâ, Tarihi Güzide ve Cami üt-Tevarih gibi eserler arasında sayılabilir. Selçukî'lere ait bir çok hususlarda, öyle mükemmel açıklamalar vardır ki, bu açıklamaları diğer eserlerde bulmak kabil değildir. Fakat bazı yerlerde, verdiği malûmat diğer eski tarihçilerin verdikleri bilgilere muhalif görünmektedir. Bu ihtilâflı hususlar bir tarafa bırakılırsa, diğer mevzulariyle güvenilir ve yararlanacak kaynaklardan sayılabilir.

10. HABİBÜS-SİYER

Mir Huand'ın oğlu Giyaseddin Huand Mir'in yazmış olduğu bir kitaptır. Hicrî 927 senesi, müellif bu kitabını yazmış ve İran Hükümdarı Şah İsmâil Safevî'ye takdim etmiştir. Bu eserde, Safevî tarihi hariç diğer bölümler, adı geçen Ravdat us-Safâ'nın bir hûlasasıdır. Bu eserde mevcut bulunan bazı hususlar Ravdat us-Safâ'da bulunmamaktadır. Bu bakımdan faydalı bir kitaptır.

11. MUHTASAR SELÇUK-NÂME

Bu eserin aslı Nasireddin Yahya ibn-i Meceddin Muhammed ibn-i Bibî'nin Kitab el-Evâmir el-alâniye fi umûr il-'alâ'îye isimli kitabının hûlasa edilmiş bir şekli-

dir. Nasireddin'in babası, Muhammed, Rûm Selçukîleri'nin sarayında mütercim idi. Bundan başka çok defalar yabancı ülkelere elçi olarak da gönderilmişti. Yani bir nevî sefaret vazifesi ifa eden bir zattı. Hicrî sene 670 (Milâdî 1272) de Ölmüştür. Annesinin ismine intisaben ibn-i Bibî diye meşhurdur. Nucûm (Yıldız bilimi) ilminde de tanınmış üstadlardan idi. Birinci Sultan Keykubad (Hicrî sene 616-634 Milâdî 1220-1237) ın bu zata büyük güveni vardır. Nasireddin bu eserini yalnız Rum Selçukîlerine tahsis etmiştir. Kendisi bu devrin muassırı ve aynı zamanda tarihini yazmış olduğu devletin ileri gelen şahsiyetlerinden biri olduğu için bu esere güvenmek lâzım gelir. Kitabın asıl nüshası şimdiye kadar ele geçmemiş ve basılmamıştır. Ancak Milâdî 1902 senesinde Avrupa müsteşriklerinden Hutsma, bu kitabın meçhul bir müellif tarafından yapılmış olan hûlasasını tanzim ederek Avrupa'da bastırması ve bunun ismine de «Selçuk-name» demıştır. Elimde bulunan bu eserde işte bu tabıdır.

12. TARİH-İ SELAÇİKA-Yİ KİRMAN

Bu eser de Muhammed ibn-i İbrâhim'in telif etmiş olduğu bir kitaptır. Müsteşrik Hutsma, bu eseri de Selçukîler tarihi serisi meyanında Leiden (Felemenk) de neşretmiştir.

13. TABAKAT-İ NASİRİ

Minhac üd-Din Ebû Amr Osman ibn-i Siraceddin Muhammed U'cûbet üz-zaman'ın telif etmiş olduğu eserdir. Bu zat da Irak Selçukîleri devrine yakın bir zamanda yaşamış ve Rûm Selçukîleri ile asırdas idi. Hicrî sene 589 (Milâdî 1193) da doğmuştur. Babası Sultan Ba-haeddin Şam tarafından Bâmiyân'ın valiliğini yapmış,

daha sonra da Tuharistân'da kadı olarak bulunmuştu. Bu zatın gençliğinin ilk zamanlarında İslâm ülkeleri Tatar (Moğol) saldırısına maruz kaldı. O vakitlerde Horasan, Kuhistan ve Afganistan'da olup biten hadiseleri gözleriyle gördü. Hicrî sene 625 de Dehlî'ye giderek orada Şemseddin Altamış'ın maiyetine girdi. Şemseddin Altamış tarafından Guvalyâr kadısı, imâm ve hatibi tayin edildi. Bir müddet sonra Dehlî şehrinin kadılık makamına terfi etti. Âlim ve malûmatlı bir şahsiyet olmakla beraber, tarihçilik bakımından pek ileri bir seviyede sayılmaz. Selçukîler'in ilk devirlerine ait verdiği malûmat alel umun tarihçilerin verdiği bilgilerden ileri gitmez. Fakat kendi devrine ait vermiş olduğu malûmat, başka tarihçiler tarafından verilemediğinden bu bakımdan ehemmiyete şayandır. Fakat bu devre ait verdiği malûmat da yine araştırma yapılmadan yazıldığı için kulaktan duyuma vasfından ileri geçemez. Bu yüzden bir hayli hata ve yanlışlıklara düşmüştür. Hatta bu dikkatsizlikler o radeye varır ki, Rum Selçukîlerinin ileri gelen şahsiyetleri ile Irak Selçukîlerinin önde gelen simalarına ait işler birbirine karıştırılır. Bu noksanlarına rağmen, adı geçen eser, o devir tarihinin bazı yönlerini aydınlatığı için faydalı bir kitaptır. Dolayısıyla biz de bu eseri kendi me-hazlarımız meyanına aldık. Bende bu Tabakat'ın İngilizce tercümesi vardır. Major Raverty'in yaptığı bu tercüme, Milâdî 1881 senesinde Londra'da basılmıştır.

lec Türkleri de Farab şehrinde oturmaktadırlar. İbn-i Hurdad bih s: 31.

ARD-İ TUĞUZĞUZ VEYA TAĞCUZĞAZ

(Tuğuzğuz yahut da Tağazğaz ülkesi)

Tağazğaz ülkesi, Tebbet (Tibet), Çin Hazlec ülkesi hududu ve Hirhiz (Kırgız) ülkelerinin arasındadır. İstahri S: 9. İbn-i Havkal s: 14.

Tuğuzğuz Türklerinin yurdu çok geniş bir ülkedir. Çin hududundan Tibet'e kadar uzanır. Harlukh (Karlık), Keymak (Kımak), Guz, Cefer, Bicanak (Peçenek), Turkes, Uzkes, Hıfsakh (Kıpçak) ve Hirhiz (Kırgız) lerle meskûndur. İbn-i Hurdadbi (31).

İslâm ülkelerinden Tuğuzğuz diyarına gitmek isteyen bir kimse, oraya varmak için Fergâne'den bütün Harlukh (Karlık) ülkesi boyunca yola devam etmelidir. Bu yol, 30 merhaledir. İbn-i Havkal s.: 11.

ARD-İ HİRHİZ (Kırgız ülkesi)

Hirhiz (Kırgız) ülkesi Tuğuzğuz, Kimak (Kumuk) ve Guz hududundan başlar, kuzeyde, Bahr-i Muhit (Kuzey Buz Denizi = Arctic Ocean) a kadar uzar. İstahri s.: 9. İbn-i Havkal s.: 28.

DİYAR-İ KIYMAKIYE (Kumuk ülkesi)

Kimak (Kalmak veya Kalmuk) ülkesi kuzeyde Guz ve Hirhiz (Kırgız) hududundan başlar. Sakalibe (İslavlar) arkasında son bulur. İstahri. s.: 9. İbn-i Havkal s.: 14.

Etil (Volga) nehri, Kıymak ve Guz hududu arasından geçer. Bu iki kavmin yurtlarını birbirinden ayırır. İstahri s.: 222. İbn-i Havkal 281.

DİYAR-İ GUZİYYE (Guzlar ülkesi)

Guz ülkesi Hazar ile Kimak hududundan Hazleciye ve Bulgar ülkesine kadar uzar. Diğer taraftan Curcân'dan Bârâb (Fârâb) ve İsbicâb'a kadar dayanır. İstahri s.: 9. İbn-i Havkal s.: 276.

Hazar denizinin batı tarafı, Hazar kayminin yurduudur. Burada Guz'ların da küçük bir yeri vardır. Bu bölgenin kuzeyi Guz sahrasıdır. İstahri s.: 217. İbn-i Havkal s.: 276.

Harezm'in hududundan itibaren kuzey ve batı tarafı Guz

COĞRAFİ HARİTANIN AÇIKLANMASI

Bu eserde bulunan coğrafi harita, Türklerin eski yurtlarını ve bulundukları yerleri gösterir. Bu haritada, Türk kavimlerinin çeşitli kolları ve bunların nerelere dağılmış bulundukları ve nerelerde hükûmet kurmuş oldukları belirtilmiştir. Aşağıda, bu hususun açıklanmasını göreceğiz:

ARD-İ HAZLECİYYE YAHUT DA HAZLUHUYYA

(Hazlec veya Hazlukh ülkesi)

Esbicâb'dan Fergâne'nin son hududuna kadar olan bölgelerdeki Türk boylarına ve aşiretlerine «Hazleciye Türkleri» denir. İstahri s. 290.

Fergâne ülkesi, Özkend'in son hudududur. Burası darülyarbe (İslâm ile savaşta bulunan milletlerin ülkesi) bitişiktir İstahri s:323.

Tarâz'dan ötede başka bir şehir yoktur. Burada Hazleciler'in çadırları vardır. İbn-i Havkal s: 391.

Tarâz'dan Nûşcân es. Suflâ (Aşağı Nûşcân) 3 fersahlık mesâfede «Fersang» dır. Oradan Hazleci Türklerin kışlık yerleri olan Kısra-baş denilen mevki iki fersahlık mesafedir. İbn-i Hurdad bih s: 28. Kudâme ibn-i Ca'fer s: 205.

Hazlec ve Halac'lar nehirin bu taraftaki kıyısında oturmaktaadılar. Fârâb şehrinde de müslümanların mahallesi vardır. Haz-

sahrasıdır. Güney ve doğusu ise Horasan ve Mâverâünnehir ülkesidir. İstahri s.: 299. İbn-i Havkal s.: 350.

Harezmi gölüne dökülen Ceyhun nehrine Halican da denir. Bu nehrin diğer kıyısı ve Harezmi gölünün üst tarafı da yine Guz'lar ülkesidir. İstahri s.: 300. İbn-i Havkal s.: 353.

Seyhun nehri ise Sabaran hududundan geçerek mevcut ovayı kateder. Bu nehrin her iki kıyısı da Guz Türkleri ile meskündür. Harezmi gölünden iki konaklık uzaklıkta Seyhun nehrine yakın El-Hadise «Yeni» karye (köy) ü vardır. Burası Guz'ların hükûmet merkezidir. Halkı müslümandır. Kış mevsiminde Guz'ların hükûmdarı buraya gelir. Bu merkeze yakın Cend ve Huvâre mamureleri de vardır. Bu yerlerin halkı da müslümandır. Fakat hükûmet müslüman olmayan Guz'ların elindedir. İbn-i Havkal s.: 393.

Maveraünnehir halkına, daha ziyade cihad zamanı bütün İslâm ülkeleri şehirlerinde rastlamak mümkündür. Zira, onların ülkeleri hemen Darülharb'ın (Gayri müslim ve İslâmî savaşa bulunan milletlerin ülkesi) hududuna bitişiktir. Harezmi'den İsbicâb'a kadar hep Guz Türkleriyle meskündür. İsbicâb'dan Ferğâne'ye kadar ise, hep Hazlec Türkleri bulunmaktadır. İstahri s.: 290.

Ferâde, Guz ovasının hemen başında bulunan bir hudut mevkîsidir. İstahri s.: 273.

Büyük ve geniş hudut ülkelerinden biri de Gurcan ovasıdır. Bu bölgede de yine hep Türkler yaşarlar. Kudamet ibn-i Cafer. s.: 261.

Dehistan'a yakın Siyah-Kuh yahut da Balhan (Balkan) -Kuh'-da yine Guz Türklerinden bir zümre yaşamaktadır. Bunlar diğer kavimlerle karıştıklarından kendi kavimleri ile alâkaları kesilmiştir. İstahri. s.: 219.

BİRİNCİ BÖLÜM

SELÇUKİLERİN ORTAYA ÇIKMA DEVRİ TÜRKİSTAN'DAN NİSABUR'A KADAR

IV ve V. HİCRİ YÜZYILIN ORTALARI
MİLÂDİ 11 ve 12 İNCİ YÜZYIL

AL-İ SELÇUK (Selçuk Oğulları) LULARIN ASLI

Selçukîlerin atası Selçuk yahut Selçuk isimli bir kimsedir. İslâm ülkelerine göç etmekle kendisine ün kazanmıştır. Kendi milleti için de bu ülkelerde siyaset kapılarını aralamış ve bu yolda büyük bir çığırın açılmasını hazırlamıştır. Bu bakımdan, bu başbuğun evlâdına da doğu zevkine göre «Âl-i Selçuk» selçukî yahut da Arap dili gramerine göre çoğul yapılmış selacuka = selçukîler denmiştir. Selçuk, ırk bakımından Türklerin kıyık kabilesinin bir kolu olan Guz Türklerine mensuptur.

GÜZ KAVMİNİN (OĞUZ) DURUMU

Kuzeydeki İslâm ülkelerinin hududunda, bir çok Türk boyları bulunmaktaydı. O meyanda Tuğuzguz, Kiy-mak, Hırhız (Kırgız) ve Hazlecî Türklerinin gayet geniş yurtları vardı. (1) Fakat bu boylar arasında en fazla müslümanlarla münasebet kurmuş olanlar işte bu Guz'lar idi. Güz'ların yerleri İsbicâb'dan Seyhun nehrinin kıyılarında Harezm ülkesine kadar uzanır. Ferâde ve Dihistan'ı da içine alır. Uzun zamanlar, bu geniş hudut boyunca adı geçen Türklerle müslümanlar sürekli olarak savaşmışlardı. Bazen barışmış iyi geçinmişler bazen da tekrar bozuşmuşlardır. Barış zamanlarında karşılıklı ticarî münasebetlere girişerek alış verişde bulunurlardı.

Barışın sürdüğü zamanlarda, Harezm gölünün kuzey kıyısından gelerek Halican'a inerler, oradan Kara Tekin yahut da Bara Tekin'in ticaret kafilesi ile mallarını mübadele ederlerdi. Burada Curcanlılarla da yine alış veriş yaparlardı. Kendi ham mallarını verip İslâm ülkelerinde yapılmış olan işlenmiş malları alırlardı. (2). Nitekim Hicrî dördüncü asrın (Milâdî 11 nci) ortalarına doğru Curcan, bilhassa Türk boylarına mensup Guz'larla müslümanların bir nevi ileri gelen ticaret mübadele merkezi haline gelmişti (3). Bunların malları arasında en fazla makbule geçen şey, Horasan ve Maverünnehir halkının değerini bildikleri ve eti en güzel ve en lezzetli olan Guz keçileri idi. (4) Diğer taraftan doğu'daki Sabaran'ın da, aynı şekilde batıda bulunan Curcaniye gibi bir önemi vardı. Burası da ticaret ve iş merkeziydi. Seyhun nehrinin

(1) İstahrî, De Gaye baskısı s: 9

(2) İstahrî s: 303 ve İbn-i Havkal s: 9

(3) İstahrî s: 299 İbn-i Havkal s: 350

(4) İstahrî s: 288 İbn-i Havkal s: 330

kıyısına pek yakın bulunan bu küçük kent, Guz Türklerinin toplanmış bulundukları bir yerdi. Burada müslümanlarla ticaret anlaşmaları imzalarlar, alış veriş ederler ve her türlü işlerini görürlerdi. (5) sabaran'dan daha yukarıda Cend, Huara ve el-Hadise kentleri vardı. Bunlar İslâm'ın tesiri ve nüfuzu altında bulunuyordu. Dördüncü Hicrî asırda (Milâdî 11 inci) bu bölgede Guz Türkleri hüküm sürmekteydi. Hatta Seyhun nehrinin doğu kıyılarında kadar olan yerler, yine bu kavmin elinde bulunuyordu. (6) Hudut civarında bulunan bu Türkler, ister savaşlarda olsun, ister alış veriş sahasında olsun, bu vesilelerle müslümanlarla ilişkilerini devam ettirdiklerinden ve aynı tarzda bunlar arasında bulunan bazan ufak, bazan da kalabalık zümreler, İslâm medeniyetine temayül gösterip İslâmı benimsediler. Kendi kendilerine müslümanlığa girerek İslâm halkasına intisab ettiler. Bu durum anlatılan münasebet suresince devam etmişti. Bu yeni müslümanlar, yine hudut bölgesinde yaşıyorlar ve kendi soydaşlarına karşı müslümanları savunuyorlardı. Diğer müslümanlar da bunlara «Türkmen» diyorlardı. (7) Müslümanlar için bir savaşa girmek zarureti kasıl olunca, Türkmen denilen bu Türk müslümanlar, binlerce savaşçı toplayıp gelerek müslümanlara yardım ediyor ve mutlaka savaşı da kazanıyorlardı (8). Gün geçtikçe İslâm ülkelerinin her tarafına yayıldılar. Gittikleri yerlerde İslâmiye-

(5) İbn-i Havkal s: 391

(6) İbn-i Havkal s: 393

(7) Makdisî s: 274

(8) İstahrî şöyle kaydeder: Maverünnehir civarına bitişik bulunan bu ülkeden bir hayli Türk köle getirildi. Bunlar dünyanın en dirayetli ve en iyi köleleri idiler. Dünyanın her tarafına da dağılırlardı. s: 288

te karşı daha çok temayül duyup sevdiler ve ona bağlan-
dılar.

İhtimal ki, halife Mehdi Abbasi devri olan Hicri 158-169 (Milâdi 775 - 785) da ilk defa bu Türklerden kalabalık bir zümre Seyhun nehrinin batı kıyısına geçerek İslâm ülkelerine geldiler. İslâmiyeti kabul edip, İslâm din ve medeniyetine sarıldılar. Böylelikle bu akın devam etti. Ardi ardına bu millet ya İslâm ülkelerine gelip İslâmiyeti kabul ettiler, yahut da kendi soydaşlarından İslâmiyeti öğrenerek bu Hak dinine sarıldılar. Nitekim, bu yeni müslüman Türkler o kadar çoğaldı ve o kadar önem kazandılar ki, Halife Mutasım bunlardan hususi bir ordu bile teşkil etti. Bu ordu bir asır kadar, Abbasi devletin bütün işlerini eline aldı ve devlet idaresinde söz sahibi oldu. Bu Türklerin İslâmiyeti ilerlemesi hususunda bir hayli başarıları da görüldü. Dinin yayılması hususunda hem doğunun hem de batının kapılarını açtılar. Nitekim, daha sonraki yıllarda ve asırlarda İslâmiyet dünyanın birçok yerlerine yayılmış oldu.

Hicri dördüncü asırda (Milâdi 11 inci) Maverâünnebir bölgesinde yeni yeni müslüman olmuş Türk şehir ve köylerine raslanır. Bunların çoğu Beyken ile Fergâne civarında idi. Fârâb, Kencide, Saş mntikalarının mamur ve verimli yerleri hep bu Türklerle meskûn bulunuyordu. İlk zamanlar buralarda müslüman olmuş Türklerden bir kaç bin müslüman aile vardı. Bu cemaat yahut da millet müslüman olduktan sonra, müslümanlarla birlikte kendi İslâm'a girmemiş soydaşlarına karşı savaştılar ve onlara karşı İslâm'ı savundular. (9) Hatta kendi soydaşlarını müslüman da ediyorlardı.

Bu Türk boyları ve cemaatleri arasında Guz diye bir

(9) İbn-i Havkal s: 391

Selçukilerin Anayurdu ve Civar Ülkeler

SELÇUKİLERİN ZUHURU SIRASINDA

KIRGIZ ÇÖLÜ

TUĞUZĞUZ

KIMAKLAR

HAZERLER

Oğuz Türkleri

Hwarezm Gölü

(Selçukilerin Glorisi)
OĞUZLAR

Tarım nehri

KARLIKLAR (HAZLEC) TÜRKLERİ

Balasağın ÇİN

Kaşgar

DOĞU TÜRKİSTAN

Hotan

Fergane

Samerkand

Tirmiz

Buhara

Merv

TUHARİSTAN

Saraks

Tus

HORASAN

Tun

Herat

Nisabur

Tus

Ferave

Nesa

Amul

Ebiverd

Curcan

Curcaniye

Dehistan

TABERİSTAN

Rey

Cibal

HORASAN CIVARI

FARS

KIRMÂN

MÜKRÂN

SİNDH ÜLKESİ

Sindh Nehri

Fars Denizi

IRAK

CEZİRE

AZERBAYCAN

ERMENİLER

Anas nehri

BAHARİ KAZVINI

HAZAR DENİZİ

Çelik nehri (Volga)

Balkan Dö.

Mavera ün nehri

Geçim nehri

Sakarya nehri

CEBERAN

Şaş

SUĞD

Esticab

Endican

Özkent

Taraz

Özkent

Özkent

Özkent

Özkent

Özkent

Özkent

Özkent

Özkent

Özkent

Özkent

Özkent

Özkent

Özkent

Özkent

Özkent

Özkent

aşiret vardı. Bunlar dördüncü Hicrî asrın yarısından önce (Milâdî 11 inci) kendi başbuğları (Beyleri) Selçuk'un başkanlığında İslâmiyeti kabul ederek İslâm ülkelerine gelmiş ve yerleşmeğe başlamışlardı.

SELÇUK'UN BABASININ DURUMU

Selçuk'un babasına ait elimizde gayet mahdut bir bilgiden başka bir şey yoktur. Bu zatın adı Dukak yahut da Tukuk idi. (10) Gûz Türklerinden büyük bir boy'un başbuğuydu. Şecaati, dirayeti ve meharetli oluşundan dolayı kendisine «**Demir balğ**» (Kahraman, kuvvetli) Lakabı verilmiş ve bu lakabla ün salmıştı. Bilgili rey ve tedbir sahibi de olduğundan dolayı o zamanki Türklerin hükümdarı «**Bayğu**» yahut da «**Yabğu**» kendisi ile müşavere etmeden herhangi bir işe girişmezdi. Zamanın geçmesi ve hadiselerin birbirini kovalaması yüzünden, Selçuk'un babasına ait malumat unutulmuş ve tarih sayfalarından silinmiş olmasına rağmen bu kahramana ait yarı efsaneleşmiş bir vak'aya İbn-i Esir kendi eserinde yer vererek bize kadar ulaştırmıştır. Tarihçi İbn-i Esir'in yazdığına göre hadise şöyledir: «**Bir ara Yabgu asker ve ordu toplayarak, İslâm ülkelerine saldırmak istemişti. Dukak ise, Yabgu'yu bu işi yapmaktan vazgeçirmek istemişti. Yabgu, Dukak'ın gayet sert konuşmalarına tahammül edememiş ve Dukak'ın yüzüne bir tokat atmıştı. O zaman, Dukak'ın taraftarları ile Yabgu'nun adam-**

(10) Bu zatın ismini İbn-i Hallikân, Ebu'l-Fida ve Mir-Huand, «**Dukak**» yazmaktadırlar. İbn-i Esir, bu zatın ismini «**Tukak**» diye kaydeder. Rahat us-Sudûr sahibi ise «**Lokman**» yazar. «**Lokman**» hatalı olsa gerektir. (Dukak ile Tukak kelimesi aslında Türk fonetiğine göre aynıdır. Arap harfleri ile bazan «d» ler «t» diye de yazılır. (Mütercim)

ları birbirine girdiler. Bir hayli savaştıktan sonra tekrar barıştılar.» (11)

Mir Huand'in beyanına göre hadise şu şekilde cereyan etmişti: Baygu (Yabgu değil) Türklerden suçsuz bir zümrenin cezalandırılmasına hüküm vermişti. Dukak da sebebsiz yere cezalandırılmak istenen kimseleri savunmuştu. Bu yüzden Baygu'ya karşı ileri geri konuşmuş ve ona nasihatle bulunmak isterken, Baygu kızmış Dukak'a kılıç çekmişti. Dukak da elideki mızrakla Baygu'ya karşı koymuş ve Baygu'yu öldüreceği sırada oradaki emirler ve ileri gelenler araya girmiş iki tarafı barıştırmışlardı. Büyük bir tören yapılmış ve şenlik tertip edilerek, barış merasimi kutlanmıştı. (12)

SELÇUK'UN İLK DEVİRLERİ

Dukak gibi Selçuk'un da yaşayışının ilk devirleri karanlık perdelerin arkasında gizlidir. Tarihlerde bulunan bilgilere göre, ancak şu kadar kayıt vardır: Yabğu yahut da Bayğu ile Dukak yahut da Tukak barıştıktan sonra Selçuk doğmuştur. Selçuk doğduktan bir müddet sonra da babası vefat etmiştir. Selçuk büyüyünce, Yabğu, onun dirayet ve zekasını anladı. Kendi maiyetine aldı. Ona «Subaşı» unvanını verdi. Subaşı demek, ordu kumandanı yahut da ordunun en yüksek rütbeli subayı demektir. Gün geçtikçe Selçuk birçok başarılar kazanarak mevkiini yükseltti ve iktidarı arttı. Nitekim, diğer emirler ve

(11) İbn-i Esir ve Mir-Huand, «Baygu» yazarlar Ebu'l-Fidâ «Yabğu». İhtimal ki, nokta hatasıdır. «Yabğu» kelimesi gerçekte bir şahsın ismi değil, hükümdar ve padişah manasına gelen bir kelimedir. Türklerden bazı saltanat sülâlelerinde bu kelime çok defa bu manâya kullanılır.

(12) İbn-ül Esir c. 9., s: 196

devletin ileri gelenleri hatta Yabğu'nun karısı bile Selçuk'un Yabğu'ya yakınlığını kıskanmağa başladılar. Muhalifler Yabğu'yu Selçuk aleyhine tahrik etmeğe başladılar. Huand-Mir'in bildirdiğine göre, Selçuk'u çekemeyenler en küçük şeylerden bile faydalanmak yoluna gittiler. Nihayet, Yabgu'yu Selçuk aleyhine çevirmeğe muvafak oldular. Bu hadise de şöyle oldu: Bir ara selçuk Yabğu'nun huzuruna gitmişti. Orada Yabğu'nun karısı ve şehzadeler de vardı. Selçuk bunların hiç birisini kâle almadan doğrudan doğruya, Yabğu'nun yanı başına oturdu. Selçuk'un bu davranışı Ece'ye (Yabğu'nun karısı) ağır geldi ve şu sözleri söyledi: «Bu çocuk o kadar şımarmış o kadar saygısız olmuştur ki, haddini bile bilmemektedir.» Bu hitap Yabğu'ya gereken tesiri gösterdi Selçuk'a haddini bildirmek (13) ve onu sindirmek yoluna gitti.

Bu rivayet diğer tarihlerde teyid edilmemektedir. İster doğru olsun, ister yanlış olsun, tarihçiler, şu hususta müttefiktirler: Yabğu ile Selçuk'un arası bozuldu. Yabğu Selçuk'u tazyik etmeğe başladı. Bunun neticesinde de Selçuk yurdunu terk edip göçmek zorunda kaldı. (14)

ANAYURTTAN GÖÇ

Göç olayı hangi tarihte vuku bulmuştur? Bu sorunun cevabını tarihçi Hamdullah Müstevfi'nin eserinden başka bir yerde bulamayacağız. Hamdullah'ın beyanına göre Selçuk, Hicrî 375 (Mîlâdî 985) de yurdunu terk ederek göç yolunu tuttu. Yine Hamdullah'ın bildirdiğine göre, bunun sebebi de Türkistan otlaklarının kurumuş olması ve

(13) İbn-ül Esir c. 9., s: 196

(14) Ravdat us-Safâ, Nevelkişar baskısı c: 4., s: 85-86

hayvanları beslemeğe kâfi gelmemiş olmasıdır. (15) Fakat böyle bir sebebin pek doğru olmaması gerekir. Bu vakadan sonra Selçuk'un daha sekiz sene yaşamış olduğu ileri sürülmektedir. Tarihçilerin bildirdiğine göre Selçuk'un 107 yaşında vefat ettiğinden bu hadisenin 99 uncu yaşında vuku bulması lazım gelir. Diğer taraftan, Türk hükümdarı Yabğu'nun karısı Selçuk'tan şikayet ederken, cna «bu çocuk» diye hitap ettiği bilinen bir husus olduğundan, mantık bakımından bu tarihin doğru olmaması gerekir. Doğru bir tahmine göre, Selçuk'u yurdunu terk etme tarihi olsa olsa, Hicrî dördüncü asrın başlarında veya hiç olmazsa birinci yarısından önce olması lazımdır.

İSLAM ÜLKELERİNE GELİŞ

Yurtlarını bırakıp da göç yolunu tutan bu Türklerin gittikleri yer, Maverâünnehir olabilirdi. Zira bu ülke onların yurduna bitişikti. İlk önce bu bölgeye gelip yerleşmişlerdi. Burada kendilerine köy ve barınak yapmış rahat bir şekilde yaşıyorlardı. Emniyet ve asayiş içinde geçinip gidiyorlardı.

İmâd el-Kâtib, İbn-i'r Ravendî, İbn-i Hallikân ve Hamdullah Mustevfi'nin bildirdiklerine göre, Selçuk ve maiyetindekiler, Maverâünnehire gelip Sugd, Semerkand (16) ve Buhara civarına (17) yerleştiler.

Fakat İbn-i Esîr, Ebu'l-Fida ve Mir Huand'ın beyanına göre, Selçukiler ilk önce Cend (18) bölgesine gelip

(15) Ravdat us-Safâ s: 86

(16) İbn-ül Esir c: 9., s: 196 Ebu'l-ul Fida c: 2., s: 162

(17) Tarih-i Güzide s: 432

(18) Samerkand'ın bir muntakası olan Sağd, yüksek bir kaledir. Etrafı gayet yeşillik olup, hava itibariyle dünyanın en iyi yerlerinden biri sayılır. İbn-i Huradâd-bih s: 172

kaldılar. Daha sonra Buhara havalisine göçtüler. Bana göre ikinci şıkkın daha doğru olması muhtemeldir. Çünkü Cend Selçukilerin yurduna daha yakın bir yerdir. Buhara ile Semerkand ise Cend'den daha uzak kalır. Bu iki kent ülkenin iç taraflarına düşer. Cend ise ülkenin kıyısındadır. Bizim fikrimizi teyit eder mahiyette bir mesele de vardır. Bilindiğine göre, Hicrî 382 (Milâdî 992) de Selçuk, Türkistan hükümdarı ile savaşta bulunan Emir Nuh Samaniye yardım ederken, Selçukiler Buhara havalisinde değil, Cend civarında bulunuyorlardı. Hattâ Selçuk, Cend civarında vefat etmiştir. Bu konu ilerde tekrar gözden geçirilecektir.

İSLÂMIYETİ KABUL ETMELERİ

Selçuk ve aşireti, Maverünnehir'e geldikleri zaman, İslâmiyeti kabul etmişlerdi. İbn-i'l-Esir ve Ebu'l-Fidâ'nın yazdıklarına göre, selçukiler müslüman olduktan sonra müslümanlara karışıp, kendi gayrı müslim soydaşlarına karşı savaşlara da katıldılar ve İslâmiyetin savunucusu oldular. Gayrı Müslim Türklerle cihad da yaptılar.

Mir-Huand, bu mevzu için eserinde ayrı bir yer ayırır ve şöyle yazar:

«Selçukiler Cend civarına vardıktan sonra, o bölgenin valisine baş vurup şu istekte bulundular: Biz müslüman olmak için yurdumuzu bırakıp İslâm ülkelerine geldik. Bize İslâmiyeti anlatacak ve öğretecek bilginlerden bir kaç kişiyi göndermenizi rica ediyoruz.»

Nitekim, vali de bir kaç bilginin onların bulundukları yere gönderdi. Onlarda toplu olarak, bu bilginlerin öğrettikleri şekilde İslâmiyetle müşerref oldular. Daha sonra, Müslüman olmayan Türkler namına vergi toplayan bir kaç kimse, Cend civarına gelip selçukilerden vergi iste-

dikleri zaman, Selçuk'un adamları şöyle dediler: Biz artık müslüman olduk. Müslümanlar da kâfirlere vergi vermezler. Bundan böyle bizde size vergi vermiyeceğiz. Bu itirazdan sonra müslüman olmayan Türklerle, müslüman Türkler arasında savaş çıktı. Müslüman olmayan Türkler savaşı kaybettiler. (19)

Fakat bu hadiseler böyle olsa da veya başka şekilde cereyan etse de, yine onların Maverâünnehir'e geldikten sonra ilkönce Cend civarına yerleştikleri ve yavaş yavaş müslüman oldukları anlaşılır. Şimdi başka bir konuya gelelim. Güz Türklerinin müslüman olup da cihada ve gazaya giriştikleri meselesi de vardır. Her halde bunların için başında kalben müslüman olup da sevap elde etmek için gazaya ve cihada giriştiklerini ileri süremeyiz. Olsa olsa bu kavim savaşçı kimseler olduklarından ganimet malı elde etmek için, herhangi bir savaşa iştirak ediyorlardı. Nitekim, bundan sonra İslâm ülkelerine yayıldıktan sonra, yine müslümanlarla da savaşan müslüman emirlerin maiyetine girip, onlarla birlikte savaşmaları da görülmektedir. Bu çarpışmalarda da bir hayli gayri İslâmî işlere başvurmuşlardır. Halbuki bu gibi işler İslâm şariat ve usulüne göre katiyen câiz değildir.

NÜFUZUN GENİŞLETİLMESİ

Tesadüf eseri olarak, Selçuk ve maiyetinin Maverâünnehir'e geldikleri sırada, İslâm ülkesinin durumu pek karışıkta. Düzensizlik, kargaşalık iç ve dış savaşlar memleketin durumunu fenâ bir hâle sokmuştu. Böyle bir vassatta, Selçuki kahramanları, bu sarsıntılara çare bulmak için en iyi yararlanacak kimselerdi. Nitekim, böyle de oldu.

(19) Bu mevki, Buhara'ya yakın bir köydür. Mucem ül-bıldan c: 8., s: 325

O zamanlar memleketin idaresi, Emir Nuh İbn-i Mansur Samanî'nin elinde idi. Bu emir, kendi hanedanının buyruğunda bulunan geniş ülkelerinin Maverâünnehir hariç diğer bölgelerinde hemen hemen hepsi muhtar duruma girmiş ve Emîr'e baş kaldırmışlardı. Horasan ve Belh vâilileri Ebû Ali Simcûrî ve Emîr Fâik, açıktan açığa merkezi hükûmetin sultanından çıkmış ve kendi başlarına buyruk olmuşlardı. Bağlı olmaları lazım gelen merkezî hükûmeti sarsmakla yetinmeyip, bu hükûmetin aleyhine dışardan gelen ve merkezî hükûmete karşı koymak isteyen kuvvetlere de yardım ediyorlardı. Bu durumu gören yabancılar, bilhassa komşu Türkler bu fırsatı değerlendirerek Maverâünnehir'e saldırdılar. İlk defa Türkistan hükümdarı Buğra Han (20) Maverâünnehir'i hedef edinenerek hücumla geçti. İlk çarpışmada Nuh'un ordusu mağlup oldu. Türk orduları sel gibi Buhara'ya doğru çıkmaya başladılar. Nuh bütün ordularını toplayarak karşı koydu ve savunma tedbirleri aldı. Böyle bir durumda Selçuk ile maiyeti Maverâünnehir'e daha yeni ulaşmış bulunuyorlardı. Emir Nuh, Selçuk'dan yardım istedi. Selçuk da oğlu Arslan (yahutda İsrail) i herbiri bir kahraman olan savaşçı bir ordu ile Nuh'un yardımına gönderdi. Selçuk'un ordusu geldikten sonra, Buhara havalisinde Buğra Han ordusu ile savaş başladı. Buğra Han'ın kuvvetleri savaşı kaybettiler (21)

İşte bu zafer, selçuk oğulları ve Selçuk'un maiyeti için yükselme kapısını açan ilk olaydır. Bundan sonra onların nüfuz daireleri genişledikçe genişledi ve Maverâünne-

(20) Burası Seyhun nehri kıyısına yakın büyük bir şehirdir. Hazm'den on günlük mesafededir. Türk ülkelerine dahildir. Mucem ül-Bıldan c: 3., s: 143

(21) Ravda us-Safâ s: 4-86

hir'in siyasî işlerine müdahale edebilme kudretine de eriştiler.

SELÇUK'UN ÖLÜMÜ

Bu vak'anın üzerinden çok zaman geçmeden Selçuk'un hayat ışıkları söndü. Kendisini Cend'de defn ettiler. Tarihçilerin hepsinin de ittifakla bildirdiklerine göre, Selçuk vefat ettiği sırada 107 yaşında idi. Fakat kimse onun, açık olarak vefat senesini kayd etmemiştir. Bu sebeble tahmini olarak, vakaları birbirine eklemek suretiyle Selçuk'un vefat senesinin Hicrî 382 (Milâdî 992) civarında olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim, o sene Buğra Han ile savaşa girişmiş olduğu malumdur. İbn-i Esir'in beyanına göre, Selçuk'un ailesi ve adamları, Buhara havalisine giderek oraya yerleştiler. Bu defa Buhara emiri bulunan Nuh ibn-i Mansur Samani ile ihtilâf başladı. Bunun üzerine onlarda Buğra Han'a iltica etmek istediler. Fakat Buğra Handan da iltifat görmeyince Cend civarına geldiler. Bu hadiseden sonra Hicrî 383 (Milâdî 993) de Buğra Han vefat etti. Bu vak'alara bakıp şöyle hüküm verebiliriz: Selçuk'un vefatı Buğra Han'ın vefatından önce ve Buğra Han ile yapılan savşatan sonra vuku bulmuştur. Demek ki, Hicrî 383 ile 382 den birisi olabilir. Nitekim, Selçuklular Hicri 382 de Cend'den Buhara'ya gelmişler ve savaşa iştirak etmişlerdi.

SELÇUK'UN ÇOCUKLARI

Selçuk'un birkaç çocuğu vardı. Bunların sayıları ve adları hususunda tarihçiler arasında ihtilaf vardır. Ham-

(22) Ravdat us-Safâ s: 4-86

ullah Mustevfi'nin bildirdiğine göre selçuk'un dört oğlu vardır. Adları şöyledir: İsrâil, Mikail, Musâ ve Yunus. (23)

İbn-ir-Ravendî'nin yazdığına göre Musa'nın asıl ismi Baygu'dur. Musa ise Baygu'nun lakabıdır. (24) Ebu'l-Fida ve İbn-i'l-Esir yalnız üç isim veriyorlar: Arslan, Mikail ve Musa. Bundan başka Mikail'in de Baygu isminde bir oğlu vardı diyorlar. Beyhakî onları bu hususta teyid eder. (25)

Mir Huand, Mikail, Musa ve Arslan-Baygu, diye saymakta ve daha çocuk iken öldüğü söylenen diğer bir çocuktan da bahseder. (26)

Bu itibarla, Selçuk'un üç oğlunun mevcudiyeti muhakkak oluyor. Mikail, İsrail yahut Arslan ve Musa. Tarihde ancak bunların ikisinin rol oynadıklarını görüyoruz. Mikail bir savaşta şehid oldu. Acak arkada üç kahraman evlad bıraktı. Bu kahramanlar tarihte babalarından ziyade şöret kazandılar. Bunlar Tuğrul Bey, Çağrı Bey ve Davud Bey'dir. Ceyhun nehri kıyılarında Fırat nehri kıyılarına kadar bütün Asya ülkelerini hakimiyetleri altına aldılar.

Selçuk Bey'in diğer oğlu Arslan yahut İsrail ise Mahmud Gaznevî'nin hapsinde can verdi. Bu yiğit de Kutulmuş isminde bir oğul bıraktı ki, Rum Selçukluları onun soyundan gelmiştir.

Selçuk Bey'in ölümünden sonra onun aşireti iki kola ayrıldı. Bunlardan biri Tuğrul Beyin başkanlığında topla-

(23) Tam ismi: Şehabuddevle Harun ibn-i Süleyman ibn-i İlek Han idi. Kaşgar, Hotan ve Balasagun'un hükümdarıydı. Onun ülkesinin bir tarafı Çin, diğer tarafı da Maverünnehir'di.

(24) İbn-ül Esir, Avrupa baskısı IX, s: 96 ve 322

(25) İbn-ül Esir, Avrupa baskısı IX, s: 322-323

(26) Tarih-i Güzide s: 434

nıp, onu kendilerine başbuğ tanıdılar. Çağrı Bey ile Davud Bey'de bu birlikte yerlerini aldılar. Diğer kolda Arslan İbn-i Selçuk'u başbuğluğa kabul ettiler. Selçuk'luların iki kola ayrışımı, birbirleriyle kardeş kavgası yolunu tutarak savaştıkları manasına almamalıdır. Bilâkis bu iki kol arasında bir zıdlaşma vukubulmadığı gibi gayet güzel bir şekilde de geçindiler. Bu ayrılış o günün siyasî gelenekleri gereğine uygundu. Tarihde bu iki kolun ayrı ayrı yollardan yürüdüklerini görüyoruz. Tarihçilerin çoğu bu durumun farkına varmadıkları için Selçukî'leri tek bir kavim diye düşünür ve öyle göstermek yoluna giderler. Bir kola ait olayları diğerlerine karıştırdıklarından tarihi tertibi karıştırırlar. Fakat İbn-ül Esir ve Beyhaki'nin bildirdiklerine dikkatle bakınca bu mesele kolaylıkla açıklık kazanmış olur. Bundan sonra anlatılacak olan olayların iyi anlaşılması için bu iki boy'un özelliklerini göz önünde bulundurmak gerekir.

TUĞRUL BEY İLE ÇAĞRI BEY'İN DURUMU

Yukarıda anlatıldığı gibi, Selçuk'un emri gereğince oğlu Arslan Buhara'ya giderek Samanîlere yardım etmiş ve Selçukî kuvvetleriyle takviye edilen Samanî ordusu Buğra Hanı yenilgiye uğratmıştı. Durum bu merkezde iken, Selçukilerin ortada kalan aşireti, bu defa Tuğrul Bey, Çağrı Bey ve Davud'un başına toplandılar. Bu birlik Cend'den Buhara'ya giderek Buhara civarında çadırlarını kurdular. Bu göç Samanî emirini endişeye düşürmüştü. Çünkü bu kuvvetli ve kalabalık zümre, hükûmet merkezi Buhara'nın pek yakınına yerleşmişti. Savaşçı ve kuvvetli Türkmen gruplarının bir gün bir hadise çıkarmaları ihtimali vardı. Bu bakımdan Nuh, Türk başbuğlarına karşı kuşkulu davranıyordu. Selçukîler, Nuh'un bu tutu-

mu karşısında Buğra Han'a iltica etmek istediler. Fakat gerek amcalarının ve gerekse büyük babalarının Buğra Han'a neler yaptıkları bilinen bir gerçektir. Bu hadiselerin üzerinden fazla bir zaman geçmiş değildi. Buğra Han da yapılanları daha unutmamıştı. Tabii durum bu şekilde iken kendilerine hoş geldiniz denmeyecekti. Düşünüp tandıktan sonra, Buğra Han'a ikisi birlikte değil, ayrı ayrı gitmeğe karar verdiler. Tuğrul Bey, Buğra Han'ın yanına gidecek, Çağrı Bey ise ordunun başında kulunacaktı. Bilâhare Çağrı Bey gidecek ve Tuğrul Bey ordunun başında kalacaktı. Buğra Han, her ikisinin birden gelmeleri için çok uğraştı ise de, ona böyle bir fırsat vermediler. Nihayet bir gün bir fırsat bularak Tuğrul'u yakaladılar. Çağrı Bey'in de yakalanması için büyük bir ordu gönderildi. Çağrı Bey, durumdan haberdar oldu. Bütün kuvvetlerini topladı ve yapılan çarpışmada Buğra Han'ın kuvvetlerini bozguna uğrattı. Buğra Han, bu yenilgeden sonra, Çağrı Bey'le anlaşma yoluna gitti ve Tuğrul Bey'i serbest bıraktı. İki başbuğ ordularını alarak yeniden Cend civarına döndüler. Bu vak'adan sonra Tuğrul Bey'le Çağrı Bey'in durumu 40 sene kadar tarihin karanlıklarına gömülmektedir. Bu sırada Maverâünnehir'de Selçukîlerin siyasî temsilciliği yalnız Arslan (İsrail) in elinde bulunmaktaydı.

SAMANİ DEVLETİ'NİN YIKILIŞI

Hicrî 383 (Milâdî 992) de Buğra Han yeniden büyük bir ordu hazırlayıp tekrar Maverünnehir'e hücum etti. Emir Nuh'un ordu kumandanı Faik, daha önce ve gizlice Buğra Han'la anlaşmıştı. İki ordu karşılaşınca, Nuh'un ordusu kasden bozguna uğradı. Türk orduları, karşılarında hiçbir kuvvete raslamadan Buhara'nın yolunu

tuttular. Nuh için, memleketini bırakıp kaçırmaktan başka yapacak bir iş kalmamıştı. Nuh, Mazenderan tarafına gitti. Buğra Handa kolaylıkla Buhara'ya girdi ve bu şehri fethetti. Fakat Buhara'nın havası Buğra Han'ın mizacına uymadığından hastalandı. Fethetmiş bulunduğu bu ülkeyi Nuh'un oğlu Abdülaziz ibn-i Nuh'a bırakıp, kendi memleketine dönerken, bu defa kendi soydaşları bulunan Müslüman Gûz Türkleri, Arslan'ın kumandasında olmak üzere arkadan saldırdılar ve Buğra Han'ın ordusuna büyük kayıplar verdirdiler. Elllerine bir hayli ganimet geçmiş oldu. Buğra Han da daha memleketine varmadan yolda öldü. Emir Nuh bu durum karşısında Buhara'ya geri döndü ve tekrar memleketine sahip oldu. (27)

Hicrî 387 (Milâdî 996) de ordu kumandanlarından Faik ile Bektüzün anlaşarak, Nuh'un yerine onun küçük yaştaki oğlu Ebu'l-Haris Mansur'u tahta çıkarıp ismen hükümdar yaptılar. Devlet idaresini de kendi ellerine aldılar. İki sene sonra Mansur'u azledip gözlerini oydular. Mansur'dan daha ufak yaşta bulunan kardeşi Abdül-Melik İbn-i Nuh'u hükümdarlık tahtına çıkardılar.

Durumun bu merkezde olduğunu gören, Gaznevî hükümdarı Sultan Mahmud, daha önce Saman oğullarına itaat etmekte iken, bu defa onlara baş kaldırıp, Gazne'de istiklâlini ilân etti. Horasan'ı da kendi ülkesine kattı. Diğer taraftan Buğra Han'ı halefi İlek Han (Şems üd-devle Ebu Nasr ibn-i Buğra Han) hücumu geçip Hicrî Zilkade 389 (Milâdî 998) de Ceyhun nehri kıyılarına kadar bütün Buhara ülkesini fethetti. Saman oğulları hanedanının saltanatına son verdi. Bütün ileri gelen Saman oğulları sehzadelerini yakalatıp hapsettirdi. Bunların içinde Emir

(27) Rahat üs-Sudur s: 87

Nuh'un şu dört oğlu da vardı: Abdulmelik, Mansur, Ebu İbrahim İsmail ve Ebu Yakub (28)

Hicrî 390 (Milâdî 999) da Ebu İbrahim İsmail ibn-i Nuh, bir kolayını bulup hapisten kaçtı. Memleketine gelip hanedanının eski vefalı taraftarlarını toplayarak, dede baba mülkünü geri almak için beş sene uğraştı. Selçuk'un oğlu Arslan da bu mücadelede kendisine yardım edenler arasında idi. Arslan Gûz Türklerini alıp gelmiş ve Ebu İbrahim'in maiyetine katılmıştı. Bu kuvvetler Hicrî Şevval 393 (Milâdî 1002) de Semerkand taraflarına kaçar bütün bölgeyi fethettiler. Fakat bu genişlemenin Samanilere faideli olacağı hususunda pek ümid yoktu. Bu arada İlek Han'ın elindeki esirler de serbest bırakıldı. Samanî hükümdarı Ebu İbrahim İsmail bu işden kuşlandı ve kendilerinden ayrıldı. İsmail, bundan sonra iki sene kadar yaşadı. Bu müddet zarfında hayatın türlü cilveleri ile mücadele etti. Nihayet Rebiülevvel Hicrî 395 (Milâdî 1047) de İsmail'in ölümü ile Samanî devleti de sona erdi. (29)

MAVERAÜNNEHİR'DE TÜRKLER DEVRİ

İlek Han, Maverainnehir'i de geçtikten sonra, muhtemel olarak Hicrî 390 (Milâdî 999) da Sultan Mahmud Gaznevî ile anlaştı. Bu anlaşmaya göre Ceyhun nehri iki ülkenin hududu oldu. Mahmud da İsmail tehlikesinden kurtulmuş olduğundan artık bu taraflarda herhangi bir mesele kalmamıştı. Bunun için Mahmud, bu defa Hindistan tarafına yöneldi. Fırsattan istifade eden İlek Han Hirasana döndü ve iki taraftan Horasan üzerine saldırıya

(28) Ebul-Fida II. s: 163. İbn-ül Esir IX s: 197

(29) İbn-ül Esir IX. s: 197 Ravdat üs-Safâ IV. s: 86-87

geçti. Bir taraftan kardeşi Cafer Tekin Belh şehri ve civarına saldırdı ve bu bölgeyi ele geçirdi. Diğer taraftan subaşı (başkumandan) Tekin, Herat ve Nişabur'a indi. Mahmud, onların bu hareketlerini haber alınca, derhal Hindistan'dan Horasan'a döndü ve ani bir saldırıyla Belh'i aldı ve burada bulunan Cafer Tekin'i öldürttü. Sonra Herat'a yöneldi ve Subaşı'yı müteaddit defalar bozguna uğrattı. Subaşı, Merv ve Ebiverd bölgesine geçip, oradan Ceyhun nehrini aşip Maveräünnehir'e geçmek istiyordu. Fakat böyle bir anda Arslan bu Türkmenlerin yolunu kapattı ve kendilerine bir hayli zarar verdirdi. Bu yüzden Maveräünnehir'e geçemediler ve mecburen Gurgan tarafına gittiler. Daha sonra İlek Han ile Mahmud'un arasında zincirleme savaşlar devam etti. İlek Han bütün Türkistan bölgesinin savaşçılarını toplamış ve yukarıdan Mahmud'un ülkesine saldırmağa koyulmuştu. Mahmud ise, Gûz, Halac, Hintli ve Afganlı savaşçılarından büyük bir ordu hazırlamıştı. Hicrî 397 (Milâdî 1006) de ve Zeyn ül-ahbarın rivayetine göre Hicrî 398 (Milâdî 1007) de Belh civarında büyük bir savaş oldu. İlek Han yenilip geri çekildi. O sıra Mahmud'un Maveräünnehir'e ilerlemesi mümkün iken, Hindistan tarafındaki harekâtı ihmal etmemek için Hindistan'a dönmek istedi ve İlek Han'la anlaşarak yeniden Ceyhun nehri hudut olarak kararlaştırıldı. (30)

Hicrî 405 (Milâdî 1012) de ilek Han vefat etti. Kardeşi Doğan Han onun yerine geçti. (31) Fakat bir kaç

(30) İbn-ül Esir. Avrupa baskısı. IX. s: 68-70 Ravdat üs-Safâ IV. s: 32. Zeyn-ül-Ahbar. s: 53-54. Tarih-i Güzide s: 387-388. Tabakat-i Nasirî. İngilizce tercümesi s: 44-45

(31) İbn-ül Esir. Avrupa baskısı. IX. s: 71-102-103-105-106. Ravdat us-Safâ IV. s: 25-27, Zeyn-ül Ahbar s: 58-61. Tarih-i Güzide s: 390-391.

sene sonra Hicrî 408 (Milâdî 1017) de bu hükümdar da vefat etti. Yerine diğer kardeşi Ebül-Muzaffer Şerafeüddöle Arslan Han, hükümdar oldu. Bu hükümdar da taht iddiasında bulunan, Kader Han Yusuf ibn-i Buğra Han ile savaşa girmek zorunda kaldı ve bu çarpışmanın neticesinde Kader Han haklı çıktı. (32)

İç savaşlar böyle devam ederken, ilek Han'ın başka bir kardeşi, Ali Tekin Han, fırsat bularak hapisten kaçtı. Ali Tekin'i, Arslan Han yakalayıp haps etmişti. Ali Tekin bu defa sağdan soldan ordu toplayarak, kader Han'la mücadeleye başladı ve savaşa girdi. Arslan ibn-i Selçuk da Ali Tekin ile dostluk bağları kurmuştu. Çünkü her ikisinin de maksadı aynı idi. Nihayet ikisi birleşerek Kader Han'ın Buhara'dan ve Semerkand'dan alakasını kestiler. Kader Han, mecburi olarak Türkistan'a çekildi. Artık Selçuk oğlu Arslan ile Ali Tekin Maveräünnehir'e hâkim oldular. (33)

Bu olayın doğru tarihi ve ne zaman vuku bulduğu hiçbir kaynaktan ele geçmemiş olmakla beraber, tahmini olarak Hicrî 408 ile 415 arasında (Milâdî 1012 - 1024) vuku bulmuş olması lazım gelir.

SULTAN MAHMUD GAZNEVÎ'NİN GELİŞİ

Durum bu şekilde iken, Kader Han, Ali Tekin ile Arslan İbn-i Selçuk'un yaptıkları işleri Sultan Mahmud Gaznevî'ye şikayet etti. Bir gün kendisine de aynı şekilde bir clay hazırlayacaklarını hatırlatıp, yardım isteğinde bu-

(32) İbn-ül Esir, Avrupa tabı IX. s: 111-113-323. Ravdat üs-Safâ. IV. s: 27-29. Zeyn-ül-Ahbar, s: 63-64. Tarih-i Güzide s: 392-393. Tabakat-i Nasirî s: 51-53

(33) İbn-ül Esir, Avrupa tabı. IX. s: 133-135. Ravdat us-Safâ IV s: 34-36. Zeyn-ül-Ahbar s: 68-69. Tarih-i Güzide s: 396-397

iundu. Aslında Mahmud da Maverâünnehir ülkelerini ele geçirmek neyitendeydi. Kader Han'a yardım edeceğini vaad etti ve Maverünnehir'e doğru yöneldi. Hicrî 415 (Milâdî 1024) de yola çıktı ve Belh'e vardı. Ali Tekin'den memnun olmayan ve kendisine aleyhdar bulunan kimse-leri de toplayıp ordusuna kattı. Hicrî 416 (Milâdî 1045) da Ceyhun nehrini geçerek Maverâünnehir'e girdi ve bu ülkeyi işgal etmeğe başladı. Ceyhun kıyısında oturmakta olan bütün Türk emirlerinin hepsi Mahmud'a bağlılıklarını bildirdiler. Bu durum karşısında Ali Tekin saklandı ve Arslan İbn-i selçuk da çölün yolunu tuttu. Kader Han, kizzat Kaşgar'dan gelerek Mahmud'u karşıladı ve gayet dostane görüştüler. (34) Bu sırada Arslan da Türkmen-lerle birlik olarak el altından çalışıyor ve gitgide kuvvetleniyordu. Kader Han, onların bu hazırlığından endişe duydu ve bu meseleyi Mahmud'a şöyle arzetti: «*Olur ki, siz Hindistan'da cihad ile meşgul iken, bu güruh, yine bu civara gelirler ve mevcut durumu karıştırmaya başlarlar. Bu bakımdan, onları kandırmak, tamaha düşürmek için bir şeyler vaad etmek ve bu suretle kendilerini itaat yoluna sevk etmek lazımdır.*» (35) Kader Han'ın bu tavsiyesi üzerine Sultan Mahmud'un neler yaptığı hakkında tarihçiler arasında ihtilaf vardır. Bazılarının anlattıklarına göre, İsrail İbn-i Selçuk'un yakalanması için bazı adamlar gönderdi ve onu yakalayıp getirdiler. Mahmud da onu Hindistan'a göndererek bir kalede hapsedtirdi. (36) İmad Katib'in rivayetine göre, Mahmud, onunla dostluk kurmak istedi, fakat İsrail Mahmud'dan çekiniyordu. Bunun üzerine Mahmud kızdı ve onu yakalattı. (37)

(34) İbn-ül Esir. Avrupa tabı IX s: 169

(35) İbn-ül Esir. Avrupa tabı. IX. s: 209-211

(36) İbn-ül Esir. Avrupa tabı. IX. s: 323

(37) Zeyn-ül Ahbar s: 81-82

Fakat İbn-i Esir, Ebu'l-Fidâ, İbn-i Halikan, Hamdullah Mustevfî ve İbn-i r-Ravendînin ufak tefek ihtilaf-larla beyanları şöyledir: Mahmud, Selçukilerle dostluk bağları kurmak istedi. Kendilerine haber salıp başbuğla-rı ile görüşmek istediğini bildirdi. Selçukiler bu durumu aralarında görüştüler. İsrail'i seçerek Mahmud'a göndermek hususunda karar aldılar. Mahmud, dış görünüş itibarıyla, İsrail'e dostca davrandı. Fakat aslında onu ortadan kaldırmak istiyordu. Nihayet bir ara fırsatını bularak, İsrail'i yakalattı ve Hindistan'a gönderdi ve orada hapsedtirdi. (38)

ARSLAN İBN-İ SELÇUK'UN YAKALANMASI

Tarih-i Güzîde ile Rahat us-sudur'da, Mahmud ile Arslan'ın görüşmeleri ve Mahmud'un Arslan'ı yakalat-ması hakkında tafsilatlı malumat vardır. Fakat bu bilgilere fazla itibar edilemez. Çünkü bu beyanlara biraz da hikâye karışıktır. Bu olay, biraz da halk diline düşmüş olan rivayetlerin kitaba intikal etmiş şeklidir. Bunların kaydettiklerine göre, Arslan, Mahmud'un davet mektubunu alınca bütün ordusunu hazırlayıp bu kuvvetleriyle birlikte Mahmud'un yanına gitmek istedi. Mahmud da, buna karşılık şöyle bir haber gönderdi: «*Benim askerî bir yardıma ihtiyacım yok. O kadar askeri, uzun yol yürütmeğe ne lüzüm vardır. Sen yakınlarımı alda öyle gel.*» Nitekim, Arslan da ordusunu bırakıp birkaç seçkin adamını alarak Mahmud'un yanına geldi. Mahmud, Arslanı büyük bir merasimle karşıladı. Tahtından inerek onun önüne kadar yürüdü. Sonra tahtında kendi yanına oturttu. Şuradan buradan konuştular. Bir ara Mah-

(38) Rahat us-Sudur s: 87

mud Han şöyle dedi: «Biliyorsunuz ki, biz Hindistan'da kâfirlerle cihad etmekteyiz. Bu bakımdan bazan askere ve orduya ihtiyacımız oluyor. Ordumuzu o tarafa sevk edince, Horasan ülkeleri boş kalıyor. Buralarda herhangî bir olayın çıkması ihtimal dahilindedir. Seninle öyle bir anlaşma yapmak isterim ki, her ne zaman düşman karşısında askere ihtiyacımız olursa, bize yardım etmeği vaad edesin.» Arslan bu teklife şu cevabı verdi: «Kullukda kusur etmeyiz.» Mahmud sordu: «Bize ne kadar askerle yardım edebilirsiniz?» Arslan koluna bağlamış oluğu okluğunu çıkardı ve okluktan iki ok çekerek Mahmud'a verdi: «Askere ihtiyacınız olduğu zaman bu oklardan birini oymağımıza gönderirseniz, o zaman size yüzbin kişilik bir kuvvet verilir. İkincisini gönderdiğiniz takdirde iki yüz bin kişilik bir ordu gelir.» Mahmud «Daha fazla bir kuvvete ihtiyaç olursa o zaman ne yapacağız?» Arslan yine okluğundan iki ayrı ok daha çıkarıp Mahmud'a verdi: «Bu okların da her birini Balgan-Kuh'a gönderirseniz, oradan size elliser bin kişilik süvari birlikleri gelir.» Mahmud: «Bunlar da yetmezse ne olacak?» Arslan, bu defa yayını çıkarıp Mahmud'a vererek dedi ki: «Bunu da Türkistan'a gönder, o zaman iki yüz bin asker birden yardımına gelecektir.»

Bu konuşmadan sonra, Mahmud, Selçukilerin ne derece kuvvetli olduklarını hesapladı. Bir gün bunların kendi başına da musallat olacaklarını düşündüğünden, fırsat varken, bir an önce Selçukilerin hesabını tasfiye etmeği kararlaştırdı. Arslan'ın gelişini kutlamak için bir meclis tertib ettirdi ve bir tören hazırlattı. Bu şenlik merasimi üçgün üç gece devam etti. Bütün davetlilere hediyeler verildi ve hil'atler giydirildi. Sonra Mahmud, gizlice emirlerine işaret ederek, herbirinin yine Arslan'ın adamlarından birini kendi evlerine davet etmelerini bil-

girdi. Mahmud da Arslan ile ayş ü nuşa başladı. Arslan sarhoş olduktan sonra onu yakalattı. Hemen o gece onu Hindistan'a gönderdi. Orada Arslan'ı Kalender (39) kalesine haps ettirdi. Bu Türk başbuğu yedi sene hapiste kaldı. Bir ara Arslan'ın eski ordusuna mensup iki Türkmen, Arslanı kaçıрмаğı düşündüler. Kaleye kadar gelip, kalede su taşımak için hizmete girdiler. Bir gün fırsat bulup Arslanı kaçırdılar. Fakat o muhiti bilmediklerinden çölde yollarını şaşırdılar. Diğer taraftan kalenin muhafızları da onları arıyordu. Arslan bu durumda tekrar yakalanacağına kanaat getirince, iki Türkmen'e şöyle dedi: «Siz yurda gidiniz ve diğer kardeşlere ve arkadaşlara haber salınız. Memleket elde etmek ve idareyi ele almak için çalışın. On kere de yenilgeye uğrarsanız bile ümidiniz kırılmasın. Yine de çalışmanız devam etmelidir. Bu padişah (Mahmud) köle evlâdıdır. Nesli ve nesebi yüksek ve asil değildir. Aynı zamanda zalim ve hilekâr bir hükümdardır. Memleketi onun einde bırakmayım. Sonunda öyle bir gün gelir ki, bu ülkeler sizin olur.»

Arslan yine yakalandı ve tekrar kaleye haps edildi. Bu defa daha sıkı tedbirler ve tertibat alındı.

Oğlu kutumuş, babasını kurtarmak için çalışıyordu. Fakat bir ara babasının kalede ömüştüğü haberini aldı. Buna çok üzüldü intikam almak hissi ile kıvrandı. Kutulmuş, Sürh Külâhân (Kızılbaşlar) gölü yolundan Sistan'a geldi ve oradan da Buhara'ya ulaştı. Yakınlarını, dostlarını ve maiyetini toplayıp intikap almak maksadıyla harekete geçmek için kargaşalık çıkarmağa başladı. (40)

(39) Zeyn-ül Ahbar s: 84

(40) Zübdet ün-Nusre. s: 5

ARSLAN OYMAĞININ HORASAN'A GİRİŞİ

Bazı tarihçilerin yazdıklarına göre, Arslan'ın ölümünden sonra, selçukiler, Sultan Mahmud'dan, Horasan'a gelmek ve bu bölgede kendilerine otlat verilmesini istediler. Çoğaldıklarını ve Maverâünnehir'in otlaklarının kendilerine kafi gelmediğini ileri sürüyor ve bu isteklerini şöyle ifade ediyorlardı: «Ceyhun'u geçerek, Horasan'a yerleşmek için bize izin verilmelidir.» (41)

Fakat bu mesele hakkındaki rivayetin hatalı olduğu anlaşılmaktadır. Zeyn ül-Ahbar müellifinin yazdığına göre, Arslan'ın yakalaması, Hicrî 416 (Milâdî 1025) de vukubuldu. (42) Arslan, bu tarihten sonra yedi sene yaşamıştır. Bu bakımdan onun ölüm tarihi Hicrî 423 (milâdî 1032) olması lâzım gelir. Halbuki, tarihçilerinin hepsinin müttelik olarak bildirdiklerine göre, Mahmud'un ölümü Hicrî 421 (Milâdî 1031) dir. Böyle olunca, nasıl olur da ölmüş bulunan Mahmud'dan, Selçukier Horasan'a gelmek için izin isteyebilirler?

Bu hadisenin esası şöyle olabilir: Arslan yakalandıktan sonra Mahmud'un devlet adamları, Mahmud'a tavsiyede bulunup Selçukilerle iyi geçinmesini ileri sürdüler. O zamanki Tus valisi Arslan Cazip, Selçukiler için şu fikri ortaya attı: «Fırsat bulup onların ileri gelenlerini ya Ceyhun nehrinde boğdurmali, yahut da bir şekline getirip parmaklarını kestirmeli ki, bundan böyle ok atamaz olsunlar.» Fakat Mahmud, böyle bir iş yapmayı, insanlığa

(41) İbn-ül Esir. IX. s: 197. Ebul-Fidâ c: II, s: 163. İbn-i Hallikân «Tuğrulû maddesi. Tarih-i Güzide s: 435. Rahat us-Sudur. s: 87-88

(42) Bu Kalencer, Yelkhend civarında bulunan şimdiki Kalencer değildir. Bu Kalencer, o zaman Multan civarında bulunan Kalencer'dir.

sıgmayan ve ancak bir katı yüreklilik olarak vasıflandırdı. Selçukilerin Horasan'ın çeşitli yerlerine gelip yerleşmelerini sağladı. Tâki itaatsızlık ettiklerinde te'dip edilmeleri kolay olsun. (43) Ancak Zeyn ül-Ahbâr müellifinin kaydettiğine göre, Selçukilerin Horasan'a gelip yerleşmeleri kendi isteklerine göre olmuştur. (44) Bundan başka hiçbir yerde bu kavmin ileri gelenlerinin Mahmud'un sarayına giderek Horasan'a yerleşmek için müsaade istediklerine dair elimizde hiçbir malumat yoktur.

SELÇUKİLER'İN HORASAN'DA KARGAŞALIK ÇIKARMALARI

Sultan Mahmud Arslan İbn-i Selçuk'un oymağını Horasan'a getirip yerleştirdikten sonra, Tus valisi Arslan Cazib, tamamen yanlış bir siyaset olan bir hüküm ortaya koydu. Bu icraatın fena neticesi de sonradan meydana çıktı. (45)

Mahmud, bu hususta karar verirken bu işin çeşitli ceplerini düşünmüş ve taşınmış, bunları Horasan'ın başka yerlerine dağıtmak istemişti. Sultanın düşüncesine göre, bunlar küçük kuvvetler haline gelecek ve medenî şehir halkı ile kaynaşarak, eski savaşçılıklarını ve kavgacılıkları-

(43) Rahat us-Sudur. s: 87-91. Tarih-i Güzide s: 435. İbn-ül Esir, bu hususu neden yazmış olduğu belli değildir. Arslan Hicrî 426 da yaşamaktaydı. O sene de Selçukilerle Gaznevîler arasında müvakkat bir barış anlaşması olmuştu. Selçukiler de barış anlaşmasına Arslan'ın serbest bırakılması şartını ileri sürmüşlerdi. Arslan da Kalencer kalesinden çıkarılarak Belh'e gönderilmişti. Fakat barış anlaşması suya düşünce Arslan'ı tekrar Belh'den geri gönderdiler. Bak: c: IX, s: 199

(44) Tarih-i Güzide s: 435. Rahat us-Sudur s: 92-93

(45) Tarih-i Güzide ve Zudbet-un-Nusre'de Arslan Hâcib yazılıdır. Bizce Arslan cazib doğru olmalı.

nı bırakacaklardı. Böylelikle Horasan hükûmetinin buyruğuna girecekler ve işe yarar bir hale geleceklerdi. Aynı zamanda, böyle olunca da, bir ara dik kafalılık etseler bile, kendilerini yatıştırmak kolay olacaktı. Fakat işler düşünüldüğü gibi cereyan etmedi. Tarihin tetkikinden anlaşıyor ki, selçukileri Horasan'a getirmek Gaznevî devletinin siyasetinde büyük bir hata olmuştur.

Selçuku oymağı, Mahmud'un muvafakati ile Horasan'a gelip yerleştiler. Bir müddet Gaznevî hükûmetine sadık tebaa oldular. O sıralarda Irak valisi Ebû Sehl Hemdevî de bunlarla iyi ve sıkı bir münasebet kurdu. Nitekim elimizdeki malumata göre bir ara Selçukiler, adı geçen valiye hediye olarak üç seçkin Huttel atı, yedi Buht devesi ve üç yüz Türk keçisi göndermişlerdi. (46)

Selçukilerin itaat devri fazla uzun sürmedi. Horasan valileri kendilerine karşı fenâ muamelede bulununca, aynı şekilde karşı koymağa başladılar. Neticede Horasan'ın yukarı mıntıkası kargaşalık sahası haline geldi. Nesâ, Baverd (47) ve Ferâde halkı bu durumu, Sultan Mahmud'a şikayet ettiler. Hicrî 418 (Milâdî 1026) da Sultan Mahmud, Arslan Cazib'i, bunların haddini bildirmeğe memur etti. Arslan Cazib, devamlı şekilde saldırılarda bulundu ise de bir netice elde edemedi. Mahmud'a giden şikâyetlerin çoğu Arslan Cazib'in kendisi tarafından ileri sürülüyordu. Bunun için de Arslan Cazib bu isyanların bastırılmasına memur edilmişti. Mahmud, Arslan Cazib'e bu kargaşalığı yatıştır diye emirname yazdığında sırada, ondan şöyle bir cevap almıştı: «Selçukilerin kuvveti çok fazla. Eğer siz şahsen gelip de bunları yerlerine oturtmaz

(46) İbn-ül Esir IX. s: 197. Zubdet un-Nusre s: 5. Ebu-l'Fida II. s: 163. İbn-i Halikan Tuğrul maddesi.

(47) Zeyn-ul-Ahbar s: 85

san korkarım ki, fitne ve fesadın önünü almak kolay olmayacaktır.»

Nihayet Hicrî 419 (Milâdî 1028) de Mahmud, Gazbeyn'den yola çıktı. Bost yolu ile Tus'a geldi. Ferade kervansarayı civarında selçukilerle savaş başladı. Mahmud'un kuvvetleri ağır bastığından selçukiler gerisin geriye çekilmeğe başladılar. O ara Belhan-Kuh, Curcan ve Dihistan taraflarına dağıldılar. Hatta bunlardan bir kısmı Azerbeycan'a kadar gitti. (48)

MAHMUD'UN ÖLÜMÜ VE MESUD'UN İŞ BAŞINA GEÇMESİ

Hicrî 421 (Milâdî 1030) da Sultan Mahmud vefat etti. Mahmud'un vefatı üzerine Selçuki Türklerinin durumu geçici bir zaman için düzelir gibi oldu. Mahmud'dan sonra onun oğulları olan Muhammed ve Mes'ud arasında saltanat tahtına çıkmak için kardeş kavgası başladı. Neticede Muhammed bu mücadeleyi kaybettiğinden Mes'ud tahta oturdu. Fakat Mes'ud da babasının meziyetlerinden hiçbirine rastlanmıyordu. Mes'ud dar görüşlü idi. Aygü işreti severdi. Uzağı düşünenlerden değildi. Eline geçen ve faydalanılması gereken fırsatları değerlendireceğine bilakis böyle imkânları baltalardı. Aynı zamanda dik kafalı ve müstebit bir kimse idi. Onun zamanında, Mahmud devrinin siyasi şahsiyetleri, tedbirli devlet adamları Neticede Muhammed bu mücadeleyi kaybettiğinden Mes'ud kendisini çok beğenmiş olduğundan nasihat edenlerin nasihatlarını de dinlemezdi. İşte bu sebeplerden dolayıdır ki, babasının uğraşıp da kurmuş olduğu devletin az zaman içinde dağılmasını sağladı.

(48) Zeyn-ul Ahbar s: 85

İlk önce kendi kardeşi Muhammed'i yenmek için bir hayli kuvvet sarf etti. kendisine tavsiye edilmiş bulunan tedbirleri dinlemedi. Muhammed'i yenilgeye uğratıp tahta geçmiş ise de, bu başarıdan fazla bir faide sağlamış cımadı. Bu taht kavgasının başlangıcında Ali Tekin Han'a şöyle bir mektup yazmıştı: «Ben kardeşimle savaşıcam. Bana bu hususta yardım ettiğin takdirde, elde edeceğim vilayetlerden senin de hissene bir şey düşer ve onları sana veririm.» Devlet emirleri Mes'ud'un bu teklifine muhalefet ettilerse de Mes'ud dinlemedi ve onlara şu cevabı verdi. «Ali Tekin tamahkar bir kimsedir. Aynı zamanda savaşçı ve cesurdur. Biz kendisinden istifade ederiz. Bir vilayetin kıymeti nedir ki, biz bir hükûmet elde ediyoruz. Bu sebeple elbette ki, bir vilâyetten vaz geçilir.» Bu sözler devlet emirlerini kırmış ve içten içe ona muğber olmuşlardı.

SELÇUKİ TÜRKLERİNE KARŞI MES'UD'UN DAVRANIŞI

Mes'ud, babası Mahmud'un dağıtmış bulunduğu Türkmenlerden faydalanmayı düşündü. Daha önceleri Horasan'dan çıkarılmak istenen selçukî Türklerini teşkilatlandırarak bir ordu vücuda getirmek ve düşmanlara karşı bu kuvvetten istifade etmeği tasarladı. - Türkmen başbuğlarından Yağmur (yahut da yağmuz), Kızıl, Bulka, Köktaş ve diğer ileri gelen kimseleri yanına çağırdı. Onları maiyetine aldı ve herbirine de mansıplar verdi. Sonra kendi kardeşinin adamlarını da kandırmağa baktı ve onları kendi hizmetine almak yolunu tuttu. (49) Bu

(49) İmad Katib, İbn-ül Esir, Beyhaki ve Gerdîzî bu zatın ismini «Hamdunî» yazmaktadırlar. Fakat sealibi. Yetime'de «Hamdevî» yazar. Ferruhi de bir kasidesinde bu zatın ismini Kesrevî, Şivî, manevî kelimeleri ile kafiye olarak kullanır.

devlet adamları ilk önce Mes'ud'a itaat ettiler. Fakat az sonra, Mes'ud'un kendilerine karşı olan muameleleri değişince onlar da isyan yolunu tutular. Mes'ud bu mevzu da da hatalı bir yol takip etti. Baş kaldıranların gönüllerini alıp kendisine râm edeceği yerde bilâkis onları ortadan kaldırmak istedi. Kumandanlarından Irak serdarı Taş Ferras'ı bu gibi kimselerin hesaplarını görmek için memur etti. Adı geçen kumandana emir vererek, ileri gelen başbuğları birer birer hille ile tuzağa düşürüp haklarından gelmesini bildirmişti. O zaman meşhur vezir Hasan Meymendi daha hayatta idi. Hasan, Mes'ud'un bu siyasetine muhalif olduğunu şu sözlerle ileri sürmüştü: «Bir kere işin başında bu Türkmenleri çağırıp da onları eski yerlerine yerleştirmek hatalı bir işti. Bunun böyle olacağını, o zaman ben, Altun Taş, Arslan cazib ve diğer kimselerle hepimiz düşünmüş ve böyle olacağını söylemiştik. O zaman sözümüz dinlenmedi. Nitekim, Sabık Emir (Mahmud) da aynı şekilde düşünmüştü. Onları Horasan'a getirmek bir hata idi. Çıkarmak da ikinci bir hata oldu. Zira, bir hayli fesat çıktıktan sonra, onları Horasan'dan çıkardı. Sonra siz tekrar onları Horasan'a topladınız. Şimdi bu kavmi, rahat rahat oturup da, hükûmete sadakatle çalıştırılacakları ve kendileri için de bir idareci tayin edilmesi münasip iken, acaba bunları bu serderların eline vererek kendilerini kuşkulandırmak, fitne ve fesatın yolunu açmak ne derece münasib olur?» (50)

Fakat, hep kendisini ve kendi fikrini beğenen Mes'ud, vezirinin bu isabetli reyini de hiçe saydı ve kıymet vermedi. Bu yüzden Hoca Ahmed Meymendi, susmak zorunda kaldı. Saraydan dışarı çıktıktan sonra da, Hoca Ebu Nasr

Mişkân ve Ebu Sehl Zevzenîye şöyle dedi: «Bu mesele iyi netice doğurmayacaktır. Siz de şahit olun ki, ben aynı fikirde değilim. Sonunda bir şey olursa benim mesul olmayacağımı biliniz?».

Hülasa, Mes'ud kendi bildiği gibi yaptı. Onların hadlerini bidirmek için kendi serdarlarını memur etti. Mes'ud'un kumandanlarından Taş Ferras, Nişabur'a yakın bir yere gelip elli kişi kadar Selçuki ileri gelenlerini öldürttü. Sonra Selçukilerin üzerine saldırıp onları dağıttı. Selçukiler bu vaziyet karşısında pek perişan oldular ve cibal (Kuhistan) taraflarına dağıldılar. Oralardaki şehirleri yağma etmeğe koyuldular. On sene kadar Rey, İsfahan, Azerbeycan, Musul ve Diyarı - Bekir civarını soydular. Nihayet Hicrî 432 (Milâdî 1043) de Tuğrul Bey ile Çağrı Bey, bu ülkeleri feth ettiler ve buralarda bulunan diğer emirleri de kendi itaatlerine aldılar. İşte İbn-i Esir ve Beyhakî'nin Iraklı Guz'lar dedikleri zümre bu Selçuki Türkleridir. (51)

Diğer taraftan Türkmen emirlerinden (Selçuki başbuğlarından) Yağmur, kendi maiyetindeki Türkmenler ve diğerleri ile, Taş Ferras'ın Türkmenlere yaptığı muameleyi kısa zamanda öğrendiler. Balkan-kuh'daki diğer kabile efradına da haber salıp, intikam almak için hazırlandılar. Horasan'a giderek kargaşalık çıkarıp ortalığı birbirine kattılar. (52)

Hicrî 424 (Milâdî 1033) ün ortalarında kargaşalık son haddini buldu. Mes'ud, Rey ve Horasan valilerine فرمان gönderip, isyan edenlerin hadlerinin bildirilmesini istedi. Yurtlarından çıkarılmaları için de tekidli emirler verdi. Ancak devlet ve memleket idaresinden anlayanlar,

(51) Burasının ismi hem «Bâverd», hem de «Ebiverd» dir.

(52) Zeyn-ul Ahbar s: 79-90. İbn-ül Esir IX s: 157. İbn-i Halkan «Tuğrul» maddesi.

bu durumun pek iyi neticeler doğurmayacağını tahmin ediyorlardı. Mes'ud ise, bu gibi zevatın tavsiyelerini yine dinlemedi. Nitekim Beyhaki şöyle yazar: «O ara benim bildiğime göre, Ebu Nasr Mişkân, Guzgânân ve Gürgân'da bulunan kendi adamlarına mektup yazıp, sizin yanımızda bulunan bana ait on bin koyun ve keçiyi derhal satıp, akit parayı derhal bana gönderin» demişti. Ben de bu işe hayret edip, kendisine sorduğum zaman şöyle dedi. «Türkmenleri, Rey civarına salıvermek yanlış bir iştir. Üç dört bin süvariye birden karşılamak mümkün değildir. Bu haber Rey'e ulaştığı zaman, Rey karışmıştı. Sonra Yağmur'un oğlu da Balkan-Kub'dan askerlerini alıp geldi. Hepsini Horasan'a toplandılar. Civarda nerede mal ve hayvan buldularsa, hep alıp götürdüler. Bu gibi hadiseleri son haddine vardırıdılar. İşte ben, durumun böyle olacağını daha önceden hesaba kattığımdan keçilerin ve koyunların satılmalarını ve paralarını da gönderilmesini istedim. Ne kadar ucuza da satılsa yine benim elime bir şeyler geçmiş olur.»

Ben de meseleyi (vezir-i âzam) Büyük Efendi (Hocay-i Buzurg) e anlattım. Bu yanlış siyaseti kendisine izah ettimse de tesir etmedi. Ona bu meseleyi şu şekilde arz etmiştim: «Bu Hüdavendigâr (Mes'ud) un fikri, zikri ve herşeyi babasının aksine hareket etmektedir. Babası (sultan Mahmud) dikkatli olmakla beraber, uzağı gören ve ilerisini düşünen bir kimse idi. Bir yanlış yol tutup da, «ben böyle yapacağım» deseydi, hiddet, şiddet ve kırgınlık zamanında söyler ve yapardı. Fakat meselenin arası soğuyup da hiddet yatışınca, yaptığı ve yapmakta olduğu işin hatalı olduğu ileri sürülünce, kızmaz ve yapılan ikazı kabul ederdi. İlerisini ve gerisini düşünür, hesabını ona göre tutar hatalı yoldan dönerdi. Fakat bu, onun gibi değil, bildiğini okumakta ve kedisine doğru yol gös-

terildiği zaman da söz dinlememektedir. Tabii bu meselelerin sonunun da ne olacağı bellidir.» (53)

Hadiseler buraya kadar devam ettikten sonra, Arslan ibn-i Selçuk'un idaresi altında bulunan selçukilerin tarihi son bulmuştur. Şimdi biz selçukilerin diğer kolu bulunan Tuğrul Bey ile çağrı Bey'in idaresi altındaki selçukilerin tarihine geçiyoruz.

TUĞRUL BEY'LE ALİ TEKİN HAN'IN SAVAŞLARI

Hatırlarda olsa gerek: Selçukiler Buğra Hanın elinden kurtulduktan sonra, Cend civarına toplanmışlardı. Bu hadiseden sonra aşağı yukarı otuz sene kadar, bunlara dair elimizde bir haber yoktur. Bu Türk oymağı Cend civarında sükunetle vakit geçiriyordu. Cend ile Harezm arasındaki otlaklarda hayvanlarını besleyip bu şekilde geçinip gidiyorlardı. Maveraiünnehir işlerine karıştıkları hususunda da bir bilgi yoktur. Nihayet Hicrî 416 (Milâdî 1025) da Arslan ibn-i Selçuk, Sultan Mahmud tarafından yakalanınca, oymağı da Maveraiünnehir'den çıkarıldı. O zaman, Ali Tekin, Mahmud Gaznevi ile anlaşınca Selçukiler Maveraiünnehir'e ve Buharaya geri döndüler. Bu kerre Arslan'ın amcazadesi Yusuf'u (Musa İbn-i Selçuk'un oğlu) kendi yanına alarak, yakınlık gösterip iltifatlarda bulundu. Kendisini bütün Türk askerlerinin kumandanı tayin eyledi. Aynı zamanda, büyük arazide tahsis edip, «İnanç Baygu» lakabını verdi. Fakat çok geçmeden aralarında ihtilaf çıktı. Söylendiğine göre, Ali Tekin, bu zatı Tuğrul ve çağrı Beylerin aleyhine kullanmak istiyordu. Ancak biz bu meselenin aslının ne olduğunu

(53) Beyhaki s: 70-71. İbn-i Halikan «Tuğrul Bey» maddesi. İbn-ül Esir, Avrupa baskısı IX s: 267

bilmiyoruz. İhtilâfın sebeplerinin ne olduğuna dair de elimizde bir malumat yoktur. İhtilaf o dereceye vardı ki, Ali Tekin, kendi emirlerinden biri bulunan Emir Alp Kara vasıtasıyla Yusuf'u katlettirdi.

Bu hadiseyi Tuğrul Bey ile Çağrı Bey haber alınca, Ali Tekin'den intikam almak için hazırlandılar. Muharrem 420 (Milâdî 1029) de iki taraf karşılaştı. Bu savaşta Ali Tekin bozguna uğradı. Tam bu sırada da Alp Arslan doğdu. Türkmenler, bir taraftan zafer kazanılırken diğer taraftan da Alp Arslan'ın doğumu büyük bir uğur saydılar. Budan sonra iki kardeş, yani Tuğrul Bey ile Çağrı Bey, Hicrî 421 (Milâdî 1030) da Yusufun kâtili Alp Kara'ya saldırdılar. Kendisini bin kadar adamı ile birlikte öldürdüler. Yaptıkları bu savaştan ve kazanmış oldukları bu zaferden sonra askeri bir kuvvet haline gelmişlerdi. Ali Tekin, onların bu durumlarından kuşulanarak, kalabalık ve kuvvetli bir ordu ile hücumu geçti. Selçukiler bu saldırıya karşı dayanamadılar. Birçokları öldürüldü ve malları yağmaya gitti. Yakalananlar esir alınıp köle yapıldı. Kadınları cariye olarak, çocukları da esir ve köle diye alıp götürdüler. (54)

İKİ MUHALİF ZÜMRENİN GAZNEVİLER ALEYHİNE BİRLEŞMELERİ

Savaşın neticesi uzun zaman devam etmedi. Çok geçmeden her iki zümre, birbirlerine yardımcı olmak lüzumunu hissettiler. Bir taraftan Ali Tekin Han Buhara'da Kader Han ve Mes'ud Gaznevî karşısında mevcut durumunu koruyabilmek için Selçukiler gibi savaşçı ve kuvvetli bir zümrenin yardımına muhtaç olduğunu anladı.

(54) Beyhaki s: 322-323.

Diğer taraftan da selçukiler, barınabilmek için Buhara'dan daha münasip bir yer bulamıyacaklarını anlamakta gecikmediler. Aynı zamanda ilerde talihlerini denemek için burasını stratejik durumunu da hesaba katıyorlardı. Bu sebeplerden dolayı Hicrî 420 (Milâdî 1029) un sonu yahut da Hicrî 421 (Milâdî 1030) senesinin başında iki muhalif cephe arasında yakınlık ve dostluk belirmeğe başladı. Gelişmeğe başlaya bu dostluk Gaznevî hükümeti için büyük bir tehlike teşkil ediyordu. Sultan Mes'cid, tam Hindis'tana sefere çıkacağı zaman Hicrî 422 (Milâdî 1031) Selçukilerle Ali Tekin Han'm anlaştıkları haberini aldı. OYla çıkmış olduğu ve Hindistan'daki Lahor şehrine gideceği yerde, anı bir kararla dönerek Gazneyn'e geldi. Oradan da Belh'in yolunu tuttu. (55)

(55) İbn-ül Esir, bu yağmacıları tafsilâtiyle anlatmaktadır. Hülâsa olarak şöyle demektedir: Bu grup, Horasan'dan kaçarak, Damğan, Harleri, İshak Abad ve diğer yerlere saldırdılar. Oradan Rey civarına giderek orasını da yağma ettiler. Eunlardan bir kolda Azerbaycan'a kadar uzandı. Orada da fitne ve fesadın yapılmadık tarafını bırakmadılar. Fesatçılıkta o kadar ileri gittiler ki, kürtleri sindirdiler ve onları aciz bir hâle getirdiler. Nihayet kürtleri zorlayarak kendi ülkelerinden çıkarıp, onların yerlerine yerleştirdiler. Buradan da yine bir kol, Cibâl tarafına gitti. Hemen, Kazvin, Esed-Abad ve Dinever taraflarına yayıldılar ve bu bölgeyi de dağıttılar. Tuğrul ile Sultan Mes'ud Gaznevî arasındaki mücadele devam ettiği müddetçe, bu halde devam etti. Nitekim biz de metinde bu mücadeleyi geniş bir şekilde anlattık. Selçukiler, Gaznevî işini hallettikten sonra, Cibâl ve Taberistan'a doğru yöneldiler. Bu yağmacı Türkmenler de Selçukilerin korkusundan Azerbeycan yolunu tuttular ve bu ülkeye doldular. Tuğrul'dan korktukları için artık yağmacılığa kalkmadılar. Fakat Azerbeycan'ı yağma ederek, oradan da Diyarı Bekir, Cezire, Buhar, Nusaybeyn ve Musul'a kadar yayılmışlardı. Bunlar sözde kendilerine Tuğrul Bey'i başbuğ tanıdıklarından Halifeden sonra Hutbede Tuğrul Bey'in ismini anıyorlardı. Bunun için, bu zümre, şerareti

Zilkâde ayında Belh'e vardığı zaman, Ali Tekin'in Selçukilerle ittifak kurarak savaş hazırlıklarına giriştiğini öğrendi. Müttefik kuvvetler Gaznevî'eri şaşırtmak için bir tabiiyeye baş vurdular. Bu plan gereğince, Ali Tekin ansızın Horasa tarafına geçti. Bu tehlikeli durumu sezen Sultan Mes'ud, Ali Tekin - Selçuki birliğinin saldırısını beklemeden kendisi taarruza geçti. Ve o zaman Gaznevîler tarafında Harzem ülkesinde hükümdar rasbedilen ve Gazevîlerin itaatı altında bulunan Harzemşah Altuntaş'a derhal bir ferman gönderip Ali Tekin üzerine hücumu geçmesini de emretti.

ALTUNTAŞ'IN BUHARA'YA HÜCUMU

Rebiülevvel 423 (Milâdî 1032) de Altuntaş Buhara'ya hücumu geçti. Debusiye'de (56) iki taraf karşılaştı. Bir taraftan Ali Tekin'in kuvvetleri kırılırken, diğer taraftan da Altuntaş öyle bir yaralandı ki, bu yaradan kendisini kurtaramadı. Altuntaş'ın ölümü savaşın mukaddaratını değiştirmek üzere iken, Gaznevîler'in bilgili ve tedbirli vezîri Hoca Abdüssamed (57) bu ölüm olayını gizledi.

ayyuka çıkardıkları zaman, Celaüddevle İbn-i Buveyh ve Nasruddevle İbn-i Mervan, bunlar hakkında Tuğrul Bey'e şikâyetle bulundu ve bir nâme yazdı. Tuğrul Bey de bu nâmenin cevabında şöyle dedi: «Evet, bunlar vaktiyle bizim adamlarımız idiler. Fakat biz, Sebuktekin oğulları ile ve Harezmîlerle savaştığımız zaman, bunları kendi ülkelerinden çıkardılar. Bu yüzden bunların işleri bizim idaremizden uzak kaldı. Bunlar o zaman sağa sola dağıldılar ve bildiğiniz gibi fitne ve fesata baş vurdular. Şimdi müsaade edilsin de biz kendi karışık işlerimizi yoluna koyalım ve tasviye eder etmez bunları yola getirmeğe bakalım. Kendilerini fitne ve fesadı bırakmak için mecbur tutalım.» İbn-ül Esir, Avrupa, baskısı, c.: IX, s: 266-267

(56) Beyhaki s: 460

(57) Beyhaki s: 494-495

Ali Tekin ile müzakereye girişip, Ali Tekin'i Semarkand'e geri dönmeğe ikna etti. Hoca Abdüssamed Ali Tekin'i şöyle ikna etmişti: «**Harzemsah'ın kendisi sizinle Sultan mes'ud'un arasını bulacaktır. (58) Hoca Abdüssamed'in bu tedbiri, muvakkat da olsa tehlikeyi kısmen ortadan kaldırmıştı. Tehlikenin tamamen bertaraf edilmesi de sonraya kadı. Fakat Mes'ud'un ayyaşlığı ve düşüncesizliği, kendisini kargaşalığa müsait bulunan Belh'in havasından az zamanda bıktırdı ve hemen Gazneyn'e geri döndü. «Cemaziyelevvel 423 (Milâdi 1032)»**

ALTUNTAŞ'IN OĞLU HARUN'UN ISYANI

Debusiye savaşından dönüldüğü sırada, ağır yaralı bulunan yaşlı Harezmsah, yolda öldü. Mes'ud, kendi emirleri ile müşavere ederek, ölen Harzemsah'ın genç oğlu Harun'un babasının yerine Harezmsah ilân etti. Veziri azam Hoca Abdüssamed'in oğlu genç Abdul-Cebbarı da onun maiyetine kethüda olarak tayin etti. Harun bir müddet doğru dürüst bir şekilde itaat yolunda gitti. Fakat Gaznevî hükûmetinin renginin değiştiğini görünce, onun da burnu havalandı. Kendi başına buyruk olmağa kalkıştı. O sıralarda, tesadüf eseri olarak, Gazneyn'de Sultan Mes'ud'un yanında bulunan Harun'un kardeşi öldü. Fitne sevenler ve ara bozanlar, Mes'ud'un bu şehzadeyi kendisinin kasden öldürdüğünü ileri sürdüler ve bu isna-cı etrafa yaydılar. Bu olay, Harun'un isyanı için güzel bir bahane idi. Harun, açıktan açığa Gaznevî temsilcisi Hoca Abdülcebbar'a hakaret etti ve yapmadığını bırakmadı. Kendisi için ayrı bir bayrak hazırladı. Kendi aşire-

(58) İbn-ül Esir, IX, s: 197-198. Ravdat us-Safa ve Ebul-Fida'da bu vakalar ihtilâflı bir şekilde anlatılmıştır. Fakat bence İbn-ül Esir'in doğrudur.

tini de her taraftan topladı. Ali Tekin ve diğer Türk emirlerine de mektuplar yazarak «**Gaznevî devletini ortadan kaldırmak için tam fırsattır.**» dedi. Bütün hazırlıklarını tamamladı ve Ramazan 425 (Milâdi 1034) de kendi namına hutbe okutarak, merkezî hükümetten alakasını kesip, istiklâlini ilân etti.

HARUN İLE SELÇUKİLER'İN ANLAŞMALARI VE BİRLEŞMELERİ

Böyle bir zamanda Harun için kendi milletdaşları ve aynı aşiret mensubu bulunan Türkmenleri ve Selçukileri gözden irak tutmak doğru olmazdı. Harun, onları kendi ülkesine davet etti. Onlar da daveti kabul ettiler. Tuğrul Bey, Çağrı Bey, Davud ve onlarla birlikte Selçuki ve Niyali Türkleri (59) nden kalabalık bir zümre Harezm'e vardılar. Harun, bunlara karşı çok yakınlık gösterip, kendilerini hararetle karşıladı. Hattâ onları karşılamak için şehir dışına kadar geldi. (60) O kadar yakınlık ve sevgi gösterdi ki, Selçukiler ve yanlarında bulunanlar adeta şımardılar. Bu defa, arkalarında Harun ve Ali Tekin gibi yardımcı olduğunu görerek Horasan'a saldıрмаğı göze alarak ortaya atıldılar. İlk evvelâ Merv'den işe başladılar. Serahs, Badgis ve Bâverd ülkelerine saldırdılar. Durumun bu şekilde geliştiğini gören Gaznevîlerin devlet adamı Ebu'l-Fadl Surî, Zilkâde 425 (Milâdi 1034) de Sultan Mes'ud'a bir mektup yazıp vaziyeti bildirdi ve Mes'ud'un kendisinin Horasan'a gelmesinin lüzumunu belirtti

(59) Beyhaki s: 348

(60) Bu Maveratünnahir. Sağ'da bağlı bir ülkedir. Mu'cem ül Büldan IV s: 23

ve: «Siz eğer kendiniz derhal bu ülkeye yetişmezseniz memleket elden gitti demektir.» dedi. (61)

Mes'ud, Harezm haberlerini duyduğu zaman ilk önce sadece kızdı. Fakat sonradan bu mektup da gelince endişeye düştü. Çok geçmeden aynı ay içinde Horasan'ın yolunu tuttu.

ŞAH MELİK'İN SELÇUKİLER'E KARŞI HÜCUMA GEÇMESİ

Bir taraftan Selçukiler ve onlarla birlikte bulunan diğer Türkmen boyları ve milletdaşları, Horasan'ı yağma ede dururken, başka bir düşman olan Şah Melik, bunları gaflete kapılmış zannederek Harezm ülkesine saldırdı. Bu hareket anı bir saldırı olduğundan Harezm'in kuvvetleri bozuldu. Selçukiler de ağır kayıplara uğradılar. Yedi sekiz bin kişilik zayıf verdiler. Bütün mal ve hayvanları yağmaya gitti. Kılıktan kurtulanlar kaçarak, Ceyhun nehrini geçtiler. Rebat-i Nemek (63) denilen yere gidip, orada barındılar.

(61) Bu zatın tam ismi : Ahmed ibn-i Muhammed ibn-i Abdüssamed'dir. Bu zat sonradan Ahmed ibn-i Hasan Meymendi'nin yerine Sultan Mes'ud'un veziri azamı oldu.

(62) Beyhaki s: 416 İbn-ül Esir VIII s: 210

(63) Niyali, Türkmen oymaklarından bir zümre idiler ki, bunlar Selçukilerle anlaşmış ve onlara katılmışlardı. Bak: Tabakat-i Nasiri s: 121 (Bu isim «Yanal» veyahutta da «İnal» olması icabeder. İmlâ ve nokta hatasından böyle olmuştur. Nitekim bu aşiret, bugün zamanımızda dahi İran'ın, Afganistan'ın, Türkmenistan'ın, Kafkasya ve Irak'ın çok yerlerinde görünmekte ve kendilerine de «İnallu» yani «İnal Oğulları» demektedirler. Bak: Mes'ud Keyhan, Coğrafiya-yi Mufasssala-i İran, Tahran 1308. Hicri Şemsi, «Kabileler ve Aşiretler Kısmı ve yine Tarih-i Âlem

Bu vak'a (64) Zilhicce 425 de Kurban bayramının üçüncü günü (Milâdi 1034) de vuku buldu. Beyhaki'nin yazdığına göre Rebat-i Memek (Tuz kervansarayının) civarında büyükce bir köy vardı. Bu köyün gençleri de silahlanıp Selçukilere saldırmak ve Selçukilerin işini tamamen bitirmek istediler. Fakat onları doksanlık bir ihtiyar bu teşebbüsten vazgeçirdi ve bu meyanda şöyle demişti: «Bunlar yolcudur. Yoldan geçene saldırmak doğru değildir.» Bunun üzerine gençler Selçukilere saldırmaktan kendilerini alı koydular. Yoksa böyle zayıf bir durumda iken, Selçukilere saldırılsaydı, mutlaka onların işine son verilmiş olurdu.

Harun, Şah Melik'in yaptıklarını haber alınca çok üzüldü. Derhal harekete geçip Selçukilere adam gönderdi ve onları geri getirtmek için çalıştı. Selçukiler geri döndüler ve Harun kendilerini teselli etti. Durumlarını düzeltmeleri için yardımda bulundu. Çok geçmeden Selçukiler durumlarını düzelttiler yeniden harekete geçebilmek için toparlanıp hazırlandılar. (65)

HAREZM ŞAH'IN KATLİ

Harun, diğer taraftan, Şah Melik'e haber salıp, dostluk kapısını çaldı ve «Selçukileri bırak da ilk önce Gaznevilerin hesabını görelim.» dedi. Şah Melik, Harezmşah-

Ara-yi Abbasi, Iskender Bey Münşi Türkmen, Tahran baskısı, mütercimnin Türk Tarih Kurumu için tercümesi. Aşiretler bahsi. Mütercim.

(64) Beyhaki s: 854-856 İbn-ül Esir IX. s: 210

(65) Şah Melik, Cend muntakasının emiri idi. Tuğrul ve onun aşireti Buhara'ya gelmeden önce, Cend ile Harezm arasında sürülerini otlatırlar ve bazan da yağmacılık ederlerdi. O sıra bunlar arasında büyük bir düşmanlık vardı. Tabakat-i Nasiri tercümesi s: 120

hın bu tavsiyesini kabul etti. Anlaşma gereğince 27 Zilhicce 425 (Milâdî 1034) de iki müttefik orduları Ceyhun sahilinde toplandı. Fakat Şah Melik, Harun'un hazırlıklarını görünce korktu ve bir bahane bularak kendi ülkesine çekildi. Harunda tek başına hücumla geçmeğe cesaret edemedi. Geri dönmek zorunda kaldı. Harezm'e vardıktan sonra, her taraftan ordu toplamağa başladı. Selçukiler de asker silah ve malzeme ve hayvan bakımından kendisine yardım ettiler. Bu defa yalnız başına savaşa girişmeğe karar verdi.

Fakat Harun, kendi yanında ve kendi koynunda yılan beslediğini nereden bilsin? Maiyetinde bulunan ve sonradan gözden düşmüş olan Abdülcebbar, o sıra Harezm'de bir yerde saklanmıştı. Harezm Şahın kölelerinden bir kaç kişiyi kandırıp, kendilerine bol bol paraverdi. Aynı zamanda da ilerde mühim mevkiler ve mansıplar da vaad etti. Cemaizelevvel 426 (Milâdî 1035) de Harezm Şah, hazırlıklarını bitirmiş ve savaşa çıkacağı sırada bu köleler bir kolayımı bulup kendisini öldürdüler. (66) Harezm Şah Harun'un adamları da meseleyi öğrenmekte gecikmediler. Onlar da Abdülcebbar'ı bulup hayatına son verdiler. Harun'dan sonra Altuntaş'ın oğlu İsmail İbn-i Altuntaş Harezm tahtına çıktı ve Harezm'deki tehlike nisbeten bertaraf edildi.

MES'UD'UN MÜHİM BİR SİYASİ HATASI

Mes'ud, dirayetini ve tedbirini kullansaydı o çok müsaid zamandan istifade ederek, bir defada bütün düşman-

(66) Beyhaki. s: 856. İbn-ül Esir, Ebu-l Fida ve Mir-Huand şöyle kaydederler: Bu saldırı Harun'un emri ile vuku buldu. Fakat Beyhaki o sıra orada bulunmaktaydı. Bunların yazdıklarının hilâfına beyan eylemiştir.

larını ve muhaliflerini ortadan kaldırırdı. Çünkü eline gayet güzel bir fırsat düşmüştü. Fakat o, bu fırsatı değerlendirmede ve bu hususta herhangi bir harekete girişmedi. Böyle müsait bir durum da bir daha ele geçmedi ve telafisi kabil olmayan bir hataya düşmüş oldu.

Yukarıda bildirdiğimiz gibi Mes'ud, Horasan ve Harezm'e dair haberleri aldıktan sonra, bir hayli üzülmüş ve kızmıştı. Zilkâde 425 (Milâdî 1034) de o bölgeye doğru yola çıkmıştı. Zilhicce ve ertesi senenin yıl başı olan Muharrem ayında Herat ve Serahs'de vakit geçirdi. Bu sırada Harezm'den boyuna haber gelip, Harun'un öldürülme işinin hazırlıklarının tamamlandığı bildiriliyor ve bugün yarın öldürüleceği haberi veriliyordu. Devlet ileri gelenleri, Padişahın böyle bir zamanda Merv'de bulunmasını uygun gördüler. Böyle olunca, «Selçukiler ve diğer Türkmen emirleri, Ceyhun nehrini geçmeğe cesaret edemezler» dediler. Fakat Mes'ud, bu tavsiyeleri dinlemedi ve bütün Muharrem ayını Serahs civarında geçirmeğe baktı. (67) Sonra Serahs'den çıkıp Nişabur'a geldi. Orada da ayş ü işretle vakit geçirip bir iş görmedi. Daha sonra emirleri müşavere etmek için topladı ve kendilerine şöyle dedi: «Ben bir hafta burada kalacağım. Bu müddet içinde de Horasan'da sükûnet yerini bulmuş olacaktır. Türkmenler cehennemi boylayacaklar. Şimdi, duydum ki, Dihistan'da 10 batman buğday ve on beş batman arpa bir dirhemdir. Orada yiyecek ve içecek boldur. Askerler rahat ederler. Soğuk da azdır. Orası Harezm ve Balkan - Kuh'a da yakındır. Diğer taraftan Rey ve Cibal (Kuhistan) a bizim geldiğimiz haberi de ulaşınca, oradaki cesaretli adamlarımız, dik kafalı kimse-leri kolayca yola getirebilirler. Bâ - Kalincar (Yahut da Ebu Kalicar) Gurgan'ın (Yahut da Curcan) iki senelik

(67) Beyhaki s: 862

hıcarını (vergisini) gönderecektir. (68) Diğer yerlerden de bir hayli altın ve para gelecektir. Zahire ve hediyeler de gönderilir. Sonra icab ederse, Sarı ve Amül taraflarına geçeriz. Duyduğuma göre Amül'de bin kadar şahıs vardır ki, bunların her birinden bir dinar alınır, bin dinar eder. Bu şekilde üç dört ay geçiririz. Daha sonra Nişabur'a döneriz. İcab ederse, sıcak mevsimi de orada geçiririz.»

Bu tasavvurlar, padişahın kurduğu hayaller idi. Devletin böyle tehlikeli bir zamanında, padişah neler düşünüyordu. Vezir Ahmed Abdüssamed, padişahın bu fikrine tamamen muhalefet ederek şöyle dedi: «Hindistan'da Ahmed Niyaltekin meselesi yatışmış olmakla beraber yine de bizim o civarı tamamen boş bırakmamız ve o muntıkadan bu kadar uzaklaşmamız doğru olmaz. Diğer taraftan gelen haberler Ali Tekin'in öldüğünü bildirmektedir. Memleketinin iki genç çocuk eline düşmüş olduğu söyleniyor. Ali Tekin, cesur bir kimse idi. Selçukileri ve Türkmenleri idare etmesini biliyordu. Şimdi bu çocukların ne yapacakları belli değildir. İster istemez ve çok geçmeden onları oradan çıkarırlar ve bu kuvvetleri Harezm'de daha fazla tutmak mümkün olmayacaktır. Tasarladığımız gibi, Harun, çok geçmeden öldürülecektir. Selçukilere azılı düşman olan Şah Melik de Harezm'e saldıracaktır. Bu şekilde onların hiçbirini için barınacak bir yer kalmayacaktır. Benim düşünceme göre, böyle olunca, Selçukiler, mecburi olarak Horasan'a akacaklardır. İşte o zaman, Hudavendgar, orada bulunmazlarsa durumun ne olacağını düşünmek gerekir. Bu bakımdan Hudavendgar'ın Merv'e gitmeleri münaşiptir.»

Abdüssamed'in bu fikri, en münasip bir düşünce idi. Fakat, Mes'ud, onun söylediklerini şu sözleriyle kabul et-

mediğini bildirdi: «Benim Dehistan'a gitmemden daha iyi yapacak bir işim yok.» Vezir-i âzam da hükümarın budalaca fikrinde ısrar ettiğini görünce onu fikrinden vazgeçirmek için bir daha şansını denedi. Uzun bir arıza yazarak bu seferin neticelerini serh ve tahlil etti: «Biz kulların ve linimetleri karşısında söz söyleme hakları yoktur. Hiçbir zaman da Hünkârımıza, şöyle yapsın yahut da şöyle eylesin diyemeyiz. Ancak kulluğun şartlarındandır ki, kendisine itimat edilen kul- nitekim bu kula da böyle bir itimat edilen kul -nitekim bu kula da böyle bir itimat gösterilmektedir.- hatırlatmak kabilinden, hükümar bazı hususları arz eylemeği ihmal etmemelidir. Dün, Dehistan tarafına gitmenin her cephesini ve her hususunu konuştuk ve görüştük. Hünkârın mutaka o tarafa gitmek arzusunda olduğu anlaşıldı. O sıra kılıç erbabı da (emirler ve ordu idarecileri) Hünkâr'ın meclisinde, Hünkâr her ne buyurursa biz ona itaat ederiz. Dediler. Fakat dışarı çıktığımız zaman, bunlar bana yavaşçak şunu da söylemeği ihmal etmediler: Dehistan tarafına gitmek asla münasip değildir. Eğer nazubillah istenmedik bir hadise vuku bulacak olursa, olmaya kim Hünkâr buyurular: «Bizim kullardan kimse niçin bu hatalı yol üzerinde düşünmedi ve bizi ikaz eylemedi? Yine ferman Hünkârındır. Hünkâr ne buyurursa kullar itaat etmeğe mecburdurlar. Bundan başka da bir çareleri yoktur.» Bu mektupda, Mes'ud'a tesir etmedi ve şöyle dedi: «Hocanın ileri sürdüğü bu sebeplerin hiçbirisi de bu sefere çıkmağa mani teşkil etmez. Horasan ve geçilecek yollar hep askerlerle doludur. Irak Türkmenleri de kaçarak o cıvara gelmiş ve Balhan-Kuh'da da dağınık bir halde bulunuyorlar. Onları takip için bir ordu göndeririz. Bundan başka, Dehistan ile Gurgan arasındaki mesafe de nekadardır ki? İcabederse bir haftada geri gelinebilir.»

Bunun üzerine artık ne kumandanlar, ne de devlet er-

kanı birşey diyemediler. İster istemez kendilerine susmak düştü. Rebiülevvel 426 (Milâdî 1035) de Sultan Mes'ud, bu tehlikeli sefere çıktı. (69)

SELÇUKİLER'İN HORASAN'A İNMELERİ

Bir taraftan Gaznevî hükümdarı, Amül, Sarî, Taberistan ve Dehistan'da gezip eğlenmekle meşgul iken, beri taraftan da fitne ve fesadın kazanları kaynamağa başladı. Cemazielevvel 426 (Milâdî 1035) de Harun ibn-i Altuntaş, Harezm'de katledildi. Yerine İsmail İbn-i Altuntaş hükümdar oldu. Bu zat, Tuğrul Bey ve onun kardeşleri ile iyi geçinmiyordu. Diğer taraftan da Ali Tekin Han vefat etmiş Buhara'nın kapıları Selçukilerin yüzüne kapanmıştı. Böyle bir durumda, Harezm'e gidilemezdi. Çünkü Şah Melik bu bölgeyi kontrolü altına almıştı. Bunun için Selçukiler, çaresiz kalarak Horasan'a inmeğe başladılar. Horasan'da onlara karşı koyabilecek ve inmelerine mani olacak kuvvet yoktu. Receb 426 (Milâdî 1035) de Tuğrul Beyle kardeşleri onbin Selçukî ve Niyalî Türkmenleri ile birlikte Ceyhun nehrini geçtiler. Vah-künbedan çölünü geçerek Merv'e vardılar. Oradan da Nesâ'nın yolunu tuttular. Nesâ'ya ulaştıktan sonra Gaznevîlerin Horasan valisi Ebul-Fad Suri'ye bir mektup yazdılar. Ve bu mektupta şöyle dediler:

«Şeyhhür-Reis el-Celîl es-Sey-sid Mevlanâ Ebul-Fadl Surî el-Muizzî'in yüksek huzuruna. Emirül müminin'in kulları Baygu, Tuğrul ve Davud tarafından yazılmış mektuptur: Biz kullar için Maverâünnehir ve Buhara'da barınmak artık mümkün olmadı. Ali Tekin, hayatta iken, kendisi ile bizim aramızda dostluk bağları vardı. Bize karşı

sevgi ile davranıyordu. Fakat şimdi o vefat etmiştir. İşler iki tecrübesiz çocuğun elinde kalmıştır. Ali Tekin'in ordu kumandanlarından Tunaş, hem bu çocukların hem de ordunun üzerinde tahakküm sağlamıştır. Onunla bizim aramızda açıktan açığa muhalefet ve ziddiyet vardır. Bu bakımdan bizim için artık orada barınmak imkânı kalmamıştır. Diğer taraftan da Harezm'de Harun'un ölümü bir hayli teşvik ve ıztıraplar ortaya çıkardı. Bizim oraya da gitmemize imkan yok. Şimdi biz de Hünkâr-ı âlem, Büyük Sultan Veliyyünniam'a iltica eylemek için buraya geldik. Ta ki Hoca (Efendî hazretleri) (Ebul-Fadl Sûrî) bizlere yardım edip tavassut eylemesi için Hoca Abdülssamed hazretlerine nâme yazsın. Biz Hoca hazretlerini biliyoruz ki, her kış ilk bahara kadar Harezm şah Altuntaş rahmetullah aleyh oymağımıza ve hayvanlarımıza kendi ülkesinde yer verip barındırırdı. O zaman Efendî Hazretleri (Büyük Hoca = Yani Abdüssamed) de bize yardımcı esirgemezdi. Bu itibarla, sizde muvaffakat gösterirseniz, onun tavsiyesi üzere, Hünkârı âlem, bizi kulluğa kabul buyursun. Şöyle ki, bizlerden biri daima yüksek huzurda hizmet edecektir. Diğerlerimiz de burada Hudavendigar'ın ferman buyuracağı her türlü hizmete hazır olacaktır. Şurası da vardır ki, bizler o büyüklerin sayesinde buralarda emniyet ve huzur içinde geçinip duacı olacağız. Şimdi hemen hemen boş bir çöl olan, Nesâ ve Ferde vilayetlerini bize bağışlamalarını rica ediyoruz. Tâ kim, burada Hudavendigar'ın sâyesinde barınıp gidelim ve hayvanlarımızı geçindirelim. Balkan-kuh, Dehistan, Harezm civarı ve Ceyhun nehri sahillerinde de herhangi bir fesad çıkarmak isteyen olursa onları bu yerlerden çıkarmak ve hadlerini bildirmek için çalışacağız. Iraklı ve Harezmî Türkmenlere de ayaklanmak fırsatı vermeyiz. Nauzü billah, Hünkâr, bizim isteğimizi kabul etmezse, o zaman

bizim halimiz nice olur. Bizim için bu yeryüzünden acaba barınacak bir yer bulunur mu?

Yüksek huzurun, azamet ve haşmeti çok büyüktür. Bu huzura, biz bir şeyler yazmağa cesaret edemeyiz. Bunun için efendimizden ricamız, kendisinin yazmasıdır. İnşallah azze ve cell, Hünkâr bizim bu istediğimizi göz önüne alır.» (70)

GAZNEVİLERİN KUŞKUSU

Bu mektup, Ebul-Fadl Surî'ye ulaşınca şaşırdı, afalladı ve kızdı. Durumu bildiren mufasssal bir nâme yazıp, iki atlı çıkardı ve derhal en süratli bir şekilde bu mektubu Padişaha ulaştırmalarını emretti. Kendilerine talimat verip, yolda hiçbir şekilde durmamalarını ve çalamacı gitmelerini tenbih etti.

Mes'ud, o sıra, Amül ve Taberistan'dan geri dönmüş olduğundan Gurgan'da bulunuyordu. Posta tatarları bir buçuk günde Nişabur'dan Gurgan'a vardılar. (*) Sûrî'nin mektubunu Risalet divanı (mektupçuluk dairesi) başkanı (sahibdivan) Ebu Nasr'e ulaştırdılar. Ebu Nasr da

(70) Sultan Mes'ud'a haraç veren emirlerden biri «Darâ ibn-i Menuçihir ibn-i Kabus ibn-i Veşemgir» idi. Bu zat da Curcân ve Taberistan valisi idi. Aynı zamanda ordunun da kumandanıydı.

Ebu Kalicra ise, Sultan Mes'ud'a haraç veren ve tâbi emirlerdendi. Ebu Kalicar'ın kızı Sultan Mes'ud'un sarayında bulunmakta ve onun gözdelelerinden biri idi. Fakat bu zat da Horasan'ın karışık durumunu görerek Curcan'da kendi başına buyruk olmağa kalktı. İstiklâlini ilân etti. Mes'ud da Selçukluları bırakıp, bu defa onunla meşgul oldu. Curcan, Amul ve Taberistan'a yöneldi. Ebu Kalicar'ı mağlup etti. İtaate getirip tekrar haraca bağladı. İbn-ül Esir Avrupa baskısı IX. s: 301

(*) Zamanımızdaki otobüsler, bu yolu 20-25 saatte katediyorlar. 900 Km. ilk bir yoldur. (Mütercim)

mektubu okur okumaz, şaşkına döndü. O da hayretler içinde kaldı ve hiddetlendi. Oturmuş olduğu halde ayağa kalktı ve mektubun devamını ayakta okudu. Derhal Hünkârın huzuruna gitti. Fakat Mes'ud'un bütün gece içki içip sızmış olduğu anlaşıldı. Geceyi uyanık geçirdiğinden gündüz uyuyordu. Beyhaki, Ebu Nasr'ın yanında idi. Ebu Nasr, Horasan'da olup bitenleri kendisine anlatmış ve sonra da şöyle demişti:

«Git de Büyük Hoca'ya (Veziri Âzam) haber ver.»

Beyhaki bu mevzuyu şu şekilde nakleder:

«Hocanın huzuruna vardığım zaman, durumum biraz tuhaftı. Hoca, benim bu durumumdan, birşeyler olduğunu sezdi ve sordu: Horasan'da bir karışıklık mı var Selçukiler mi saldırdılar? Ben de olup biteni anlattım. Hadiseyi dinledi ve şunları söyledi: İşte bu Amül'e gitmenin ve Iraklının sözünü dinlemenin neticesidir. (71) Tam bu sırada, Ebû Nasrî da geldi Veziri Azam Ebu Nasr'a: Ey Hoca! Düşünmek lazımdır ki, çobanların işi ilerlemiş, küçük bir baş ağrısı olan bu iş, bir müsibet olmuştur. Şimdi vilâyetin emirleri yakayı ele vermişlerdir. Ben bu kadar bağırdım, söyledim, boğazımı yırtarak dedim ki, bu ara Taberistan ve Gurgan'a gitmenin zamanı değildir. Fakat Hünkâr, dinlemedi. Iraklı denen o herif (ki sağ elini sol elinden tefrik edemez.) Herseyi Hünkâra güllük gülistanlık gösterdi. Onun yaptıklarından, zarardan başka birşey elde edilmedi. Gurgan ve Taberistan gibi asayiş-

(71) Beyhaki. s: 550-555 Zeyn-ul Ahbar'ın müellifi bu seferin Hicrî 425 de vuku bulduğunu beyan eder. Fakat bu tarihin hatalı olması lâzımdır. Bu hususta Beyhaki'nin verdiği malûmat daha doğrudur. Nitekim Beyhaki kendisi o sıra hayatta idi. Padişahın saray mensuplarından ve Divan-ı Risalet'in de ikinci derece memurlarından biri idi. O zaman devletin işlerinden ve hükûmetin maamelelerinde de haberi vardı.

li ve sükunetli vilayetler dahi karıştı ve teşvise kapıldı. İtaat yolunu tutan ve söz dinleyen halk baş kaldırmağa karıştı. Ebu-Kalicar bile, doğru dürüst yola gelmiyor. Horasan'da da böyle hadiseler çıktı. Allah encamını hay-reyleye. Neler oluyorsa, hep doğru tedbir kılmamaktan geliyor. Selçukiler de azıp duruyor.. Bakalım netice ne olacak? (72)

MÜŞAVERE MECLİSİ

Bu sefer Padişahı uyandırdılar ve her iki mektubun muhtevasını anlattılar. Hüncar mektupların mahiyetini öğrenince diken üzerinde oturmağa döndü. Iraklı'ya ileri geri söyledi ve küfürler savurdu. Yapmış olduğu hatasına pişman olmuştu. Hemen emirleri vezirleri ve ordu kumandanları topladı. Müşavere için bir meclis hazırladı. Ve bu toplantıda şöyle konuştu:

«Bu iş alelâde işlerden değildir. Bu ne demektir? On bin Türk süvarisi, savaşçı emirleri ile birlikte ülkemize gelip otursunlar, bir de «bize ülke vermedikleri için biz de buraya geldik» desinler. Biz de onları kendi ülkemizde barınmağa müsaade edelim ve kendilerinin bu ülkede kol kanat açmalarına göz yumalım... Düşünün bir kere.. Babam bir defa bu Türkmenleri getirmiş ve nehri geçmelerine müsaade etmişti. Fakat onlar o zaman alelâde deve çobanı idiler. Buna rağmen onların yüzünden birçok dertlere ve musibetlere düçar olduk. Şimdi artık Hoca'nın bildirdiği gibi, ülke ve vilâyet isteyenlere nefes almak fırsatı verilmemelidir. Buna göre de ben kendim gidip on-

(72) Beyhaki. s: 583. İbn-ül Esir s: 198 ve İbn-ir Ravendî s: 94 de bu mektuptan bahsederler ve mektubun metnine de işaret ederler.

ların haddini bildirmeliyim» (73) Veziri azam bu fikre muvafakat etmedi. Ve fikrini şu sözlerle anlattı: Gür-gan'dan bu şekilde Horasan'a gidecek olan ordu efradı da hayvanlarda yorulup perişan olur ve yolda kalırlar. Böyle olunca rahat rahat beklemiş bulunan düşmanla karşılaşınca acaba durum ne olur? Türkmenlere gelince, şimdi onlar sükûnetle yerlerinde oturmakta ve ümitle beklemektedirler. Henüz bir hadise çıkarmamış ve fesat yoluna baş vurmamışlardır. Diğer taraftan da Sûrî'nin kendisinin bildirdiğine göre, bu Türkmenler, itaat ve kul-luk yolunu tutmak için, hazır olduklarını bildirmişlerdir. Bu sebebe istinaden ben şu tedbiri münasip görüyorum: Sûrî onların başbuğlarını çağırıp şunları söylesin: Merak etmeyin, siz kendi evinize gelmiş bulunuyorsunuz. Biz si-zî koruyacağız. Şimdi biz buradan Rey'e gidecek ve ora-ya vardığımız zaman işlerinizi düzeltmek için çalışaca-ğız. Herhalde sizin için iyi emirler verilecektir. Bu mek-tup onlara gidinceye kadar da Hüdavendgar, rahat ve hu-zur ile Nişabur'a gider. Ordu efradı da istirahat edebilir. Gelenlerin de gerçek renkleri belli olunca, icabederse or-du gönderilir ve onları Horasandan çıkarmak kolay olur.» (74)

Meclis azaları, Hoca'nın fikrini beğendiler ve bu esas-lar üzerine karar kıldı.

(73) Beyhaki. s: 581-582 Iraklı denilen şahıs Ebul Hasan İrakî'dir ki, Mes'ud'un Amül ve Taberistan'a gitmesine sebep ol-muştu.

(74) Beyhaki. s: 585

SELÇUKİLER'İN HORASAN'DAN ÇIKARILMALARI İÇİN DÜŞÜNÜLEN ÇARELER

Receb'in 11 nde Mes'ud, Gurgan'dan Nişabur'a gitti. O sıra Baverd ve Nesâ'dan haber gelmiş, Sûrî'nin cevabının Selçukilere güven vermiş olduğu ve onları ikna ettiği bildirildi. Artık Selçukiler hususunda düşünülecek bir şey yoktur. Yerlerinde rahat rahat oturuyorlar ve kimseye birşey yaptıkları yoktu. (75) Fakat Sultan, Nişabur'a gelince, kuşkulandılar. Atlarının sırtında vakit geçirmeğe başladılar. Bunun manası, savaşla barış arasında geçen zaman demekti. Daha doğrusu bu durum bir svaş hazırlığından başka bir şey değildi. (76) Alman haberler bir dereceye kadar güveni sarsıyordu. On bin savaşçı Türk'ün memlekette bulunması, herhalde tehlikeden uzak değildi. Onların durumlarını göz önünde bulundurmak gerekiyordu. Ya bunları memleketten çıkarmak yahut da itaate getirip, hükûmet hizmetine alınmaları icap ediyordu. Nitekim, bu maksadın temini için, memleketin ileri gelen simaları, vezirler ve kumandanlar toplandılar. Meclis tertip edilerek bu mesele üzerinde danışılıp görüşüldü. Siyaset adamlarının düşünceleri şu noktada toplanıyordu: Bunlar kendi arzularıyla gelerek, itaat yolunu tutmuşlar ve kulluğa hazır durumda bekliyorlar. Onları kuşkulandırmak doğru değildir. Münasip olan şekil de şudur: Onların gönlünü almak ve yumuşaklıkla kendilerini itaat yoluna getirmektir.

Buna karşılık ordu mensupları ve kumandanlar, savaş istiyor ve zorla bu zümrenin ülkeden çıkarılmaları için diretiyorlardı. Yapılan toplantıda ordu mensupları

(75) Beyhaki. s: 585

(76) Beyhaki. s: 585-586

namına Hâcib Beydoğdu ayağa kalkmış ve hareretle şu fikirleri savunmuştu:

Malumdur ki, merhum ve sabık Emir, kendi kanaat ve düşüncesiyle bu Türkmenlerden bir zümreyi Horasan'a getirmişti. O zaman bunlar neler yapmadılar neler? Öyle fesat çıkardılar ki, eserleri daha zamanımıza kadar sürüp gelmektedir. Tabii bunların gelişi, kendilerinden sonra gelmek isteyen diğerleri için de kapı açtı. Düşman hiçbir zaman dost olmaz. Onlar kılıç istiyorlar Arslan Cazib, vaktiyle bunu söyledi fakat dinlemedi. Nihayet olan oldu.»

Diğer ileri gelen zevat da Beydoğdu Hacıb'in sözlerini teyit ettiler. Nihayet, on kadar ileri gelen kumandan ve on beş bin kadar askerle onların üzerine gidilmeğe karar verildi. Beydoğdu Hacıb, bu orduya başkumandan nasbedilmiş, kethudalığa da (kumandanın müşaviri ve işlerinin idarecisi) Hoca Hüseyin-Ali Mikail tayin edilmişti.

Beydoğdu, bu tarz bir ordu tertibine şu sözlerle karşılık çıkmıştı: «Bir ordunun bir kaç kumandanı olursa, fikir ihtilâfı çıkması ve işlerin iyi yürümemesi ihtimali vardır. Kumandan yalnız bir kişi olmalıdır.»

Beydoğdu, diğer kumandanların bu savaşa iştirak etmemesini istiyordu. Fakat Mes'ud onun bu fikrini kabul etmedi ve kendi düşündüğü gibi orduyu tertipleledi. (77)

GAZNEVİLER'İN SAVAŞA GİRMELERİ VE BOZGUNA UĞRAMALARI

Hicrî 426 Şaban 9 (Milâdi 1034) de Gaznevî ordusu, tehzizatını tamamlamış bir şekilde Nişabur'a vardı. Ya-

(77) Zeyl-ül-Ahbar s: 100 de şöyle kaydeder: Sultan Nişabur'a gidince, Türkmenlerden bir hayli şikayetler geydi. O da bu şikayetleri dinledi. Fakat Beyhaki bu hususu böyle anlatmaz. Bizce Beyhaki'nin bildirdiği hakikate daha uygundur.

ırlık gösterecek olanlara mükafatlar vaad edilmişti. (78) Selçukiler, Sipend İnkân'ı elçi olarak Beydoğdu'ya gönderdiler. Elçi: «Biz kulluk yolundayız, itaat halindedeyiz. Bizden ne istiyorsunuz?» dedi. Fakat Beydoğdu, bu sözlere kıymet vermedi. Elçiye sert bir dille çıkıştı: «Bizimle, sizin aranızda yalnız kılıç vardır. Eğer itaat yolunda iseniz, kendiniz Padişah Mes'ud'un yanına gider ve ona derdinizi anlatırsınız. Kendisinden bize bir ferman alır gelirsiniz. O zaman biz de savaştan vaz geçeriz. Yoksa biz katıyen buradan döneceklerden değiliz.» (79) dedi.

Bu cevap üzerine elçi ümidini kesip geri döndü. Gaznevî ordusu da ilerleyerek Ferâde ile Şehristane arasındaki bir ovada, Selçukilerle karşılaştı.

21 Şaban'da ilk haber gelip, Selçukilerin bozguna uğradıkları bildirildi. Yedi sekiz yüz savaşçının öldürüldüğü ve bir hayli de mal ve malzemenin ele geçtiği kaydediliyordu. Bu haberi duyan Mes'ud, memnun olmuştu. Bir kaç gün bu haberin keyfine içki içip eğleneceğini hesaba kattı ve derhal ayş u işret meclisi kurulması için emir verdi. Kadehi kadehe eklemeye başladı. Fakat ertesi sabah başka bir haber geldi. Ordunun ağır bir bozguna uğradığı bildiriliyordu. Bütün mal ve malzemenin düşman eline geçmiş olduğu ve ordu kumandanının da canını zor kurtardığı anlatılıyordu. Kethüda Hoca Hüseyin Ali Mikail'in de yakalanıp esir alındığı ilave ediliyordu. Bu haberler vezirleri telaşa düşürdü. Bu haberleri acaba Sultana kim anlatabilirdi? Fakat Sultanın bütün gece içki içmiş olduğu sabaha doğru da sızmış bulunduğu anlaşıldı. Kimse de Sultanı uyandırmaya cesaret edemedi.

Bu bozgunun sebebini aynı orduya mensup iki sa-

(78) Beyhaki S. 591.

(79) Beyhaki S. 596 - 598

vaşçı şöyle anlatıyordu: «Bozgunun yegane sebebi kumandanın bir elde olmayışındır. Herkes kendi fikrini yürütmek istediğinden bozgun vuku buldu. Ordu tam hazırlıkla yol alırken, birden Selçukilerin çadırları görüldü. Onlar çok az bir kuvveti çadırlara bırakmışlar ve kendileri etrafa dağılmışlardı. Baş kumandan Beydoğdu, çadırları görünce, pusuda saklanmış olanlardan sakınmalarını emretti. Biz de öncü kitalarımızı keşfe çıkardık. Bütün kuvvetlerimizin merkezde toplanmaları için emir verildi. Fakat kimse bu emri dinlemedi. Herkes çadırlarındaki malları yağma etmeğe koyuldu. Çadırlarda buldukları kimseleri de öldürdüler. İşte bu, ilk verilen «Fetih» emri idi. Halbuki Selçukiler pusuda imiş. Bizdeki kargaşalığı görünce, arkadan saldırdılar. Ansızın baskın üstüne baskın yaptılar. Ordumuzun bir kaç tecrübesiz subayı bir kısım askerlerle, karşı koymak istedilerse de fایde vermedi. Diğer birlikler de bu durumu görünce bozulup kaçtılar. İşte bu muazzam ordunun akıbeti anlattığımız gibi oldu.» (80)

Betbaht Sultan, sarhoşluk uykusundan uyanınca durumdan haberdar oldu ve bütün neşesi kaçtı. Emirler vezirler ve devletin ileri gelenleri toplanıp kendisini teselli etmeğe koyuldular. Fakat bunlardan hiç birisinin gerçekten yüreği yanmıyordu. Yalnız ihtiyar vezir Ebu Nasr'ın yüreği ağlanmıştı. Ebu Nasr, huzura gelip el bağlayarak şöyle konuştu: «Hak Teâlâ, Hünkâr'ın ömrünü uzun kılsın. Birkaç gün hoş vakit geçirmek diler. Ordunun vaziyeti iyidir diye tatlı tatlı söz söyleyenler devlete hizmet ettiklerini sanarlar. Onlar ordunun gönlünü elde etmek yoluna giderler. Merhum Sabık Emir, mal ve para ile gö-

(80) Beyhaki S. 599

rülleri fetheder, adam kazanırdı. Böyle olmasaydı nauzu billah başkası gelir para pul vererek bazı kimseleri kendilerine cezbederler ve bu yüzden her tarafta da tehlikeler belirirdi. (81)

Bu bozgun Gaznevîlerin Selçukîlerden yedikleri ilk darbe oldu. Bunun arkasını diğerleri takib etti.

GEÇİCİ BARİŞ

Selçukîler'in kazandığı bu savaştan sonra muvakkat bir barış anlaşması oldu. Barışın ne şekilde ve ne şartlar dairesinde vuku bulduğu hakkında tarihçiler arasında ihtilâf vardır. İbn-i Esir'in yazdığına göre, Mes'ud, bozgun-dan sonra, Selçukîler'e bir mektup yazdı. İtaatsizliğin fena neticeler doğuracağından bahsetti ve onları korkut-tu. İtaat ederlerse, kendilerine iyilik edileceğinden söz açarak ümit verdi. Halbuki bu sözler kandırmak maksadı ile söyleniyordu.

Tuğrul Bey, Mes'ud'un bu mektubunun cevabını kendi namaz hocasına yazdırdı. Mektuba yalnız Kur'ân-ı Kerim'den bir âyetten başka bir şeyin yazılmamasını tenbih etti. Bu âyeti kerimenin manâsı şu meâldedir:

«Hak Teâlâ, istediğine mülk verir ve istediğinden mülkü alır.»

Tuğrul Bey'in bu mektubu Mes'ud'a varınca Mes'ud biraz kendine geldi. Tuğrul Bey'e, kardeşlerine ve adamlarına hil'âtler ve hediyeler gönderdi. Dehistan'ı Davud'a, Nesâ'yi Tuğrul Bey'e, Ferade'yi de Baygu'ya verdi. Bunların herbirine de «Dihkan» = Malikane sahibi, köy ağası ve buna benzer ünvanlar bahsetti. Bu şekilde fitne ve fesatın kapıları kapanmış oldu.

(81) Zeyn-ül Ahbar s: 101

Benim kanaatime göre, meselenin aslı Beyhakî'nin yazdığı gibidir. Beyhakî aynı mevzuyu şöyle anlatır: «Savaş kazanıldıktan sonra Selçukî ileri gelenleri toplanıp aralarında müşavere ettiler. Ve şu kanaatte birleştiler: Bizim bu savaşı kazanmamızın sebebi, karşı tarafın tedbirsizliği ve gafleti olup, buna karşılık bizim de tedbirli davranmamızdır. Biz savaşı kuvvetimize dayanarak kazandığımızı zannederek hata etmiş oluruz. Bahusus Mes'ud gibi, büyük bir hükümdarın bir hayli askeri, kuvvet ve kudreti vardır. Bu hususu nazarı itibara alarak, onunla iyi geçinmek yolunu tercih etmeliyiz.» (82)

Takip edecekleri siyaseti bu şekilde tesbit ettikten sonra, Buharalı yaşlı bir adam buldular. Bu zat, sözünü sohbetini bilen tatlı dilli bir kimse idi. Kendisini sefir olarak Mes'ud'un huzuruna gönderdiler. Veziri Azam, namına, bir de mektup yazdılar ve Nişabur'a doğru yola çıkardılar. Mektup gayet mütevacizane ve yumuşak bir dille yazılmıştı: «Bizim, Sûriyi kendimize iltimasçı ve şefaathçi kıldığımıza hatâ etmiş olduğumuz. anlaşılmıştır. Bu zat, işin sonunun ne olacağını iyi anlamamış ve kavramamış bulunduğu Sultani bizim üzerimize ordu sevk etmeğe hazırlamış olduğu öğrenilmiştir. Nauzübilâh, bizim haddimize mi düşmüştür ki, Sultanım muzaffer ordusuna karşı gelelim? Onlar gelip bizim üzerimize saldırdılar. Koyunlarımızı, keçilerimizi ve mallarımızı alıp götürmeğe kalkıştılar. Evimize sığınmış otururken, karılarımıza, kızlarımıza, çoluk çocuğumuza saldırdılar. Can tatlı olduğundan, bizim de kendimizi savunmaktan başka çaremiz kalmadı. Biz yine, önce vermiş olduğumuz

(82) Beyhakî s: 599-602. İbn-ül Esir, Ebu'l Fida, Mir-Huand ve İbn-i Ravendî ve başkaları da bu savaşı kısaca anlatırlar. Beyhakî ise tafsilâtli olarak bahseder.

söz üzerinde durmaktayız. İsabet etmiş bulunan, bu bed nazar, bizim isteğimiz olmadan vuku bulmuştur. Hoca-yi Büziirk (Büyük Hoca = Veziri Âzam) Harezm Şah, Altuntaş zamanından beri bizi tanıyor ve biliyor. Münasip görürse, bizim işi ele alsın. Bize yardımcı olsun ve Sultan indinde bize tavassutta ve iltimasta bulunarak özrümüzü kabul ettirsin. Gönderdiğimiz adamınızı da cevapla birlikte geri gönderirse, biz de huzuru kalb ile barınırız. Mesele de kapanmış olur. Eğer Büyük Hoca, lutf edip de kendi adamlarından bir iki kişiyi bize gönderirse, pek makbule geçecektir. Bu zevat bizi dinler, bizim ne istediğimizi ve meselenin aslını tahkik eder. Biz kullar için bundan başka salaha uygun bir çare yoktur.» (83)

Selçukîler'in göndermiş olduğu bu haber, Mes'ud'un huzurunda nisbeten emniyet temin etmek için işe yaradı. Elçi vazifesini hakkıyla yapmıştı. Padişahlık yüksek meclisinde, mesele danışılıp görüşüldü. Ebu Nasr Hiynî (84) nin meseleyi tahkik etmek için gönderilmesine karar verildi. Ebu Nasr, oraya gidecek, durumu kendi gözü ile görecektik, tetkik edecek, Selçukîler'in ne derecede itaat yolunda olduklarını inceleyecekti. Acaba Selçukîler gerçekten itaat yolunda mıdır, yoksa bu da bir hile midir? anlayacaktı.

Bu karar üzerine, Veziri âzam, Selçukîler'in elçisini çağırıp kendisine şu sözleri söyledi: «Sultan size pek kızgındı. Yatıştırıncaya kadar çok uğraştık. Özrünüzü kabul ettirmek için akla kararı seçtik. Sarayın güvenilir şahsiyetlerinden bir zat, size sefir olarak gönderilecektir. Bu elçinin yerinde yapacağı tahkikata göre karar verilecektir.

(83) Beyhaki s: 603-604

(84) İbn-r-Ravendî'nin yazdığına göre, bu cevabı Tuğrul, Bağdad halifesine yazmıştır. Rahat-us Sudur s: 65

2 Ramazan 426 (Milâdî 1035) de Selçukî sefiri Nişabur'un yolunu tuttu. 20 Şevval'de geri döndü. Yanında üç elçi daha vardı. Bunlardan herbiri Selçukî beylerinden birine elçi olarak gönderilmişlerdi. Biri Tuğrul Bey'e, biri Baygu'ya, biri de Davud'a gidecekti.

Divanda da, bir gün sabahdan akşama kadar Selçukîler'le nasıl sulh akdedileceği hususunda görüşüldü. Nihayet sulh için şöyle bir karar verildi: Nesâ, Ferade ve Dehistan ülkeleri Selçukîler'e verilecekti. Sultan tarafından da ferman yazılıp, Selçukî beylerine hilat ve alem (sancak) gönderilmesi münasip görülmüştü.

Ebu Nasr Hiynî, elçilerle birlikte hilatleri, fermanı ve sancağı götürmek işine memur edildi. Oraya gidince ilk önce üç Selçukî beyine itaat edeceklerine dair yemin verdirdi.

Sultan Belh'e vardığı zaman, Selçukîler'in ileri gelenlerinden bir zat, huzura çıkıp padişahın hizmetine girdi. Daimî olarak huzurda vazifeli olacağı kararlaştırıldı.

21 Şevval'de sulhname akdedildi. Bu sulh anlaşması gereğince, Davud'un namına Dehistan, Tuğrul'un namına da Nesâ ve Baygu'nun namına da Ferade'nin fermanı verildi. (85) Her üçüne de «Dehkan» (Malikane sahibi, arazi sahibi, köy ağası gibi bir ünvan) lâkabı bahşedildi. Kendilerine de Gaznevî kalpağı, iki gölgelikli kalpak, hilat, cübbe ve sancak gönderildi. Türk usulü gereğince de at, kemer ve herbirine de otuzar deste kararlaştırıldı. (86)

Ertesi gün, Gaznevî sefiri diğer beylere de yemin verdirmek için Nesâ tarafına gitti.

SULHUN NETİCESİ

Sulhun bütün ülkede çeşitli tesirleri oldu. Bu tesir-

(85) İbn-ül Esir IX s: 198-199

(86) Beyhaki s: 607-608

lerin başında gelen en önemli husus şunlardır: Civar bölgelerde bulunan emirler, kendi başlarına buyruk olmak için cesaret buldular. Artık Gaznevîler'in ikbalinin döndüğünü anlamakta gecikmediler. Nitekim Buğra Han, Selçukîler'le olan muamelesini değiştirdi. (87) Ali Tekin'in çocukları Horasan'ı yağma etmeğe hazırlandılar. (88) Harezm Şah İsmail ibn-i Altuntaş, Selçukîler'le anlaşma yoluna girdi. (89)

Selçukîler'in üzerinde de şu tesiri icrâ etti: Onlar da cesaretlerini ve kuvvetlerini artırdılar. Gaznevîler'in öyle kolay ve rahat sulha yanaştıklarını hesaba katarak, artık zayıflamış olduklarını sezmiş oluyorlardı. İlerde elde edilecek fetih ve zaferi düşünmeğe başladılar. Nitekim yemin ettirmekte olan Gaznevî sefiri, işin sonunun böyle bir vaziyet alacağını Selçukî ileri gelenlerinin gözlerinden okumuştı.

Sefir, geri döndükten sonra intibalarını şöyle anlatmıştı: «Evet, bunlar, şimdi itaat yoluna gireceklerine dair yemin ettiler ve söz de verdiler. Fakat benim düşünce-me göre, onlara güvenmek hiç de doğru değildir. Zahirde bize hoş göründüler ama, aslında bizi küçümsemektedirler. Gönderilmiş bulunan iki gölgelikli Gaznevî kalpagını ayaklarının altına atmışlardı. Sultan isterse hiç de

(87) Ebu Nasr denilen bu zat, gayet bilgili ve dirayetli bir şahıstı. Sultan Mes'ud Gaznevî, onun babasından Kur'an dersi almıştır. Türkistan'da gizliden gizliye Mahmud için büyük hizmetlerde bulunmuş bir şahsiyettir. Beyhaki bu zatın hizmetlerinden bahseder.

(88) Bu fermânı, Beyhaki yazmıştır. Bütün sulh maddeleri bu fermânda kayıtlıdır.

(89) Beyhaki s: 607-611

Herat'a gitmemeli. Bir hadise çıkarsa biz mesul değiliz.» (90)

Böyle bir durumda, Sultanın bir müddet bulunduğu yerde kalması, fitnenin tamamen yatışmasını beklemesi ve saltanatının haşmet ve dehşetini yeniden kuvvetlendirmesi lâzımdı. Fakat sultan böyle yapmadığı gibi, ays ü nûş, gezip eğlenmek ve avlanmaktan başka birşey düşünmedi. Öğüt verenlerin öğütlerini de dinlemedi. Daha sulh anlaşmasının üzerinden bir ay bile geçmeden Nişabur'dan yola çıktı. Muharrem 427 (Milâdî 1036) da Belh'e vardı. Bir müddet orada kaldıktan sonra Gaznevî'nin yolunu tuttu. (91)

KARGAŞALIĞIN YENİDEN BAŞ GÖSTERMESİ

Selçukîler, birkaç ay bekledikten sonra rakiplerini gaflete getirip kendi vaziyetlerini düzeltmeğe baktılar. Bu müddet zarfında Horasan'ın bazı yerlerinde dağınık bir halde bulunan Arslan'ın adamları olan Türkmenleri de başlarına topladılar. Kalabalık bir hale geldiler. Bundan sonra Bust, Guzegan, Serahs ve diğer yerlere saldırmağa başladılar. Bu muntıkaları yağma etmeğe koyuldular.

Rebiülevvel 427 (Milâdî 1035) de her tarafa saldırılarına dair devamlı şikâyetler gelmeğe başladı. Bu şikâyetler Mes'ud'u, devlet erkanını ve emirleri tesvişe düşürdü. Durum danışılıp görüşüldükten sonra, Hacib Su-başı'nın onbin kişilik süvari ve beşbin kişilik de piyade

(90) Kader Han, Hicrî 423 de vefat edince, Onun memleketi iki oğlu arasında paylaşıldı. Kaşgar, Hotan ve Balasagun bir pay oldu ve Ebu Şuca Arslan Han'a verildi. Taraz ile İsbicab ülkeleri de bir pay olarak bahsi geçen Buğra Han'ın hissesine düştü.

(91) Beyhaki s: 611-657

ordusuyle Horasan'a gönderilmesine karar verildi. Diğer taraftan bu orduya yardım için Ebu Saad İrakî'yi de Kürt ve Arap askerleri ile birlikte hazır bulundurdular. İki oğlu arasında paylaşıldı. Kağgar Hatun ve Balasagun bir pay Aynı ay zarfında bu büyük ordu, adı geçen kumandanın idaresinde Horasan'a doğru yola çıktı. Bu kuvvetler, Selçukîler'le, Türkmenler'i ülkeden çıkaracaktı. (92)

Şevval ayının başında da diğer bir ordu techiz edilecek, Ebul-Hasan İrakî'nin kumandasında yola çıkarıldı. Bu askerî birlikler de daha önce yola çıkan orduya yardımcı olacaktı. (93) Fakat bu ordu, bir sene zarfında hiçbir başarı elde edemedi. Nitekim, elimizde bulunan kaynaklara göre, bunların bir iş becerebildiklerine dair bir malûmat yoktur.

SELÇUKİLERİN DAHA FAZLA İSTEKLERDE BULUNMALARI

Muharrem 428 (Milâdî 1038) de Sultan Mes'ud, Bust'da bulunmakta iken, Selçukîler tarafından gönderilen iki elçi geldi. Bunlar şu hususları ileri sürüyorlardı: Horasan'da vuku bulan kargaşalıklardan bizim bir alâkamız yoktur. Orada ortalığı karıştıranlar, biz değil başka Türkmenlerdir. Bu kimselerin yapmış oldukları işler yanlış olarak bize isnat ediliyor. Kargaşalığı çıkaranlar, dışardan gelen ve bizimle hiçbir münasebeti bulunmayan Türkmenlerdir. Nitekim, Ceyhun ve Balkan-kuh yolu açıktır. Buradan devamlı olarak Türkmenler gelmektedir.

Bu sözlerin yanı başında Selçukîler'in elçileri şu hususları da ileri sürüyorlardı: «Bize verilmiş olan yerler, bize dar gelmektedir. Halkımızı ve hayvanlarımızı ge-

(92) Beyhaki s: 621

(93) Beyhaki s: 612

çindirmeğe kâfi değildir. Bunun için Büyük Hoca (Vezi-ri Âzam) Sultan indinde iltimasda bulunup, bu ovanın bütünü ve bu ovaya bitişik bulunan küçük şehirlerden Merv, Serahs ve Baverd gibi yerleri de bize versinler. Sahib-i Berid, (Postacı, tatar ağası vesaire) kadılar ve Hüda-vendigârın sahibi divan'ı (nazır) gibi biz de bu bölgelerin vergisini toplayalım. Yirmide birini kendimize alı-koyup, kalanını hazineye gönderelim. Bununla da Hüda-vendigârın ordu efradı olan bizler durumumuzu düzeltelim. Horasan'da kargaşalık çıkarmak isteyen fesatçı-ları sindirelim. Aynı zamanda, Irak'ta veyahut da başka bir yerde, bize herhangi bir hizmet için emir buyrulacak olursa, bu vazifeyi de canla başla yerine getirelim. Biz her türlü ağır işleri ifaya hazır bulunmaktayız.»

«Bundan başka, Nişabur ve Herat'ta bulunan Suba-sı Hacib ve diğerleri bizim üzerimize saldıracak olurlarsa, mecburen biz de kendimizi savunmak zorunda kalacağız. O zaman hürmet ortadan kalkabilir.»

Selçukîler'in göndermiş oldukları bu mektup, Sulta-nı fazlasiyle kızdırdı. Müşavere meclisini gizlice toplaya-rak şöyle konuştu: «Şu edepsizlere bakın, ağzı o yere ge-tirdiler ki, bir taraftan Horasan'ı yağmalıyorlar, diğer taraftan da tath sözler ileri sürüyorlar. Bunlara açıktan açığa şunu söylemek lâzım gelir: Bizimle sizin aranızda ancak kılıç hüküm verebilecektir.»

Vezi-ri Âzam, bu fikre şu sözlerle muhalefet etti: «Şu anda bunlara yumuşak davranmak icabeder. Barış-tan bahseden ve kendilerine umut verecek olan bir cevap gönderilmelidir. Sonra, Sultanımız Herat'a gidip orada oturmalıdır. Savaş yapmak lâzım gelecek olursa, işimiz kolaylaşmış olur.»

Sultan, Veziri Âzamın bu fikrini beğendi ve onun dediği gibi hareket etti.

GAZNEVİ EMİRLERİNİN GAFLETİ

Gaznevîler için işin fena tarafı şu idi: Mes'ud beklenmedik bir hadise karşısında birdenbire küplere binecek derecede kızıp parlıyor, hadise geçtikten sonra da gaflete dalıyor ve dünyadan haberi olmuyordu. Emirler de padişahın bu tutumuna vakıf olunca, onlar da yavaş yavaş aynı yolu tuttular. Hattâ padişahdan daha ziyade gaflet yoluna girdiler.

Selçukî elçileri, geri döndükten sonra, aklın icabı olarak, hazırlıklara başlamak lâzım geliyordu. Fakat Herat'ta beklemekten başka bir iş yapılmadı. Bu şekilde üç dört ay boşuna geçmiş oldu. Rebiülevvel ayında şöyle bir haber geldi: «Türkmenler Horasan havalisine yayıldılar ve Tûn şehrinin de yağma ettiler.» Diğer taraftan Gaznevî ordu kumandanı Ebul-Hasan'ın da gece gündüz içki içmekle vakit geçirdiği ve aynı zamanda, Kürt ve Arap'lardan teşekkül etmiş bulunan acemi savaşçıların beceriksiz kumandanların idaresinde boyuna bozguna uğradıkları ve hiçbir başarı gösteremedikleri bildirildi. Herat bölgesinin ileri gelenleri ve idarecileri de bunlardan bıkmış usanmışlardı.

Bu son gelişmeler, Mes'ud'u biraz olsun uyardı. Fakat sultanı bu işlerle bizzat meşgul edecek derecede etkilemiş olmadı. Herat'a gideceği yerde bir ordu ile Veziri Âzamı gönderdi. Kendisi de eğlenmeğe ve avlanmağa devam etti. (94)

Veziri Âzam, Herat'a vardıktan sonra durumun hiç de iyi olmadığını gördü. Herat ileri gelenleri, kalabalık ve

(94) Beyhaki s: 618

kahir bir ordu ile mütecavizlerin sindirilmesini ve Türkmenlere gözdağı verilmesi fikrini ileri sürüyorlar ve eğer Sultanın kendisi Horasan'a gelip de Türkmenleri sindirirse, o zaman bunları bu bölgeden çıkarıp atmanın kolay olacağı kanaatini kabul ettirmeğe çalıştılar. Fakat Sultan, Herat'a gitmek şöyle dursun, veziri âzamı da geri çağırdı ve Gaznevî'ye döndü. (95)

HİNDİSTAN'A HÜCUM EDİLMESİ VE BU SEFERİN NETİCESİ

Zilhicce 428 (Milâdî 1037) de Sultan müşavere meclisini topladı ve düşüncelerini şu sözlerle açıkladı: Bust'da hastalandığım zaman bu hastalıktan kurtulduğum takdirde, Hindistan'a hücumu geçerek, kafirlerle savaş, Hansi kalesini fethetmek üzere bir adak adadım. Şimdi Hamd olsun, hastalığım tamamen geçmiştir. Artık adagımı yerine getirmem icabediyor. Hindistan'a sefer açmak için karar verdim.»

Veziri Âzam, Ebu Nasr Mişkan, sultanın fikrine itiraz etti ve şöyle dedi: «Eğer maksat sırf Hansi kalesini fethetmek ise, bir kumandanın emrine iyi bir ordu verilsin, bu zat gidip padişah namma kaleyi feth etsin. Yok eğer sultanımız bizzat gitmesi için adak adanmış ise, ilk önce Horasan meselesini halletmek lâzım gelir. Böyle tehlikeli bir devrede, ülkeyi bırakıp Hindistan'a doğru yola çıkmak, akıl işi değildir.»

Fakat Sultan, Veziri Âzamın sözünü dinlemedi. Muharrem 429 (Milâdî 1037) de Hindistan seferi için yola çıktı. (96)

(95) Beyhaki s: 622

(96) Beyhaki s: 626-628

Hindistan'daki savaş Cemazielahir ayına kadar devam etti. Bu günlerin her dakikası kıymet bakımından pek mühimdi. Zaman Gaznevîlerin aleyhine ve Selçukîler'in lehine çalışıyordu. Nitekim, Gaznevîler bu son tutumlariyle çok zarar gördüler, Selçukîler ise zaman kazanmak fırsatı buldıklarından büyük faydalar sağlayan hazırlıklara giriştiler.

Nihayet Hindistan'da Hansi Kalesi fethedildi. Sultan Mes'ud da dönüp Gazneyn'e geldi. Selçukîler'in işi ilerlettiğine dair haber aldı. Talikan ve Fariyab'ı yağma etmişler, Cibal'i (Kuhistan) de fethedip, ordu kumandanı Taş Ferras'ı da öldürmüşlerdi. İleri gelen birçok kimseler yakalanmış, Merv de elden çıkmıştı.

Diğer taraftan başka bir haberle de şu bilgi veriliyordu: «Horasan işlerini tanzime memur edilen Başkumandan Hacib Subaşı da diğer kumandanlar gibi içkiye başlamıştır. Nişabur'da içki içip kız oynatmaktadır. Buğdayın yedi batmanın bir dirhem olduğu yerlerden buğday toplatmış ve bunları binlerce deve yükü halinde şuraya buraya göndermiştir. Aynı zamanda buğdayın bir batmanın bir dirhemden fazlaya çıkarmış ve asker vasıtasıyla sattırmaktadır. Bu zat, kendi şahsî menfaati için askeri birlikleri şuraya buraya dağıtmış ve ordunun savaş gücünü hiçe indirmiştir.» (97)

Mes'ud, bunları öğrendikten sonra, Hansi kalesinin kendisine nelere mal olduğunu anlamakta gecikmedi. Yaptığı hatalara bin kere pişman oldu ise de yanlış siyasetinin artık telafisi mümkün değildi.

(97) Beyhaki s: 644-646

NETİCEYİ BELLİ EDEN SAVAŞ

Sultan geri döndükten sonra, Hacib ve maiyetindeki-ler gaflet uykusundan uyandılar. Huzura nâmeler yazıp, neticeyi belli ettirecek olan son savaşa hazırlandıklarını bildirdiler. Ebul-Fadl Surî ile Ebû Sehl Hamdevî, Nişabur'un hazinesini, hükûmet sarayının bütün kıymetli eşyalarını, kendi mal ve paralarını toplayıp, Mikalî kalesine göndermişlerdi. Hacib Subaşı, her taraftan ordu toplayıp Serahs'e doğru yola çıktı. Diğer taraftan Selçukîler de kendi mal ve hayvanlarını toplayıp Merv ovasına gönderdiler. Herhangi bir hadise vuku bulduğu takdirde, nereye kaçacaklarını daha önceden hesaplamışlardı.

Serahs ovasında iki taraf karşılaştı. Büyük bir savaş başladı. Selçukîler, kadınlarını, çocuklarını mal ve hayvanlarını uzağa gönderdiklerinden yalnız idiler. Gaznevîlerin ise çoluk çocukları ve malları yanlarında bulunuyordu. İki ordu bu bakımdan eşit şartlar dahilinde savaşmıyorlardı. Böyle bir savaşın neticesinde elbette ki, Gaznevî ordusu mağlup olacaktı. Nitekim, böyle oldu ve Gaznevîler bozulup kaçmağa başladılar. Ordu tamamen dağıldı ve kumandan da yaralanıp yirmi kadar kölesi ile kendisini Herat'a dar attı. Selçukîler, büyük ganimetler ele geçirmiş oldular. (98)

Bu savaş Şaban ayının sonunda vuku buldu. Sultan Mes'ud, mağlubiyet haberini alınca haddinden fazla üzüldü. Üçgün ucuca oruç tuttu ve ancak şerbetle orucunu bozdu. İftarlarda da birşey yemedi. (99)

O sıra Veziri Âzam, Herat'ta bulunuyordu. Oradan şöyle bir mektup yazdı: «Bunlar her Taberistan ile Hin-

(98) Beyhaki s: 649-651

(99) Beyhaki s: 660-661. İbn-ül Esir IX. s: 199 Zeyn-ül Ahbar s: 103

distan seferlerinin ve o cihete ordu sevketmenin neticesidir. Şimdi düşmanlar o kadar kuvvet bulmuşlardır ki, ordu başkumandanı bile onlara karşı koymaktan aciz kalmıştır. Eğer Hünkâr, Horasan'ı kurtarmak isterse, bundan böyle ays ü nûşu bir tarafa bırakmalı ve işi kendi eline almalıdır. Bizzat kendisi gelip, orduya kumanda etmelidir.» (100)

TUĞRUL'UN NİŞABUR'DA TAHTA ÇIKMASI

Serahs'ın fethinden sonra, İbrahim İnal, iki yüz atlı ile Nişabur'un önüne geldi. (101-102) Şehir halkına, kale kapılarını açmalarını ve kendilerine itaat etmelerini, aksi takdirde savaşa hazır olmalarını ve arkadan Tuğrul Bey, Davud ve Baygun'un büyük ve savaşçı bir ordu ile geleceklerini bildirdi. İnal'ın bu haberi gereken tesirini gösterdi. Şehrin ileri gelenleri, Kadı Sâid'in evinde toplandılar. Ona: «Sen bizim en akıllı şahsiyetimizsin, ne lâzımsa ve ne şekilde maslahat görürsen öyle yapalım. Münasip olan ne ise böyle cevap verelim.» dediler. Kadı da halkın fikrini yokladı. Umumiyetle halk şu fikri ileri sürüyordu: «Bunlar Hacib Subaşı'nın o muazzam ordusunu mağlup etmişlerdir. O ordunun herşeyi mükemmeldi. Şimdi bunların karşısında müdafaasız bu şehir ne yapabilir?»

Kadı da, şehir halkının ileri gelenlerinin fikrine iştirak etti. Ve elçilere şöyle bir cevap vermediği kararlaştırdı: «Biz halk tabakası ve reayayız. Bizim padişahlarla savaşmak işimiz değildir. Her kim kuvvetli ise, ona boyun eğer, itaat eder ve vergi veririz.»

(100) Beyhaki s: 666-667

(101) Beyhaki s: 675-679

(102) Beyhaki s: 683

İbrahim İnal'ın elçisini meclise çağırdılar ve aynı sözleri söyleyip itaat edeceklerini bildirdiler. Bu arada şu sözleri de ilâve ettiler: «Siz diğer şehirleri yağma etmiş ve dağıtmış olduğunuzdan şehir halkı, sizden çekinip korkmaktadır. Böyle bir hareketten vaz geçerseniz biz de itaat yoluna gideceğiz.»

İbrahim İnal'ın elçisi, bu söz üzerine şehir halkını takdir ettiğini ve şehirde kesin olarak, kimsenin canına, malına, ırzına ve namusuna dokunulmayacağına dair söz verdi.

İkinci gün halk, şehirden dışarı çıkıp İbrahim İnal'i karşıladılar. Şehre yarım fersahlık bir mesafeye kadar gittiler. O sıra, İbrahim İnal'ın Mes'ud'un şan ve ihtişamının örmüş kimselerdi. İbrahim İnal'ın alayı hakikaten güllünecek durumdaydı. Bu küçük askerî birlik iki üç yüz süvariden ibaret olup, atların eğerleri gayet sade idi. Başta bir tek sancak vardı. Atlar, eski takımlarla ve değersiz şeylerle süsleniğinden sönük bir görünüş içinde idiler. İbrahim, buna rağmen güler yüzle karşılandı. Zaten kendisi de güler yüzlü, yumuşak bir tarzda konuşan ve mütevazî halli bir kimse idi. Şehrin ileri gelenleri ile birlikte bir arkadaş havası içinde şehre girdi ve Hurremek bahçesine götürüldü. Halk ona gayet mükellef bir yer hazırlamıştı. Ertesi gün Cuma olduğundan şehrin Ulu camisi'ne giderek Tuğrul Bey'in namına hutbe okumuştı.

Ramazân 429 (Milâdî 1037) un ortalarına doğru, Tuğrul Bey, Nişabur'a geldi. Şehir halkı büyük karşılama lazırlıkları yaptılar. Fatih emir, üç bin zırhlı süvari ile birlikte şan ve şevketle görüldü. Belinde okluk, kolunda yay, üstünde zırh, başında miğfer ve ayaklarında keçe çizmelerle tepeden turnağa kadar silahlıydı. Şehrin eşrafı ilerleyip kendisini istikbal ettiler. Şadiyâh bahçelerinin-

de yer hazırlamışlardı. Tuğrul Bey de bu mahalde kaldı. Bu bağlarda zaman zaman Mes'ud da vakit geçirirdi. Hatta tahtı da burada idi. Tuğrul Bey, ertesi gün Mes'ud'un tahtına oturdu. Divan da kurarak memleketin ileri gelenlerini huzura kabul etti. (103)

Selçukîler, bu tarihte, bütün Horasan ülkesine yayıldılar ve Belh hariç, Horasan'ın her tarafını ele geçirdiler. (104)

SELÇUKİLER'İN ORTAYA ÇIKIŞ DEVİRLERİNE UMUMİ BİR BAKIŞ

Buraya kadar Selçukîler'in ortaya çıkış devresini anlattık. Fakat bu safhadan sonra, artık Selçukîler'in göçebelik devrinin üzerine bir sünger çekilmiş ve onlar için yeni bir çığır açılmıştır. Artık, herhangi bir emirin hizmetinde çalışan ve bulundukları yerden kovulmağa uğraşılın Selçukîler yerine yepyeni bir kuvvet doğmuştur. Bundan böyle, devlet kuran ve memleket idare eden kudretli bir Türk camiası vardır. Sıra ülkeler fethetmeğe gelmiştir. Biz daha sonraki gelişmeleri mütalâa etmeden önce, burada Selçukîler'in hükümet kurma safhasına nasıl geçtiklerine dair birkaç söz söylemek istiyoruz. Bu kısa izahattan sonra, ilerdeki gelişmeleri anlatmağa çalışacağız.

Selçukî tarihini sahife sahife araladığımız zaman, görüyoruz ki, evsiz barksız ve yersiz yurtsuz olan bu

(103) Bu zat, anne tarafından Tuğrul'un kardeşi idi. Rahat us-Sudur s: 104. İbn-ül Esir s: IX, s: 191

(104) İbn-ül Esir'in yazdığına göre, Tuğrul, Davud'u Nişabur'a gönderdi. Fakat Beyhaki, resmî devlet kaynaklarına vakıf olduğundan İbrahim'den bahsetmektedir. Elbette ki, bu daha ziyade istinatlıdır.

zümre, Türkistan'dan göç etmiş ve yeni bir yurt edinebilmek için oradan buraya dolaşmış durmuşlardır. İca-bında barındıkları yerlerden kovulup, yarım asır kadar şu ülkede bu ülkede hayat mücadelelerine devam etmişlerdir. Yine bu arada, onun bunun minneti altında didinip durmuşlardır. Bir zamanlar, Mahmud Gaznevî bunları ülkesinden çıkarmış, başka bir zaman Ali Tekin'in baskısına maruz kalmışlardır. Diğer taraftan Şah Melik'in saldırısına hedef olmuşlar bu yüzden Buhara'ya sığınmak zorunda kalmışlardır. Bazan Harezm ülkesinde tutunmağa çalışmışlar ve Harezm Şah'ın hizmetine girmişlerdir. Nihayet mecbur kalarak Horasan'a inmişlerdir. Onların bu çetin hayatı Hierî 426 (Milâdî 1035) ya kadar bu şekilde devam eder. Bu zamana kadar ne hükümet kurmak fikirleri ne de hükümdar olmak düşünceleri vardı. Diğer zümrelerin hilâfına bu camianın yaşayışı gayet sade ve gayet basit bir şekilde devam etmekteydi. Fakat Horasan'a yerleştikten sonra durum değişmiş oldu. Eski düşüncelerin hepsi tersine döndü. Sultan Mahmud Gaznevî'nin beş sene önce bırakmış olduğu ve onun tabiriyle «bu çobanlar» üç sene içinde yeni bir hüviyetle ortaya çıktılar. Çöl, ova ve kırları gezerek hayvan olatırken, ilerleme istidadı göstererek devlet kurmak ve saltanat elde edecek derecede yükseldiler.

Dar görüşlü kimseler, onların bu yükselişini, ancak zamanın gidişatı ve takdirin icabı olarak değerlendirmek isterler. Başka sebepler üzerinde durmak lüzumunu hissetmezler. Fakat derin bir tetkikata girişenler bu gelişmenin bir hayli sebepleri olduğunu ve Cenabı Hakk'ın bu camianın tabiatında yaratmış bulunduğu kabiliyetten geldiğini anlamakta gecikmezler.

Selçukîler, daha başlangıç halinde Horasan'a geldik-

leri zaman gerçekten âciz ve biçâre bir zümre idiler. Sultan Mes'ud Gaznevî'yi ülkesinden çıkarıp onun yerine geçmek rüyalarında bile akıllarında geçmezdi. O zaman, böyle bir hadiseyi onların ne kendileri ne başkaları ne de Gaznevîler tahmin edebilirlerdi. Birgün bu Türk boyunun, Gaznevî saraylarına yerleşecekleri ve Gaznevî devletin idaresini de alacaklarını kimse hayalinden geçiremezdi. İlk önceleri Gaznevîler'in kehkeşana ser çekmiş bulunan saraylarının gölgesinden bile korkuyorlardı. Fakat zamanla görüldü ki, Selçukîler bu muazzam sarayları da ayaklarının altına alabildiler.

Selçukîler'in, iş başına gelmelerine, Gaznevîler'in dört hatasının sebep olduğu görülür.

1 — Gaznevîler, sebepsiz yere Selçukîler'i incittiler ve onları isyana teşvik ettiler. Selçukîler, itaat yolunda idiler ve hiçbir zaman da isyan etmek hatırlarından geçmiyordu.

2 — Selçukîler, isyan ettikten sonra, kendilerini kuvvetli bir ordu ile sindirmek lâzım gelirken, böyle yapılmadı. Ufak tefek ordularla isyanların kökü kazınmadı. Onlar da bu orduları mağlup ederek daha fazla cesaret buldular.

3 — İlk bozgundan sonra, Selçukîler'le sulh anlaşması yapıp ve memleketin bir kısmı kendilerine verildi. Onlar da Gaznevî hükûmetinin bu mağlûbiyetinin tesadüf eseri olmayıp, devletin zayıflamış olduğunu anlamakta gecikmediler. Bunu fırsat bilerek, daha fazla arazi koparmak arzusuna kapıldılar.

4 — Gaznevîler, Horasan işlerini tanzim etmek ve bu mühim meseleyi halletmeleri icabederken, savaşçı kuvvetleri Hindistan'a sevk ettiler. Orada boşuna zaman kaybedip Selçukîlerin kuvvetlenmelerine yol açtılar. Bu

zararın telafisi için çalışılırken, beceriksiz ve askerî kabiliyeti olmayan kumandanların emrine, acemi askerlerden meydana gelen ordular verdiler ve adeta mağlûbiyeti davet etmiş oldular. Selçukîlere de Horasan hükûmetinin kapılarını açmış oldular.

Bu zahirî sebepleri göz önünde bulundururken, bunların ilk üçünün arkasında bazı manevî sebeplerin de mevcut olduğunu görürüz.

Bu sebepleri şöyle sıralayabiliriz:

1 — Gaznevîler'in hükümdarı bulunan Sultan Mes'ud, keyfine düşkün, iştretperest, haris, kendini beğenmiş ve her şeyi ben daha iyi bilirim diyen, müstebit bir kimse idi. Onun maiyetinde bulunan idareciler de zalim, bencil, şahsî menfaatlerini devletin ve ülkenin menfaatlerinden üstün tutan aşağılık kimselerdi. Bunların arasında sadık ve tedbirli emirler de yok değildi. Fakat bunlar azınlıkta olduklarından diğerlerine tesir edecek durumda değillerdi. Bilmeceburiye bunlar da ötekilere uymak zorunda kalıyorlardı.

2 — Gaznevî ordusunda disiplin namına birşey kalmamıştı. Ordu efradı, itaatsiz ve mesuliyetten kaçan kimselerdi. Bu vasıflar bir ordunun mağlûbiyetini gerektiren en mühim sebepler arasındadır. Aynı zamanda, gücrün medenî gelişmelerine ayak uyduramamışlardı. Hayat tarzları, mülkî Gaznevî şahsiyetleri gibi keyfi olmuştu. Ays ü iştreti bırakıp savaş meydanlarında bulunmaktan kaçınıyorlardı. Askerlik kendilerine bir hayli ağır geliyordu. Soğuğa, sıcağa, sıkıntıya ve zorluğa tahammül edemeyen kimselerdi. Savaşa gittikleri zaman da gönülden gitmiyor, isteksiz ve angarya telakki ederek yola çıkıyorlardı. Bunun için de er meydanında gereken gayret gösterilmiyor ve hakkiyle savaşmıyorlardı.

3 — Halbuki karşılarında bulunan kavimde ise, bu gibi kusur ve zaaf lar bulunmayıp bilakis iyi vasıflar vardı. Başbuğları, cefa ve sıkıntılara katlanan, savaş tedbirlerinden anlayan ve bizzat çarpışmalara katılan gerçek bir lider vasfına sahip kimselerdi. Maiyetlerinde bulunan kumandanlarda itaatkâr ve işlerinin ehli olan şahsiyetlerdi. Yaşayışları Türkmence olup, sade ve basitti. Ameli yaşayışı berbâd eden ve zamanın medenî yaşayışı denen yaşayış tarzı, bunların arasına girmemiş, lüks ve şatafatın ne demek olduğunu daha öğrenmemiş ve bu gibi şeylere alışmamışlardı. Eşyaları ve kullandıkları mefruşat ve saire sade, basit ve azdı. Yedikleri şeyler dahi sade, basit olup gıdalı ve iyi idi. Haftalarca, aylarca bulundukları yerde kalıyor ve kendi işleri ile meşgul oluyorlardı. Sıcakta ve soğukta, oradan buraya buradan şuraya göçüp duruyorlardı. Geceleri çok zamanlar, toprak üstünde bile yatıyorlardı. Günlerce atlarının sırtından inmiyebiliyorlardı. Ağır ve çetin işlere alışkın idiler. Bunların hepsi bir yana, onlar için savaşın kazanılması ile kaybedilmesinde büyük bir fark yoktu. Her iki durum da bunları fazla müteessir etmiyordu.

İşte bu hususlar gözönünde bulundurulduğu zaman, Gaznevîler'le Selçukîler böyle iki gayrı müsavî şartlar dahilinde savaştıkları görülür. Sanki sağlam vücutlu bir güreşçi ile, hasta vücutlu bir güreşçi karşılaşmıştır. Neticede tabii olarak, yukarıda bahsedildiği gibi tecelli etti.

İKİNCİ BÖLÜM

HÜKÜMET KURMA DEVRESİ

TUĞRUL BEY HİCRÎ 429-455 (MİLÂDÎ 1037-1063)

Geçen bölümde, Selçukîlerin Gaznevîleri mağlup ederek Nişabur'da Tuğrul'un tahta çıkmasından sonra, Horasan'ın bir kısmını ele geçirdiklerinden ve bilahere bu ülkenin büyük bir kısmının da yine hükümleri altına girdiğinden bahsetmiştik. Şimdi de bundan sonraki gelişmeleri ve değişiklikleri anlatmağa çalışacağız.

Selçukîler, başlangıçta sadece kendilerine Horasan'da barınacak bir yer verilmesini istiyorlardı. Onlar böyle bir imkânâ çoktan razı idiler. Elde etmek arzusunda bulundukları bu yerde yerleşecek, barınacak ve hayvanlarını otlatarak geçinip gideceklerdi.

Gaznevî hükümdarına karşı isyan etmek, hele böyle bir sultanla savaşa girmeye hayallerinden bile geçirmiyor-

lardı. Onlar, ilk başta nefislerini müdafaa etmek ve kendilerini savunmak için savaşmışlardı. Fakat bu hayati mücadelelerden muzaffer bir şekilde çıkınca, cesaretlerini artırdılar ve önlerine daha geniş bir ufuk açıldı. Bu başarı-lara rağmen, onların içinde hala Gaznevî devletinden hala bir korku vardı ve bu korku henüz zail olmamıştı. Böyle olmakla beraber, onlar daha fazla birşeyler elde etmek için tamahlanıyorlardı. Onların ulaşmak istedikleri ilk merhale, barındıkları yere yakın bulunan, Horasan ülkesinden bir miktar daha arazinin kendilerine verilmesi ve yine Gaznevîlerin himayesinde yaşamalarına devam etmeleri idi.

Fakat gelişen hadiseler onları bu kadarla iktifa ettirmedi. Gaznevî emirlerinin ardı arkası kesilmeden açtıkları savaşta başarısızlığa uğramaları ve onların da üst üste kazandıkları bu zaferde cesaretlerini arttırdı. O zaman, «neden biz Gaznevîlerle doğrudan doğruya savaşarak, kendimize bir hükûmet kurmuyoruz» diye düşündüler. Ve bu şekilde hükûmet kurmak yolunu tuttular.

Selçukiler, muzaffer bir şekilde, Horasan'ın hükûmet merkezi Nişabur'a girdikleri zaman, artık kimse, onların başbuğu Tuğrul Beyi, Gaznevî hükümdarı Sultan Mes'ud'un tahtına oturmaktan men edemezdi. Nitekim, Tuğrul Bey de Sultan Mes'ud'un tahtına oturup, divan kurdu ve bir hükümdar ve bir padişah sıfatı ile, ileri gelen kimseleri huzuruna kabul etti.

NIŞABUR'DA TUĞRUL'UN SARAYI VE DİVANI

Meşhur Tarihçi Beyhaki, İslâm medeniyetine yeni alışmış bulunan ve bu medeniyeti benimsemiş ve ona sarılmış olan ve bu hayat tarzının adâb ve rusumuna özenen ve devlet işlerine yeni başlayan bu göçebelerin durumunu şu şekilde gayet güzel anlatır:

Tuğrul Bey, Nişabur'da Mes'ud'un tahtına oturdu ve divan kurdu. Bu divanda, ileri gelen kimseler ve eşraf toplandığı gibi halkın aşağı tabakası da bulunuyordu. Her isteyen, Tuğrul Bey'in, kendisine, ismi ile seslenip, dilediği şekilde konuşuyordu. Bir ara Nişabur'un kadısı Said, ayağa kalkarak şöyle konuştu. Kadının muhatabı doğrudan doğruya Tuğrul Bey'in şahsı idi:

Hak Teâlâ, size uzun ömür versin. Oturmuş olduğunuz bu taht Sultan Mes'ud'un tahtıdır. Hak Teâlâ'nın gaybî perdesinin arkasında daha neler vardır neler.. Dikkat buyurun ve Hak Teâlâ celle ve âladan korkup sakının. Adaleti ve insafı elden bırakmayın. Zulüm görmüş olanlar ve haksızlığa uğramış bulunanlara karşı merhametli davranın ve onların haklarını müdafaa etmeğe bakın. Onların dileklerini dinleyin. Ordu efradını ve askerleri zulüm etmekten menedin. Böyle yaparsanız, adaletin ta kendisini icrâ etmiş olursunuz. Hak Teâlâ'da sizden razı olur. Yoksa adaletsizlik, zorbalık, haksızlık, zulüm ve insafsızlık yapılırsa, bunun sonu uğursuzluktur.

Bu defa Tuğrul, Kadı'ya dönerek, gür bir sesle şöyle dedi:

Kadı Hazretleri, söylediklerinin hepsi de doğrudur. Biz senin söylediğin hususları gözönünde tutacağız. Hak Teâlâ'nın gösterdiği yoldan zerre kadar ayrılmayacağız. O'nun şeriatı ve buyurmuş olduğu hükümleri dairesinde iş göreceğiz. O'nun emrinden zerre kadar inhiraf edenin de haddini bildireceğiz.

Sonra, Tuğrul Bey, daha yumuşak bir sesle sözlerine devam etti:

Biz, buraların yabancısı garib insanlarız. Buralarda revacta bulunan merasimi ve usulü bilmiyoruz. İcabederse, bize yol göstermek ve bize yardım etmek hususunda

bazı öğüdler ve tavsiyelerde bulunursa, bizi memnun etmiş olursunuz. (107)

EMNİYET VE ASAYİŞİN TEMİNİ

Tuğrul Bey, vermiş olduğu sözü noktası noktasına yerine getirdi. Selçuki fatihinin ordusu tabur tabur Horasan'ın hükûmet merkezi Nişabur'a giriyordu. Bu şehirde bulunan mal, servet ve eşyayı gören Türkmenlerin gözleri fal taşı gibi açılmıştı. Çünkü, bu Türkmenler, hayatları boyunca, bu kadar büyük bir şehir görmemişlerdi. Bu kadar bol miktarda mal ve servet görünce ağızlarının suyu akmağa başladı. İçlerinden bunları yağma edip götürmek hissi belirdi. Fakat Tuğrul, böyle bir ihtimali daha önceden sezmış olduğundan, buna karşı tedbir almayı da ihmal etmemişti. Bu mevzuda kendi kardeşleri Çağrı Bey ile Davud'u da çağırıp meseleyi açtı ve şöyle dedi: Biliyorsunuz ki, şimdi biz ramazan ayında bulunuyoruz. Ramazan ayı içinde mal yağma etmek bizim töremize yakışmaz. Şimdi siz askerleri bu fikirden vaz geçirin. Ne de olsa biz buradayız, mallar da burada. Ne zaman istersek alabiliriz. Bırakın da şu bayram geçsin, ondan sonra düşünürüz.

Tuğrul Bey'in böyle yapması siyaset icabı idi. Uzun zamandan beri savaşta yağmacılığa alışmış bulunan askerleri bu adetlerden menetmek kolay olamazdı. Tuğrul Bey, tedrici olarak emrindeki camiayı yeni şartlara alıştırmak istemişti.

Ramazan ayı bitmiş, bayram da gelip geçmişti. Artık askerler ve Tuğrul'un adamları, vakti geldi diye yağmacılığa baş vurmak istediler. Tuğrul, yine onların bu isteklerine mani oldu. Hatta ordunun ileri gelenleriyle bu hu-

(107) Beyhakî, s: 691-692

sustaki münakaşa büyüdü. Tuğrul, onlara şöyle dedi: Biliyorsunuz ki, Halife el-Kâim Billah, tarafından gelen fermanla bizim Selçukilere nasihat etmemiz ve bunları yağmacılıktan menetmemiz için emir verilmiştir. (108)

Tuğrul, Halifenin fermanını Selçuki emirlerinin karşısında açıp okudu. Halifenin ismini duyan bazı Selçuki ileri gelenleri ve emirleri, hemen baş eğdiler ve halifeye hürmet gösterdiler. Fakat Tuğrul'un kendi kardeşi Davud, halifenin fermanını dinlemek istemedi ve yağma yapılmasını ileri sürdü. Bu itiraz karşısında Tuğrul Bey, derhal hançerini çekip şöyle dedi:

«Bu işten vaz geçmezsen, kardeşlik ortadan kalkar ve senin işini bitiririm.» Nihayet, Tuğrul ile Davud, şu şekilde anlaştılar: Nişabur halkı, aralarında otuz yahut da kırk bin dinar para toplayacaklardır. Bu para askerlere, ordu mensuplarına ve emirlere dağıtılacaktır. Buna karşılık, askerler ve ordu mensupları da şehri yağma etmeyecek ve kimsenin malına da dokunulmayacaktır.

Bu mesele dolayısıyla şunu anlamış-oluyoruz ki, Selçuki Türkleri, daha göçebe hayatından tamamiyle kurtulmuş değiller ve kendi aralarında eski Türkmenlerin usul ve kaidelerini devam ettiriyorlardı.

Tuğrul Bey, bundan sonra, Nişabur'da tam bir saltanat usulü tesis etti. Haftada iki kere, pazartesi ve çarşamba günleri, divan kurar, halkı dinler ve icap ettiği takdirde herkesle konuşurdu. (109)

(108) İmad el-Kâtib'in beyanına göre bu mektup Ebu Bekir Tusî tarafından getirilmişti. Selçukiler de kendisine on üç hilat vermişlerdi. Halifenin fermanına çok hürmet göstermişlerdi. Zubdet un-Nusre s: 70.

(109) İbn-ül Esir, IX s: 190-191. Zubdet un-Nusre s: 7

MES'UD'UN HORASAN İÇİN SON TEŞEBBÜSÜ

Tuğrul Bey'in saltanatının tam olarak istikrar bulması kolay olmadı. Gaznevî devletinin kuvvet ve kudreti daha okadar zayıflamış sayılmazdı. Kolaylıkla Horasan gibi en mühim bir ülkeyi bir gırpıda elden bırakmaları ve bir oldu bittiye gelmeleri düşünülemezdi. Daha Gaznevîler için teşebbüs edilecek birçok hususlar ve ileri sürecekleri bir hayli kozları vardı.

Mes'ud, Nişabur'un Tuğrul Bey tarafından fethedildiği haberini alınca dehşetli kızdı. Derhal savaşa girişilmesi için büyük hazırlıkların yapılmasını emretti. O sene daha bitmeden, bu büyük hazırlıklar ikmal edilmmişti. Pi-yade ve süvariden müteşekkil bulunan bu ordu elli bin kişilikti. Ayrıca üç yüz kadar da savaş fili vardı. (110)

Muharrem, 430 (Milâdî 1038) de bu muazzam ordu, Horasan'ı geri almak gayesiyle yola çıktı. Mes'ud, kısa bir müddet zarfında bu işe son vereceğini hesap ediyordu. Fakat yine de sultanın iştret severliği ve keyfe düşkünlüğü devam edegeliyordu. Böyle olunca da, değil bu ordu, bu ordunun on misli de olsaydı netice değişmezdi. Mes'ud kendi hatalarının acı akibetini gözü ile gördüğü halde, hala akli başına toplamamıştı. Gazneyn'den yola çıktıktan sonra, ilk cumartesi akşamı, yine eğlence meclisi kurdurup, ilerde kazanılması düşünülen zaferin şerefine badeler içilmeğe başlandı. (111)

Delvalic'e geldiği zaman, Türk emirlerinden biri olan Pur Tekin'in isyan ettiği ve Mes'ud'un buyruğundan çıkarak, baş kaldırdığı haberini aldı.

(110) Beyhakî s: 692-695. İbn-ül Esir, Gazneyn'den çıkış tarihini Ramazan 429 senesi diye bildirir. Beyhakî bunu teyid etmez.

(111) Beyhakî s: 694

Mes'ud, bu isyan hadisesini duyar duymaz, ateş üzerinde oturmuşa döndü. Horasan'a gitmek üzere olduğu halde, Huttelan tarafına yöneldi. Pur Tekin'le savaşa girmek için hazırlandı. Veziri azam, kendisine öğüt verip, Pur Tekin'e karşı yumuşaklıkla hareket etmesini ve bu tarzda Pur Tekini yola getirerek, Selçukî meselesinde kendisinden istifade edilmesinin münasip olacağını ileri sürdü ise de, Mes'ud bu fikri nazarı itibara almadı. Nihayet binbir müşkülâtla, ordudan onbin kişilik bir kuvvetin ayrılmasını ve bu birliğin başına dirayetli bir kumandan tayin edilerek, Pur Tekin üzerine gönderilmesini ikna edildi.

Mes'ud'un vezirleri ve emirleri, onun böyle yersiz ve manasız direnmelerinden bıkmış usanmışlardı. Vezir Ebu Nasr, emirlere şöyle demişti:

«Bu inad, dik kafalılık ve kendi başına göre iş yapmak ve kötü tedbir almak yüzünden korkarım ki, Horasan'ı bir daha ele geçiremeyeceğiz. Nitekim benim, zaferin bize karşı güleceği hususunda ümidim yok.» (112)

ARDI ARDINA DEVAM EDEN HATALAR

Sefer 430 (Milâdî 1038) da Mes'ud, Belh'e vardı. Bu sıra Ali Dâye'de Pur Tekin'i mağlup edip, hezimete uğratmıştı. Şimdi, onu kendi başına bırakıp, Horasan üzerine gidilmesi lazım geliyordu. Fakat, Mes'ud'un kafasından neler esti ise esti, birdenbire Horasan'ı bırakıp Belh'den Huttelan üzerine doğru yola çıkılması için emir verdi.

Bu karar üzerine vezir, Sultanın huzuruna gelerek, mevsimin kış olduğunu, nehirlerin buz tutmuş bulunduğunu, bu nehirlerden geçmenin pek kolay olmayacağını

(112) Beyhakî s: 694

ve Horasan meselesinin büyük ehemmiyet kesbettiğini, bu kadar mühim işi bırakıp da mağlup edilmiş olan, Pur Tekin mevzuunu tekrar ele almanın münasip olmayacağını anlattı ise de Padişaha söz geçirmek kabil olmadı. Diğer emirler ve vezirler de veziri azamın fikrini teyit ettilerse de yine faide vermedi. Mes'ud, Ceyhun nehrinin üzerine köprü kurdurup köprüden geçilmesini emretti. Mes'ud'un inadı o dereceye varmıştı ki, iyiliğini söyleyen herkesten şüpheleniyordu. Nihayet, vezirler de işin bu minval üzere döndüğünü görerek, Padişahı kendi haline bıraktılar ve şöyle dediler: «**Bakalım bundan sonra ne olacak? Kendisi ne isterse yapsın, kendi düşen çocuk ağlamaz.**» (113)

Tam bu sırada Gazneyn'de veliahd'ın öldüğü haberi geldi. Saltanatın bu kadar mühim bir vak'ası haber verilirken, Sultan üzerinde büyük bir tesir icra edeceği düşünülüyordu. Fakat Mes'ud, o sıra, içki içmekle meşgul bulunduğundan, kimse içeri giripde bu haberi padişaha bildirmek cesaretini gösteremedi. (114)

Rebiülevvel ayının sonuna doğru, Mes'ud, Ceyhun nehrinden geçip Tirmiz'e vardı. Oradañ, Pur Tekin'i takip etmeğe başladı. Bu fırsat Selçukiler için iyi bir fırsattı. Onlarda hücumla geçip Serahsi' işgal ettiler. Buradan da Endhud yolundan ilerleyerek, Mes'ud'un Ceyhun nehri üzerine kurdurmuş olduğu köprüyü yıkmak istediler.

Mes'ud, Selçukilerin bu hareketini haber alınca, büsbütün kızdı. Pur Tekin'i takip etmekten vaz geçip, çala kamçı Tirmiz'e geldi. Pur Tekinde Mes'ud'un peşini takip etmeğe ve yol boyunca ne bulursa yağma etti ve bir hayli

(113) Beyhakî s: 698-699

(114) Beyhakî s: 705

mal ve malzeme topladı. O sıra, Selçukiler, köprüyü yıkmış olsalardı, nehirde geçmek pek zor olacaktı. Fakat iyi bir tesadüf eseri, köprü yıkma işi biraz gecikince, Mes'ud, hemen yetişip Ordusunu Ceyhundan geçirip Belh'e vardı. (115)

Bu hadiseler Selçukilerin cesaretlerini okadar artırmıştı ki, on asker, ilerleyerek Belh'e Padişahın bahçesine kadar girdiler. Bahçedeki dört piyade Hindû askeri öldürdüler. Bir de fil yakalayıp beraberlerinde götürdüler. Davud, bu fili Nişaburda bulunan Turgut Bey'e gönderdi.

Gaznevîler, öyle bir gaflete dalmışlardı ki, geçtikleri yerlerde halkın kendilerine yardımcı olduklarını zannediyorlardı. Davud, faaliyet sahasını daha da genişleterek, Belh'e çok yakın iki kasabayı yağma etti. (116)

ALİ-ABAD SAVAŞI

Artık Mes'ud'un sabrı kalmamıştı. Selçukilerle bu defa mutlaka kozunu paylaşmak istiyordu. Ne pahasına olursa olsun savaşmak kararında idi. 9. Receb 430 (Milâdi 1038) da Ali Abad'da iki ordu karşılaştı. Savaşa önce Gaznevî ordusu başladı. Gaznevîler, ihtiyatlı hareket ediyordu. Bu sebepten yalnız beş yüz kadar süvariyle ileriye sürmüşlerdi. Ordunun diğeri kısımları uzaktan, sanki seyircilermiş gibi bekliyorlardı. Mes'ud, bu duruma ziyadesiyle kızdı. Kendisi bizzat savaş meydanına atıldı. Arkasından bin kadar da süvari padişahı takip etti. Mes'ud, ayyaş ve keyfine düşkün bir mizaca sahip olmakla beraber, icabından kahramanlık gösterebilecek bir kimse

(115) Beyhakî s: 707-708 Müellif bu seferde Sultan Mes'ud'un maiyetinde bulunuyordu. Hadiselere bizzat şahit olmuştu.

(116) Beyhakî s: 209

idi. Birdenbire Selçukilerin üzerine saldırdı. Selçukiler Mes'ud'un bu saldırısına dayanamıyarak hemen bozuldular. Elli ölü ve yirmi esir vererek bozuldular. Fakat Gaznevîler askeri bir hata işlediler. Eğer o esnada Gaznevî süvarileri, kaçanları takip etselerdi, bir tek kimse bile kurtulamazdı. Buna rağmen, Mes'ud, kaçan ve dağılan ordunun arkasından saldırmayı şerefine yediremedi. Böyle bir takibata mani oldu. Karargâhına döndükten sonra, esirleri bile serbest bıraktı. (117)

Selçukiler, bu savaştan sonra, bütün kuvvetlerini serahs'da topladılar. Bozguna uğramış bulunan Davud da oraya geldi. Diğer taraftan Tuğrul Bey Nişabur'dan, Baygu da Merv'den Serahs'e vardılar. 20 bin kişilik bir ordu toplandı. Selçuki emirleri, burada bir savaş meclisi kurdular ve savaşı niçin kaybettiklerini etraflıca görüştüler. İleride girilecek savaşlarda tutulacak yol ve takip edilecek plânlar kararlaştırıldı. Tuğrul Bey ve diğer bazı ileri gelen Selçuki kumandanları şu fikri ileri sürdüler: «Bu kadar kuvvetli ve kudretli bir padişaha karşı bizler ne yapabiliriz? O kadar ordu ve askeri olduğuna göre, onunla savaşa girmek doğru olmaz. Savaşa girdiğimiz takdirde mutlaka yine hezimete uğrarız. Buna göre en iyisi bizim buradan çekilip Rey ve Cibâl (Kuhistan) tarafına gitmemizdir. O tarafta Deylem ve Kür'leri kolaylıkla alt ederiz.»

Bu sözlere karşı, Davud, ayağa kalkarak şu konuşmayı yaptı :

«Arkadaşlar, siz hep yanlış yol tutmaktasınız. Horasan'dan dışarı adım attığımız takdirde, o zaman, Padişah bizi takip eder ve her tarafta bulunan düşmanlarımızı üzerimize saldırır. İş, o kadar ilerler ki, artık yeryü-

(117) Beyhaki bu savaşta hazır bulunmuştu.

zünde bizim için barınacak bir yer kalmaz. Ben Ali-Abad'da onlarla savaştım. Orada istediğiniz kadar insan ve savaş malzemeleri vardı. Onlar, bir hayli ağırlık teşkil eden bu mal ve eşyasız edemez ve barınamazlar. Bu durumları onları rahat hareket etmekten ve sağa sola gitmekten alıkoymaktadır. Savaşta kendilerini mi, yoksa mallarını mı düşünmeleri icap ettiğini bilmiyorlar. Beydoğdu ve Subaşı ne musibet çekmişse bu ağırlıklardan çekmiştir. Bunların aksine olarak, bizler, ağırlığı mal ve eşyası bulunmayan kimseleriz. Kendi eşyamızı, bulduğumuz yerden, otuz fersahlık uzak bir mesafeye bırakmıştık. Aynı zamanda, bizler hep doğuştan asker ve savaşçı kimseleriz. Erce meydana atılacağız ve yeniden işe gireceğiz. Bakalım Hak Teâlâ neyle, neylese güzel eyler. Bir daha talihimizi deneyecek ve acaba takdirin defterinde bizim için neler yazıldığını göreceğiz.»

Davud'un bu konuşması gereken tesirini gösterdi. Hep ittifakla Horasan'dan çıkmayıp sonuna kadar savaşacaklarına ve ya kazanıp yahut da yok olacakları hususunda karar verdiler.

Tam bu sırada Pur Tekin de gelip Selçukîler'e iltihak etti. Gaznevî ordusundan da Emir Yusuf, Hacıb Ali Tekin, Süleyman, Arslan Cazib ve Kader Hacıb gibi kimseler de Mes'ud'la aralarını açmış olduklarından Selçukîler'e sığınmışlardı. Bu durum karşısında, savaş kurulunda bu mülteci ve savaş kaçkınlarına nasıl muamele edileceği meselesi de görüldü. Bu mevzuda da yine Davud, görüşlerini şu şekilde açıkladı: «Bu adamlar, nankör ve velinimetlerine karşı gelmiş kimselerdir. Bu gibi şahıslara katıyen güvenilemez. Bu gün zaruret dolayısıyla gelip bize sığınmak istemişlerdir. Yarın düşmanlarımızla da anlaşıp haberleşerek bizi de arkamızdan vurabilirler. Bu bakımdan, bu gibi kimselere dikkat etmek gerekir. Onları

ordunun arkasına bırakmamak icap eder. Ordunun ilerisine katıp, savaşta ileri sürmek lâzımdır.»

Selçukî ileri gelenleri, Davud'un sözünü makul karşıladılar. Kararlaştırdıkları plâna göre, Pur Tekin ile Arslan Cazib'i ikibin kişilik bir ordu ile öncülük vazifesine ayırdılar ve ileri gönderdiler. (118)

Yukarda adı geçen iki kumandan hakkında ve diğer hususlarda Davud'un fikirleri doğru çıktı. Bunlar, Gaznevî devletinin zaafa uğradığını sezerek, fırsat varken, kendilerine Selçukîler'in emrinde bir mevki sağlamak istedikleri ortaya çıkmıştır.

TELH-ÂB SAVAŞI

Mes'ud, Selçukîler'in Serahs'de toplanmış olduklarını haber aldı. Şaban ayının 15 inde Belh'den yola çıkıp, Ramazan ortasında Telh'ab mevkiine geldi. İki ordu bu mevkiye karşılaştı. Ramazan sonuna kadar, Selçukîler devamlı şekilde Mes'ud'un ordusuna saldırdılar. Bu akınlar Gaznevîler için zararlı oluyordu. Selçukîler, hücumdan sonra derhal çekilip kaçıyorlardı. Nihayet bu tarz hücumlar Gaznevîleri çadırlarından çıkamaz hale getirdi. Hattâ, su almak ve tabîî ihtiyaçlarını gidermek için bile kimse çadırından ayrılamıyordu. Böyle bir harekete tevessül eden Selçukî askerlerinin oklarına hedef oluyordu. Mes'ud, bir tedbir olarak, askerini 500 kişilik birliklere ayırdı. Ancak bu şekilde su tedariki mümkün olabildi.

Mes'ud bu durum karşısında şöyle dedi:

«Maalesef ben bu milletin bu kadar kuvvetli olduğunu hiçbir zaman tahmin edememiştim. Adamlarım beni aldatı ve onların gerçek durumunu bana bildirmediler. Eğer

(118) Beyhakî s: 712-714

anlatmış olsalardı ve doğruyu söyleselerdi, herhalde ben de ona göre tedbir alırdım.»

Bayramdan sonra, iki tarafın orduları Telh-âb kıyısında karşı karşıya geldiler. Mes'ud, bir file binmiş olarak, ordunun merkezinde bulunuyordu. Arkada, bin kadar süvari, ordunun ağırlıklarını ve malzemelerini muhafaza etmekle vazifelendirilmişti. Bu kuvvet, aynı zamanda savaştan kaçacak olan askerleri de öldürmek için talimat almışlardı. Bu gibi hazırlıklar, tamamlandıktan sonra, savaş şiddetle başladı. Her iki taraf da sabahtan akşama kadar canla başla çarpıştılar. Fakat zafer iki orduya da yüz göstermiyordu. Savaş aynı şartlar altında devam ediyordu. Nihayet Mes'ud, 2000 zırhlı süvari ile Tuğrul Bey, Davud ve Baygu'nun bulundukları karargâha doğru ani bir saldırıda bulundu. Selçukîler bu saldırıya dayanamadılar. Neden olduğu anlaşılmayan bir sebepten dolayı Mes'ud, Selçukîleri takip etmedi. Yoksa, ikinci bir saldırı ile, Selçukîler'in işini bitirebilirdi. (119)

BOZGUNLA SONUÇLANAN ZAFER

Mes'ud, Şevval'in üçüncü günü Serahs'e geldi. Selçukîler'in bu darbe karşısında müthiş bozguna uğradıklarını, artık durumlarının tamamen sarsıldığını, Balkan kuh ve Ceyhun muntikalarında bundan böyle barınmayacaklarını düşünüyordu. Fakat, sultanın bu görüşü doğru çıkmadı. Gaznevî ordusu karşısında, ceylanlar gibi kaçmış bulunan Selçukîler, çok geçmeden kendilerini toparladılar. Durumlarını düzelterip her fırsatta ve her taraftan Gaznevî ordusuna saldırmaya başladılar. Bu akınlar Gaznevîler için gayet zararlı oluyordu. Hattâ Serahs civarın-

(119) Beyhakî s: 714-721

F. — 10

ca, nehirden su almak imkânını bile bulamadılar. Ardi arkası kesilmeyen bu zamansız hücumlar, Mes'ud'un ordusunun moralini adamakıllı bozmuştu. Çadırından çıkmak isteyen askerler derhal öldürülüyordu. Bu yüzden Gaznevî erleri çadırlarından çıkmaktan korkuyorlardı. Subaylar, birbirleriyle haberleşmek hususunda dahi büyük zorluklarla karşılaşıyorlardı. İş o raddeye geldi ki, hayvanlar bile Selçukîler'in saldırısından uzak kalmadılar.

Diğer taraftan Selçukîler de kendi aralarında mevcut durumun müzakeresini yaptılar. Bundan böyle Gaznevîlerle bir daha açık sahada savaşmayacakları ve hep gizli den gizliye gerilla savaşına devam edecekleri hususunda karar aldılar. Zira, yapılacak olan meydan muharebelerinde Gaznevîler'le başa çıkamayacaklarına kâni olmuşlardı. Bu sebepten dolayı adetleri olan, Türk usulü ile savaşa devam edeceklerdi.

Selçukîler şu düşüncelerle hareket etmeyi plânlanmış bulunuyorlardı:

«Bizler, gölde ve bayırda yetişmiş kimseleriz. Ancak kendi usulümüzle savaşabiliriz. Soğuğa ve sıcağa iyi dayanırız. Eşya ve mal bakımından da bir şey düşünmüyoruz. Mes'ud'un ordusu ise, bizim kadar sıkıntıya dayanır kimseler değildir. Hattâ arkamızdan saldıracak kudretten bile mahrumdurlar. Uzun zaman gizli saldırılarımıza da dayanamazlar. Nihayet, yorulup ve acze düşeceklerdir. İşte o zaman istediğimizi yapabiliriz.» (120)

BARİŞ MÜZAKERESİ

Mes'ud gün geçtikçe kendi ordusunun moralinin bozulduğunu, Selçukî saldırılarından bıktıklarını diğer taraftan Selçukîler'in cesaretlerinin arttığını ve akınlarını çoğalttıklarını görerek, adamakıllı canı sıkıldı. Güvendiği adamlarıyla gizlice bu son durumu görüştü ve «**Şimdi ne yapabiliriz**» diye endişesini ortaya koymuş oldu. Veziri bu mevzudaki fikirlerini şu şekilde açıkladı:

«**Şimdi bizim ordumuz, ne kadar yorgun ve morali bozuk ise, düşman ordusunun da morali o kadar bozuk ve askerleri o kadar yorgundur. Aradaki fark, düşmanın bizinkilerden daha fazla sıkıntıya, soğuğa ve sıcağa dayanan kimseler olmasıdır. Onlar, sert savaşıyor ve iyi dayanıyorlar. Bizim askerler, onlar kadar, bu işte sebat gösteremiyorlar. Şimdi, en münasip hareket olarak, onlara bir adam gönderip kendilerini şu hususta ikna etmeliyiz** «Eğer padişah, sizi takip edip de bir daha saldırırsa, sizden bir taneniz bile canını kurtaramaz. Yeni bir savaşa girişmek ve padişahın ordusunun karşısında bir başka savaşa kalkışmak, herhalde sizin için iyi olmayacaktır. Buna göre, sizin için en münasip hareket, bir çaresini bulup padişahı özür dilemenizdir. Sultanın iyi bir anına gelir de hatalarınızı affedebilir. Sonra padişahı özür dilemek için adam gönderdiğiniz zaman o kimse şöyle demelidir: Biz hep can kaygısı ile savaşa gitmiştik, can havli ile bu küstahlığa başvurduk.»

Bu şekilde bir barış teşebbüsüne geçilerek, Herat'a doğru yol alındı. Bu zaman zarfında iki taraftan elçiler gitti geldi. Bir taraftan elçiler gidip gelirken, diğer taraftan da savaş hazırlıkları devam ediyordu. Mes'ud, ilk önce, vezirin bu tedbirini kabul etmek istememiş, fakat

kendisinin acze düştüğünü hesaba katınca, bu danışıklı dövüşe razı olmuştu. (121)

Bu mevzuda karar alındığından, Hâkim Mutavvî'î bu işe memur kılındı. Kendisine de sıkı sıkı tenbih edilip bu işten kimsenin haberdar olmamasını ve padişahla temas edip de bu işe girdiğini kimse bilmiyecektir diye talimat verildi. Ancak, Selçukîler'e, biz vezirle ikimiz danışıp görüştük ve müslümanların kanının dökülmemesi için bu çareyi düşündük, ben de kendi ihtiyarımla geldim, sakın benim geldiğimden padişahın haberi olmasın, diyecekti.

Mutavvî'î, iyi konuşan, tatlı dilli, sözünü sohbetini bilen ve güzel sözlerle yılanı deliğinden çıkaran kimselerdendi. Hareketini iyi ayarladı, güya Sultandan habersiz ve gizlice Selçukî çadırlarına doğru yola çıktı. Selçukîler, böyle bir kimsenin kaçamak olarak kendilerine geldiğini haber almışlardı. Kendisini iyi karşıladılar. Mutavvî'î tatlı diliyle işe başladı. Vazifesini hakkıyla yaptı. Selçukîler'i ikna edecek çareler buldu.

Selçukî emirleri, toplanarak bu hususta uzun uzun görüştüler. Bir hayli müzakereden sonra, vezirin düşüncesinin doğru olacağına kanaat getirdiler. Böyle bir yol tutmanın münasip olacağını hesaplادılar. Nitekim, hemen Hakîm Mutavvî'î'yi çağırıp, kendi düşüncelerini bildirdiler. Onun yanına da bir elçi vererek, gizlice vezire gönderdiler. Bu elçi, ilk önce ne şekilde hareket edileceği hususunda vezirle görüşecekti.

Hakîm Mutavvî'î, geri döndü. Selçukî elçisini de kendisiyle beraber getirip, vezirle görüşmesini sağladı. Neler yapılacağı hususunda görüştüler. Vezir elçiyi bir müddet oyaladıktan sonra, meseleyi gizlice padişaha açtı. Sonra

elçiyi çağırıp, padişahı ikna etmenin kolay olmadığını, biraz daha beklemesini tavsiye etti ve: «**Sen biraz daha bekle. Padişahın müsait bir anını bulunca, bu işi hallederim.**» dedi. Bir iki gün sonra elçiyi çağırdı, çok uğraştıktan ve binbir müşkülâtle padişahı ikna edebildiğinden bahsetti ve kendileri hakkında şu hususlar üzerinde karar verilmek istendiğini bildirdi:

«**Siz, bulunduğunuz bu ülkelerde yine kalacaksınız. Biz de Herat'a gideceğiz. Nesâ, Ferâde ve Ebîverd ile bu muntakada bulunan ovayı sizin barınmanız için bırakıyoruz. Ancak, orada bulunan müslüman halka kötü muamele etmiyecek ve onları incitmiyeceksiniz. Onlar da kendi yerlerinde kalacak ve onlara saldırılmıyacaktır. Şimdi biz Herat'a gidiyoruz. Orada her iki tarafın elçileri anlaşıp muahede tanzim edilecektir. Tabii muahede yazıldıktan sonra, taraflar bu şartlara riayet edecektir.**» (122)

Elçi ileri sürülen şartları kabul etti. Muvakkat bir sulh kararlaştırıldı. Fakat bu sulh, her iki taraf için de hile ve yalan üzerine kurulmuştu. Gaznevî veziri ile Sultanının bu işi nasıl tertipleediklerini yukarda anlatmıştık. Şimdi Selçukîler'in neler düşündüğünü ve ne maksatla sulhe yanaştıklarını tetkik edelim. Gaznevî sefiri, Selçukîler'in çadırlarından döndükten sonra, vezire şu malûmatı vermiş ve bu konuşma Selçukîler'in neler düşündüğünü ortaya koymuştu:

Bunlara hiç bir suretle güven olmaz. Kendi durumunuzu düşünerek, onların varlığını da hesaba katınız. Ya onları bu ülkelerden çıkarmak gerekir, yahut da bu zümreyi ehemimyetli bir mesele olarak gözönünde tutmak icap eder. Onların yaltaklanmalarına ve tatlı tatlı konuşmalarına hiçbir zaman aldanmamak gerekir. Hiçbir zaman doğru yola gelecekleri beklenemez. Burunları Kaf dağında, padişahlık

ve hükümdarlık rüyası görüyorlar. Ne olursa olsun bu sevdadan vaz geçecekleri beklenemez. Padişah, onlara karşı hücumla geçer de ezici bir darbe indirir diye, bu anlaşmaya yanaşırlar. Fakat yine hilekârlıklarına devam edeceklerdir. İlk fırsatta yine de bildiklerini okuyacaklardır. Onların, ülkeler ele geçirmek, ordularını çoğaltmak, Maverâünnehir'den adamlar çağırarak sayılarını arttırmak ve ilerde savaşa hazırlanmaktan başka birşey düşünmediklerini zannediyorum. Onlar, padişahın kudretinin zayıfladığını, acze düştüğünü, vezirinin ise kendilerini kandırmak istediğini hesaba katmışlardır. Vezirin rey ve tedbiri ile bu fitne ve fesadı yatıştırmak yoluna gittiğini hissetmişlerdir. Yani, vezir bizi oyalıyor, bu müddet zarfında ordu efradı vaziyetini düzeltmek imkânını bulacak, kuvvetlendikten sonra, yine bizim üzerimize saldırarak, diye düşünüyorlar. Bu yüzden onlar bu muvakkat barış zamanında, dinlenecek, kuvvetlerini de çoğaltarak yeniden ülkeyi karıştırmak yoluna gideceklerdir. Onların şu şekilde düşündükleri artık bellidir: Bizde bu fırsattan istifade ederek kuvvetlenelim ve hazırlanalım. Padişah bizim üzerimize hücum ettiği zaman karşı koyma kudretine malik olalım. (*)

Her iki tarafın da barış anlaşması hakkındaki niyeti bundan başka bir şey değildi. Bu bakımdan, böyle bir anlaşmaya barış anlaşması yerine ancak «muvakkat mütareke» adını vermek daha uygun olur.

SAVAŞIN YENİDEN BAŞLAMASI

Zilkâde 430 (Milâdi 1039) da mesele bu şekilde kararlaştırıldıktan sonra, Sultan Mes'ud, Herat'a doğru yola çıktı. Selçukî başbuğları da Serahs, Nesâ ve Ebîverd

(*) Beyhaki, s: 734-735

tarafına gittiler. Mes'ud, Herat'a vardıktan sonra savaş hazırlıklarının başlaması için emir verdi. Emirden sonra da artık hiçbir şey düşünmeyerek yine ays ü işrete daldı. Fakat diğer tarafta, Tuğrul Bey, Çağrı Bey, Davud ve diğer arkadaşları bir dakika bile zayi etmeden çalışmaya koyuldular. Kuvvetlerini ve mevcutlarını çoğaltmaya baktılar. Adam gönderip, Harezm hükümdarı İsmail ibn-i Altuntaş ile dostluk bağları kurarken Pur Tekin'e de yardım ettiler. Ali Tekin'in çocuklarına karşı savaşa girişip, Maverâünnehir'i kendi nüfuzları altına aldılar. Ceyhun yolunu da açarak, buradan kabilelerle insanın kendilerine iltihaklarını sağladılar. Bu iltihaklar Selçukî ordusunun sayısını çoğaltıyordu.

Gazneyn'in ihtiyar ve tedbirli veziri bu gelişmelerden haber alınca perişan bir duruma düştü. Bir taraftan padişahın ays ü işret düşkünlüğü, diğer taraftan düşmanın hazırlığı ve kuvvetlerinin artması, onu çileden çıkarıyordu. Fakat yapacağı bir iş yoktu. Çünkü almış olduğu tedbirler ve hileler hep altüst olmuş, ters neticeler vermişlerdi. Genç padişaha söz anlatmak mümkün olmuyordu. Padişah bazan kendisine tavsiyede bulunan kimselelerin şeref ve haysiyetini kırarak şekilde davranıyordu. (123)

Sefer ayında, Gazneyn'de bir hayli askerî kuvvet toplandı. Mes'ud, bu orduları alıp Herat yolu ile Nişabur'a geldi. Tuğrul Bey de, bu sırada Nişabur'da bulunuyordu. Mes'ud, bu defa az ağırlık, az sefer malzemesi yanına almış ve yükünü hafif tutmuştu. Ordusunu kolay hareket ve manevra yapacak şekilde hazırladı. (124)

Mes'ud, Tuğrul'u gaflete düşürmek istiyordu. Tuğrul'un Nişabur'da kalıp, dışarı çıkmamasını ve sağdan

(123) Beyhaki, s: 738-745

(124) Beyhaki, s: 755

soldan kuvvet toplamasına mani olmak için bir harp tabiyesine baş vurdu. Selçukîler'in diğer orduları ile merkez kuvvetlerinin irtibatını kesmeği düşündü. Bu plânını tatbik için hazırlığa girişti. İlk önce, Nesâ ile Nuk yolunu kesmek için Saray-i Süncüd'den Tûs tarafına yöneldi. Maksudı Tuğrul'u şaşırtmaktır. Tuğrul, Mes'ud'un bu tabiyesine kapılmış olsaydı, o zaman, hem Herat, hem Serahs, hem de Nesâ yolu kendisine tamamiyle kapanmış olacaktı. Artık Tuğrul için, doğuya doğru hiçbir yol kalmayacaktı. Fakat Mes'ud'un kendi gafleti yüzünden, tatbik etmek istediği bu tabiye muvaffakiyetle neticelenmedi. Mes'ud, hızlı yürüyen bir file binerek, gece Tuğrul'un ordusuna yaklaştığı sırada, Tuğrul, bu plânın farkına vardı. Tuğrul da, Mes'ud'un ordusunun bulunduğu yerin yakınına gelerek, oradan kendisini dışarı attı. Curcan'a yakın bulunan Ustuva isimli kasabaya yetistikten sonra, Mes'ud, Tuğrul'un kaçtığını haber aldı. (125)

Mes'ud, bir serdarını bin kadar askerle Tuğrul'un peşinden gönderdi ise de Tuğrul, öyle sür'atle kaçmıştı ki, takip edenler onun tozunu bile göremeden geri döndüler.

Selçukîler, Mes'ud'un hazırlıklarına mukabil onlar da tertibat aldılar. Hep Nesâ ve Ferâde taraflarına toplandılar. Ağırıklarını, mal ve hayvanlarını, çoluk çocuk ve ailelerini Rigistan (Kumluk göl) civarına gönderdiler. Kendileri ise, yalnız başına savaşa hazırlandılar. Mes'ud, onların bu şekilde hazırlıklara girişmiş olduklarını haber aldı. Bu defa Nesâ tarafına yöneldi. Oradan da Ferâde tarafını kontrol altına alıp, ağırıklarını da Balkan-kuh civarına gönderdi.

(125) Beyhakî, s: 756, 757. Rahat us-Sudûr s: 100 İbn-i Esir IX s: 192

Bu sırada, Selçukîler, bir hayli sıkıntıya düşmüşlerdi. Bütün askerler perişan bir halde göle dağılmışlardı. Kuvvetli bir saldırı kendilerini darma dağınık etmeğe yetirdi. Askerlerin durumu bu halde iken, Tuğrul'un da içinde bulunduğu bu şartlar onlarınkinden daha iyi değildi. Sırtındaki zırhı ve ayağındaki çizmeyi günlerce çıkarmamıştı. Kaç gece de ardı ardına uyumamıştı. Hep Mes'ud, ne yapacak diye kuşku içindeydi. Eğer böyle bir zamanda, Mes'ud, biraz dirayetini kullanıp da işi ciddiye alsaydı, Selçukîler'in sonu gelmiş olurdu. Fakat Mes'ud, Nesa'ya ulaşınca, eski alışkanlıklarına devam etmeğe başladı. Yeni baştan içki içmeğe ve kadehi kadehe eklemeğe vakit geçirdi. Daha ileriye gideceği yerde gerisin griye Ebiverd yolu ve Nişabur tarafına doğru yöneldi. (126)

MES'UD'UN NİŞABUR'A GİRİŞİ

Rebiülahir 431 (Milâdî 1039) de sene ortasına doğru, Mes'ud, Nişabur şehrine girdi. Tuğrul'un oturmuş olduğu tahtın yanına geldi. Çok kızdığı için, tahtı kırıp parçaladı. Tahtın bulunduğu binanın döşemesinin de tamamen kırılıp sökülmesini ve değiştirilmesini emretti. Bunlar yeni baştan yapılacaktı. Bu defa Mes'ud'un geldiği Nişabur, o eski Nişabur değildi. Horasan'ın o eski dillere destan olan şehri olmaktan çıkmış bir durumdaydı. Senelerce, savaş sahasının içinde kaldığından, mal ve servet erimiş, binaları harap olmuştu. Halk, evinin eşyasını satarak yiyecek temin etmeğe çalışıyordu. Her tarafta kıtlık, yokluk ve pahalılık hüküm sürüyordu. Yiyecek ve diğer ihtiyaç maddelerinin bulunmayışı çarşı ve pazarın

(126) Beyhakî, s: 758, 761

tadını kaçırmıştı. Bu şehirde Şadyağ'dan, Mehmed-Abad'a kadar olan arazinin vaktiyle Ceribi (tahminen iki buçuk dönüm) üç bin dirheme satılırken, savaştan sonra bu araziden, bir batman (tahminen beş kilo) buğday mukabilinde bir cerib arazi almak mümkün olmuştu. Yiyecek kıtlığı öyle bir durum almıştı ki, deveciler yiyecek getirmek için ta Damgan'a kadar gidiyorlardı. (127) (Haşiye - 1)

FECİ DURUMA GERİ DÖNÜŞ

Bu kıtlık yalnız Nişabur'da değil, bütün Horasan'da hüküm sürüyordu. Gaznevî ordusu bu âfet ve belâyâ da ha fazla dayanamadı. Bunun için ister istemez, Mes'ud. Nisabur'dan ayrılmak zorunda kaldı. Yol boyunca, yiyecek ve hayvan yeminin azlığından bir hayli asker ve hayvan öldü. Ordu efradı, sağa sola gidiyor ve nerede yiyecek ve hayvan yemi buluyorsa orayı yağma ediyorlardı. Buna rağmen, askerin açlığına bir çare bulunamadı. Tus'a (Haşiye - 2) varınca burada da barınmak müm-

(127) Beyhakî, s: 761, 763

(Haşiye - 1) (Damgan Nişabur'a tahminen altıyüz kilometredir. Bu satırların mütercimi bu bölgenin coğrafyasını bilmektedir. Belki on defadan fazla olmak üzere bu civardan muhtelif yollardan seyahat etmiştir.)

(Haşiye - 2) (Burası şimdiki İran'ın Horasan eyaletinin merkezi ve valinin bulunduğu Meşhed şehrine 13 kilometrelik mesafede bir şehir idi. Eskiden gayet muazzam ve mamur bir belde iken zamanımızda birkaç bin kişinin oturduğu bir kasabadan başka birsey değildir. Kitabın mütercimi bu kasabayı birkaç defa görmüştür.)

kün olmadı. Mecburi olarak Serahs'ın yolu tutuldu. (Haşiye - 3)

Serahs'e geldikleri zaman, burada da yiyecek, yem ve suyun kıt olduğu anlaşıldı. Bu şehirde de barınmak imkânı kalmamıştı. Emirler ve vezirler, «Herat'ta yiyecek kıtlığı yoktur. Üstelik Bâğdis'den de hayvan yemi temin etmek mümkündür. Ordu bir müddet orada barınır. Durumunu düzeltir ve taze nefesle savaşa hazırlanır» dediler. (Haşiye - 4)

Fakat Mes'ud, bu defa da yine vezirlerin ve emirlerin sözlerine muhalefet etti ve ben Merv'e gideceğim dedi. Merv'de düşmanla karşılaşırız diye emirler ve vezirler, padişahın Merv'e gitmemesi için ne kadar uğraştılar ve musahiblerle nedimleri iltimasçı gönderdiler ise de padişahı bu fikirden vaz geçirmek mümkün olmadı. Öyle bir zamanda, Mes'ud, için en iyi hareket Herat'a gitmekti.

(Haşiye - 3) (Serahs denilen yer, İran, Afganistan ve Türkistan'ın bugünkü, resmî, siyasi, coğrafi hududu civarında tam hudut noktasında bulunan ufak bir kasabadır. İran'ın idaresindedir. Zamanımızdaki ahalisini Türkmenler, Tacikler, (Farsça konuşan İranîler) ve Hezareler (aslen Moğol ırkından oldukları rivayet edilen, fakat dillerini kaybedip de farsça konuşan bir millet) teşkil eder. Bu şehrin halkı gayet ağır başlı, kavgayı ve savaşı sevmeyen, yumuşak ve terbiyeli kimselerdir. Mütercimin şahsî müşahadesi.)

(Haşiye - 4) (Herat şehri, zamanımızda Afganistan'ın idaresinde büyük ve mamur bir şehirdir. Mütercim, birçok defalar bu şehirde kalmış, hakikaten meyvenin ve sebzenin, hatta et ve yağın dünyada en bol ve en ucuz yeri olduğuna şahit olmuştur. Herat'ın meyvesi de gezmiş olduğum 49 ülke ve binden ziyade şehirde Herat kadar meyvesi bol ve ucuz, çeşidinin çokluğunu hiçbir yerde görmedim. Şehir halkı Farsça ve Türkmence konuşmakta, son derece terbiyeli,, cömert ve gani kimselerdir. Dünyanın en güzel ve en büyük camiide Herat Mescid-i Camii'dir desem mübalâğa etmiş olmam. Mütercim.)

Fakat Mes'ud, fikrinde diretiyor, kendisine nasihat edenlere de: «Siz beni fena duruma sokmak istiyorsunuz ve kendi çıkarınıza bakıyorsunuz. Düşmanlarımla da anlaşmışsınızdır. Ben de sizi burada bırakır giderim. Kendi hiyanetinizin cezasını çekersiniz.» diyordu.

Bu sözler karşısında, bütün emriler ve vezirler susmak zorunda kaldılar. Mes'ud, bu hadise üzerine, emirleri, vezirleri ve ileri gelen kumandanları bırakıp ancak ikinci ve üçüncü derecede bulunan usaklar ve hizmet erbabı ile müşavere etmeğe başladı. Onların yanında da aklıktan açığa ileri gelen eşrafı kötülüğüordu. Bu durum, maiyetini ve eşrafı kendisine karşı muğber etti. Nihayet emirler, vezirler ve ileri gelenler düşünüp taşındılar ve Mes'ud'un hürmet ettiği, hattâ biraz da çekindiği ve korktuğu bir Türk emirini buldular. Bu zat, yaşlı Türk emirlerinden Emir Altuntaş idi. Kendisi uzun zaman Gaznevî ordularına başkumandanlık etmiş ve orduyu zaferden zafere koşturmuş bir kahramandı. Emirler, Mes'ud'un bu zatı red edemeyeceğini tahmin etmişlerdi. Bu zata, yalvardılar ve Mes'ud'u Merv'e gitmekten vazgeçirmesini istediler.

Emir Altuntaş, Mes'ud ile görüştü. Kendisini Merv'e gitmemek hususunda ikna etmeğe çalıştı. Fakat Mes'ud, Altuntaş'ın da sözünü dinlemedi ve bu zatı da kıldı. 2 Ramazan'da Merv'e doğru yola çıktı. (128)

Yolculuk çok feci geçmişti. Bütün ordu, aklıktan, susuzluktan ve sıcaktan bizar olmuştu. Hem ordu efradı yolda öldü, hem de hayvanlar yemsizlikten dökülüp kaldılar. Ordu kumandanları, emirler ve vezirler, padişahın dik kafalılığından gına getirmişlerdi. Fakat ister istemez itaat etmek zorunda idiler. Sürüne sürüne, düşe kalka

yola devam ediyorlardı. Selçukîler ise bu durumdan haberdar olmakta gecikmediler. Bu fırsatı elden kaçırarak kimselerden değillerdi. Arkadan saldırmaya ve bulduklarını yağma edip götürmeğe başladılar. Uzaktan uzağa Gaznevî ordusunu takip ediyor ve ne elde ederlerse alıp kaçıyorlardı. Gaznevîleri defalarca tuzağa düşürdüler, birçok asker öldürdüler ve mallarını yağma ettiler. Bu baskınlar Mes'ud'un ordusuna dehşet salmıştı. Ordu efradı öyle bir duruma gelmişti ki, Selçukî erleri gelip önlerinden hayvanlarını aldıkları halde seslerini çıkarmıyor, bir hareket yapamıyorlardı. Korkaklıkta bilhassa Hindli askerler şöret bulmuşlardı. Bunlardan besyüz kişi on Türkmen askeri görse derhal kaçıyorlardı. Mes'ud, Hindli ordunun kumandanlarını ve emirlerini çağırıp, askerlerinin korkaklıklarını yüzlerine vurarak onları tekdir etti. Onlar da sultana şu cevabı verdiler: «Bizim askerlerimiz de atlarımız da aklıktan bitap olmuşlardır. Ne atlarımızda koşacak hal, ne de adamlarımızda savaşacak mecal kalmıştır. Bu durumda Selçukîler'e nasıl karşı koyabiliriz.» (129)

MES'UD'UN DEHŞETLİ HEZİMETİ

Mes'ud, Merv yolunda ya geri dönmek veya Herat'a gitmek durumunda idi. Fakat emirler, bu defa da geri dönmekteki mahzurları ileri sürdüler. İcap ederse, Selçukîler'le Merv'de karşılaşmayı tavsiye ettiler. Mes'ud da evada yeniden ordusunu tanzim etmeğe başladı. Savaş hazırlıklariyle meşgul oldu. Bir taraftan da sür'atle Merv'e doğru ilerledi. Bir an evvel Merv'e yetişip orada ordusunu istirahat ettirmek istiyordu. Fakat Selçukîler

ce boş durmuyorlardı. Mes'ud Merv'e gidince, ellerindeki ıvı kaçıracaklarını anladılar. Bunun için Dendankan (130) civarında, gölün ortasında ansızın ve hep birden saldırılar. Gaznevi ordusu böyle bir taarruzu tahmin etmiyordu. Bu yüzden karşı koymak imkânı bulamadılar. Çarçabuk hezimete uğrayıp bozuldular. Perişan bir durumda sağa sola kaçtılar. Mes'ud, bir kaç kişilik bir müfreze ile crtada kaldı. Kendisi kahraman ve cesur bir kimse idi. Aynı zamanda güçlü ve kuvvetli olup, iyi kılıç kullanmasını da bilirdi. Etrafını sarmak isteyen Selçukî erlerine tekbaşına saldırdı ve etrafındaki çemberi yardı. Fakat Selçukîler gayet kalabalıktı. İster istemez bir ata binerek kaçmak zorunda kaldı. Eğer biraz daha geç kalmış olsaydı, yakalanması işden bile değildi.

Mes'ud, savaş meydanından kendisini kurtardıktan sonra, doğru Gûr ülkesine gitti. Gayet perişan bir halde ve Ramazan bayramı günü oraya varmıştı. Buradan da Gazneyn'e gitmek için yola çıktı. 7 Şevval günü Gazneyn'e ulaştı. Gazneyn halkı o zamana kadar hükümdarı böyle perişan görmemişti. (131)

TUĞRUL'UN PADİŞAHLIĞININ İLANI

Mes'ud, savaş meydanından kendisini kurtardıktan kaldılar. Selçukî başbuğları, atlarının sırtından inerek, top-rağa secde edip bu zafer için Hak Teâlâ'ya şükrettiler. Sonra ovanın ortasında çadırlar kurulup taht hazırlandı. Bütün ordu efradı ve ileri gelenler toplandı.

(130) Bu mevkiin isminde ihtilâf vardır. Bazıları Dendankad bazıları da Dendankan şeklinde yazarlar. Fakat Dendankan doğrudur.

(131) Beyhaki s: 81, 786, 791, 795 İbn-i Esir XI s: 201. Rahat us-Sudur s: 100 Zeyn ül-Ahbar s: 107, 108

Tuğrul Bey, tahta oturdu. Ordu erkânı ve diğer ileri gelenler, kendisini Horasan padişahı ünvanı ile selâmladılar. Elleri- ne geçmiş olan sayısız ve hesapsız ganimetler taksim edildi. Türkistan hanlarına, Maveraünnehir şahlarına ve diğer hükümdarlara fetihnameler yazılıp gönderildi. Tuğrul Bey'in padişahlığı bildirildi. Horasan halkı da bir sene için vergiden muaf tutuldu. (132)

Bu işlerden sonra, Tuğrul Bey, kendi aile efradını ve Selçukî ileri gelenlerini toplayıp bunlarla anlaşmalar yaptı. Kardeşlerini ve maiyyetini sözlerine iyice ikna edebilmek için bir usule baş vurdu. Kardeşini çağırıp, kendisine bir ok verdi. «Bu oku kır!» dedi. Kardeşi kolaylıkla bu oku kırdı. Sonra iki ok verdi. «Bu okları da bir arada kır» dedi. Kardeşi biraz zahmetle okları kırdı. Bu sefer üç ok verdi. «Bu okları da kır!» dedi. Kardeşi bu okları bir hayli zahmetle kırdı. Sonra sıra dört oka geldi. Tuğrul Bey'in kardeşi dört oku birden kırmakta müşkülât çekti, uğraştı fakat kıramadı. O zaman, Tuğrul Bey, okları aldı ve şöyle dedi:

«İşte biz bu oklara benzeriz. Eğer birbirimizden ayrılacak olursak, tek tek kolayca kırılırız. Düşman bir hamlede hakkımızdan gelebilir. Fakat bir araya gelip de birleşecek olursak, kuvetli oluruz. Hem düşman bize saldırmaya cesaret edemez, hem de saldırdığı takdirde kolayca bizi yenemeyeceği gibi, kendisi bizim karşımızda bozguna uğrar.» (133)

(132) Beyhaki, s. 787, 788. İbn-i Esir IX s: 201. Ebu'l-Fidâ II. s: 164

(133) Rahat us-Sudur s: 102. Tarih-i Güzide 1. 436, 437 Eski tarihlerde buna benzer hikâyeler çoktur. Böyle hikâyeler ve kıssalar muhtelif milletlere atfedilir. Meselâ, bu hikâye, Tarih-i Cihan Güşa-yi Cuveyni'de Çingiz Han'a mal edilir. Fakat olabilir ki, bu hadise her ikisi için de varit olabilir. Zira bu gibi hadiseler doğu zihniyetinin ruhunda görülen şeylerdendir.

Mir Huand'ın beyanına göre, Selçukîler, bu savaşta bin kadar Gaznevî emiri de yakalamışlardı. Fakat Selçukîler ve bilhassa Tuğrul Bey, bu emirlere gayet iyi muamelede bulundular. Onları esir yerine koymayıp, bir misafir gibi davrandılar. Kendilerine at, yiyecek ve giyecek, hattâ hediyeler dahi vererek memleketlerine geri gönderdiler. (134)

HALİFEYE GÖNDERİLEN MEKTUP

Selçukîler, bu zaferden sonra, Halife el-Kâim Biemrillah'a bir mektup yazdılar. Tarihçi İbn-ir-Ravendî'nin eserine aldığı bu mektup şöyledir:

«Biz Selçukî kullar öyle bir milletiz ki, daima devlete, Makamı Mukaddes-i Nübüvvetin halifelerine itaat eden ve bu makama boyun bükten ve taraftar olan kimse-leriz. Daima gaza ve cihad ile vakit geçiririz Hac ziya-reti ve diğer ferâiz-i İslâmiyeyi eda edenlerdeniz. İsrâil ibn-i Selçuk diye anılan bir amcamız vardı. Bu zat, bi-zim indimizde çok sevilen ve sayılan bir kimse olup, hür-met görür ve sevilirdi. Yeminüddeve Mahmûd ib-ni Se-büktekin bu zatı sebepsiz, cürümsüz ve günahsız olarak yakalatıp Hindistan'a gönderdi. Orada Kalender kalesinde yedi sene haps ettirdi. Amcamız o kalede hapiste iken öldü. İş bu kadarla da kalmış olmadı. Diğer akrabalarımızdan ve yakınlarımızdan çok kimse, Sebüktekin oğlu tarafından yine yakalanarak, adı geçen kaleye gönderilip, günahsız ve cürümsüz olarak habs edildiler. Mahmud ölünce onun yeri-ne, Mes'ud, saltanat tahtına çıktı. Bu zat da memleketin

(134) Ravdat us-Safâ IV s: 94. İbn-i Esir, savaş esirlerinin sayı-sını bildirmemektedir. Ancak savaş esirlerinin bulunduğunu kayd etmektedir.

işleri ile meşgul olmadı. Milletin işlerini bir tarafa bıra-karak keyfine baktı. Lahv ü Laible (gönül eğlendirmek ve keyf etmek) meşgul oldu. Nihayet Horasan'ın ileri ge-lenleri ve eşrafı bize baş vurarak, kendilerini korumamızı ve işlerini üzerimize almamızı, rica ettiler. Mes'ud'un ordusu üzerimize geldi. Bir müddet onlarla aramızda çarpışmalar oldu. Bazan biz, bazan da onlar muzaffer oldular. Nihayet, talih bizim yüzümüze güldü. Son ola-rak Mes'ud, bize karşı harekete geçti ise de mağlup olup, feci bir durumda kaçtı. Demekki, Hak Teâlâ, bize yar-dımcı olduğu gibi Hazreti Mukaddesi Nebevî'nin ruhu pâki de bizim tarafımızda imiş. Hak Teâlâ'nın inayeti ve Ruhi Pâk-i Nübüvvetin himmeti ile biz gâlip geldik. Mes'ud'da mağlup olup feci bir vaziyette bozguna uğra-yınca saltanat ve hükûmeti bizim elimize geçti. Cenabı Hak'ın bu inayetinin şükrünü eda etmek için, biz de adalet kapılarını açtık ve ümmete hizmet etmeğe koyul-duk. Zulmün ve haksızlığın, zorbalığın ve adaletsizliğin yollarının önüne set çektik. Yaptığımız bu hizmetlerin, İslâmî usule uygun olabilmesi için, Emirülmümininin fermanını istiyoruz ki, biz de onun emri ile işlerimize devam edelim.» (135)

Selçukîler, bu mektubu Ebu İshak Fuka'î diye anılan bir zat vasıtasıyla Hilâfet makamına gönderdiler. İmad Kâtib'in bildirdiğine göre bu zat, sözünü sohbetini bilen, aynı zamanda hem güzel yüzlü, hem de güzel konuşan bir kimse idi. Fakat bu zatın, elçilik vazifesini ne şekil-de ve nasıl icra ettiğine dair elimizde malûmat yoktur. Ancak, Selçukîler'in, bu zatı hemen zafer sonunda yola

(135) Rahat us-Sudur s: 103, 104 Zübdet ün-Nusre s: 8 de bu mektubun hülâsası vardır.

çıkardıkları hususu bilinmektedir. Bu mektubun ve bu zatın elçi olarak gönderilmesi, bu bedevî Türkmenlerin memleket idaresi ve siyasetin ne demek olduğunu ve ne şekilde anladıklarına dair en güzel bir misaldir. Onlar elbette, hükümdar ve saltanat sahibi olmanın kanunen Emirülmümininin fermanına bağlı olduğunu düşünüyorlardı. Emirülmümininin fermanı olmadıkça kendi elerinde bulunan saltanatı bile meşru kabul etmiyorlardı. Her ne suretle olursa olsun, Dar-ül-İslâm'da dürüst ve namuslu bir vatandaş olmanın, ancak Halifeye itaatle mümkün olacağını da nazarı itibara alıyorlardı. Halifeye itaat etmeyen kimsenin iyi bir müslüman olmayıp, İslâm ülkesinin de namuslu bir vatandaşı olamayacağına kani idiler.

ÜLKENİN TAKSİMİ

Üç Selçukî başbuğu birleşerek bu ülkeleri feth etmişlerdi. Kat'i fetihten sonra memleketi kendi aralarında Lölmenin münasip olacağını düşündüler. Her başbuğ, feth edilmiş ülkelerden bir yeri olacaktı. Ganimetlerden de hissesine düşeni elde edecekti. İlerde feth edilecek ülkelerin de aynı şekilde bölüneceği hakkında karar aldılar. Çağrı ve Davud'un hissesine Horasan'ın yukarı kısmı düştü. Bu bölgenin hükümet merkezi Merv idi. Memleketin doğusu ve kuzeyi, bunların muhafazasına bırakılıyordu. İcap ederse oralarda savaşacaklar ve saldırılara karşı koyacaklardı. Musa Baygu'nun hissesine de Bust, Herât, Güney Kuhistan ve sisten mıntakası düştü. Tuğrul Bey'in hissesine ise, Nişabur, Cibâl, (Kuhistan) Fars Irak ve buralardan batıya doğru feth edilen yerler ayrıl-

dı. Bu nüfuz mıntikasının merkezi de Nişabur şehri idi. (136)

BELH'İN FETHİ

Çağrı ve Davud, ülkenin taksiminden sonra, Horasan'ın kuzey bölgesine yerleşti ve yeni yeni ülkeler feth etmeğe başladı. Hicrî 431 (Milâdî 1039) de Şevval ayının sonuna doğru, Merv'de hazırlıklarını tamamlayarak Belh üzerine gidildi. Belh'deki Gaznevî valisinin az bir miktar askeri vardı. Kaleye sığınarak müdafaaya geçti ve bir yazı yazarak Sultan Mes'ud'dan yardım istedi. Bu durum, Sultan Mes'ud için, Horasan'da bulunan ufak tefek yerleri muhafaza etmek ve kendi saltanatının hakimiyetini bu bölgede sağlamak hususunda son bir şans idi. Mes'ud, bu meseleyi ileri gelen maiyeti ile müşavere etti. Kendisinin büyük bir ordu ile Belh'e gitmesi münasip görüldü. Belh'in elden çıkması sadece Bedehşan'ın ve Tharistan'ın elden çıkması demek olmayıp, belki, o bölgede Gaznevîlerin elinde kalan bazı yerlerin de tamamen elden çıkması demek idi. Yani Maverâünnêhir ve Türkistanda artık Gaznevî hâkimiyetine tamamen son verilmiş olacaktı. Mes'ud, buna rağmen vezirlerin ve emirlerin sözlerini dinlemedi. Yine kendi bildiğine gitti. Bir kumandanın idaresinde küçük bir ordu gönderdi. Bunlar da tabii olarak, Selçukîlerin karşısında hemen bozguna uğrayıp dağıldılar. Belh kalesinde sarılmış bulunan Gaznevî valisine hiçbir yardımda bulunamadılar.

(136) Rahat us-Sudur s: 104 Zübdet un-Nusre s: 8 Tarih-i Güzide c. 1., s: 437 Ravdat us-Safâ IV. s: 93. İbn-i Esir IX s: 204 Bu taksim hakkında çeşitli kaynaklar arasında ihtilaflar vardır. Fakat burada ortalama bir husus üzerinde duruldu. Ancak bu usul tarih karinelere uygun olabilir.

Muharrem 432 (Milâdî 1040) de Mes'ud, bu ordu-
nun da bozguna uğramış olduğunu öğrenince çok kızdı.
Hoca Abdüssamed ile birlikte şehzade Mevdud'u, kalaba-
lık bir ordu ile Belh'e gönderdi. Kendisi de Hindistan'a
doğru gitmek üzere hazırlandı. Mes'ud, Selçukilerden son
derece korkmuştu. Belh şöyle dursun, Gazneyn'de bile
cnlarla karşılaşsaydı, yine mağlup olurdu. Hep, bir gün
Selçukîler'in Gazneyn'e saldıracaklarını ve elli senedenberi
toplanmış olan hazineleri ve diğer malların, bir an içinde
Selçukîler'in eline geçeceğinden endişe ediyordu. Nitekim,
böyle bir ihtimali düşünerek, son bir defa daha Gazneyn'in
zevkini çıkarayım diye Gazneyn'in Bağ-i Piruzî (zafer bah-
çesi) sinde ays ü işret meclisi kurup, içki içip eğlenme yap-
tıklarını tarihçi Beyhakî kendisi görerek eserinde anlatmış-
tır. Mes'ud, Gazneyn'in zevkini çıkardıktan sonra; bütün
mal, servet ve mücevherat ve hazineye layık değerli ne
varsa toplanıp yüklenmesini emr etti. Sonra, Sarayın ha-
rem dairesindeki kadınlara da haber salıp, onların da
mücevherlerini, ziynetlerini ve sevdikleri şeyleri yanla-
rına almalarını bildirdi ve «hiç birşey bırakmayınız» de-
di.

Valde Sultan, oğlunu bu işden vaz geçirmek için uğ-
raştı ise de bir netice elde edemedi. Mes'ud, annesine şöy-
le hitap etti:

«Düşman elinde esir olmak istiyorsanız, rahat rahat
Gazneyn'de oturun.»

Belh meselesini hal etmek için oraya giden, veziri
azam, Belh'de iken, Mes'ud'un yaptıklarını haber alınca,
ona yazdığı mektupta şöyle diyordu:

«Bu şekilde Hindistan'a gitmek, devletin namusunu,
şerefini ve haysiyetini berbat etmektir.»

Fakat Mes'ud, mektubu alınca şöyle dedi:

«İhtiyar bunamış ve aklını kaçırmıştır. Benim dü-
şündüğüm hususlar hep doğrudur.»

Nihayet, herkes, susmak ve padişahın sözünü dinle-
mek zorunda kaldı. Rebiulevvel 432 (Milâdî 1040) de
Mes'ud, Hindistan'a gitmek üzere yola çıktı. (137)

Yolda askerler, altın, gümüş ve mücevharatın çoklu-
ğunu görünce ağızlarının suyu aktı. Çok kıymetli servetü
saman, katırlara, eşeklere ve develere yüklenmiş gidiyor-
du. Bu paha biçilmez hazineleri yağma etmeği düşündü-
ler. Nihayet hazineye saldırmak için, çareler aradılar.
Daha sonra, hep birden hazineye saldırdılar. Ellerine ge-
geçirdiklerini aldılar. Onlar, Mes'ud'un kendilerini hiçbir
zaman af etmiyeceğini düşündüklerinden, Sultanın kar-
deşi, Sultan Muhammed'in başına toplanarak, bu şehza-
deyi kendilerine padişah yaptılar. Sultan Muhammed,
Mes'ud tarafından habs edilmiş ve kafile hareket halinde
iken, mahbus zincirlere bağlı olarak, götürülmekte idi.
Sultan Mes'ud'u, Mari-Gele kervan sarayında sardılar.
Mes'ud, onlara dayanacak durumda değildi. Çünkü az bir
mikdar asker kendisini mudafaa ediyordu. Bu yüzden
kardeşinin buyruğuna girmeğe mecbur kaldı. 15 Rabiül-
ahir'de Sultan Muhammed, kardeşi Mes'ud'un aile efradı-
nı ve yakınlarını bir kalede habs etti. (138) Diğer taraf-
tan Mes'ud'un düşmanları gizlice Sultan Muhammed'in

(137) Beyhakî s: 806-833 Zeyn ül-Ahbar s: 108-109 İbn-i Esir IX
s: 201-202. Bu son iki tarihçi Mes'ud'un Hindistan'a gitmesi hu-
susunda şu noktayı ileri sürüyorlar: Mes'ud'un babası zamanında
da kış mevsiminde Hindistan'a gitmek adet olmuştu. Bundan baş-
ka Hindistan'dan ordu toplamayı da düşünüyordu. Fakat Beyhakî
meseleyi gayet açık olarak anlatır. Ona göre Mes'ud, Selçukîler'in
korkusundan Hindistan'a kaçıyordu.

(138) Gerdizi bu kalenin isminin Kisra, İbn-i Esir, Kiki, Ebul'-
Fidâ Kidi ve Beyhakî de Kiri olarak bildirir.

oğlu Emir Ahmed ile onlaşarak, 11 Cemazıyelevvel de Mes'ud'u öldürdüler. (139)

Bu hadisenin tesiriyle şunlar oldu: Belh'de bulunan ordu gözüldü. Orada bulunan emir Mevdud, babasının katl edilip de amcasının tahta geçtiğini haber alınca, derhal geri döndü. Belh halkı da Çağrı Beyle Davud'un buyruğu altına girdi. (140) Böylelikle Belh de Selçukilerin eline geçmiş oldu.

Bundan sonra az bir müddet iç savaş devam etti. Çok geçmeden Emir Mevdud, amcasını öldürterek Gazneyn'de tekrar saltanat tahtına oturdu. Fakat tahta oturmakla iş bitmiyordu. Mevdud, memleketin alt üst olduğunu gördü. Horasan, Sistan ve Tuharistan'ın büyük bir kısmı elden çıkmıştı. Bu zararı telâfi etmek için Mevdud, şahsen çalışmağa koyuldu. Hicri 435 (Milâdî 1044) de Mevdud, büyük bir ordu ile Horasan'a hücum etti. Fakat Davud'un oğlu Alp Arslan bir hamlede Mevdud'un ordusunu dağıtıp, bozguna uğrattı. (141)

Mevdud, bu defa başka çarelere baş vurdu. Civar komsulara vaidlerde bulunup, Selçukiler, aleyhine kendilerinden yardım istedi. Horasan ülkelerinden onlara pay vereceğini vaad etti. Komsular da Muvdud'un bu vaitlerinden tamaha düştüler. Nitekim, Emir Ebu Kalicar, Gersasf İbn-i Alavuddevle, batıdan, Türk Hakanı da kuzeyden Horasan'a hücumla geçtiler. Emir Ebu Kalicar, o zaman isfahan emiri idi. Mevdud tarafından da Abdurrazzak ibn-i Ahmed Meymendî Sistan tarafından Horasan'a yürüyüşe geçti. Fakat, İsfahan ordusu Horasan'ın geniş çöllerinde tutunamayıp dağılmak zorunda kaldı-

(139) Zeyn ül-Ahbar s: 109, 110 İbn-i Esir IX s: 202 Ebu'l-Fida III. s: 165

(140) İbn-i Esir IX s: 201 Ravdat us-Safâ IV s: 94

(141) İbn-i Esir, IX s: 215, 216

gekildi. Abdurrezzak da Sistan'da bir muvaffakiyet elde edemedi. (142)

Muvaffakiyetsizlikle neticelenen bu son saldırılar, Gaznevîlerin Selçukîlere karşı girişmiş oldukları son hareket oldu. Bundan sonra, artık onların arasında fiili bir çatışma olmadı. Vuku bulan ufak tefek savaşlar ise sembolik mahiyette kaldı. Bundan birkaç sene sonra, Sultan İbrahim İbn-i Mes'ud, tahta çıktı. Hicri 451 (Milâdî 1060) de Davud ile Sultan İbrahim Sulh anlaşmasına vardılar. Bu anlaşmağa göre herkes kendi elinde bolundurduğu yerlerin sahibi olarak tanınacak ve kimse yek diğerine saldırmayacaktı (143)

HAREZM'İN FETHİ

Belh fethinden sonra, Gaznevîler için gün geçtikçe tehlike daha yakınlaşmış bulunuyordu. Çağrı Bey, Belh'ten çıkarak, Ceyhun sahiline geldi. Orada çadırlarını kurdu ve Harezm tarafına bakıp düşünmeğe başladı. Bu devletin siyasi vaziyeti, dışardan gelecek olan kuvvetli bir saldırıya karşı koyacak durumda değildi. Harezm. Şah Altuntaş'ın vefatından sonra, bu ülkede vuku bulan karışıklıklardan yukarıda bir nebze bahs etmiştik. Harezm. Şah Altuntaş'ın halefi Harun, Selçukîlerle anlaşarak, Cemazıyelevvel 426 (Milâdî 1036) da Gaznevîler'in adamı da Maverâünnehir'in diğer emirleri ile anlaşıp, Horasan'a saldırmak ve bu ülkeyi feth etmeği tasarlıyordu. Fakat Cemazıeevvel 426 (Milâdî 1036) da Gaznevîlerin adamı Abdülcebbar, bir imkanını bulup, Harun'u öldürtmeğe muvaffak oldu. Onun yerine kardeşi İsmail Handan'ı tahta

(142) İbn-i Esir, IX s: 232

(143) İbn-i Esir, s: 2

çıkardı. İsmail de Abdülcebbar'dan kardeşinin intikamını aldı. Onu öldürerek, Gaznevî hâkimiyetine son verdi. O sıralarda Selçukiler meselesi Gaznevî devletini perişan bir hale getirdiğinden, Selçuki gâilesinden fırsat bulup Harezm işi ile meşgul olacak bir durumda değildi. Bunun için Harezm ülkesinde Harezm-şah birkaç sene tam manasiyle müstakil ve kendi başına buyruk oldu. Fakat Sultan Mes'ud, Selçukiler karşısında mağlup olup da feci bir durumda Gaznevî'nin yolunu tutunca, Selçukilerin eski düşmanı olan Şah Melik'le anlaştı. Harezm ülkesinin hükümdarlık fermanını kendisine vaad edip, İsmail aleyhine kışkırttı. Bu şekilde sadece İsmailin işine son verilmiş olmakla kalınmayacak aynı zamanda, sonradan geniş ölçüde yardım edilerek, Selçukilere saldırtılacaktı. Şah Melike şöyle denmişti: «Sen bu ülkenin hukukî hükümdarısın. İsmaili Harezm'den çıkarmak ve orada kendi hükümetini kâim kılmak senin hakkındır. (144)

Şah Melik de bu fermana uyarak, Cemaziyelahir 432 (Milâdî 1040) da Harezm'e saldırdı. İsmail Handan ve orduyu idâre eden veziri ile karşılaştı. Üç gün üç gece savaş devam etti. Nihayet Şah Melik, savaşı kazandı. Şehri feth edip Sultan Mes'ud, namına da hutbe okuttu. Halbuki şah Melik, Harezm'de Sultan Mes'ud namına hutbe okuturken zavallı Mes'ud çoktan kalt edilmiş bulunuyordu. Hatta Mes'ud'un katlinden birkaç hafta dahi geçiyordu. Diğer taraftan İsmail ile onun kumandanı şeker Hadim, kaçıp Selçukilere iltica ettiler. Bu savaştan bir müddet önce Çağrı ve Davud Ceyhun nehrinin sahiline çadırlarını kurmuş, Harezm'de olup bitenleri merakla ta-

kip ediyorlardı. Bu bakımdan, İsmail ile Şeker Hadim'i muhabbetle karşıladılar. Kendilerini himaye edeceklerini ve Harezm'i geri alacaklarını bildirdiler. Bundan sonra, Şah Melikle savaşa giriştiler. Fakat, Şah Melik, o kadar kuvvetle dayandı ki, Nihayet Çağrı Bey, geri çekilmek zorunda kaldı.

Harezm savaşından geri çekildikten sonra, Çağrı ve Davud, boş durmadı. Esaslı hazırlıklara başlayarak, Tuğrul Bey'e de haber gönderildi. Bu haberde, bu ülkeyi ele geçirmenin zamanı olduğu bildirilerek, Tuğrul Bey de yardım için çağrılıyordu. Nitekim, Hicrî 434 (Milâdî 1042) de yeniden savaş için yola çıkıldı. Tuğrul Beyle, Çağrı Bey, müsterek hareket ediyorlardı. Şah Melik, bu defa da şiddetle dayandı. Fakat Selçukiler daha ağır bastılar, iyi bir savaş tabiyesi de hazırlanmışlardı. Şah melik Selçukilerin kurdukları tuzaklara ve hazırlanmış oldukları tabiyeden kurtulamadı. Bozguna uğradı ve memleketten kaçtı. (145)

İşin başında, bu savaş, dış görünüşe göre, İsmail Handan ve Şeker Hadim'in himayesi için yapılmıştı. Sonradan bu iki zat arasında ihtilaf çıkınca, Selçukiler bu defa onları tasfiye ederek, Harezm'i kendilerine mal ettiler. (146)

Bu vak'a tarih kitaplarında Çağrı Bey hakkında verilen en son malumattır. Bundan sonra, Tarih kitaplarında Çağrı Bey'e ait bir hususa raslanmıyor. Vuku bulan hadiselerde hep Tuğrul Bey'in ismi geçiyor. Bütün işlerin de Tuğrul Bey tarafından yapılmış olduğu görünüyor.

(145) Beyhakî, İbn-i Esir IX s: 210, 211 Beyhakî s: 853, 867

Ravdat us-Safâ IV s: 94

(146) Beyhakî, s: 867

(144) Geçen bölümde Şah Melik'le Selçukiler arasındaki vuku bulan hadiseleri anlatmıştık.

REY, HEMEDAN VE CURCAN'IN FETHİ

Yukarıda, Dendankan fethinden sonra Selçukî emirlerinin memleketi kendi aralarında böldüklerini anlatmıştık. Bu bölme işinde Nişabur ve Nişabur'un batısında bulunan ülkeler, hep Tuğrul Bey'in hissesine isabet etmişti. Tuğrul Bey de Nişabur'a giderek, ilk önce dahili işleri tertibe koydu. Sonra kardeşi İbrahim inal'ın emrine ordu vererek, onu Cibal tarafına gönderdi. İnal, harekete geçip, Benû Kâkûye'nin idaresinde bulunan Rey ve Hemedan'ı fethetti.

Tuğrul Bey de, Curcan ve Taberistan üzerine yürüdü. Bu civarı ele geçirmek istiyordu. O sıra, Enuşirvân ibn-i Menûçîhr ibn-i Kâbus İbn-i Veşmegîr (yahut da Veşmgîr) (147) ve onun ordu kumandanı Ebu Kâlicâr (yahut da Ebu Kâincar) İbn-i Deyhân el-Kuhî arasında ihtilaf çıkmıştı. Tuğrul Bey, ikisinin arasındaki ihtilaftan ve iç savaştan faydalanarak, hiç zahmet çekmeden ve uğraşmağa mahal kalmadan bu iki ülkeyi ele geçirdi. Bu ülkelerin hıkı da aralarında yüz bin dinar para toplayarak Tuğrul Bey ve maiyetine verdiler. Canlarının ve mallarının muhafaza edileceğine dair Tuğrul Bey'den söz aldılar. Tuğrul Bey, bu ülkeleri fethettikten sonra, Merdâvic ibn-i Bassu'yu bütün bu mıntıkaya hâkim tayin etti. (148)

Merdâvic, her sene 50 bin dinar haraç toplayıp Tuğrul Bey'e vermeği kabul etti. Hutbe de Tuğrul Bey namı-

(147) Kabus ibn-i Veşemgir Samaniler'in Curcan valisi idi. Bu ülke Selçukîler'in eline geçinceye kadar bu ailenin idaresi altında bulunuyordu. Hemen hemen muhtar bir durumda idare ediliyordu.

(148) İbn-i Esir, bazan Bessu diye yazmıştır. Doğru telaffuzu Bessû olmalı.

na okunacaktı. (149) Bu hadiseler Hicrî 433-434 (Milâdi 1041-1042) senelerinde vuku buldu.

CİBAL'IN (KÜHİSTÂN'IN) FETHİ.

Taberistan ve Curcan'ın fethinden sonra Tuğrul Bey, kuzeye doğru ilerledi. Harezm meselesinde kardeşi Çağrı Bey, Davud'a yardım edecekti. Nitekim biz de bu hadiselerden yukarıda bahs ettik. Tuğrul Bey, Hicrî 434 (Milâdi 1042) de Dehistan, Curcân ve Taberistan işlerini bitirerek Rey'e geldi. (150) O sıra, İbrahim İnal'ı da Secistân'a gönderdi. Irak-ı Acem'in idaresini de kendi eline aldı. Tuğrul Beyin, burada iken yaptığı iş, Rey şehrini baştan imar etmek oldu. Çünkü bu şehir, mütemadî savaşlar ve çekişmeler yüzünden tamamen harap olmuştu. İmar işleri devam ederken, bir de «Darul imare» = (Hükûmet konağı) yaptırdı. O zamana kadar toplanmış olan mücevherat ve kıymetli eşya buraya yerleştirildi. Bu iş bittikten sonra, tekrar ülkesini genişletmek için Kazvin tarafına hücum etti ve burayı da fethetti. Halk, kendi arasında 80 bin dinar toplayıp Tuğrul Bey'e göndererek can ve mallarının bağışlanmasını dilediler. Kazvin'in hâkimi de senelik 20 bin dinar haraç (vergi) ödiyeceğini taahhüt etti. Ayrıca hediyeler de gönderdi. (Haşiye - 5)

(149) İbn-i Esir, IX. s: 207, 211. Ebu'l-Fîdâ II s: 165 Zubdet un-Nusre s: 8, 9

(150) Şimdiki Tahrân.

(Haşiye - 5) Tuğrul Bey, zamanındaki Rey şehri, bugünkü Tahrân'ın 10 klm. mesafede bulunan bir yerdir. O devirden, bir kule bir de merhum Tuğrul Bey'in mezarı kalmıştır. Bu satırların mütercimi bu türbeyi ziyaret etmiştir. Türbe üstüvane şeklinde olup, pişkin tuğladan yapılmıştır. Mimari şekli ise bir tacı andırır ve yukarısı dilimlidir. Zamanımızda Tahrân şehri genişle-

İsfahan hakimi Feramurz ibn-i Alaüddeve ibn-i Kake, Tuğrul Bey'in, bu durumunu görünce çok geçmeden sıranın kendisine de geleceğini tahmin ederek, selâmeti Tuğrul Bey'e boyun eğmekte buldu. Daha Tuğrul Bey, İsfahan tarafına doğru harekete geçmeden, adamlarını hediyelerle göndererek itaat kapısını açtı. Böyle yapmakla beraber, onun da hakimiyeti uzun zaman sürmedi. (151) Bu zat bir sene kadar bu bölgede buyruğunu yürüte bildi. Fakat en son İsfahan da onun hakimiyetinden kurtuldu.

BUVEYHİ DEVLETİ (BUVEYH OĞULLARI) YUMUŞAKLIKLA GEÇİNMESİ

Durum bu şekil alınca, Tuğrul'un ülkesinin hudutları Buveyh oğullarının hudutları ile birleşti. Türk fatihinin, hele Tuğrul Bey gibi, azim sahibi bir fatihin ülkesinin hudutlarının başka bir ülkeye bitişmiş olması demek, ergeç bu ülkenin de sonunun gelmiş olması demektir. Buveyh oğulları, geleceğin kendilerine neler getireceğini sezmekte gecikmediler. Halife el-Kâim Biemrillah'a sığındılar. Halife el-Kâim Biemrillah da duruma müdahale etti.

miş ve bu türbenin bulunduğu yer, yani eski Rey şehri bugünkü Tahran'a bitişmiştir. Rey şehrinde -zamanımızda «Hazreti Abcülazim» deniyor- Selçukiler'den bir cami, bazı küçük türbeler de kalmıştır. Bu binaların hepsi de tuğla yapılardır. Bazı binaların Tuğrul Bey'e ait olduğu söyleniyorsa da, bu satırların müterciminin kanaatine göre, doğru olmasa gerektir. Bunlar Safeviler'e yahut da olsa olsa Timur oğullarına aittir. Mimari tarz bu kanaati veriyor. Muhterem müellif, Selçukî tarihini iyi tahkik etmiş olmakla beraber, Selçukiler'in hakimiyet muntakasını bilfiil gezmemiş olduğundan, Selçukiler'den zamanımıza kadar ne gibi bina ve eserler intikal ettiğinden pek az bahsetmiştir. Mütercim, yeri gelince bu hususları ilâve edecektir.

(151) İbn-i Esir, IX, s: 212

Bütün İslâm ülkelerinin kaziilkuzâtı (zamanımızın adliye nazırı gibi bir makam sahibi) Ebu'l-Hasan Ali İbn-i Muhammed ibn-i Habîb el-Maverdî'î elçi yahut da mümessil olarak Tuğrul Bey'e gönderdi. Bu zat, Tuğrul Bey ile Buveyh oğulları arasında tasavvutta bulunacak, münasebetlerini tanzim edecek, sulh ve anlaşmalarını temin edecekti.

Halifenin mümessilinin geldiği sırada, Tuğrul Bey, Curcan'da idi. Kaziil-kuzat, Curcan'a yaklaşıncı, Tuğrul Bey, bu zatın geldiğini haber alıp, şehirden dört fersah kadar çıkıp, Halifenin elçisini büyük bir hürmet ve tazimle karşıladı. Halifeye itaat etmek yolunda olduğunu, halifeyi kendisine büyük saydığını ve halifenin emirlerini dinleyeceğini bildirdi. (152) Halifenin gönderdiği bu elçi Hicrî 435 (Milâdî 1043) Tuğrul Bey ile görüşmüştür. (153) O zaman Âl-i Buveyh hükûmetinin başında bulunan Celalüddeve daha hayatta idi. Elçi müzakerelere devam ettiği sırada Celalüddeve daha hayatta idi. Elçinin görüşmeleri biterek Ebu Kalicar, Celalüddeve'nin yerine hükûmet başına geçti. Hicrî 436 (Milâdî 1044)

Tarihçi İbn-ül Esir, bu hususta bilgi vermemektedir. Aynı zamanda Tuğrul Bey'in o sıra yaptığı anlaşmanın kiminle yapıldığından ve yazılan barış antlaşmasının da kim için yazılmış olduğunu bildirmemektedir. Fakat bize göre, iki komşu arasında böyle bir anlaşma yazılıp imzalanmış olsa dahi, bu anlaşma uzun zaman yürürlükte kalmış diyemeyiz.

(152) İbn-i Esir IX s: 217, 218 İbn-i Hallikan, Tuğrul'un ahvalinde bu mesekdende bahseder.

(153) Başka bir yerde İbn-i Esir ile İmad-el Kâtib ikisi de Kadî Ebu'l Hasan'ın kendisinin lâfzan beyan ettiği şu rivayeti ileri sürerler ve sene 433 de vuku bulmuştur derler. İbn-i Esir X, s: 11 Zubdet un-Nusre s: 127

Ebu Kalıcar'ın kendisi Selçukilere düşman idi. Doğrudan doğruya da onlarla savaşıyordu. Fakat iki büyük hükûmet arasında bir yığın, küçük hükûmetcikler «mulukuttavayif» vardı. Bunlar kâh o tarafı, kâh bu tarafı tutuyorlardı. Nihayet bu hükûmetcikler, iki kuvvetli devletin birbirleri ile çatışmalarına sebep oldular.

Hicrî 436 (Milâdî 1044) senesinde Cibal (Kuhistan) mıntakası hükümdarlarından biri olan Gergasif ibn-i Alaüddevle, Hemedan'a hücum etti. Tuğrul Bey'in adamlarını bu ülkeden çıkararak, Ebu Kalıcar'ın namına hutbe okuttu. Tuğrul Bey, bu vak'ayı haber aldı. Bu adamı ezmek için önce İbrahim İnal'ı Hicrî 437 (Milâdî 1045) senesinde nisbeten ehemmiyetli bir ordu ile bu meselenin halline memur etti. İbrahim İnal, o zaman Kiraman taraflarında fetih işleri ile meşgul idi. Buradaki harekâtını yarı bırakarak, Gergasif'in üzerine yürüdü ve Hemedan'ı yeniden Tuğrul Bey namına feth etti. Bu fetihten sonra, Dinever, Karmasin, Holvan ve Seyrevan mıntakalarını ve şehirlerini de birer birer yağma etti. (154)

Muharrem 437 (Milâdî 1045) de İsfahan hâkimi, (ki bu hâkim Tuğrul Bey'e itaat edeceğini bildirip kendisine hediyeler göndermişti) Ebu Mansur Feramerz ibn-i Alaüddevle de Tuğrul Bey'e itaat yolunu bırakıp Ebu Kalıcar'ın buyruğuna girdiğini açıkladı. Bu zat, daha evvel, Ebu Kalıcar'ın itaatından çıkıp da Selçukilerin itaatına girdiği zaman, bu yeni devletten bir şeyler elde edeceğini ve bazı hususlarda faide sağlayacağını ümit etmişti. Fakat umduğunu bulmadığı için bu defa efendi değiştirdi. (155) Tuğrul Bey, o sene sesini çıkarmadı. Fakat ertesi sene büyük bir ordu ile ve anı olarak İsfahanı mu-

(154) İbn-i Esir IX, s: 219, 220

(155) İbn-i Esir, IX, s: 220

hasara altına aldı. İsfahan hâkimi yine Ebu Kalıcar'ı bırakıp tekrar Tuğrul Bey'in himayesine girdiğini bildirdi. (156)

Hicrî 438 (Milâdî 1046) de Kürdistan hükümdarı Ebuş-Şuk vefat etti. Kardeşi Mühelhel ibn-i Muhammed, kardeşinin ülkesine saldırıp, buralarını ele geçirmek istedi. Tam o sırada, yani Hicrî 437 (Milâdî 1045) de bu civara doğru yola çıkmış bulunan, İbrahim İnal, oraya vardı. İbrahim, bu ülkelerden hulvan Maydeşt, (Bugün kü ismi ile Mahideşt. Mütercim.) Divener ve Karamsin'i feth edip, bu yerlere bazı adamlar tayin etmişti. Ebuş-Şuk'un kardeşi Mühelhel, Kürdistan'dan Selçukilerin adamlarını çıkarmak ve Kürdistan'ı Selçukî hakimiyetinden kurtarmak ve kendisine mal etmek istedi. Selçukiler de Ebuş-Şuk'un oğlu Sâdî'yi kendi himayelerine alarak «memleketin hakiki maliki» diye ilân edip, babasının memleketinin idaresi başına getirmek istediler. Selçukilerin bu siyasi tutumları muvaffak oldu. Birçok Kürtler, Selçukilere taraftarlık ettiler ve kendilerine katıldılar. Zirâ Ebuş-Şuk Kürtler arasında çok sevilmiş bir kimse idi. Selçukilerde bu zatın oğlunu himaye ettiklerinden Kürtlerin sevgisini kazanmışlardı. Netice olarak, Kürtlerin de katılmış olduğu büyük bir Selçukî ordusu, aynı senenin Rebiulevvel ayında Mühelhel ile savaştı. Savaşın neticesinde ve birkaç ay içinde, bütün Kürdistan Mühelhel'in elinden çıktı. Aynı zamanda eski ülkelerini de kaybetti. Ancak Şehri Zor kalesi kaldı, Muhelhel de bu kaleye sığındı. (Haşiye - 6)

(156) İbn-i Esir, IX, s: 222

(Haşiye - 6 Bu mntıkada iki «Şehr-i Zor» vardır. Biri zamanımızdaki Doğu Beyazıt şehrinin civarında olan eski Doğu Beyazıt kalesidir. İshak Paşa'nın sarayının bulunduğu yerdir. Diğeri de bugün İran ve Irak hududunda Kasr-i Şirin'in kuzeyinde halen

Ebû Kalıcar ile vezirleri ve maiyyeti, Selçukilerin, kendi civar ülkelerine el uzattıklarını görünce, hududa orduların toplanmasını emr ettiler. Mühelhel'e yardım etmeği kararlaştırdılar. Fakat siyasi durum öyle bir gelişme gösterdi ki, artık onların Mühelhel'e yardım etmelerine ve savaşa girmelerine lüzum kalmadı. (157) Ertesi sene de Sâdî, Selçukilerden ayrılıp, bu defa Ebu Kalıcar'ın itaatına girdiğini bildirdi. (158)

BARIŞIN YENİLENMESİ

Ardı arkasına vuku bulan bu hadiselerin neticesinde iki komşu ve kuvvetli devlet arasında savaş çıkma ihtimali belirliyordu. Hudut boyunca bulunan küçük hükümetlerin, bir gün bu tarafa yarın öbür tarafa yaklaşmaları iki devletin arasını bozmak için kâfiydi. Fakat iki taraf da tedbirli davrandı. İlk önce, Ali Kalıcar Hicrî 439 (Milâdî 1037) da Tuğrul Bey'in huzuruna bir elçi göndererek sulhun mümkün olup olmadığını yokladı. Aralarındaki iftilafların sulh yolu ile hal edilebileceğinden bahs etti. Bunun üzerine Tuğrul da kendi üvey kardeşi ve ordu

harabe halinde bulunan Şehr-i Zor'dur. Bu iki Şehr-i Zor'u birbiri ile karıştırmamak lâzımdır. Maalesef, Osmanlı tarihleri üzerinde çalışan bazı tarihçilerimiz de bu iki Şehr-i Zor'u birbiriyle karıştırdılar. Bu yanlışlığı yapmakta pek haksız değillerdir. İkisi de daima İran, Osmanlı, Karakoyunlu veya Akkoyunlular tarafından bir top gibi el değiştiriliyordu. İkisi de aynı muntıkada, ikisinin de evsafı aynıdır. İkisinin arasında dört begyüz kilometrelik bir mesafe vardır. İkisinde de aynı aşiretler bulunmaktadır.

Burada bahsedilen Şehr-i Zor, Doğu Beyazıd'daki Şehr-i Zor değil de Kasr-ı Şirin civarındaki Şehr-i Zor'dur. Mütercim)

(157) İbn-i Esir, c: IX, s: 221, 222

(158) İbn-i Esir, c: IX, s: 223

kumandanı bulunan İbrahim İnal'a haber göndererek «Eline geçirmiş bulunduğun yerleri muhafaza et, diğer yerlere ilişme» diye talimat verdi.

İki tarafın barışı devam ettirmeleri için başka çareler de düşünüldü. Ebu Kalıcar, iki komşu arasında akrabalık kurulması için teşebbüse geçti. Kendi kızını Tuğrul Bey'e vermeği, Çağrı Bey'in kızını da kendi oğlu Ebu Mansur'a almağı ile sürdü. Hicrî 439 (Milâdî 1047) de bu düşünler yapıldı. (159)

Tesis edilen bu siyasi akrabalıkla iki taraf arasındaki meselelerin halledilmesi düşünülürken, baş vurulan bu çarenin işe yaramadığı anlaşılmış oldu. Aynı senenin Recep ayı içinde, Selçuki orduları. Sâdî İbn-i Ebi s-Şuk'a hücumla geçtiler. Bu zat, Selçuki itaatında iken ve Selçukiler tarafından yardım görüp de memleketine hakim olmasına rağmen, Selçukileri bırakıp, Ebu Kalıcar'ın itaatına geçmişti.

Bacesrâ civarında vuku bulan savaşta Sâdî'nin ordusu ağır hezimete uğradı. Ordusunun büyük bir kısmı öldürüldü. Ordugahda bulunan bütün mal ve eşyalar yağma edildi. Sâdî'de kaçarak canını zor kurtardı. Selçukiler bu defa Deskere, Bacesro, Hardine Kasr-i Şabur (Yahut da kars-i Sabur, ihtimal ki bugünkü Kars-ı şirin yanında bir yer olacak. Mütercim.) civarını hep yağma ettiler ve Bağdat hududuna dayandılar. Selçukilerin yaptığı bu son hadiselerin haberi Bağdat şehrine ulaşınca, halk endişeye kapıldı. Türkmen'ler Bağdada da saldırıp, şehri yağma ederler diye, Bağdad'a hakim bulunan Buveyh oğulları, mudafaa hazırlıklarına başladılar.

Halbuki, o sıra selçukilerin Bağdad'a saldırmak hu-

(159) İbn-i Esir, c: IX, s: 222

susunda bir niyetleri yoktu. Aynı zamanda, iki büyük devlet arasında herhangi bir çarpışma meselesi de mevzuu bahis değildi. Ancak, Selçukilerin yağma ettikleri ve mallarını alıp götürdükleri yerler de hep Buveyh oğullarının idaresinde bulunan yerlerdi. Selçukilerle Buveyh oğulları arasında bir nevi gayri muntazam savaş devam ediyordu. Hiçbir hükümet de bu şekilde kendi ülkesinin yağma edilmesine de müsaade edemezdi, ister istemez Buveyh oğulları da selçukilerin saldırılarına karşı koymak isteyecek ve onları kendi ülkelerinden çıkarmak için çalışacaklardı. Ebu Kalicar, bu sebepten dolayı hazırlıklara başladı ve ordusunu toplamak üzere harekete geçti. Diğer taraftan Culvan ve Bendicin'de de Buveyh oğullarına mensup askerî birlikler, Selçukî Türkmenleri ile birkaç kere karşılaştılar. Fakat galibiyet hep Selçukilerde kaldı. Durumun böyle bir şekil aldığına hesaba katan Ebu kalicar, Tuğrul Bey ile kendisinin de savaşmalarının kaçınılmaz olduğunu düşünerek, bizzat Rey civarına gitti. Fakat o sıra siyasi durum kendiliğinden düzeldi ve savaşa lüzum kalmadı. Selçuki orduları Irak'a yönelmekten vaz geçip Seyrevan tarafına döndüler. Burada Ebu ş-Şükoğlu Sâdî'nin adamları toplanmış ve bir hayli de kuvvetlenmişlerdi. Bu ordunun Selçukiler üzerine saldırma ihtimali vardı.

Böyle bir vakitte, Irak ve El-Cibal mıntıkasında Selçuki ordularının yağma ettiklerine dair haberler Buveyh oğullarının idaresinde bulunan ülkelerin halkını korkuya düşürmüştü. Bu ülkelerin halkından on binlerce kişi neleri var neleri yoksa, toplayıp Bağdad'a gelmişlerdi. Bunlar Guz Türkmenlerinin yağmacılıklarına dair bir yığın hikayeler uydurup bire bin katarak anlatmağa başlamışlar ve bu suretle Bağdad halkını da dehşete düşürmüşlerdi. İşte bu ve buna benzer hadiseler gözönünde bulun-

durulduğu zaman, Selçukilerle Buveyh oğulları arasında bulunan mevcut barış anlaşması ve saldırmazlık anlaşmasının uzun zaman devam edemiyeceğine katiyetle bakmak lazım geliyordu. Nitekim bu anlaşma uzun zaman devam etmedi. (160)

RUM VE ABHAZ (APAZA) SAVAŞI:

Hicrî 440 (Milâdî 1048) de Maveraiünnehir'deki Guz Türkmenlerinden kalabalık bir zümre Tuğrul Bey'in ülkesine geldiler. Selçukiler, bu kavmin ileri gelenlerini iyi tanıyorlardı. Bu kavmin iptidai ve daha şehir hayatına alışmamış, yağmacılık ve saldırganlıklarını bırakmamış bir zümre oldukları biliyorlardı. Bunun için, bu kavimden istifade etmek, aynı zamanda, bunların muhtemel tehlikesini uzaklaştırmak maksadı ile, bu kuvvetleri organize edip doğrudan doğruya Hristiyan Rum devletine saldırmağı düşündüler. Bu şekilde bir taşla iki kuş vurmuş olacaklardı. Yeni gelen Guz Türkmenleri de böyle bir şeye çoktan razı idiler. Zira, Rum kafirlerinden yurt kazanacak ve mal yağma edeceklerdi. Bu bakımdan, Selçukilerin teklifini seve seve ve can-ü gönülden kabul ettiler.

Tuğrul Bey, İbrahim İnal'i bu kuvvetlere kumandan tayin etti. Kendilerine bir mikdar Selçuki askeri de verecek Rum ülkelerine gönderdi. Fakat bunlar gectikleri yerleri de yağmalamaktan geri kalmadılar. Cibal'a (Kuhistan) bitişik Azerbaycan ülkesi arazisinden bazı yerleri aynı şekilde geçip Ermenistana vardılar. Oradan Malazgirt'de gelerek burada Rumîlerle karşılaştılar. (161)

(160) İbn-i Esir, c: IX, s: 224

(161) Burası Ermeniye, Rum ve El-Cezire'ye yakın bir yerdir. Burada daha sonra da savaş vuku bulmuştur. Tarihçiler bu yerin ismini ihtilafli olarak kaydedeler: Malazkirt, Malazcird, Menazcird diye çeşitli şekillerde yazmışlardır.

Rumilerle yapılan savaşta tarihte misline raslanmayan büyük bir zafer kazandılar. (162) Melazgirt denilen yer Van gölünün kuzeyindedir. Burasını feth ettikten sonra, Fırat nehrinin başlangıç taraflarının batısına geçerek Erzenirrum (Erzurum) u da feth ettiler. Bu şekilde Kalikala ülkesini tamamiyle ele geçirmiş oldular.

(Muhterem Müellif, Malazgird'de savaşıyan Selçukluların ordu kumandanının ismini vermemektedir. Burada yazdığı cümlelerden bu orduların İbrahim İnal yahut da Yanal olduğu anlaşıyor. O tarihdeki Malazgird savaşını Alp Arslan'a isnad ederler. Halbuki bu savaş başka olup, Alp Arslan'ın yaptığı savaşla ancak aynı yerde olmak bakımından benzerliği vardır. Bu yüzden bazı tarihçiler bu iki savaşı birbirine karıştırmışlardır. İlerde bu hususta geniş malumat vardır.)

(Kalikala, Erzurum şehrinin eski ismidir. Bu hususta Hamdullah Mustefî Kazvinî'nin Nuzhet el-Kulub isimli eserinde malumat vardır. Bu satırların müterciminin «Asya Tarihi Haritaları» isimli haritalarında da Selçuklular devrinin yerlerinin isimleri görülebilir. İstanbul Edebiyat Fakültesi neşriyatından 1944 İstanbul, Mütercim)

Bu askeri muvaffakiyetlerden sonra artık Rum ülkelerinin kapıları açılmıştır. Daima ilerleyen Selçuklular Trabzon'a kadar gittiler.

Rum devleti ile Abhaz (Apaza) prensliği Selçukluların dehşetli saldırıları karşısında birleştiler ve müşterek bir müdafaa hattı kurmağa çalıştılar. Fakat Guz Türkleri bunlara göz açtırmadılar. Çok geçmeden Abhaz ülkesine saldıran Guz Türkmenleri, Abhaz (Apaza) hükümdarı Karit'i de yakaladılar. Bundan sonra, Müslüman Guz Türkleri-

(162) Abhâz, şimdiki Gürcistan'ın (Georgia) eski ismidir. (Abhaz, Gürcistan'ın yukarı kısmıdır. Mütercim.)

nin akını daha da ileri akmağa devam etti. Az zamanda birçok yerleri feth ettiler. Hatta Kostantiniyye'nin on beş günlük yakınına kadar gittiler. Nihayet Rum Kayseri, Tuğrul Bey'e bir hayli hediyelerle, elçiler gönderip, yumuşak bir dille dostluk kapısını çaldı. İki devlet arasında bir anlaşmağa varılarak bir muahede akd edilmesini istedi Diğer taraftan mervanilerden Nasrül-devle ibn-i Mervana da baş vurup, Abhaz hükümdarını (kırallını) serbest bıraktırmak için iltimasını rica ettiler.

Tuğrul Bey, bu fırsatı yerinde kullanarak, Rum Kayseri'nin ve Apaza aracısının da isteklerini kabul etti. Esir kiralı fidye almaksızın serbest bıraktı. Hicrî 441 (Milâdî 1049) de Rum Kayseri (Bizans İmparatoru) ile bir barış anlaşması imzaladı. Bu anlaşma gereğince, Selçuklular Rumilerden elde etmiş oldukları yerleri muhafaza edecekler, bundan böyle Rum ülkelerine saldırmayacaklar ve aynı zamanda Kostantiniye şehrinde bir cami inşa edilmesine, müslümanların burada kendi usullerine göre namaz kılp Sultan Tuğrul Bey'in namına hutbe okunmasına, Hayser müsaade edecekti. (163)

Bu savaşlarda, Selçukluların eline bol miktarda ganimet malı ve servet geçti. Selçukluların siyasi nüfuzları, Azerbaycan, Ermenistan ve batı Fırat kıyılarına kadar yayıldı. Gürcistan ve Anadolu'da bulunan ufak Bizans beylikleri, hatta Bizans devleti de Selçuki Guz Müslüman Türklerinden çekinmeğe başladılar.

Civarda bulunan gayrı İslâmî beylikler, kırıallıklar ve hükümetler bu defa Selçuklulara karşı yakınlık göstermeğe adeta yaltaklanmağa ve kuyruk salamağa başladılar. Önceleri İslâm ülkelerinde çapulculuk ederek kötü bir isim çıkarmış iken, bu defa bu kötü ismin o kötülüğünü

(163) İbn-i Esir, IX, s: 226, 227, 231 Ebu'l-Fidâ II, s. 169

silip, kendilerine iyi bir isim kazandılar. Bu suretle de bütün islâm ülkelerinde sevildiler.

BUVEYH OĞULLARI ARASINDAKİ İHTİLAF VE ANLAŞMAZLIK

Bu sırada Buveyh oğullarının durumu da karışık bir hal almıştı. Hicrî 440 (Milâdî 1048) da Ebu Kalincar vefat etti. Ebu Kalincar'ın vefatı ile Buveyh oğullarının da kuvvet ve kudretinin sonu gelmiş oldu. Kalincar'ın dokuz oğlundan yedisi bu tarihte genç çağda idiler. Bunların

İsimleri sırasıyle şöyledir:

Ebû Nasr Husrev, Firuz, Ebu Mansur Felaston, Ebu Tâlib Kamrev, Ebul-Muzaffer Behrâm, Ebû Ali Keyhüsrev ve Ebu Saad Hüsrev Şah.

Şehzadelerden Ebû Nasr, Bağdad'da bulunuyordu. Babası vefat eder etmez orduyu toplayarak padişahlığını ilân etti. Kendisine de «El-Melik er-Rahim» lakabını taktı. Ebû Mansur Felaston, kardeşinin padişahlığını kabul etmedi. Şiraz'da kendisine ayrı bir hükûmet kurdu. Melik er-Rahim, kardeşini bertaraf etmek için bir ordu gönderdi. Şiraz'a giden bu ordu, aynı senenin Şevval ayında, Ebu Mansur Felaston ile annesini yakalayıp getirdiler. (164) Fakat Fars' (Şiraz ve civarı) da bulunan Deylemî ordusu (Buveyh oğullarına memleketlerine izafeten Deylemîler denir. Mütercim.) Ebû Mansur'a taraftarlık ettiğinden Ebu Mansur uzun zaman hapiste kalmadı ve serbest bırakıldı. Ebû Mansur Muharrem 441 (Milâdî 1049) de ordusunu tekrar topladı. İstahr, Şiraz, Errecan ve başka yerleri de ele geçirip Fars (İran'ın güneyindeki mın-tıka) ülkesinde yeniden hâkimiyetini gerçekleştirdi. (165)

(164) İbn-i Esir, c. IX, s: 227

(165) İbn-i Esir, c. IX, s: 230, 231.

Aynı sene, Zilkâde ayında, faaliyetini arttırarak Hozistan'a saldırdı. Vâdi el-Müh'de (Tuz ovası bugün Hamun-i nemek denir. Mütercim) Melik er-Rahim'in ordusu ile karşılaştı. yapılan savaşta Melik er-Rahim mağlup oldu. Ahvaz, Ebû Mansur Felaston'un eline geçti. Bu şehirde Ebû Mansur'un adına hutbe okundu ve bayraklar dikildi. (166)

Bu şekilde Buveyh oğullarının saltanatında bir çatlak meydana geldi. Devlet ikiye ayrıldı. Fars ve civarı, Ebu Mansur Felaston'un idaresinde, Irak -ki bu ülkeye Basra ve Vasi'ti de eklemek icap eder- Melik er-Rahim'in elinde, Hozistan ise, her ikisinin arasında ihtilafli olarak kaldı. Bu yer elden ele geçti ve iç savaşın sahnesi haline geldi.

İSFAHAN'IN FETHİ

Tuğrul Bey, dirayetli ve bilgili bir insandı. Hadiselerin gelişmesine göre hareket edip faydalanmasını çok iyi bilirdi. Siyasî durumlar bu merkezde iken, Muharrem 444 (Milâdî 1050) de mevcut gelişmelerden faydalanmağı düşünerek, hudut boyunca bulunan küçük hükûmetlerin işine son vermeği kararlaştırdı.

Bu küçük hükûmetler, Selçukî devleti ile Buveyh oğulları arasında bulunuyor, kah birine, kah öbürüne yanaşarak, iki devletin arasında meseleler çıkmasına sebep oluyorlardı. Bunlardan biri isfahan hükûmetiği idi. Bu hükûmetin ne şekilde dvranmış olduğundan daha önce bahs edilmmişti. Bazan Selçukilere boyun eğen bazan da Bubeyh oğullarını iltizam eden bir siyaset takip ediyorlardı. Bu da yetmiyormuş gibi, bu hükûmetin başında bulunan hükümdar, Gergasf ibn-i Ala vel-Devle, sultan Mev-

(166) İbn-i Esir c. IX, s: 233 Ebu'l-Fida, II s: 170

dud (Sultan Mes'ud'un halefi) Gaznevî'nin çağrısına uyarak üçlü anlaşmağa katılıp, hep birden hareket ederek, Tüskistan, İsfahan ve Secistan tarafından Selçuki ülkelerine saldıрмаğı kabul etmişti. Fakat bu üçlü anlaşmanın mensupları muvaffak olamadılar. Yalnız bu zat bu hareketiyle düşmanlığını açık olarak ortaya koymuş oldu.

Tuğrul Bey, bu hususları gözönünde bulundurdu. Buveyh oğullarının Gersasf İbn-i Alaüddevle'ye layıkı ile yardımcı olmadıklarını da nazarı itibara aldı. Bu bakımdan İsfahan hükûmetine saldıрмаğı ön plana aldı. Harekete geçen Selçukiler karşısında dayanamayan Gersasf, İsfahan'ı bıraktı. Aynı şekilde, İsfahan'a bağlı olan yezd ve Eberkuh'u da terk etmek zorunda kaldı. (167)

Diğer taraftan Tuğrul Bey'in yeğeni Alp Arslan Horasan çölünü geçerek Fars'a saldırdı ve Fesâ'ya kadar ilerledi. Fakat Deylemilerin iç savaşı kendilerinde, Selçukilere karşı koyacak kuvvet bırakmamıştı. Bu yüzden Deylemiler Selçukî saldırıları karşısında, artık dayanamaz ve tutunamaz bir hale gelmişlerdi. (168)

İÇ SAVAŞLARIN ŞİDDETLENMESİ

Bu iç savaşların neticesinde, hudut ülkelerinin civarında bulunan küçük hükûmetlerden çoğu Selçukilerin eline geçti. Nitekim, Ebu-s-Şük'un kardeşi Mühelhel, Tuğrul Bey'in huzuruna gelip, özür diledi. Tuğrul Bey de, onun özrünü kabul edip, kendisine seyrevan, Dakkuka, Şehr-i Zor ve samğan ülkelerinin idaresini verdi. Sonra sâdî ibn-i Ebî s-Şük da gelerek özür diledi. Tuğrul Bey, bu zatında özrünü kabul edip kendisini Ravendeyn ülkesine hükümdar kıldı. (169)

(167) İbn-i Esir IX s: 234

(168) İbn-i Esir IX s: 237

(169) İbn-i Esir s: 238, 239

Hicrî 443 (Milâdî 1051) de Emir Felastun'un vaziyeti bozuldu. Meliker-Rahim, muvakkat bir zaman için tekrar istahr ve Şiraz'ı ele geçirdi. Fakat Deylemilerden bir zümre, Hezar-esp Mansur İbn-i Huseyin'in reisliği altında, Melik er-Rahim'e karşı geldiler. O zaman, Tuğrul Bey, Fars ve Hozistan'ın hemen yanı başında bulunan İsfahan'da idi. Melik er-Rahim'e karşı harekete geçmiş olanlara hem para, hem asker hemde malzeme bakımından yardım etti. Bunlarda melik-er-Rahim'i mağlup ettiler. Melik er-Rahim, mağlubiyetten sonra, Vasit civarına gitti. Melik er-Rahim'in kardeşi, Ebu Sâd Hüsrev-şah orada idi. Bu defa Melik-er-Rahime karşı gelip Melik er-Rahimi Hozistan'a gitmeğe mecbur etti. (170)

Ertesi sene de Tuğrul Bey, askerlerinden bir kısmını alarak, Fars'a saldırdı ve Şiraz'a kadar ilerledi. Fakat Buveyh oğulları ile doğrudan doğruya bir savaşa girişmek fırsatı ele geçmedi. Sadece birkaç baskın yaparak o bölgede tedhiş havası meydana getirmekle yetindi. (171)

Diğer taraftan Selçukî orduları Irak'ın her tarafına yayılarak, gittikleri yerlere baskın yaptılar. Bu gibi akımları genişletip, Numaniye'ye kadar ilerlediler. (172)

Hicrî 444 (Milâdî 1052) de Melik er-Rahim'in diğer kardeşi ve Basra valisi bulunan Ebu Ali Keyhüsrev, kardeşi Malik er-Rahim'e baş kaldırdı. Melik er-Rahim de, isyan eden kardeşinin üzerine yürüyerek onun bütün ülkesini ele geçirdi. Bu durum karşısında, Ebu Ali Keyhüsrev de Tuğrul Bey'e giderek, ona iltica etti. Tuğrul Bey, bu zattan ilerde istifade edeceğini düşünerek, kendisine

(170) İbn-i Esir, IX, s: 245

(171) İbn-i Esir IX s: 245

(172) İbn-i Esir IX s: 230, 231

yakınlık gösterdi. Hattâ, onu kendi ailesinden bir kızla evlendirdi ve Cerbazikan bölgesini de yine bu zatın idaresine verdi. Bu yer, Huzistan ile Irak civarının hemen bitişiğinde bulunmaktadır. (173)

SELÇUKİLER'İN HİLÂFET MAKAMINA GÖNDERDİKLERİ ELÇİLER

Böyle bir vasatta, bu gibi vak'alar cereyan ederken, Tuğrul Bey'in Halife nezdinde bazı teşebbüslere girmesi gayet münasip bir hareketti. İki yüz elli seneden beri, Bağdat hilâfet makamındaki an'ane şu şekilde idi: Emirler arasında siyâsî kuvvet ve kudret kazanmış bulunanlara karşı iltifat gösteriliyor, zayıf duruma düşmüş olanlar ise bu imtiyazlarını kaybetmiş oluyorlardı. Nitekim, Buveyh oğullarının siyâsî zaafı ortaya çıkıp da buna karşılık, Selçukîler ilerleme kaydedince, Selçukîler iltifat ve alâka görmüş, Buveyh oğulları da gözden düşmüş oldular.

Tuğrul Bey, Ramazan 443 (Milâdî 1051) de bir sefaret heyeti hazırlayıp Bağdad'a gönderdi. Bu heyetle, onbin dinar, mücevherat, değerli kumaşlar, itriyat ve sair kıymetli hediyeler gönderdi. Bundan başka, beş bin çinar halifenin yakınlarına, ikişer bin dinar da halifenin vezirine ve reisürriüsa (Baş mabeyinci gibi bir mansıp) ya yolladı. Elçilerine, halifeye gayet hürmetkâr sözlerle hitap etmelerini tenbih edip, kendisinin de itaatkâr olduğunu arz etti. Kadı Ebul'Hasan Maverdî'yi de elçi olarak tayin ettiği için Halifeye ayrıca şükranlarını bildirdi.

Halife, Tuğrul'un elçilerini gayet iltifat ve sevgi ile karşıladı. Sefaret heyetinin gelişi bayram gününe tes-

düf ettiğinden, heyetin şerefine Bağdad'da bir resmî ge-çit tertipletip, bu merasimde askerlerine en güzel elbise-lerini giydirdi. (174)

Sefaret heyeti, herhangi bir siyâsî meseleyi halletmek için değil, iki tarafın birbirlerine karşı yakınlıklarını temin etmek için gönderilmişti. İlerde bu yakınlık ve hürmet siyâsî yakınlığın temelini teşkil etmiş olacaktı.

AZERBAYCAN VE ERMENİSTAN'IN FETHİ

Hicrî 446 (Milâdî 1054) da Tuğrul Bey, büyük bir ordu ile Azerbaycan üzerine yürüyerek Tebriz'e girdi. Azerbaycan hükümdarı Emir Ebu Mansur Vahsudan, Tuğrul'un buyruğuna girdiğini, haraç vermeyi kabul ettiğini ve hutbede Tuğrul'un ismini okutacağını bildirdi. Rehine olarak da kendi oğlunu, Tuğrul Bey'in yanına gönderdi. Bundan sonra, Azerbaycan mntıkasında bulunan bütün küçük emirler, haber göndererek, Tuğrul Bey'e itaat edeceklerini bildirdiler. Bunlar da, Emir Vahsudan gibi, Tuğrul Bey namına hutbe okutacaklarını, haraç vereceklerini beyan ederek, kendi oğullarından bazılarını rehine olarak, Tuğrul Bey'in huzuruna gönderdiler.

(Meşhur seyyah ve şair, İsmailî mezhebi mensubu Nasir Hüsrev, emir Vahsûdan'da bahs eder. Mütercim.)

Abhaz ülkesine yakın Cenze Kafkasya'nın kuzeyinde bir şehirdir. Zamanımızdaki ismi Gence'dir. Mütercim) valisi Ebul-Esvâr da diğer emirler gibi hareket ederek, Tuğrul Bey'e itaat ettiğini bildirdi. Tuğrul Bey, bu iltihakları sağladıktan sonra, Erminiyye (Ermenistan) ve girdi ve bu ülkenin geri kalan kısımlarını da fethetti. Bu işler tamamlandıktan sonra, ordu Malazgirt yolunu

tuttu. O sıra bu şehir Rûmîlerin elinde bulunuyordu. Tuğrul Bey, bir müddet burasını muhasara etti. Sonra muhasarayı bırakıp Erzenir-Rum (bugünkü Erzurum) mıntıkasına girerek burasını baskına uğrattı. Bu savaştan sonra, Tuğrul'un ülkesi kuzeyde Cenze, batıda da Diyar-ı Bekir'e kadar genişledi. (175)

Aynı sene Musul hükümdarı, Ebu'l Maâlî Kureys ibn-i Bedaran, Enbar ve Bedranı ele geçirdi ve Tuğrul Bey'e itaât ettiğini bildirdi. Bu ülkelerde de Selçukî hükümdarının namına hutbe okundu. (176)

BESÂSİRİ HADİSESİ VE KARGAŞALIĞI

Artık kuzey, doğu ve güneyden olmak üzere, üç yönden de, Selçukî devletinin sınırları Buveyh oğullarının ülkelerinin sınırına dayanmıştı. Buveyh oğullarının toprakları parça parça ve dağınık bir halde Fars, Hozistan ve Irak ülkelerine münhasır kalmıştı. Bu ülkelerin de bazı yerlerinde Buveyh oğullarının hakimiyeti devam ederken, bazı yerleri de tek tek Selçukîler tarafından baskına uğruyor veya yağma ediliyordu. Bir taraftan da bu ülkelerin çoğunda iç savaşlar devam ediyordu. Selçukîler bu komşu devleti zayıflatmak için var kuvvetleriyle çalışıyorlardı. Nitekim, onların ordularının bulunduğu yerler olan Bağdad'ın yanı başındaki Deskere ve Bacisrâ'yı dahi baskına uğratmışlardı. Diğer taraftan Hozistan ülkesini durmadan yağma ediyorlardı. Bazan Selçukî akıncıları Ehvaz'a kadar gidiyorlardı. Aynı zamanda Fars ülkesi daimi bir kargaşalık içindeydi. Şiraz da

(175) İbn-i Esir c. IX, s: 250

(176) İbn-i Esir c. IX, s: 250

ise çok vakitler Tuğrul Bey, namına hutbe okunuyordu. Melik er-Rahim'in iki kardeşi Ebu Mansur Felaston ve Ebu Ali Keyhüsrev, Tuğrul Bey'in itaatine girmişlerdi. Tuğrul Bey de bunların her ikisini de Bağdad'daki Deylemî hükümdarının aleyhine siyasi bir koz olarak ileri sürüyordu.

Şimdi artık, Buveyh oğullarının ölmüş olan saltanatının ruhsuz kalmış cesedinin defn etmek zamanı gelmişti. Yani Selçukîler'in kendilerinin Bağdad'a girerek, Abbasî hilâfeti merkezinde, Deylemî saltanatının yerine Selçukî hükümdarlığını yürütmelerine sıra gelmişti. Nitekim iyi bir tesadüf eseri olarak, Deylemîler bu fırsatı kendi elleriyle hazırladılar.

Yukarda bahs ettiğimiz gibi, Şaban 446 (Milâdî 1055) da Musul emiri Kureys ibn-i Bedaran Ukaylî, Enbar ve Harbâ şehirlerini ele geçirerek, uğrayacağı saldırılara karşı da, Tuğrul Bey'in himayesinde ve itaatında olduğunu ileri sürdü. Bu ülkeler aslında Arslan Besâsîrî (177) nin ülkesi idi. Arslan Besâsîrî ise, o sıra Irak'ta bulunan bütün Türk kuvvetleri ve askerlerinin kumandanı bulunuyordu. Arslan, kendi ülkesine vaki olan bu saldırıyı hazmetmediğinden, memleketini geri almak istedi. Ramazanda Kureys ibn-i Bedaran'ın iki temsilcisi halifenin huzuruna geldi. Onlar ihtimal olarak, bu meseleye son bir hal çaresi bulmak için gelmişlerdi. Arslan Besâsîrî bunların geldiklerini haber alınca çok kızdı ve yakalanmalarını istedi. Fakat eline geçiremediğinden çok içer-

(177) Basasîrî'nin, Fesâsîrî olmasının sebebi, Basa'ya Arapların Fesâ demeleridir. Bu şahıs Baha üd-Devle ibn-i Adûd üd-Devle Deylemî'nin kölesi idi. Halife El-Kâim bi Emr-illâh, onu Türk ordularına başkumandan tayin etti. Kendisine de «Serdar-ı A'lâ» ünvanını verdi. Bu şahıs da işi ilerleterek Irak ve Huzistan minberlerinde kendi namına hutbe okutacak derecede ilerledi.

ledi. Bu yüzden Halife'ye karşı tutumunu değiştirdi. Halife'yi ve Reisürrüesâ'yı tazyik altına aldı. Üç dört ay bunlara yapmadığını bırakmadı. Besâsîrî'nin Halife'ye karşı böyle davranması halk içinde memnuniyetsizliğe yol açtı. Kendisi'ne karşı halk ayaklanmağa başladı. Reisürrüesa da halkı tahrik ediyordu. İş o raddeye vardı ki, bir ara Besâsîrî'nin Bağdad'da bulunmadığı bir sırada, halk sarayına saldırıp, evini yağma etti ve nesi var nesi yoksa tahrip olundu.

TUĞRUL BEY'İN BAĞDAD'I ELE GEÇİRMESİ

Bağdad'da olup bitenleri, Tuğrul Bey, alâka ile takip ediyordu. Hilafet merkezinde başlamış olan fesat ateşi, Muharrem 447 (Milâdî 1056) de Rey'den Hemedan'a kadar yayıldı. Bunun üzerine Tuğrul Bey, şu buyruğunu ilân ettirdi: Ben Hac'ca gitmeğe niyetliyim. İlk önce Mekke yolunu düzeltecek, sonra Şam ve Mısır'a lûcuma geçecek, tabîi Fatimi Hilâfetini ortadan kaldırmak için çalışacağım, dedi.

Tuğrul Bey'in bu ilânı, Deylemlerin idaresinde bulunan bütün ehl-i sünnet halkı, hatta Hilâfet makamına mensup birçok kimseleri, tesir altına almış oldu. Tuğrul Bey'e karşı bir yakınlık duymağa başladılar. Tuğrul Bey, Abbasî hilâfetinin rakibi bulunan Şam vâ Mısır Fatimîlerini ortadan kaldırmak için çalışacak ve onların ülkelerini de Abbasî hilâfetine katacağı. Bu şekilde Fatimîlerin idaresinde bulunan Ehl-i Sünnet halk da diğer Ehl-i Sünnet halk birleşmiş olacaktı. Böyle bir fikir, hem Abbasî hilafeti hem de Ehl-i Sünnet halkı tarafından benimsendi ve sevildi. Tuğrul Bey, bu karara varırken, halkın sevgisine değil, kendi ordusunun kuvvetine ve gücüne dayanarak hareket ediyordu. Tuğrul

Bey, bu maksatla, Dinever, Karamsin, Hulvân ve diğer yerlerdeki ordu kumandanlarına emirler gönderip hazırlanmalarını ve kendisi bu yerlerden geçerken, iltihak etmelerini bildirdi. Hazırlıklar bittikten sonra, Tuğrul Bey, Hemedan'dan yola çıkarak, Kürdistan ve Irak hududunu geçip, Hulvan'da çadırlarını kurdu. Bu havadis Irak'a yayılınca orada geniş akisler meydana getirdi. Bağdad'da Deylemlerle Türkler'i harekete getirdi.

Melik er-Rahim, Vasıt'dan Besâsîrî'yi de yanına alıp Bağdad'a geldi. Halife el-Kâim Biemrillah, Melik er-Rahim'e mektup yazarak, Besâsîrî'nin halifeye karşı isyan yolunu tutmuş olduğunu bildirdi ve şu kat'i talimatı verdi: «Sen onunla dostluk münasebetlerini devam ettirirsen, bizimle alâkamı kesmen lâzım gelir. Yok bizim itaatımızda isen, Besâsîrî'yi bırakmalısın.» Başka bir zaman olsaydı, Halifenin böyle bir buyruğu, kendi hayatı ile oynaması demek olurdu. Fakat şimdi şartlar tamamiyle değişmişti. Melik er-Rahim, ister istemez, Halife'nin emrine boyun eğdi ve Besâsîrî'yi uzaklaştırdı. Besâsîrî'de çaresiz kalarak, Nur-ud-devle Dubeyş ibn-i Ali ibn-i Mezâd el-Esedî'nin yanına giderek kendisine iltica etti.

Aynı senenin Ramazan ayı başında, Tuğrul Bey, Bağdad'a sefirlerini gönderdi. Bunlar vasıtası ile Halifenin itaatında olduğunu belirtti. Diğer taraftan da Bağdad'da bulunan Türk ordu mensuplarına da haber salarak, kendisinin de Türk olduğunu ve Türklerle iyi geçineceğini, kendilerine karşı sevgi ile davranacağını ve onları himaye edeceğini bildirdi. Türkler ise Tuğrul Bey'i başbuğ olarak kabul etmek istemediler. Fakat onun Halifeye yakınlığını can-ü gönülden istiyor, Deyle-

mîlerin de iktidarının sona ermesini ve Irak'ın da Selçukî idaresi altına girmesini arzu ediyorlardı. (178)

Halife ve maiyyeti bir taraftan Türklere karşı yumuşak bir siyaset takip ederken, diğer taraftan da Melik er-Rahim ve onun adamları ile müzakereye giriştiler. Selçukîler'i, ordularını şehrin dışında bırakmaları, yalnız emirlerinin şehre girmesi ve Bağdad'da Tuğrul Bey namına hutbe okunacağı hususunda ikna ettiler. Aynı zamanda Deylemler de Tuğrul Bey'e itaat edecekti. Bu şekilde Deylemler savaştan kurtulmuş oldular. 22 Ramazan 447 (Milâdî 1055) de Cuma günü ilk defa Bağdad camilerinin minberlerinde Tuğrul Bey namına hutbe okundu.

Şimdi artık hiçbir kuvvet, Tuğrul Bey'in Bağdad'a girmesine mani olamazdı. Buna rağmen Selçukîler'in başbuğu, Bağdad'a girmek için usulü gereğince Halife'cen izin istedi. Tabii Halife de memnuniyetle bu izni verdi. Bu müsaadeden sonra, Tuğrul Bey Bağdad'a doğru yola çıktı.

Tuğrul Bey, Nehruvan'a (179) yaklaştığı zaman, Bağdad'dan Reisürriüesa, Kadi-ül-kuzat, Bağdad'ın ileri gelenleri, nakipler, eşraf ve Deylemî hükûmetinin emirleri, kendisini büyük bir merasimle karşılamağa geldikleri görüldü. Tuğrul Bey, tarafından da bu zevatın ağır-

(178) İmad el-Kâtib ve ibn-ir Ravendî'nin beyanına göre, Halife el-Kâim Biemrillah'ın sefiri Ebû Muhammed Hibetullah Muhammed ibn-i Hasan ibn-i Me'mun, uzun müddet Tuğrul Bey'in yanında kaldı. Halife tarafından muhtelif defalar Bağdad'a gelmesi için haber gönderildi ise de bu emre icabet etmedi. Zubdet un-Nusre 19. Rahat us-Sudur s: 105

(179) Nehruvan'ın ismi Zubdet un-Nusre'de **Nehrebeyn** olarak yazılmıştır. İbn-i Esir ve Mir Huand ise Nehrevan yazarlar. Doğrusu da budur.

lanması için, vezir Amid ül-Mülk Ebu Nasr Kundüri, me-mur edildi. Reis-ür Rüesa Tuğrul Bey'le görüştü ve kendisine padişahın cins atlarından biri hediye edildi. Sultan Tuğrul, Halife'ye itaat etmek ve Melik er-Rahim'in ülkesine taarruz etmemek hususunda yemin etti. Bağdad'a doğru yola devam edilerek, 25 Ramazan 447 (Milâdî 1055) de Bağdad'a Bab eş-Şemmasiye denilen yere indiler. (180)

BUVEYH OĞULLARI DEVLETİNİN SONA ERMESİ

Bu hadiseler açık olarak, Selçukî saltanatının, Buveyh oğulları saltanatına muzaffer olduğunu göstermektedir. Bundan sonra, artık Buveyh oğulları saltanatının yaşamasına ve devam etmesine pekaz imkân kalmıştı. Ortaya çıkan yeni vak'alar ve tesadüfîler bu hususta yardımcı oldu. Buveyh oğulları ile Selçukîler arasında bazı meselelerin doğmasına sebebiyet verdi. Tuğrul Bey'in Bağdad'da bulunuşunun ikinci günüydü. Selçukî askerleri de Bağdad şehrine girmişlerdi. Şehrin çarşı ve pazarlarında dolayıp ihtiyaçlarını temin etmek isterlerken şehri tanımadıkları ve lisan bilmedikleri için bir samancı veya ot satan bir satıcı ile aralarında hadise çıktı. Selçukî askerleri, ot satın almak sebebiyle ota bakarken ve elleriyle otu yoklarken, satıcı malının yağ-

(180) İbn-i Esir IX, 254, 255. Ebu'l-Fîda II s: 173. Ravdat us-Safa III s: 187 IV, s: 92, 95. Zubdet un-Nusre s: 10. Rahatus-Sudur s: 105. Hamdullah Mustevfî hangi senede istinaden Tuğrul Bey'in Hac'ca gittiğini yazmış olduğu malum değildir. Onun yazdığına göre, Tuğrul Bey, Hac'ca gitmiş ve dönüşte Bağdad'a gelmişti. Diğer tarihler bu hadiseyi teyit etmezler.

ma edileceğini zannederek gürültü ve patırtı çıkardı. Çarşı halkı da toplanıp Selçukî askerleri dövdüler. Bu hadise şehrin diğer taraflarına da yayıldı ve hadiseler genişleme istidadı gösterdi. Bağdad halkı birlik olup, Selçukîler'e saldırdılar. Hattâ şehrin dışına çıkarak, Tuğrul Bey'in ordugâhına hücumla geçtiler. Hiç yoktan bir sebeple büyük bir vak'a çıkmış oldu. Buna karşılık olarak, Sultanın ordusu da harekete geçti ve artık zabt edilmez bir hale geldi. Şehre hücum ederek bildiklerini yapmağa başladılar. İş o raddeye vardı ki, Reis-ur Rüesa'nın evini bile yağma ettiler. Abbasî halifelerinin türbelerine dahi saldırdılar. Bu hadiseler devam ederken, Melik er-Rahim ve onun adamları bu hadiselere karışmıyor ve uzaktan seyirci kalıyorlardı. Fakat, Tuğrul Bey, ya gerçek olarak veya dış görünüş itibariyle, bu hadiselerin müsebbibi olarak Melik er-Rahim'i itham etti. Nitekim bu görüşünü Halife'ye yazdığı şu mektupla açıkladı:

«Melik er-Rahim ve onun maiyyetinin bu cürümlerle alâkaları yoksa bana gelip izahat versinler. Aksi takdirde onların bu işde parmakları olduğuna kani olacağım.»

Bu düşünce işe yaradı. Halife bu zümreye aman vererek kendi elçisi ile birlikte Tuğrul Bey'in huzuruna gönderdi. Bu heyet, Tuğrul Bey'in karargâhına varınca, Türkmenler, bunların üzerine hücum ettiler. Hadiseye sebebiyet verenlerin bunlar olduğunu zannederek bu kimselere yapmadıklarını bırakmadılar. Elbiselerini bile parçaladılar.

Heyet mensupları Tuğrul Bey'in huzuruna çıkarılınca, Halifenin elçileri hariç olmak üzere, hepsini yakalattı. Melik er-Rahim'le birlikte bu şahısları Siyran kalesine gönderdi ve orada habs ettirdi. Bu şekilde zorla hü-

kûmeti ele geçirmiş bulunan bu ailenin tahakkümüne de son verilmiş oldu. İslâm ülkelerinin yani Dar-ül İslâm'ın kalbi mesabesinde olan Abbasî Hilafetine bir asırdan beri zorla baskı sağlayan Deylemî ailesinin nüfuzu bu şekilde sona erdi.

Tuğrul Bey'in anlaşma hilâfına yaptığı bu icraat, Halifenin gözünden kaçmadı. Halife bu hareketi fenâ bir nazarla gördü. Tuğrul'a bir mektup yazarak:

«Ben bu zümreye aman vererek senin yanına göndermiştim. Artık senin için yapılacak iyi şey, ya onları bırakmak, veya Bağdad'ı terk etmektir. Seni çağırırsan, Hilâfet makamının emirlerini kuvvetle icra edeceğimi düşünüyordum. Fakat bunun tam aksi ile karşılaşmış bulunuyorum.» dedi.

Bu mektup Tuğrul Bey'in üzerinde tesirini gösterdi. Melik-er-Rahim hariç yakalananların hepsini serbest bıraktı. Yine bu kimselerin zapt edilmiş bütün mal ve arazileri kendilerine geri verildi. Ancak, emirler ve ordu kumandanları ve diğer ileri gelen askerî şahıslar için alınmış bulunan arazi, yani Guz Türkmenlerinin Bağdad havalisinde edindikleri, yerler ellerinde kaldı. (181) Tuğrul Bey, bunlara mukabil bedel ödedi.

HİLAFET HANEDANI İLE AKRABALIĞIN TESİRİ

Birbirini takip eden fena tesadüfler neticesinde vuku bulan hadiseler yüzünden Abbasî hilafeti ile Selçukîler arasında bir savaş ihtimali belirdi. Fakat Tuğrul Bey'in dirayetli veziri Amid ül-Mülk Ebu Nasr Kündürî,

(181) İbn-i Esir c. IX, s: 255, 256 Ravdat us-Safa III s: 178 İmad el-Kâtib Ebu'l-Fida ve İbn-ir Ravendi ve Hamdullah Mustevfi bu hadiseleri ;ok kısaltarak yazmışlardır.

bu ince noktaları hissetti ve bu mevzularda tedbir almayı ihmal etmedi. İki taraf arasındaki münasebetleri düzeltmek yoluna gitti. Hattâ Hilafet makamı ile Selçukî saltanatı arasındaki bağları daha ziyade takviye etmeğe çalıştı. Vezir, Halife El Kâim Biemrillah ile Tuğrul Bey'in yeğeni Hatice Arslan Hatun'un (182) evlenmesini sağlayarak bu yakınlığı temin etti. Muharrem 445 (Milâdî 1056) de kurulan nikâh meclisinde Tuğrul Bey, tarafından vezir Amid-ül-Mülk Kûdürî, Ebu Ali Keyhüsrev Devlemî, Hezar-esp ibn-i Benkir Kürdî, ibn-i Ebi's-Şuk, Bağdad'ın uleması, esrafı ve ileri gelenleri bulunuyordu. Bağdad'ın Kazi-il Kuzatı Ebu'l Hasan Maverdî, Nakibunnukabâ Ebu Ali ibn-i Ebi Tamam da aynı meclise iştirak etmişlerdi. Reis-ür-rüesa da nikâh hutbesini okumuştı. Hatice Hatun, o zaman Merv'de bulunduğu için aynı senenin Şaban ayında Bağdad'a doğru yola çıkarıldı. Halifenin annesi Hatice Hatunu karşıladı ve onu milâfet haremine götürdü (183).

BESÂSİRİ GÂİLESİ

Yukarıda anlatıldığı gibi, Halifenin fermanı gereğince, Melik er-Rahim, Besâsîrî'yi kendi haline bırakmıştı. Besâsîrî de serbest kalınca Arap emirlerinden Nur ud-Devle Dubeyş ibn-i Mezid'in yanına gitti. Besâsîrî'nin bu zat ile akrabalığı olduğundan ona iltica etti. Fakat orada uzun zaman kalamadı. Zira Nur ud-Devle Tuğrul'dan korktuğu için, Besâsîrî'yi yanında uzun zaman barındırmadı. Besâsîrî de oradan Şam'a giderek Rahbet-i Malik'te yerleşti. Burada serbest olduğundan bil-

(182) Bu kadın Çağrı Bey'in kızı ve Alp Arslan'ın kız kardeşi idi.

(183) İbni- Esir c. IX, s: 257. Zubdet un-Nusre s: 11, 12

diğini yapabilecek durumda idi. Nitekim, Abbasîler aleyhine olmak üzere Mısır Fâtîmî halifesi el-Mustansır Billah ile mektuplaşarak kendisine itaat ettiğini bildirdi. Yeniden bir ordu toplamak için çalışmaya başladı. Diğer taraftan, Tuğrul Bey'in Bağdad'da Deylemler'e ve orada bulunan Türk askerlerine nasıl bir tavır takındığından da bahs etmiştik. Bunların da bir kısmı, Bağdad'dan çekilerek Besâsîrî'nin yanına gittiler. (*) Çok zaman geçmeden Besâsîrî'nin başına bir hayli adam toplandı. Nur ud-Devle'nin kendisi dahi Besâsîrî'nin kuvvetlendiğini görünce onunla birlik olmayı ve anlaşmayı tercih etti. Şevval 448 (Milâdî 1056) de bu kuvvetler, Selçukîler'le savaşmak üzere Musul'a hücum ettiler. O sıra Musul'da Kureys ibn-i Bederân ile Tuğrul Bey'in amcazadesi Kutulmuş ibn-i Arslan bulunmaktaydı. Bu iki zat da kuvvetlerini harekete geçirerek onların üstüne yürüdüler. Sincar civarında savaş başladı ve Kutulmuş mağlup olarak kaçtı. Kureys de yakalandığı için Besâsîrî'nin ve Nur ud-Devle'nin itaatını kabul etti. Bu şekilde Musul da Fâtîmî halifesi Mustansır Billah'a itaat eden kimselerin idaresi altına girmiş oldu. (184) Dolayısıyla bu şehirde de Mustansır Billah namına hutbe okunmaya başlandı.

Bu hadiseler cereyan ederken Bağdad'daki Selçukî askerleri de davranışlarıyla şehir halkını bıkırdılar. Nihayet Halife el-Kâim Biemrillah, Reis ür-Rüesa vasıtası ile Tuğrul Bey'in veziri Amid ül-Mülk'ü çağırıp şehir halkının şikâyetlerini anlattırdı. Ve bu aşırı hareketlere

(*) İbn-i Esir, c. IX, s: 256

(184) İmad Kâtib şöyle yazar: Sincar savaşından önce Kureys ibn-i Bederân Besâsîrî ile buluşmuştu. Fakat İbn-i Esir, savaşın sonra buluştuklarını yazar.

son verilmezse, uygunsuz işleri yörüp ıstımemesi için Halifenin kendisinin Bağdad'ı bırakıp gitmek istediği bildirildi. Amid ül-Mülk de meseleyi Sultan'a arz etti. Tuğrul Bey de bunun üzerine Bağdad'dan ayrılmaya karar verdi. Tam bu sırada Sencar yani Musul'un Besâsîri tarafından zabt edildiği haberi geldi. Tuğrul Bey, 10 Zilkâde 448 (Milâdî 1056) de Musul'a doğru yola çıktı. Fakat daha Musul'a varmadan yolda iken Kureys ve Nur ud-Devle huzura gelerek, itaât yolunu tuttuklarını arz ettiler. Besâsîri de kaçmış ve Er-Rahbe'ye sığınmıştı. (185)

HALİFE İLE TUĞRUL BEY'İN GÖRÜŞMELERİ

Birkaç ay zarfında Musul (Sencar), Diyar-ı Bekir, Cezire-i ibn-i Ömer ve diğer küçük hükümdarlıklar hep Tuğrul Bey'in itaâtı altına girdiler. Tuğrul Bey de bu ülkelerin idaresini İbrahim İnal'a tevdi etti. Kendisi de Bağdad'a geri döndü. Kufs mıntukasına vardığı zaman Reis ür-Rüesa, Tuğrul Bey'in huzuruna gelerek, Halifenin selâmını bildirdi. Halife tarafından gönderilmiş olan hediyeleri de takdim etti. Bu hediyeler mücevherat karmalı bir kâse, bir feraciye (elbise) ve bir de kıymetli kumaştan bir sarık idi. Padişah, bu hediyeleri hürmetle öperek aldı. Sonra Bağdad'ın yolunu tuttu. Şehre varınca, Halifenin sarayından içeri girmek için müsaade istedi. Bu arzusu derhal yerine getirildi.

25 Zilkâde 449 (Milâdî 1057) da Halife umumî bir meclis kurarak Selçukî hükümdarı Tuğrul Bey'i huzu-

runa kabul etti. Tuğrul Bey, Bab er-Rakka'ya kadar gimi ile geldi. Oradan itibaren Halife tarafından gönderilmiş olan hususî ata binerek yoluna devam etti. Sahn üs-Selâm'a gelince atından indi. Bundan sonra emirler önde, Tuğrul Bey de arkada yürüyordu. Hepsî de hürmeten silâhlarını çıkarmışlardı. Nihayet Tuğrul Bey, Hilâfet tahtının bulunduğu yere geldi. Burası yer sathından altı yedi karış yüksek idi. Müslümanların Halifesi El-Kâim Biemrillah'ın en büyük merasimlerde giydiği **Zat-ı Risaletpenahileri Sallallahu Aleyhi ve-Sellem'in hırka-i şeriflerini sırtına örtmüş ve yine Zat-ı Risaletpenahileri Sallallahu Aleyhi ve-Sellem'in mübarek asalarını** eline almış oturmaktaydı. Tahtın önüne perde çekilmişti. Bu perde, Halife'nin arkadan göreceği ve dışardan kimsenin göremeyeceği bir şekilde idi. Tuğrul Bey, Südde-i Şerife (Halife'nin tahtgahı) ye yaklaştığı zaman, perde açıldı ve Halife ayağa kalkmış olarak görüldü. Tuğrul Bey, hemen eğilerek, Halifenin tahtının ayağını öptü. Reis ür-Rüesa da takdim merasimini icra eyledi. Halifenin emriyle Tuğrul Bey'in oturması için kürsü kondu. Türk Sultanı, Halifenin tahtının hemen yanı başına oturdu. Bu merasim, Abbasi tarihinde nadir görülmüş vakalardandır. (Hâşiye - 10)

(Hâşiye - 10) Halifenin örtünmüş bulunduğu Hırka-i Saadet yahut da Hırka-i Şerif Abbasi halifeleri tarafından çok büyük merasimlerde örtünülmesi adet haline gelmiş bulunan Hırka-i Saadet'tir. Zat-ı Risaletpenahileri sallallahü Aleyhi ve-Sellem bu Hırka-i Saadeti sahabilerden şair Hazreti Kâb ibn-i Züheyre vermişlerdi. Anane halinde devam edegelen bu hırkanın örtünmesi, Abbasiler'in sonuna kadar süregelmiştir. Sultan Selim Han (Yavuz Selim) Rahmetullahı aleyh, son Abbasi Halifesi El-Mütevekkil Allallah III den Hilâfetin emanetlerini teslim aldığı zaman bu hırka ve bu Asa-i Mübareki de almış ve o zaman İs-

(185) İbn-i Esir IX, s: 256, 261, 262. Zubdet un-Nusre s: 12, 13. Ravdat us-Safa c. III, s: 178

Takdim merasimi sırasında Reis ür-Rüesa şu konuşmayı yaptı:

«Emir el-Müminin sizin çalışmalarınızdan memnundur. Size teşekkür etmemi emir buyurmuştur. Çalışmalarınızı ve sarf ettiğiniz gayretlerinizi takdir ediyor ve sizinle yakınlıktan da sevinç duymaktadır. Cenab-ı Hak Teâlâ Azze ve Cell'in inayeti ile elinize geçmiş bulunan bu ülkelerin kâffesinin hükümdarlığının fermanını da sizin isminize vermektedir. İnşallah Hak Teâlâ'nın kullarının refah ve rahatı için çalışsınız. Bunun için Hak Teâlâ, size tevdi etmiş bulunduğu kullarının işlerini idare ederken elbette ki, o yüce Allah'tan korkacaksınız. O'nu daima Hazır ve Nazır bileceksiniz. Allah Teâlâ'nın size verdiği nimetin kadr-ü kıymetini biliniz. Adaleti yaymak ve zulme meydan vermemek ve halkın işlerine yetişmek yolunda çalışacak ve herşeyden ziyade Hak Teâlâ'nın rızasını elde etmek için bütün gayretinizi ve bütün kuvvetinizi sarf edeceksiniz.»

Bundan sonra, Tuğrul Bey, eğildi ve Halifeyi etekledi. Hemen arkadan saray hademeleri bohacalarla içeri girdiler. Halife kendi eli ile bohçalardan birini açtı ve

tanbul'a getirmişti. Osmanlı Halifeleri hürriyeten bu Hırka-i Saadetli örtünmemişler. Sarayı hümayunda bu emanetler için hususi bir bina hazırlatıp orada muhafaza etmişlerdir. Sultan Selim Han merhum zamanından Türkiye'de Hilafetin ilga edildiği güne kadar, bu binada geceli gündüzlü ve hiç arası kesilmeden sürekli olarak 406 sene ve birkaç ay Kur'an-ı Kerim tilavet edilmiştir. Hak Teâlâ Cennetmekân Sultan Selim Han'a ve bütün mümin hükümdarlara ve kaffeyl müminlere rahmet eyleye. Mütercim.

(186) İbn-i Esir, IX s: 264, 265. Zubdet un-Nusre s: 13, 14. Ebu'l-Fida II, s: 176

ıçından Acem'in tâcını ve Arab'ın imamesini çıkardı. Tac, altın ve mücevherat kakmalı idi. İmâme ise, siyah ipekli ve altın sırmadan yapılmış kumaştandı. Bunların ikisini de birbirinin üzerine olmak üzere, Tuğrul Bey'in başına koydu. Boynuna tavr (gerdanlık) asıp, yedi kat kıymetli kumaş hil'atleri de ileri gelen memurlar Tuğrul Bey'in sırtına örttüler. Bu yedi kat hil'at demek yedi ülkenin hükümdarlığının alâmeti demek idi. Daha sonra yine Halife, murassa bir kılıç çıkarıp, kendi eli ile Tuğrul Bey'in beline bağladı.

Tuğrul Bey, tacı, imameyi giyinip hil'atleri örtündükten ve kılıcı kuşandıktan sonra teşekkür için bir daha Halife'yi etekledi ve gelip tekrar yerine oturdu. Fakat taç başında ağırlık yaptığından başını eğemiyordu. Halifenin elini öpmek istedi. Fakat eğilemediğinden Halife elini uzattı. Bunun üzerine Halife de Tuğrul Bey'in gözlerinden öptü. Bundan sonra Halife Tuğrul Bey'e bir kılıç daha verdi. Kılıçların her ikisine de işaret ederek Türk Saltanatına «Sultanüs-şarkive'lğarb» dedi. Yani Halife Tuğrul Bey'e doğunun ve batının padişahı lakabını vermiş oluyordu. Yine Halife kendi eli ile Tuğrul Bey için yazılmış bulunan fermanları verdi. Merasim bu şekilde bittiğinden Tuğrul Bey saraydan ayrılmak için izin istedi.

Tuğrul Bey, döndükten sonra Halifenin hediyelerinin karşılığını da kıymetli hediyeler gönderdi. Bunlar 50 bin dinar nakit altın, en iyi bir tarzda yetiştirilmiş 50 Türk köle, kıymetli atlar, nadi de kumaşlar ve murassa silahlardı. (187)

(187) İbn-i Esir, IX, s: 231, 267, 270. Zubdet ün-Nusre s: 15, 16. Ravdat us-Safâ IV s: 95

İBRAHİM İNAL'IN İSYANI

Aradan çok geçmeden hem Tuğrul Bey'in hem de Halife'nin huzurunu kaçıran ve bir sene süren iki hadise vuku buldu.

Bunlardan birincisi İbrahim İnal'in Tuğrul Bey'e isyan etmesiydi. İbrahim İnal, Tuğrul Bey'in anne tarafından kardeşidir. Muazzam savaş hizmetlerinde bulunmuş bir kumandandır. Fakat sonraları, Tuğrul'un bu kadar zafer kazanması hep benim kılıcımın sayesinde olmuştur. düşüncesine kapılarak, kardeşine kafa tutmağa ve isyan etmeğe başladı.

Hicrî 441 (Milâdî 1039) de ilk defa Tuğrul Bey'in emrine muhalefet etti. Bu durum küçük bir savaşa sebebiyet verdi. Tuğrul Bey, bu çarpışmayı zaferle neticelendirdi. Fakat İbrahim'in kusurunu affetti ve muhtelif vilâyetlerin idâresini onun emrine tevdi etti. Bundan sonra İbrahim de dik kafalılık etmeğe ve isyan yoluna gitmeğe fırsat bulamadı. Bir müddet itaat ederek Tuğrul Bey'e hizmet etti. Tuğrul Bey, son olarak Musul vilâyetinin ve civarının da idaresini İbrahim'in emrine verdi. Bu sırada, İbrahim, Besâiri ile ve diğer kimselerle anlaşıp kargaşalık çıkardı ve Cibal tarafına geçti. Bulunduğu vilâyetleri bıraktığı için, bu yerleri bazı göçebe guruplar ele geçirdiler. Tuğrul Bey, yine kendisine yumuşaklık gösterdi ve kusurunu affederek, Bağdad'a kendi yanına çağırdı. Fakat İbrahim, bir fırsatını bularak Ramazan 450 (Milâdî 1058) de Hemedan'a kaçtı. Tuğrul Bey'in yanında o zaman çok az askeri kuvvet vardı. İbrahim ise, başına Türklerden bir hayli kuvvet toplamış ve tehlike teşkil edecek bir duruma gelmişti. Eğer biraz fırsat bulmuş olsaydı, Tuğrul Bey'in saltanatını devirebilirdi. Bu yüzden Tuğrul Bey, İbrahimle karşılaşmaktan çekiniyordu.

Bu duruma kesin bir hal çaresi bulmak için Alp Arslan yakutî ve Kavurt Bey'den (Bunlar Tuğrul Bey'in kardeşi çağrı Bey ve Davud'un oğulları idiler.) yardım istedi. Onlar da kuvvetli ve büyük bir ordu ile Tuğrul Bey'in yardımına geldiler. Savaş Rey civarında yapıldı ve Tuğrul Bey'in zaferi ile sonuçlandı. İbrahim de yakalandı. Tuğrul Bey, İbrahim'in birkaç defa kusurunu affetmişti. İbrahim de bu sefer yine bağışlanacağını umit ediyordu. Fakat İbrahim'in bu defaki hareketi büyük bir tehlike arz ettiğinden affedilmedi. Bir yay kirişi ile astırıldı. (187)

BESÂSİRİ'NİN BAĞDAD'I ZABTI

Tuğrul, iç savaşlarla meşgul iken, Besârîrî için meydan boş kalmıştı. Besârîrî bu fırsattan faydalanarak, Bağdad'a yürüdü. 6 Zilkâde 450 Milâdî 1059) de Bağdad'a girdi. Halifenin askerlerini ufak bir çatışmadan sonra yendi. İsyancı ordu Hilâfet makamına doğru yürüdü. Nihayet Halife El-kâim bi-Emrillah, bu duruma bizzat müdahale etmek zorunda kaldı. Siyah elbiselerini giyinip bir ata binerek elinde kılıç, hilafet sarayının mensupları ve saray hademelerini de yalın kılıç hareket ettirerek Besâsîrî'nin üzerine yürüdü. Bu sırada Reis ür-Rüesa ilerleyip, Kureys ibni Bederan'ı buldu ve ona şöyle dedi:

«Ey Alededdin, Emir el-müminin, sana kendi şahsını, kendi ailesine ve kendi maiyetini Allah yolunda ve O'nun Resûlü uğrunda korumak için ve Araplık namına senden yardım istemektedir.»

Kureys Reis ür-Rüesa'nın bu istediğini derhal kabul etti. Halifenin bütün mensuplarını kendi himayesi altına aldı ve aman verdi. Fakat Besârîrî Kureys'i zorlayarak vermiş bulunduğu bu amanı ve himayeyi bozdurmak istedi. Kureys, Besâsîrî'nin tazyiki altında vermiş olduğu

amanı bozdu. Reis ür-Rüesa'yı Besâriri'ye, Halifeyi kendi amcazadesi Muhiddin Ebul Haris Muhareş İbn-i Mücel-lâ el-Ukayli'nin yanına Hadise-i âne'ye gönderdi. Halife-nin karısı Arslan Hatun'un da İbn-i Cerde'nin himayesine verdi. Halifenin adamlarını ve saray mensuplarını da yanından uzaklaştırdı. Bundan sonra, Benû Ukayl bedevileri ile başı bozuk Türkler hilafet sarayına saldırarak yağmaya başladılar. Artık Besâsîrî, bütün Irak'ın ve El-Cezire'nin büyük bir kısmının müstakil hükümdarı olmuştur. Irak'ın her tarafına valiler ve idareciler tayin etti. Bağdad hilafet merkezinde bir sene kadar Abbasilerin yerine Fatimî halifeleri adına hutbe okundu. Besâsîrî, Bağdad'da müstakil ve muntazam bir hükûmet kurdu. Bayram günü gelince, bayram yerinde ve tarihte ilk defa olarak Abbasi bayrağı yerine Mısır'ın Fatimî bayrağı dalgalandı. Zilhicce ayının sonunda da Reis ür-Rüesa ve Irak mütemedi katledildi. (188)

BESÂSİRÎ'NİN HEZİMETE UĞRATILMASI VE BAĞDAD'IN GERİ ALINIP HALİFENİN BAĞDAD'A TEKRAR GELMESİ

Halife El-Kâim Beimrillah, Bağdad'dan çıkarken, yaptığı ilk olarak, başına gelen bu hadiselerden Tuğrul Bey'e haber vermek oldu. Halife, bu mevzuda Tuğrul Bey'e yazdığı mektupta şöyle demişti:

«İslâm ocağının ortasında Karmetilik yürütülmektedir. Şimdi yapabileceğin bir hareket varsa, hemen İslam'a hizmet yolunda yardıma koşmaktır.»

Halbuki böyle bir zamanda Tuğrul Bey'in kendisi de

(188) İbn-i Esir IX, s: 267, 269. Zubdet un-Nusre s: 15, 16. Ebu'l-Fidâ II. s: 177, 178. Rahat us-Sudur, s: 107, 108. Ravdat us-Safa, III, s: 178, IV s: 95, İbn-i Hallikan Arslan Besâsîrî şerhi hali.

başka bir belaya giriftar olmuştur. Yardıma koşacak hali ve imkânı yoktu. Bunun için Halifeyi teselli eder mahiyetle bir mektup yazdı. Bu mektup Kur'an-ı Kerim'den bir âyet idi: (189)

«Sen onların yanına dön. Çok geçmeden biz büyük bir ordu ile onların üzerine geliriz ki, bu ordu karşısında onlar dayanamaz, tarî mar olur ve rezil rusvay olurlar.» (Ayet)

Tuğrul Bey, aradan çok zaman geçmeden İbrahim İnal gailisini hallettikten sonra, Besâsîrî'ye ve Kureys'e şu manada bir mektup yazdı:

«Halifeyi Bağdad'a geri getirir ve kendisine hürmet-kâr olursanız, ben de o zaman Irak'a gelmem. Sadece ismine hutbe okunup sikke vurulması ile iktifa ederim.»

Fakat Besâsîrî Tuğrul Bey'in barış teklifini red etti. Tuğrul Bey de, bu durum karşısında büyük bir ordu ile Bağdad'ın yolunu tuttu. Türk Sultanı, bu defa öyle bir tantana, haşmet ve celâl ile geliyordu ki, düşmanın gözü kamaşmış ve şaşırıp kalmıştı. Daha Tuğrul Bey'in öncü kıtaları kasr-ı Şirine ulaştığı zaman, Besâsîrî başına gelecekleri tahmin ederek Bağdad'dan kaçtı.

Tuğrul Bey, Tesadüf eseri tam o günden bir sene önce yani 6 zilkâde 450 (Milâdî 1058) de Bağdad'dan çıkmıştı. Yine 6 Zilkâde 451 (Milâdî 1059) de Bağdad'a dönmüş oluyordu. Bu şekilde Abbasi hilâfeti Tuğrul Bey'in bulunmadığı bu bir sene zarfında bir hayli tehlike geçirmişti.

Tuğrul Bey'in Bağdad'a geldiği haberi duyulunca

(189) Rahat us-Sudûr s: 108, 109. Ravdat us-Safâ III s: 178. Tarih-i Güzide

imam Ebu Bekir İbn-i Fuvrek, Halifeye haber ulaştırmak için gönderildi. İmam, Halifeyi alıp Bağdad'a getirecekti. Fakat diğer taraftan Halifenin muhafazasına memur edilmiş bulunan Benû Ukayl'den Buharreş İbn-i Mucellâ, Tuğrul Bey'in Bağdad'a geldiğini öğrenince, İman Ebu Bekir, Halifenin huzuruna varmadan önce Halifeyi yola çıkarmıştı. Tuğrul Bey de Amid ül-Mülk Kürdürî'yi ileri gelen kumandanları, saray mensuplarını ve emirleri Halifeyi karşılamak için gönderdi. Yolda altın sümali çadırılar kurdurtup Halifenin istirahati için bekletiyordu. Halife Nehruvan'a vardığı zaman, Tuğrul Bey bizzat karşılamaya çıktı. Halife ile karşılaştınca, Tuğrul Bey, yedi defa eğildi ve yedi defa Halifeyi etekledi ve geçmiş olsun dedi. Özür dileyerek, İbrahim'in isyan meselesinin, bir an önce kendisinin yardımı koşmak için gecikmesine sebebiyet verdiğini anlattı. Bu sebeple de yani İbrahim'in isyanı yüzünden Al-i Abbas Radiyallahü Teâlâ anı'nın devletine zarar geldiğini için İbrahim'i öldürdüğünü bildirdi. Besâsîrî'den intikam almak için de Halifeden müsaade istedi. «Besâsîrî şimdi Şam'a kaçmış bulunmakta ve Şam'daki Mısır Fatimî'lerinin «Sahib-i Mısır» yani Fatimî Halifesi'nin adamlarına sığınmıştır. Ben onun hakkından geleceğim» dedi. Halife, Tuğrul Bey'in bu hizmeti karşısında kendi kılıcını Tuğrul Bey'e verdi. Bundan sonra Halife Bağdad yoluna devam etti. O tarihten tam bir sene önce yani Zilkâde'de Bağdad'dan çıkmıştı. Yine 25 Zilkâde 451 (Milâdî 1059) de Bağdad'a girdi. O zamandan Abbâsî devletinin hükümet merkezinde kadı Abdullah Damgani'den başka hiçbir mühim şahsiyet kalmamıştı. Halifeyi, şehir namına ancak bu kadı ve birkaç kişi karşılayabildi. Bab un-Nevbe'de yalnız bir hâcib Halifeyi bekliyordu. Halife Bab un-Nevbe'ye vardığı zaman Tuğrul

Bey, onun binmiş olduğu katırın yularını tuttu ve yaya olarak Halife'yi ikametgahına kadar getirdi.

Tuğrul Bey, Besâsîrî'yi takip için emirlerinden serheng Sav-Tekin, Enuşirvan ve Humar-Tekin ile Tuğraî'yi yola çıkardı. Bu kumandanların emrindeki kuvvetler, Şam tarafına kaçmış bulunan Besâsîrî'yi bir yerde kısırdılar. Küçük bir çatışmadan sonra Besâsîrî'yi yakaladılar. Fakat Besâsîrî kendisini öldürdü. Emirler de onun başına kesip Zilhicce 451 (Milâdî 1059) de Bağdad'a getirdiler. Kesik başı bir mızrağa takarak Bağdat şehrinin sokaklarında dolastırdılar. Sonunda Bab ün-Nevbe'ye getirip orda astılar. (190)

İRAK'IN VERGİ İŞLERİ (DİVAN)

Bundan sonra, Irak'ın vergi işlerinin idaresi de Selçukiler'in eline geçti. Bu iş Selçuki veziri Amid ül-Mülk Küdürî'ye verildi. Sultan Tuğrul, ilk evvelâ Irakta kendisine büyükce bir yer verilmesini istedi. Ordu burada kalacak ve barınacaktı. Fakat Amid ül-Mülk, Sultan Tuğrul'u bu fikirden vazgeçirdi. Halifede bütün Irak'ın vergi tahsilini Tuğrul Bey'e bıraktı. Hattâ, Halife kendi masrafları için Tuğrul Bey'den almağa bile rıza gösterdi. Tuğrul Bey de Irak'ın vergi işlerini eline aldıktan sonra Halife için geniş ölçüde bir tahsisat ayırdı. (191)

HALİFENİN KIZI İLE TUĞRUL BEY'İN EVLENMESİ

Zilkade 452 (Milâdî 1060) de Sultan Tuğrul'un karı-

(190) İbn-i Esir, IX s: 270, 271. Zubdet un-Nusre s: 16, 18. Ravdat us-Safa III s: 178 IV, s: 95. Tarih-i Güzide s: 357, 358. Ebu'l-Fidâ II, s: 178, 179. İbn-i Hallikan Elif harfi Arslan Besâsîrî gerhi hali

(191) Rahat us-Sudur s: 110, 111. Tarih-i Güzide s: 438.

si Zencen'da vefat etti. Tuğrul Bey bu hanımını çok se-verdi. (Zencan, Tahran ile Tebriz yolu üzerindedir. Mü-tercim.)

Bu ölüm hadisesinden sonra, Tuğrul Bey, kadı Ebu Saad vasıtası ile Halifeye haber gönderip, Halifenin kızı-na talip oldu. Fakat Halife, Tuğrul Bey'in bu cesaretinden hoşlanmadı ve Ebu Temimi vasıtası ile haber gönderip Tuğrul'un bu sevdadan vaz geçmesini ve böyle bir mese-lenin Halifelerin usul ve ananesine uygun olmadığını söy-lemesini istedi. (192)

Halife bu işi inceden inceye düşünerek, Ebu Temimi'-ye şöyle bir emirde verdi: «Tuğrul Bey'i bu arzusundan vaz geçiremezsen, ağır mehriye ileri sür.» Bu mehriye üç yüz bin dinar ve vasıt ülkesinin bütün geliri idi. Halifenin adamı Rey'e geldi ve Amid ül-Mülk ile buluştu. Meseleyi görüştüler ve konuştular. Amid ül-Mülk Halifenin elçisine şöyle dedi:

«Sultanın bu talebini red etmek Halife için hiç mü-nasip değildir. Sultan bu işe aşırı derecede ehemmiyet ve-riyor. Bu mevzuda ısrarla duruyor. Para ve mal istemek bahsine gelince, böyle bir şeyi de ileri, sürmek gayet mü-nasebetsiz bir şey olur. Çünkü, Halife istediği bu miktarın birkaç mislini bile Tuğrul Bey'den alacaktır. Ancak bu-nu peşin olarak bir şarta bağlamak doğru olamaz.»

Halifenin elçisi de Amid ül-Mülk'e şu cevabı verdi:

«Sen nasıl münasip görürsen öyle hareket et.»

Amid ül-Mülk de bu tasvip üzerine Sultan Tuğrul'un huzuruna gitti:

«Halife sizin isteğinizi kabul etmiştir» dedi.

(192) İbn-ir Ravendi, Halifenin kız kardeşi diye yazar. Fa-kat başka me hazlar bunu teyit etmezler.

Sultan Tuğrul da Halifenin bu izdivaca rıza gösterdi-ğini sanarak çok memnun oldu. Aynı zamanda Halifeye damat olmanın bir şeref olduğunu da ileri sürerek, iftihar etmeğe ve sağa sola haber salmağa başladı. Nitekim, ha-kikaten Halifeye damat olmak şerefi, Tuğrul Bey'den ön-ce hiçbir emire, hiçbir sultana ve hiçbir padişaha nasip olmamıştı. Halbuki, Tuğrul Bey'den evvel de bir hayli nü-fuzlu emirler ve kuvvetli hükümdarlar da vardı. Fakat bunlardan hiçbirisi böyle bir işe teşebbüs etmeğe cesaret göstermemişti. Tuğrul Bey, bu hususta muvaffak olan ilk padişah idi.

Tuğrul Bey, kendi yeğeni olan Halifenin hanımı Arslan Hatun'a yüz bin nakit altın dinar ve yüz bin dinarlık da mücevherat gönderdi. Nişan merasiminin tanzim edil-mesini istedi. Bu para ve hediyeleri de vezir Amid ül-Mülk ile Feramerz İbn-i Kâkûye götürüyorlardı. İleri gelen emirlerden birkaç kişi de bunlara refakat ediyorlardı. Arslan Hatun, o sıra Bağdad'da idi. Heyet Bağdad'a ula-şıp mesele Halifeye intikal edince Halife çok kızdı. Nişan merasiminin yapılmasını şiddetle red etti. Hatta durum o-kadar vehamet kesbetti ki, Halife Tuğrul Bey'in adam-larına «Bağdad'dan çıkıp gidebilirsiniz» dedi. Durum bu şekil alınca, Amid ül-Mülk Bağdad'dan çıkıp, Nehruvan mevkiinde çadırını kurup beklemeye başladı. Burada iken siyah Abbasi sarığını ve elbisesini çıkarıp beyaz Türk sarık ve elbisesini giyindi. Bunun manası apaçık olarak Abbasi devletine karşı gelmek demektir. O zaman kadil-kudad (Baş kadı) ve Şeyh Ebu Mansur Yusuf vaziyetin vahim bir safhaya girmiş olduğunu sezdiler ve araya girerek bu işe bir çare bulmağa koyuldular. Halifenin ve-ziri İbn-i Derâset, Amid ül-Mülk'ün gönlünü almak için, evinde bir ziyafet tertiledi ve Selçuk heyetini davet etti.

Diğer taraftan ileri gelen zevat da Halifenin gönlünü almış ve kendisini yumuşatıp yatıştırmışlardı. Nihayet Halife, Amil ül-Mülk'e bir mektup yazıp «Biz bu işi sana bırakıyoruz. Senin diyanetine ve emanetine de güvenimiz vardır.» dedi.

Amid ül-mülk de bunun üzerine Halifenin huzuruna giderek kendisi ile konuştu. Halife, Amid ül-Mülk'e hitap ederek:

«Biz Abbas oğulları Peygamber sülâlesindeniz ve en şerif ailedeniz. Kıyamete kadar müslümanların önderliğini üzerimize almış bulunmaktayız. Her kim bizim eteğimize sarılırsa, doğru yolu bulur. Fakat her kim de bizden uzaklaşırsa felakete uğrar» dedi.

Halifenin bu sözüne mukabil Amid ül-Mülk de şöyle dedi:

«Efendimiz, Emir el-Müminin müsaade buyururlarsa, bu ihlâslı kul, Şehinşah Rükneddin Tuğrul Bey, hakkında birkaç kelime söylesin. Emir el-Müminin Şehinşahın bu makama layık olduğunu bilmelidir. Gönül ister ki, Halifeyi müslümin Tuğrul Bey'in bu isteğini kabul buyursunlar.»

Halife, bu mukaddimeden, Amid ül-Mülk'ün Tuğrul Bey'in hizmetlerini sayıp dökeceğini anladı. Bu hizmetler sayılınca tabii Halifenin ne derece Tuğrul Bey'e karşı minnetdar kalması icap ettiği ortaya çıkacaktı. Bu sebeple Halife, Amid ül-Mülk'ün sözünü kesti ve cevap vermemek hususunda işi sürümcemeğe bıraktı. Amid ül-Mülk de bu duruma kızarak, kalktı gitti. 26 cemaziyel-evvel de bu heyet Bağdad'a götürmüş oldukları malları ve parayı da yanlarına alarak yola çıktılar. Tuğrul Bey, o sıra Hemedan'da bulunuyordu. Tuğrul Bey'e durumu

anlattılar. Tuğrul Beyde çok kızdı ve içerledi. Kadil kuzat ile Şeyh Ebu Mansura bir mektup yazıp şöyle dedi:

«Benim Halifeye ifa ettiğim hizmetlerin karşılığı bu mu olacaktı? Ben Halifenin hatırı için kardeşimi bile öldürttüm. Halifeye hizmet için bir hayli para ve mal sarf ettim. Kendisine yardım etmek yolunda canla başla çalıştım. Canımı ve kanımı bile esirgemedim. Bu hizmetlerine mukabil benim şu ufak isteğimin red edilmemesini isterdim.»

Tuğrul Bey, bir taraftan Halifeye karşı kızarken diğer taraftan da Amid ül-Mülk'e emir vererek Halifenin tahsisatının kesilmesini ve Halifeye para verilmemesini bildirdi. Yalnız Halife imam el-Kadirbillah zamanında Halifelik emrinde bulunan arazinin geliri Halifenin emrinde kalyordu. Tuğrul Bey, yeğeni Arslan Hatun'a da haber gönderip Halifenin evini terk ederek yanına gelmesini emretti. Büyük bir hadise kopacağı sırada, Halife fikrini değiştirdi. Mesele suhuletle hal edilmek yoluna girdi. Muharrem 454 (Milâdi 1062) de Halife bu izdivaca rıza göstererek Amid ül-Mülk, namına nikah için vekâletnâme gönderdi. Kadil-Kuzat ve İbn-i Yusuf'un da akd-i nikâh sırasında şahid olmaları kararlaştırmıştı. Ebu-Ganâ-im ibn-i el-Mahleban bu senetleri yanına alarak Tuğrul Bey'in ordusuna doğru yola çıktı. O zaman Tuğrul Bey, Tebriz şehrinin civarında bulunmaktaydı.

Şaban 454 (Milâdi 1062) de nikâh merasimi icra edildi. Aynı senenin Şevval ayı, Tuğrul Bey'in elçisi Reis ül-İrakeyn (iki Irak'ın valisi yani hem Irak-ı Arap, hem de Irak-ı Acem) kıymetli hediyelerle Bağdad'a vardı. Bu hediyeler meyanında otuz Türk kölesi, otuz cariye, otuz kıymetli Türkmen atı, iki hizmetçi ayrıca pek kıymetli hususi bir at, bu atın eğeri ve techizatı hep mücevherat

ile yapılmıştı. On bin altın dinar, Sultan'ın ilk karısının tahsisatı olan Ba'kuba ile civarının haracı, otuz adet her biri iki miskal ağırlığında (miskal beş gramdır) inciler. Bundan başka gelinin masrafları için on bin dinar rakit, veliahd Uddetuddin için beş bin dinar, gelinin annesi için de üç bin dinar gönderildi. Bu işin tertip ve tanzimini üzerine almış bulunan Reis ül-İrakeyn, Bağdad'a yaklaştığı zaman, şehir halkı kütleler halinde karşılamaya çıktılar. Halk, Hilafet ile Saltanat bağlarının daha sıkı olacağını düşünerek seviniyordu. Tuğrul Bey'in adamları Bab ün-Nevbe'ye vardıkları sırada ihtiram merasimi icrası başladı. Kafile eğilip Halifenin astanesini öptüler. Aslan Hatun vasıtası ile hediyeleri Halifenin harem dairesine gönderdiler. (193)

GELİNİN TUĞRUL BEY'İN EVİNE GÖNDERİLME MERASİMİ

Nikah merasımı icra edildikten sonra, bir müddet, Tuğrul Bey, vaktini Azerbaycan'da ve Erminiye'de geçirdi. Muharrem 455 (Milâdî 1063) de Bağdad'a gelerek Amid ül-Mülk vasıtası ile Halifeden ricada bulunup, gelinin evine gönderilmesini istedi. Halife de, bu mevzuda verdiği cevap ta şöyle dedi:

«Senin yazmış bulunduğun şartlar bizim indimizde mevcuttur. Bize oradan yazdığına göre, sadece Handedan-ı Nübüvvetle alaka kurmak istemiştin. Bu isteğine de muvaffak oldun. Vermiş olduğun söze göre, gelini alıp götürmeyecektin. Şimdi gelini götürmek istersen, bu işin tertibi Darülhilafe de olacaktır.»

(193) İbn-i Esir, X. s: 8, 9. Zubdet un-Nusre s: 19, 22. Rahat us-Sudur III. Tarih-i Güzide s: 438.

Tuğrul Bey, Halifenin ileri sürdüğü şartları kabul etti. Ancak bir müddet sonra, gelini kendi hükûmet merkezine götürmek ricasında bulundu. Orada gelin için ayrı saray hazırlandığını, hizmetçiler, uşaklar, cariyeler ve kapıcılar tayin edilmiş olduğunu bildirdi.

15 safer'de gelinin Tuğrul Bey'in sarayına götürülmesi kararlaştı. Gelin için bir altın taht hazırlandı. Sultan da gelinin yanına geldi ve gelini etekledi. Kıymetli hediyeler takdim etti. Gelin ise, Sultan geldiği zaman ne ayağa kalktı ne de yüzünden peçesini açtı. Bu şekilde Sultan bir hafta gelinin yanına gidip geldi. Her gidişinde de gelinin maiyetine bol bol bahşişler verdi. Geline de kıymetli hediyeler getirdi.

TUĞRUL BEY'İN ÖLÜMÜ.

Rebiülevvel ayı, Sultan, Rey tarafına gitmek için Halifeden müsaade istedi. Bu seferde gelini ve Arslan Hatunu da beraberine aldı. Esasen Arslan Hatun'un kendisi gitmek arzusunda bulunmuştu. Arslan Hatun, Halifenin gözünden düştüğünü söylüyordu. Fakat Rey'e vardiktan sonra birer birer hastalandılar. Tuğrul Bey, 8 Ramazan 455 (Milâdî 1063) de yetmiş yaşında iken Rey'de vefat etti. (194) o sıra Rey pek sıcaktı. Turgut Bey, sıcağı dayanamadı. Serinlemek için Tacersest isimli köye gitti. Orada soğuk aldı ve bu soğuk almanın neticesinde hastalanarak hayata gözlerini yumdu. (195). yanında bulunan hasta bakıcıların anlattıklarına göre, Tuğrul Bey şöyle demişti:

(194) İbn-i Esir X s: 9, 10. Zubdet un-Nusre s: 25, 26. Rahat us-Sudur. Tarih-i Güzide ve diğer müellifler, bu meseleyi gayet ihtisarla geçerler.

(195) Rahat-us-Sudur s: 112. Tarih-i Güzide s: 439

«Ben, yün döken bir koyuna benzerim; yününü kırmak için bağlarlar. O da kafası kesilecek zannıyla çırpır durur. Bağlandıktan sonra tekrar açılınca da sevinir. Sonra ikinci bir defa kafasını kesmek için bağlarlar. Bu defa da yününün kırılacağını zanneder, ses çıkarmaz kafasını keserler. İşte bu hastalık da benim için kafası kesilen koyun gibi elimin ve ayaklarının bağlanması demektir. (196)

TUĞRUL BEY'İN AHVAL VE HAREKETLERİ

Tuğrul Bey, fevkalade insanlardan biri idi. Onun eşine ve emsaline tarihte pek az rastlanmıştır. Onun muvafakiyetleri Selçukileri için bir devlet meydana getirdi. Gaznevî devletini ortadan kaldırdı. 26 sene tam bir başarı ile Ortadoğu'da hükümdarlık etti. Bu muntakanın en karışık devirlerinde bu yerlerin işlerini tanzim etti. Bir hayli zorba saltanatlar devirdi. Nihayet kuvvetli ve kudretli bir devlet kurdu. Siyaset, dirayet, tedbir, cüret, cesaret ve işbilirlik bakımından zamanının değil, belki de tarihin en büyük kumandanlarından biri sayılır.

Tuğrul Bey, o tarihten otuz sene önce, kendi kabilesi mensuplarından üç dört bin göçebe, evi barkı olmayan, şuradan buraya, buradan şuraya göçüp duran kimselerle Horasan'a gelmişti. Kardeşi çağrı Bey, Davud ve Musa Baygu ile birleşerek, çalışmalarını tertibe koyup, beş sene gibi kısa bir zamanda koskoca Gaznevî devletini mağlup etti. Horasan ülkesinin bir kısmını ele geçirmiş iken tedbirli hareket ederek, kardeşleri ile mesele çıkarmadan, bu yerleri onlarla bölüştü. Kendisine de en ufak hisseyi ayırdı. Burası Tûs ile Rey arasında bulunan saha idi. İş-

te Tuğrul Bey, bu küçük ülkesini genişleterek geniş bir muntıkaya yayılmasını bildi. 24 sene zarfında Curcân, Taberistan, Azerbaycan, Erminye (Ermenistan), Cibâl (Kuhistan), isfahan, Kürdistan, Fars, Kirmân, Hazistan, Irak ve El-Cezire'yi feth etti. Buveyh oğullarının sultanına son verdi. Rum ve Abhaz (Apaza) devletlerini mağlup etti Bağdad'da İslâm Halifesinin korunmasını ve ona hizmet etmeği kendi üzerine bir vazife olarak aldı. İslâm alemindeki ülkeleri bir merkeze bağladı.

Tuğrul Bey, gölde gezen bir Türk asker ve bir savaşçı olarak, ancak kendi kabilesinin başbuğu sıfatıyla, İslâm ülkelerine gelmiş, fakat çeyrek asırda, o kadar kuvvet ve kudret kazanmış ve öyle işler başarmıştır ki, bu vasıftaki kahramanlara tarihte az rastlanır. Nitekim, bu hususlar eserin metninde mufassal olarak zikredilmiştir.

Bu Türk Başbuğu, hem fatih, hem de iyi bir kumandan olmakla beraber aynı zamanda gayet iyi konuşan bir hatipti. Onun vasıflarına sabırlı, tahammüllü ve ketüm sıfatlarını da katmak icap eder.

Kadı Ebu'l-Hasan Maverdî, Tuğrul Bey hakkındaki bir hatırasını şu şekilde anlatır:

«Halife El-Kâim bi-Emrillah, beni ilk defa sefir olarak Tuğrul Bey'e gönderdiği zaman, Tuğrul Bey'le görüştüktan sonra Halifeye kendisi hakkında bir mektup yazmıştım. Bu mektupta bulunduğum ülkenin bazı fena taraflarından da bahs etmiştim. Tesadüf eseri bu mektubu kendi adamım kaybetmiş ve Tuğrul Bey'in eline geçmişti. Fakat bu mektubun bana ait olacağı hiçbir zaman isbat edilemezdi. Ancak Tuğrul Bey, işin aslını bilmekle beraber bana bir şey söylemedi.» (197)

Tuğrul Bey, eli açıklık, yani cömertlikle de düşmanı yola getirmenin mümkün olacağını biliyordu. İbrahim İnal, tarafından yakalanmış olan Abhaz kiralının serbest bırakılması için, 400.000 altını kâfi görmeyen İbrahim İnal'a karşı, Kayser-i Rum'u ricası üzerine Tuğrul Bey bu esiri fidesiz olarak serbest bıraktı. Ayrıca bu esire izaz ve ikramda da bulundu. Bu davranışının neticesi olarak, Rum devleti Tuğrul Bey'le dostane münasebetler kurdu ve bu münasebetlerini dostane olarak devam ettirdi. Türk sultanının bu hareketi onun harici siyasetinde büyük tesir gösterdi.

Bu büyük Türk kahramanının dindarlığını ve İslâm dinine bağlılığını da tarihçiler yaza yaza bitiremiyorlar. Bildirdiklerine göre, Tuğrul Bey, aşırı derecede namazına bağlı bir hükümdar idi. Namazını asla geçirmezdi. Her perşembe ve pazartesi de mutlaka oruç tutardı. Fakat bu dindarlığına rağmen, memleketin idaresini idame ettirmek ve asayişini muhafaza için arada sırada haksızlık etmedi de diyemeyiz.

TUĞRUL BEY'İN BAŞARILARININ SEBEPLERİ

Nişanbur'un fethinden Tuğrul Bey'in vefatına kadar geçen 26 sene ve birkaç ay zarfında selçukilerin elde etmiş oldukları başarının tarihçesini gayet geniş olarak anlatmış bulunuyoruz. Bu, arka arkaya kazanılan büyük başarılar alelade tesadüflerin eseri olamaz. Böyle bir yükselişin bir hayli sebepleri vardır. Daha başlangıçta Selçuki başbuğları Horasan'ı fethettikten sonra gayet isabetli ve dirayete dayanan kararlar alarak, ülkenin idaresini aralarında taksim ettiler. Kendilerine ayrı ayrı nüfuz sahası ayırdılar. Böyle yapmış olmakla, aralarında menfaatlerin çarpışmasına ve birbirleriyle çatışmanın

önüne geçmiş oldular. Baştaki otoriteler, yek diğerinden endişe etmeksizin, komşu ülkeleri nüfuz altına almak yolunda çalıştılar. Horasan, Selçuki kuvvetlerinin aslı merkezi idi. Bu merkez, vücudun kalbi yahut memleketin hareket üssü ve çalışmaların ana kaynak yeri olarak kalmıyor, aynı zamanda her birinin icabında arkasında iki kuvvetli yardımcı kuvvet de hazır bulunuyordu. Yardıma ihtiyac duyulduğu takdirde, bir haber göndermekle, iki kuvvetli ordu istenilen yerde derhal hazır bulunuyordu. Selçukiler kendi aralarında böyle bir sıkı işbirliğini idame ettirirken, onların komşuları bulunan ülkelerin hükümdarları ve emirleri arasında birlik ve yakınlıktan eser kalmamıştı. Koca devletler küçük küçük emirliklere ve derebeyliklere bölünmüş birbirleriyle çekişme halinde idiler. Bu mücadeleler, birbiri aleyhinde rekabet, diğer düşmanlarla anlaşma ve kendi köklerini baltalama şeklinde sürüp gidiyordu. Bağdad'da kudretli ve kuvvetli bir Deylemi devleti var iken, Celâl üd-Devle'nin ölümü ile bu devletin de yerinde yeller esmeğe başladı. Ebu Kalincar, Selçukilerle dostluk kapılarını açtı ve iyi komşuluk münasebetlerini devam ettirdi. Fakat daha sonra, Melik er-Rahim ve kardeşleri arasında iç savaşlar başladı. Bu iç çatışmalar, aslında bir devleti yıkmaya kadar götürmeğe kafi gelen bir sebepti. Nitekim, ölüm haline gelen bu siyasi birliği, tabir caiz ise, Tuğrul Bey, kefenleyip defn etmeğe baktı. Bu şartlar içinde, Selçuki devleti, öyle bir sür'atle gelişip yayılmağa başladı ki, bu yükselişin emsali az görülmüştür. Selçukilerin bu başarılarının sırrını tesadüflerde değil de, Selçuki Türklerinin akla dayanan hareket tarzlarında, dirayetli tutumlarında ve kendi aralarındaki iş birliklerinde aramak icap eder. Selçukiler, karşılarında bulunan o kadar rakiplerinin hepsinden de, akıl, bilgi ve dirayet hususunda da üstün kimselerdi. Ra-

kiplerinin de bu mevzudaki düşüncesizliklerini ve ahmaklıklarını da hesaba katmak gerekir.

TUĞRUL BEY'İN DEVLET NİZAMI

Tuğrul Bey'in, saltanat tarihini gözden geçirdikten sonra, onun devlet nizamı üzerinde de biraz olsun durmak icap eder. Ne yazık ki, eski tarihler Tuğrul Bey'in, devleti ne şekilde idare ettiğine ve devlet nizamına dair geniş malûmat vermemişlerdir. Böyle bir bilgiye sahip olsaydık bu hususta da fikir yürütmek imkânı olurdu. Ancak tarihlerin verdikleri malûmat birbirine eklenerek, Tuğrul Bey'in devlet nizamı hususunda bir fikir edinmek kabil oluyor.

Tuğrul Bey, kendi idaresinde bulunan koca ülkelerde, bir çok devletlerin hilafına, vergi işi ile askerî işleri birbirinden ayrı tutmuştu. Ordu, doğrudan doğruya Tuğrul Bey'in kontrolü ve idaresi altındaydı. Tuğrul Bey, en büyük kumandan ve ordunun sevk ve idaresinin en büyük mesuliyet sahibi şahsiyeti idi.

Vergi işlerine gelince, Tuğrul Bey, bu işi tamamen veziri azamın idaresine bırakmıştı. Vergi işlerinden bu zat mes'ul bulunuyordu. Veziri azam da, bu vazifenin yerine getirilmesi için itimatlı ve liyakatli kimselerin iş başına getiriyordu. Bu kimseler kendi vazifelerini serbestçe ifa ediyor, veziri âzam ise onlara müdahale etmiyordu.

Tuğrul Bey'in, ilk veziri Salar Türkân yahut da Salar Buzkan idi. Bu zat, takriben yedi sene kadar veziri âzamlık makamını deruhte etmişti. Vefatından sonra Hierî 436 (Milâdî 1045) da Ebu'l-Kasım Ali ibn-i Abdullah el-Cuveynî vezir tayin edildi. İhtimal olarak bu vezirin tedbir ve dirayeti sayesinde İslâm ülkelerinin me-

Genî bir şekilde idaresi hususunda büyük hizmetler ifa etmiştir. Ebu'l-Kasım'dan sonra, Ebu Abdullah el-Hüseyn ibn-i Ali ibn-i Mikail ve yine Ebu Muhammed el-Sahan ibn-i Muhammed ed-Dehistanî (İslâm âleminde ilk defa bu zata Nizam ül-Mülk ünvanı verilmiştir.) bir-biri arkasından vezir tayin edildiler. En son da Amid ül-Mülk Ebu Nasr Muhammed ibn-i Mansur el-Küdüri bu makama getirildi. (198) Bu zat, Selçukî devletinin en ileri gelen ve en dirayetli veziridir. Kendi kabiliyeti, zekâsı ve dirayeti sayesinde Selçukî devletinin işlerini en güzel şekilde idare etmiş ve Tuğrul Bey'in en güveniği ve en fazla itimat ettiği kimse olmuştur. Tuğrul Bey, her türlü devlet idaresini tam bir itimatla onun dirayetli eline vermişti. Tuğrul Bey'in ölümüne kadar bu makamda kalmıştır. Emirlerden hiçbirisi de, hiçbir hususta, işlerine ve icraatına müdahale edememişlerdir. Hattâ memleketin idâre işlerinde çok zâmân bu zat, Tuğrul Bey'in düşüncelerinin aksine fikir beyan ederdi. Sultan da onun fikrine uyar ve onun gösterdiği usul üzere hareket ederdi. (199)

Tuğrul Bey'in idaresi altında bulunan Selçukî ülkeleri üç şekilde idare edilirdi. Yani idare bakımından üç kısma ayrılmışlardı. Bunlardan birincisi «Dih» yahut da muhtar beylikler idi. Dahilî ve haricî işlerinde muhtar idiler. Ancak Tuğrul Bey'in bu ülkelerde hükümdarlığı kendisinin o ülkelerin başında bulunan kimseler tarafından büyük bilinmesi ve sayılması şeklinde idi. Bu muhtar devletlerin başında iki Selçukî başbuğu olan Çağrı Bey ve Musa Baygu bulunuyordu. İki kahraman Tuğrul Bey ile birlikte fetihlere iştirak etmişlerdi.

(198) Rahat us-Sudur s: 18. İbn-i Esir IX, s: 219.

(199) İbn-i Hallikan «Mim» harfi Amid ül-Mülk'ün şerhi halı.

Birincisinin hükûmet merkezi Merv şehri ülkesi de Harezm'den Tharistan'a kadar uzanan saha idi. Bu hükûmetin başında bulunan zat yani Çağrı Bey, daha Tuğrul Bey hayatta iken vefat etmişti. (200) Yerine de büyük oğlu Alp Arslan geçti. Babasının ülkesini aynı şekilde idare etmeğe devam etti.

İkincisinin hükûmet merkezi Herat şehri idi. Bu hükûmetin de arazisi güney Horasan, Kûhistan'ın bir hissesi ve Sistan'ı ihtiva eder. Bu hükûmetin başında bulunan Musa Baygu ile Tuğrul Bey'in vefatından sonra da hayatta idi.

İkinci çeşit idare edilen ülkeler de yarım muhtar durumunda olanlar idi. Bu yerleri, Tuğrul Bey, Kılıç zoru ile kendi idaresi altına almıştı. Hükümdarlarını mağlup etmiş ve itaat etmeğe mecbur kılmıştı. Sonra da bu hükûmetlerin başında bulunan hükümdarlarla anlaşarak, onları kendi ülkelerinin idaresi başında bırakmıştı. Bunlar dahilî işlerinde muhtar idiler. Fakat itaatleri cebrî bir itaat olduğundan hep kontrol altında bulundurulurlardı. Bu yerlerden harac alınır ve icap ettiği takdirde savaş hizmetlerine yardım ederlerdi. Düşman devletlerle münasebet tesis etmelerine mani olunur ve hareketleri takip edilirdi. Bu hükûmetler şunlar idi:

Curcan, Taberistan, İsfahan, Fars, Huzistan, Irak, Kürdistan, Azerbaycan, El-Cezire ve Ermenistan gibi yerler... Bu ülkeler diğer ülkelerle münasebet tesis edemezlerdi. Hiçbir hususta istiklâl ve muhtariyetleri yoktu. Ancak bazı iç işlerinde serbest idiler. Siyasî maksat-

(200) Çağrı Bey'in vefat tarihi ihtilaflıdır. İmad Kâtib 450 senesini gösterir. Hamdullah Mustevfi 453 senesini ileri sürer. Diğer tarihçiler Safer 545 senesi olarak bildirirler. Fakat doğrusu Recep 451 olması gerekir. Nitekim, ibn-i Esir ile Ebu'l-Fida bu tarih üzerinde dururlar.

la bir teşebbüse geçemezlerdi. Bunlardan bazıları fırsat buldukça, Tuğrul Bey'e karşı gelmemek istemişlerse de ağır darbe yemişler ve yerlerinde oturmak zorunda kalmışlardı. Vak'alar anlatılırken bu küçük ülkelerin durumundan etraflıca bahsedildi.

Üçüncü çeşit idare edilen ülkeler de doğrudan doğruya Tuğrul Bey'in şahsının idaresi altında bulunan yerlerdi. Nişabur, kuzey Kuhistan, Rey, Hemedan, Zencan ve son devrede Bağdad, Musul ve civarı. Bazan bu ülkelere diğer yerler de ilâve ediliyordu. Bu ülkelere doğrudan, doğruya, Tuğrul Bey, tarafından vâli ve vergi işlerini tanzim edecek memurlar tayin edilirdi. Bu vâliler ve memurlar şahsen Tuğrul Bey'in kendisi ile temasa geçerlerdi. Halkın işleriyle bunlar meşgul olurlar ve devletin vergisini de yine bunlar tahsil eder hazineye gönderirlerdi. Herhangi bir durum da Tuğrul Bey'e de kendileri hesap verirdi.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÜKSELİŞ DEVRİ

ALP ARSLAN Hicrî 455-465 (Milâdî 1063-1072)

Tuğrul Bey'in, yerine geçecek kendi evlâdı yoktu. Kardeşi Çağrı Bey'in oğlunu veliaht seçmeği münasip bulunmuştu. Çağrı Bey'in birkaç oğlu vardı. Bunlardan Alp Arslan, Yakutî, Kavurt Bey ve Süleyman gençlik yaşlarından idiler. Alp Arslan Hicrî 451 (Milâdî 1059) da babası Çağrı Bey vefat ettikten sonra Merv tahtının varisi olmuş ve babasının yerine geçmişti. Merv hükûmetinin ayrı olmasını da Tuğrul Bey'in düşünmüş olması ihtimali vardır. Tuğrul Bey, Alp Arslan'ın kabiliyet ve dirayetini takdir etmekle beraber, yine de kendi yerine veliaht tayin etmek istememişti. Kardeşi oğulları içinde en göze çarpan Süleyman idi. Tuğrul Bey'in de Süleyman'a karşı takdir duyguları vardı. Nitekim, Çağrı Bey'in vefatından sonra, Tuğrul Bey, Süleyman'ın annesi ile nikâhladı. Tuğrul Bey, vefatı sırasında da Süleyman'ın yerine geçmesi

için vasiyette bulunmuştu. Bu vasiyete binaen Amid ül-Mülk, Rey'de Süleyman'ı tahta çıkardı. (201) Fakat bu yüzden Selçukî emirleri arasında ihtilâf çıktı. Bu emirlerden Bağisan ve Ervem, Kazvin'e giderek orada Alp Arslan namına hutbe okuttular. Emirleri çoğu Alp Arslan'a taraftar idiler. Alp Arslan, Horasan'ın büyük bir kısmını idaresi altında bulundurmakla beraber emrinde büyük bir askerî kuvvet de vardı. Bu bakımdan Amid ül-Mülk, yaptığı hareketi telâfi etmek istedi ve birdenbire Süleyman'ın ismini hutbeden çıkarıp, yerine Alp Arslan'ın ismine hutbede yer verdi. (202)

İSYANLAR, İHTİLAFLAR VE İÇ SAVAŞLARA SON VERME

Bir taraftan anlattığımız hadiseler cereyan ederken, diğer taraftan da Tuğrul Bey'in vefat haberi yayılınca her tarafta isyanlar ve kargaşalıklar çıkmaya başladı. Huttelan ve Saganıyan yahutta Çağaniyan emirleri bu durumu fırsat bilerek baş kaldırdılar. Herat'ta Musa Baygu, (Tuğrul ve Çakır Bey'in kardeşi) taht iddiasında bulundu. Gird-kuh'da Kutulmuş ibn-i İsrâil, (Arslan İsrail'in oğlu, Çağrı ve Tuğrul Bey'in amcazadesi ve Alp Arslan'ın dayısı idi) Türkmenleri başına toplayarak, padişahlık bayrağını açmağa kalktı.

(201) İbn-i Esir, c. X, s: 5 ve 11. Ebu'l-Fidâ II. s: 180. Zubdet un-Nusre s: 2, 27. Tarih-i Güzide s: 438, 439. İbn-i Hallikân, Alp Arslan şerhi hâli «Mim» harfinde. Ravdat us-Safa müellifi, Tuğrul'un Alp Arslan'a vasiyet ettiğini yazması hatalıdır. Rahat us-Sudur' da yanlış olarak Süleyman'ı Tuğrul'un oğlu diye yazar. Halbuki yukarıdaki dört tarihçinin müttefikân yazdıklarına göre Tuğrul'un çocuğu yoktu.

(202) İbn-i Esir X, s: 11, 12. Zubdet un-Nusre s: 28 İbn-i Hallikân Alp Arslan şerhi hâli.

Alp Arslan ise ilk iş olarak Huttelan emirini öldürüp, ülkesini ele geçirdi. Sonra Musa Baygu'nun üzerine ordu sevk ederek, Musa Baygu'nun kuvvetlerini yendi ve Herat'ı kendi ülkesine kattı. Şimdi sıra Sağaniyan yahut da Çağaniyan emirine gelmişti. Alp Arslan, bu ülkeye de savaş açarak Sağaniyan emirini de katletti ve topraklarını merkezî hükûmete ekledi. (203)

Artık doğu tarafın işleri bitmiş batıya yönelmek zamanı gelmişti. Bu muntıkada da yapılması lâzım gelen fütühat hareketlerine ihtiyaç vardı. Zira bu şekilde Selçukî devleti topraklarının tamamı bir idâre merkezi etrafında toplanmış olacaktı.

Alp Arslan, tam Nişabur'a vardığı sırada, Kutulmuş'un isyana kalktığını duydu: «**Kutulmuş, büyük bir ordu ile Rey'i ele geçirmek için uğraşiyor.**» diye haber geldi. Alp Arslan da kendi ordusundan bir kısmını hemen o tarafa gönderdi. Bu kuvvetler çala kamçı aşacaklar ve Kutulmuş'dan daha önce Rey şehrine yetişeceklerdi. Diğer taraftan Alp Arslan da Rey tarafına yöneldi. Damğan'a ulaştığı zaman, Kutulmuş'a bir mektup gönderdi ve aralarındaki mesele için onu anlaşımağa davet etti. Kutulmuş ise, Türkmen askerlerinin sözlerine uyarak onlara güvendi. Alp Arslan'ın teklifine kıymet vermedi. Rey'e yakın bir yere gelip, orada büyük bir nehrin sahiline vardı. Bu nehri kendisine müstahkem haline koydu. Alp Arslan da savaştan başka bir çare olmadığını görünce mecburi olarak nehri geçip, Kutulmuş'un ordusu üzerine saldırdı. Yapılan savaşta Türkmenler bozguna uğradı ve Gird-kuh tarafına kaçtılar. Çarpışma sırasında Kutulmuş da öldürülmüştü. Alp Arslan için bu

Selçukiler, gelişmesi ve itila devri

ölüm çok üzücü oldu. Bu hadiseden dolayı ağladı ve matem meclisi kurdurdu. (204)

REY'İN ELE GEÇMESİ VE AMİD ÜL-MÜLK'ÜN YAKALANMASI

Alp Arslan, Muharrem ayının sonuna doğru Fatih olarak Rey şehrine girdi. Süleyman'ı azl ederk, saltanat tahtına oturdu. Bu netice karşısında Amid ül-Mülk, kendi durumunu düzeltmek istedi. Süleyman'ı tahta çıkardığından dolayı Alp Arslan kendisine muğberdi. Vezir Nizam ül-Mülk'ün kendisi için tavassut etmesini sağlamaya çalıştı. Aynı zamanda Alp Arslan'ın emirlerine de para teklif ederek onların da yardımını temin etmek için çalıştı. Fakat Amid ül-Mülk'ün bu şekilde hareket etmesi, başına gelecek olan belayı uzaklaştıracağı yerde daha da şiddetlendirdi. Alp Arslan, Amid ül-Mülk'ün kendisi aleyhine bir hareket hazırlamış olmasından şüphelendi. Muharrem 456 senesinin sonunda yahut da Safer'in başında (Milâdî 1064) Amid ül-Mülk'ü yakalatarak Mervürrud'a gönderdi. Vezir, sene sonuna kadar orada hapiste kaldı ve 16 Zilhicce 456 (Milâdî 1065) de katledildi. (205)

(204) İbn-i Esir X, s: 14, 15 Ebu'l-Fidâ II. s: 184, 185. İbn-i Hallikân Alp Arslan şerhi hali. Zubdet un-Nusre s: 28, 29. Tarih-i Güzide s: 439. Kutulmuş'un evlatları sonradan Rum Selçukî devletini kurdular.

(205) Amid ül-Mülk öldürüldüğü zaman kırk yaşını geçmiş bulunuyordu. Sekiz sene kadar Tuğrul Bey'in vezirliğini yapmıştı. Yüksek kabiliyet sahibi bir zat idi. İbn-i Hallikan onun hakkında şu malumatı verir:

«İster eli açıklık bakımından olsun, isterse yazı ve bilgi bakımından olsun, zamanın meşhur şahsiyetleri arasında sayılır.

BAĞDAD'DA ALP ARSLAN NAMINA HUTBE

Alp Arslan, bu işleri bitirdikten sonra, Halife El-Kâim bi-Emrillah'ı razı etmek ve onun gönlünü almak istedi. Nitekim, o zamana kadar Bağdad, yani hilafet makamı, Alp Arslan'ın saltanatını resmen tanımıyor ve namına hutbe de okunmuyordu.

Sultan Alp Arslan, Halifenin gönlünü almayı düşünürken şöyle bir nokta üzerinde durdu. Halifenin kızı, yani Tuğrul Bey'in dul kalmış bulunan karısını büyük bir izzet ve ikramla, ileri gelen emirlerin refakatinde Bağdad'a geri göndermek için yola çıkardı. Aynı zamanda Reis ül-İrakayn vasıtası ile de Halifeye şu haberi gönderdi:

Fakat dar görüşlülüğü ve tedbirsizliği yüzünden kendisine bir kayıtlı düşman kazandırmıştı. Tuğrul Bey'den, Şiiler'e lanet okumak için ferman almıştı. Hutbede onlara lanet okutuyordu. Daha sonra Şafi'i ve Eş'ari mezhebi salıklarına da lanet okuttu. Bunun neticesinde İmam Ebu'l-Kasım uşeyri ve İmam ül-Haremeyn Ebu'l Ma'âli el-Cüveynî gibi kimseler göç etmek zorunda kaldılar. Yine bu sebepten dolayı birçok kimse kendisine karşı muhalefete başladı. Nihayet bu muhalefet Amid ül-Mülk'ü bilinen sonuca getirdi. Rivayete göre, kendisini öldürmek için iki köle, hücresine girdikleri zaman onlara vasiyet ederek, söyleyeceklerini sultana ulaştırmalarını istedi. Bu sözler şöyledir: «Senin hanedanına hizmet ederek büyük dünyalık elde ettim. Senin amcan bana dünyaları verdi. Şimdi de senin sayende dinimi kurtarıyorum.» Nizam ül Mülk için de şöyle demişti: «Sen, Türk Padişahlar, vezir öldürmeğe alışkındır diye çok fena bir söz söylemişsin. Şunu da bilki, herkim başkasına kuyu kazarsa, kendisi de o kuyuya düşer.»

İbn-i Esir, X, s: 12, 13. übdet un-Nusre s: 29, Ebu'l-Fidâ II, s: 184, İbn-i Hallikân Muhammed ibn-i Mes'ud Küdürî şerhi hal. Bunlardan başka az ihtilafı ile ibn-i Ravendî s: 117, 118. Mustevfi s: 439, Mir Huand IV, s: 96 da bu beyanat vardır.

«Amid ül-Mülk'ün yakalanmamasının ve cezalandırılmasının sebebi, Halifenin izni ve müsaadesi olmaksızın, Halifenin kızını alıp da Rey'e götürmüş olmasıdır.»

Halife de bu durumdan çok memnun oldu ve 7 Cemazilevvel umumî divanı toplayıp Alp Arslan'ın elçisini huzuruna kabul etti. Türk Sultanının saltanatının resmen tanındığını bildirdi. Kendisine de «Oğlum» manasına gelen «El-Veled El-Müeyyed Ziyâüddin Adud ud-Devle» lakap ve hitaplarını bahşetti. Değerli hil'atlar ve hediyeler gönderdi. Bağdad'da Alp Arslan namına hutbe okunmasına emir verdi. Sonra Halife tarafından Nakib Tarrâv ez-Zeynebî Alp Arslan'dan Halife namına bi'at almak ve Halife namına hilatleri giydirmek için gönderildi. Nakip, Alp Arslan'ın ordusuna vardığı zaman, Sultan, Azerbaycan'ın Nahcivan mntıkasında bulunmaktaydı. (*)

HİRİSTİYAN, ERMENİSTAN VE GÜRCİSTAN'A SEFER

456 Rebiülevvel ayında (Milâdî 1064) Sultan Alp Arslan, Rey'den Azerbaycan tarafına hareket etti. Ma- rend kasabasına vardığı zaman orada bulun Türkmen emirlerinden Dağtekin, Sultanın huzuruna gelerek, Rum devletine karşı hücumu geçilmesi hususunda fikir ileri sürdü. Bu emir, Selçukiler tarafından Rum hududunda bulundurulmuş muhafızı bir uç beyi idi. Rum devletinin durumunu iyi biliyordu. Aynı zamanda tecrübe ve bilgi sahibi Rumîlerle nasıl savaşılacağına dair fikri olan iyi bir kumandandı.

Sultan, Dağtekin'in fikrini kabul etti. Maiyeti ile birlikte Aras nehrini geçerek Nahcivan şehrine vardı.

(*) İbn-i Esir, X, s: 14. Ebu'l-Fidâ s: 184.

Orada iken oğlu Melikşah ve vezir (daha o zaman vezir değildi) Nizam ül-Mülk'ü bir ordu ile abhaz'a (Apaza, Gürcistan) gönderdi. Onlar da tek tek birçok kaleleri feth ettiler. Abhaz hükümdarı Bukrat (Boğartiv) Selçuklular'ın karşısında acze düştü ve barışa yanaştı. Cizye-i kabul edip Selçuklular'ın itaatına girdi. Kendi kızını da Sultan ile evlendirmek için teşebbüse geçti. (206)

Sultan, bundan sonra, Melik Şah ile Nizam ül-Mülk'ü geri çağırarak ve bütün kuvvetleriyle birlikte Hristiyan Ermenistan (207) üzerine yürümeğe başladı. Sipid-Şehr'i feth etti ve Ağal-lal üzerine hücumla geçti. Burası iki dağın arasında ve her iki tarafından nehir akan bir yerdi. Yüksek ve sağlam kaleler dağ geçitlerinin sarp yerlerine inşa edilmişti. Şehre karşı hücumla geçildi. Bir hayli şiddetli çarpışmalar oldu. Nihayet şehir halkından iki kişi aman isteme işareti verdiler. Sultan bunların sözlerine inandı ve aman verdi. Selçukî askerleri kaleye girdiler. Alp Arslan, ordusunun bir kısmını şehrin muhafazasına bırakıp diğerlerini geri gönderdi. Fakat bir müddet sonra şehir halkı isyana kalkıştı ve şehrin muhafazasına memur edilmiş olan Selçukî askerlerini öldürdüler. Daha sonra, ansızın Sultan'ın ordusuna saldırdılar. Ermenilerin böyle yapmalarının sebebi, barış diye Selçukluları kandırılmış olmaktan ileri geliyordu. Onların bu şekilde ansızın hücumla geçmeleri sultanın ordusunu

(206) İmad el-Kâtib ve Hamdullah Mustevfi'nin beyanına göre, bu gürcü prensesi, sonradan Alp Arslan boşadı. Sultan'ın emri gereğince de Nizam ül Mülk bu prensesle evlendi. Zubdet un-Nusre s: 31. Tarih-i Güzide s: 441.

(207) O zaman iki Ermenistan vardı. Biri İslâmî Ermenistan olup, hükümet merkezi Debil idi. Biri de Hristiyan Ermenistanı. Bunun da hükümet merkezi «Ani» şehri idi.

müşkül duruma sokmuştu. Alp Arslan ise, tesadüf eseri olarak o esnada namaz kılmaktaydı. Namazını bitirip Hak Teâlâ'dan zafer temennisinden sonra, atının sırtına atladığı gibi düşmana şiddetle saldırdı. Sultanın bu kahramanca hücumu savaşın çehresini değiştirmiş ve şehir halkını bozguna uğratmıştı. Bu defa hiddetlenmiş bulunan, Alp Arslan, fatihâne bir şekilde şehre girince şehri ateşe verdi. Şehir halkının hilebazlığını ve gaddarlığı bu karara sebebiyet vermişti. Birçok kimseler öldürüldükten sonra, halk kendi haline bırakıldı. Sultan, her zaman mağlup olanlara karşı şefkatli muamele ederdi. Bilhassa ordu mensubu olmayan alelade şehir halkına gayet iyi davranırdı. Fakat bu sefer, Sultan'ın hiddetini yatıştırmak kolay olmamıştı.

Aynı senenin Recep ayında, Alp Arslan, Gürcistan'a doğru ilerleyip, Kars muntikasını fethetti. Sonra Ani şehrine geldi. (Bu şehrin harabeleri Kars'ın yakınındadır.) O zaman Ani şehri Hristiyan Ermenistan'ın hükümet merkezi idi. Bu şehir, Erzenir-rûm'a yakın, Aras nehri'nin bir kolunun kıyısındadır. Bu şehrin büyüklüğünü anlatmak için yalnız kilise sayısının beş yüzden fazla olduğunu söylemek kâfidir. Şehir'ada gibi bir yerde idi. Her tarafı surlarla çevrilmiş ve ancak bir köprü vasıtasıyla geçmek mümkündü. Sultan da bu yüzden tahtadan koskoca bir kale yaptırdı. Bu kaleye mancınıklar yerleştirip, şehri taşla tutturdu. Mancınıkların taş yağmuru karşısında kale duvarlarından bazıları yıkıldı. Rumîler yıkılan duvarları derhal tamir ediyorlardı. Nihayet, bir yerde duvar iyice yıkıldı ve Selçukî ordusunun şehre girebileceği şekle geldi. Selçuklular şehre gir-

mek isterlerken, burada kılıç savaşı başladı. (208) Nihayet şehir fethedildi. Bu fetih ile de Ermenilerin eski Hristiyan Bizans himayesinde bulunan devletleri yani Bakarita (Bokrat oğulları) devleti de son bulmuş oldu.

Anı şehrinin fethinden sonra, Alp Arslan, bir müddet için savaşlara son verdi ve İsfahan'a döndü. Buradan Kirman'a, bir müddet sonra da Merv'e gitti. Merv'de iken büyük oğlu Melik Şah'ı Maverâünnehir hükümdarı Tafgaç (209) Han'ın kızı ile diğer oğlu Arslan Şah'ı da Gaznevî Sultanı İbrahim'in kızı ile evlendirdi. (210) Bu izdivaç, ilk defa Gaznevîlerle Selçukîlerin akraba olmalarını sağlayan hadisedir. Bundan sonra, iki hanedan arasındaki düşmanlık ve adavet, dostluk ve akrabalığa çevrilmiş oldu.

MAVERAÜNNEHİR VE TÜRKİSTAN

Alp Arslan, Hicrî 457 (Milâdî 1065) de baba dede memleketine yöneldi. Ceyhun nehrini geçerek, bütün Maverâünnehir'i gezip dolaştı. Seyhun nehrine ulaştı. Orada iken Cend hükümdarı kendiliğinden itaat üzere olduğunu bildirdi. Alp Arslan, Seyhun nehrini de aşarak baba ve dedelerinin mezarlarının bulunduğu yerlere gitti. Orada büyük dedesi Selçuk'un türbesini ziyaret etti. Sultan, bu kabrin karşısında akla hayale gelmeyecek ölçüde hürmet hareketlerinde bulundu. Cend hükümdarına karşı da haddinden fazla iltifatta bulundu

(208) İbn-i Esir, c:X, s: 15, 17. Tarih-i Güzide s: 441. Müslüman tarihçiler bu savaşta yalnız Gürcistan ve Ermenistan'ın fethinden bahs ediyorlar. Fakat Gobon, Selçukî ordularının Kayseriye'yi (Kayseri) de feth ettiğini söylüyor. Nitekim burasının hükümet merkezi Kabazuk (Cappadocia) idi, diyor. c: VI, s: 253

(209) Tafgaç Han'ın şerhi hali. Melik Şah bahsinde gelecektir.

(210) İbn-i Esir c: X, s: 17. Ravdat us-Safa IV, s: 92

ve ülkenin hükümdarlığını da yine kendisine bıraktı. Sonra dönerek Sabaran ve Gerganç'tan geçip tekrar Merv şehrine geldi. Sultan bu seferinde savaşa girişmeksizin ve herhangi bir çarpışma olmaksızın saltanat hudutlarını Seyhun nehrinin tâ ötelere kadar ulaştır-
dı ve Türkistan içlerine doğru genişletti. (211)

MELİK ŞAH'IN VELIAHTLIĞI

Hicrî 458 (Milâdî 1066) in başında Alp Arslan, Merv'den Raygan'a yahut da Radıgan'a geldi. Orada, büyük oğlu Melik Şah'ı resmen veliahd ilân etti. Şehzadeyi şahane bir ata bindirdiler. Padişahın kendisi de Melik Şah'ın karşısında atının önünde birkaç adım yürüdü. Sonra mücevherat kakmalı bir altın tahta oturtular. Sultan, Melik Şah'ı veliaht ilân ederken kendisine değerli öğütler verdi. Bütün emirlerden de Melik Şah'ın veliahtlığına dair bi'at aldı. Hepsine de mansıplarına göre hil'atlar verdi. Memleketin her tarafına fermanlar gönderip, hutbede Melik Şah'ı veliahd ünvanı ile zikretmelerini bildirdi. (212) Yine bu sırada kendi hanedanın şehzadelerine, Selçukî ailesine mensup diğer emirlere de muhtelif yerlerin valiliklerini ve hükümdarlığını verdi. Sultan'ın bu şekilde hareket etmesinin sebebi, ileride bu şehzadelerin ve emirlerin kendilerine güvensizlik gösterildi diye bir hadise çıkarmalarını önlemek içindi.

Bu meyanda, Emir İnanc Baygu'yu Mazenderan'a, Süleyman ibn-i Davud'u (Alp Arslan'ın kardeşi) Belh'e,

(211) İbn-i Esir, c: X, s: 20. Ebu'l-Fidâ c: II, s: 185

(212) İbn-i Esir, c: X, s: 20. Ravdat us-Safa c: IV, s: 100.

Mir Huand'ın beyanına göre, Sultan bundan önce de bir defa Melik Şah'ın veliahtlığı için biyat almıştı. İkinci defa biyatı yenilemişti. Ravdat us-Safa c: IV, s: 99.

Arslan Ergün'ü Harezm'e, Arslan Şah'ı Merv'e, Emir İlyas'ı Sağaniyan'a ve Tuharistan'a, Mes'ud ibn-i Etraş'ı Bağsurve civarına, Mevdud ibn-i Ertaş'ı da İsfezar vilâyetlerine vâli ve hükümdar tayin etti. (213)

Alp Arslan yine aynı sene Musul vilâyeti hükümdarını Şeref üd-Devle Müslim ibn-i Kureysi'ye Anbar, Heyet, Harbâ, Sinn ve Bevaziyh hükümdarlığını da verdi. Kendisini iltifatlara gark etti. (214)

KIRMAN'DA VE FARS'DA ÇIKAN HADİSELER VE İSYANLAR

Hicrî 459 (Milâdî 1067) da Kirman hükümdarı Kara Arslan'ı (215) kendi veziri, merkezî hükümete karşı ayaklanması hususunda ikna etti. O da isyana baş vurup hutbeden Alp Arslan'ın ismini kaldırttı. Sultan, bu hadiseyi haber alınca o civara yöneldi. Kirman'a yakın bir yerde savaş başladı. Daha ilk hücumda Kirman ordusu bozguna uğradı. Kara Arslan da mukvemet göstermiyerek Ciyruft'e kaçtı. Kara Arslan Ciyruft'ten Alp Arslan'a haber gönderip, pişman olduğunu ve itaat yoluna girdiğini bildirdi. Sultan Alp Arslan, geniş kalbli bir insandı. Kara Arslan'ın kabahat ve kusurlarını affetti. Sadece kusurlarını affetmekle kalmadı, kendisini yine eskisi gibi Kirman valiliğine tayin etti. Sonra ken-

Tam bu sırada, Fars'da kargaşalık çıktığına dair di ordusuna çağırıp, kızlarının evlenmeleri sırasında ce-

(213) İbn-i Esir, c: X, s: 21. Mir Huand ile ihtilafıdır. Bak. Ravdat us-Safa c: IV, s: 99.

(214) İbn-i Esir c: X, s: 21. ubdet un-Nusre s: 29.

(215) İmad el-Kâtib. Kara Arslan yerine Kavurd ibn-i Davud'un ismini yazmaktadır. Bu zat da, Alp Arslan'ın kardeşidir. Fakat İbn-i Esir bunun hilafına yukarıdaki gibi yazar.

hiziye olarak, kullanılması için, her birine yüz bin dinarlık mülk, hediyeler ve arazi bağışladı.

haber verildi. Fars valisi kaleye sığınıp muhtelif kaleleri de kendi emri altına alarak, Alp Arslan'a karşı kafa tutmağa kalkmıştı. Alp Arslan da Kirman meselesini bitirdikten sonra, Fars'a yönelerek İstahr kalesini fethetti. Kale hükümdarı, Alp Arslan'a itaat ettiğini bildirdi ve kıymetli hediyeler sundu. Hediyeler arasında eski İran Şah'ı Cemsid'e itlak edilen bir firuze kadeh vardı. İstahr'den sonra diğer kaleler de itaat ettiklerini bildirdiler. Fethedilen kaleler arasında Buhennerad kalesi de vardı ki, bu kale dağın ta tepesinde ve çıkılması zor bir mevkide idi. Bu kalenin fethi o kadar zor idi ki, Nizam ül-Mülk, her okçunun isabet ettirdiği bir oka karşılık bir testi dolusu dinar ve mancınıkçılara her vuruşlarına bir kıymetli kumaş bahşis vereceğini vâd etmişti. Bu mükâfatın sayesinde de 16 gün kadar az bir zamanda muhasaradan sonra kale fethedildi. (216)

Aynı sene Cemazielevvel ayında, Sultan Alp Arslan, kendi kız kardeşi Hatice Aslan Hatun'u (Bu hatunu, Tuğrul Bey Halife ile evlendirmişti. Tuğrul Bey de halifenin kızı ile evlendiği sırada Tuğrul Bey'in karısı ile birlikte Rey'e gitmiş ve orada bulunmaktaydı.) Bağdad'a gönderdi. Halife'nin veziri Fahr- üd-Devle ibn-i Cehir de bu hatunu karşılamak için birkaç fersah Bağdad'ın haricine kadar çıktı. (217)

(216) İbn-i Esir, c: X, s: 23.

(217) İbn-i Esir, c: X, s: 25. İbn-i Hallikân «El-Mustansır Billah'ın şerhi hali. «Mim» harfi.

ŞAM, HİCAZ VE YEMEN'DE SELÇUKİLER'İN TESİRİ

Hicrî 460 ile 462 aralarında (Milâdî 1067-1070) vuku bulan hadiseler, Mısır Fatimî hilafetini tamamen zayıflattı. Buna karşılık Yemen'de, Hicaz'da ve Şam'da Selçukî saltanatının nüfuzu yayıldı.

Bir taraftan Mısır'da ihtilâller ve karışıklıklar hüküm sürerken, diğer taraftan da şiddetli bir kıtlık devam ediyordu. Hazreti Yusuf aleyhisselâm devrinin yedi senelik kıtlığını gölgede bırakan bir yoksulluk bu ülkeyi perişan bir duruma sokmuştu. Bir ekmek elli dirheme, hatta daha fazlaya satılıyordu. Yollarda soygunculuk olmuş yürümüşü. Hayvanlar da ölüyordu. El-Mustansır Billah'ın sadece bir tek binek hayvanı kalmıştı. Maiyeti için de bir katırdan başka bir şey kalmış değildi. Bu sıkıntı yüzünden El-Mustansır Billah kendi annesini ve aile efradını Kahire'den uzaklaştırmak zorunda kaldı. Kahire'den Bağdad'a giderek bu şehire yerleştiler. Tüccarlar da Fatimi saraylarının yığınlarla eşyasını yok pahasına satın alıp Bağdad'a satıyorlardı. Bu eşya arasında bir hayli paha biçilmez kıymette sanat eserleri de vardı. Bunlar arasında Hicrî 381 (Milâdî 991) de Mısır Fatimileri tarafından Et-Ta'i'ü Lillah'ın yakalandığı zaman Bağdad'dan Mısır'a götürülmüş olan ve tarihî kıymeti haiz eşyalar da bulunuyordu. Bunlardan başka, 80 bin parça kırystal kap, 75 bin parça kıymetli eski ipekli dibac, (bir nevi ipekli ve nadide kumaş) 11 bin parça Gezagand (bir nevi altın sırmalı kumaş) 20 bin mücevheratla kakmalı süslü kılıç satılan eşyaların bir kısmını teşkil ediyordu. (218)

(218) İbn-i Esir, X, İbn-i Hallikân El-Mustansır Billah'ın tercüme hali.

Bu durum sebebiyle Fatimî hilafetinin itaatında bulunan emirler yavaş yavaş onların hükümlerinden çıkıp ya muhtariyetlerini ilân etmek yahut da Abbasi hilâfetinin itâatına girmek yolunu tuttular.

Afrika'da Muiz ibn-i Bâbis, Fatimî halifesinin ismini hutbeden çıkardı ve onun yerine Abbasi halifesinin ismine hutbe okuttu. Zilkâde 459 (Milâdî 1067) da Ali ibn-i Muhammed es-Sulaymî katledildi. Bu zat, Yemen'de Fatimî hilafetinin tebligatçısı ve valisi idi. (219) Orada da Abbasi halifesinin namına hutbe okunmağa başlandı. Hicrî 460 (Milâdî 1068) da Şeraf üd-Devle Müslim ibn-i Kureys, Er-Rahbe'ye hücum etti. Benî Kilab'ı mağlup etti. Beni Kilab, Mısır Fatimî hilafetine tabi idi. (220) Hicrî 461 (Milâdî 1069) de Mekke emiri Muhammed ibn-i Haşim el-Hasanî kendi oğlu ile birlikte Bağdad'a giderek Sultan Alp Arslan'ın huzuruna çıktı. Bundan sonra Mekke-i Mukerreme'de Fatimî halifesinin namına hutbe okunmasına son verip, Abbasi halifesinin ve Sultan Alp Arslan'ın ismine hutbe okutacağına söz verdi. Buna karşılık Sultan da kendisine 30 bin dinar nakit para, kıymetli hediyeler ve hilatler ihsan edip her sene de on bin dinar tahsisat ödenmesi için ferman verdi. (221)

Ertesi sene Haleb hükümdarı, Mahmud ibn-i Salih ibn-i Miradas da Fatimî halifelerinin namına hutbe okunmasına son verdi. Abbasi halifesinin ve Sultan'ın namına hutbe okutmağa başladı. Bu değişikliğin sebebi de Rumîlerden endişe etmesi idi. Alp Arslan'dan yardım

(219) İbn-i Hallikân, «Es-Suleyhi» nin katli vak'asını Hicrî 473 (Milâdî 1080) de yazar. Es-Suleyhi gerhi hali, «Ayn» harfl.

(220) İbn-i Esir, c: X, s: 23.

(221) İbn-i Esir c: X, s: 25. Zubdet un-Nusre s: 37. İbn-i Hallikân hata ederek bu vak'ayı 439 (Milâdî 1047) da gösterir.

umuyordu. Fakat Alp Arslan, söz ile itaata razı olmadı. Türk sultanının maksadı El-Cezire'yi ve Şam'ı tamamiye kendi hakimiyeti altına almaktı. Bu gaye için bizzat harekete geçti. İlk önce Diyar-ı Bekir'e gitti. Buranın emiri Nasr ibn-i Mervan itaat yoluna girip hediya olarak da yüz bin dinar takdim etti. Sultan bu zatın itaatını kabul etti, fakat göndermiş olduğu hediyeği geri iade etti. Nitekim, sonradan anlaşıldığına göre, bu para halktan zorla toplanmıştı. Âmid, Diyar-ı Bekir'den sonra Er-Reha'ya vardı. Burasını feth edemedi geçti. Daha sonra Haleb tarafına yöneldi. Orada Halifenin adamı Nakib un-Nukaba Tarrad ibn-i Muhammed ez-Zeynebî, elçi olarak Sultan'ın huzuruna geldi. Mahmud için halife tarafından hil'at getirdiğini arz etti. Sultan'ın Haleb'e gitmemesini, zira Haleb emiri Mahmud'un kendiliğinden itaat yolunu tutmuş olduğunu bildirdi. Halifenin Sultana selâmını da arz etti. Fakat, Alp Arslan, Nakib'e şöyle dedi:

«Biz, bu adamın hakikaten yola geldiğine nasıl inanalım? Daha ezanı Hayye ola hayrrü-amel diye okutuyor. (222) Hiç olmazsa benim huzuruma gelmeli idi.»

Alp Arslan'ın bu isteği Mahmud'a bildirildi ise de Mahmud, kendi bildiğinde ısrar etti. O zaman Haleb şehri muhasara edildi. Kaledekiler bütün kuvvetleriyle karşı koymak için uğraştılar. Fakat erzakları ve hayvan yemleri bittiği için daha fazla dayanamadılar. Nihayet bir gece, Mahmud, kendi annesi Nemire bint-i Vesâb en-Mumeyri'yi yanına alarak Sultan'ın huzuruna geldi.

(222) Fatimîler Ezanda Hayye alâ hayrül amel derler. Haleb emiri de ezanı bu şekilde okutuyordu. Demek ki, daha Mısır Fatimîlerine tamayyül gösteriyordu. Mecburî ve zahirî bir anlaşma yaptığı anlaşılıyordu.

Yaşlı Arap kadını Sultanı rikatte getirmek için şöyle konuştu:

«İşte oğlumu alıp huzurunuzda getirdim. Ne isterseniz yapabilirsiniz...»

Selçukî sultanının bütün kudret, kuvvet, şevket ve devleti bu yaşlı kadının karşısında bir lahza eridi gitti. Kadına acımış olduğundan Sultan'ın Türklük gayreti harekete geçti ve ihtiyar kadına mağlup oldu. Mahmud'a iltifat gösterdi. Değerli hil'atlar bahşetti. Haleb hükümdarlığında devam etmesini bildirdi. (223)

Aynı sene Sultanın Harezmi kumandanı Melik Atsız, Er-Remle (Bu gün İsrail'in işgalindedir.) ve Kudüs şehrini Fatimîlerin elinden aldı. Askalan'a kadar bu muntıkayı fethetti. Şam'ı da muhasara altına aldığı halde fethetmesi mümkün olmadı. (224)

KAYSER-İ RUM İLE (BİZANS İMPARATORLUĞU) SAVAŞ.

Geçen bölümlerde anlatıldığı gibi, Sultan Tuğrul ve Alp Arslan müteaddit defalar Rum Kayser'i ile savaş giriştiler. Bu devlete tabi bulunan emirlerle dövüşerek, onları birkaç kere mağlup ettiler. Topraklarını aldılar ve şehirlerini ele geçirdiler. Rumîler kaybettikleri bu yerleri geri almak istiyorlardı. Çünkü artık gözlerini açmış ve yenile yenile akılları başlarına gelmişti.

Hicrî 461 (Milâdî 1068) de kadın Rum Kayser'i Evdoksiya ileri gelen generallerinden biri olan Rımanos Diyojenos ile evlendi. Bu izdivağtan sonra devleti, hükümeti, tacını ve tahtını generalin eline verdi. General de

(223) İbn-i Esir, c: X, s: 25. Zubdet un-Nusre s: 37, 38. Ebu'l-Fidâ c: II, s: 187. İbn-i Hallikân Alp Arslan'ın şerhi halli.

(224) Z İbn-i Esir, c: X, s: 28. Ebu'l-Fidâ c: II, s: 187.

bu selâhiyetleri eline alınca derhal savaş hazırlıklarına başladı. Selçukîlere kaptırılmış olan yerleri geri almak niyetinde idi.

Hicrî 462 (Milâdî (1069) da El-Cezire tarafına yürüdü. O civardaki Hicrapolis'e gelip bu mıntıkayı yağma etti. (225)

İmparatorun bu seferinde Avrupa ülkelerinden Makedonya, Bulgar, Maldav, Macar, Avusturya, Norman ve Fransız askerleri vardı. Bunlardan başka Rus, Peçenek, Kıpçak, Abaza ve Ermenileri de yanlarına katmışlardı. Hazırlanan bu koca ordu ile büyük bir kuvvet meydana getirmişlerdi. İbn-i Esir, bu ordunun sayısını iki yüz binden fazla gösterir. Zubdet üt-Tevarih ve Ravdat us-Safa müellifleri üç yüz bin olarak bildirir. Gobon'a göre bu ordu en az yüz binin üstündedir. İbn-i Ravendi ise süvarilerle birlikte bu ordunun mevcudunu yedi yüz bin diye zikreder. Bu beyanlar ne kadar muhtelif olursa olsun yine de bu ordunun çok kalabalık olduğu şüpheden uzaktır.

Hazırlıklar tamamlandıktan sonra, imparator, o zamanki Erminiye'ye tabi olan Ahlat mıntikasına geldi. Oradan da Malazgird'e doğru yöneldi. Malazgird'e ulaşınca çadırlarını kurdurup, ordusunu savaşa hazırladı.

Alp Arslan ise bu sırada Haleb'de bulunuyordu. Rumîler'in ansızın hudut boylarında görünmesi karşısında derhal Azerbaycan'daki Hoy şehrine süratle hareket etti. Düşmanın bütün kuvvetleriyle ansızın meydana çıkması üzerine birçokları endişeye kapılır, soğuk kan-

(225) İbn-i Esir c: X, s: 24. Roma devletinin inhitatı ve sükûnun tarihi. Gobon, c: II, s: 254. Dünya klâsikleri neşriyatı (İngilizce metin)

lılığını kaybeder ve hissiyatına mağlup olurdu. Fakat Türk Sultanı müstesna bir hasletin sahibi olarak, kızdığı veya hoşlandığı zamanlarda da kendisini muhafaza edebilecek bir karaktere sahipti. Böyle tehlikeli bir anda mutlaka ve kesin olarak birşeyler yapması lâzım geliyordu. Zira arkadan gelecek olan ordularını beklediği takdirde düşman ordusu daha fazla tehlikeli olabilir ve gün geçtikçe daha da kuvvet kazanabilirdi. İçinde bulunduğu durumu en ufak teferruatına kadar düşündü ve emirleriyle müşavere ederek, elindeki kuvvetlerle savaşa girişmeğe karar verdi. Nizam ül-Mülk'ün nezaretinde harem hatunlarını, şehzadeleri ve çocukları da Tebriz'e gönderdi. İbn-i Esir'in rivayetine göre gönderilen şehir Hemedan'dır.

Sultan, bu savaşı ölüm-kalım mücadelesi olarak kabul etmişti. Emirleri topladı ve savaşın ehemmiyetini anlatarak şöyle dedi:

«Ben bu savaştan selametle kurtulursam, böyle bir netice Cenab-ı Hakk'ın lütfunun eseri demektir. Yok eğer ölürsem, o zaman oğlum Melik Şah'ı benim yerime geçirir ve yine savaşa devam edersiniz.»

Alp Arslan, bundan sonra, on beş bin (226) kişilik kahraman Selçukî Türk erlerini yanına alarak, olanca sür'atiyle düşmanın bulunduğu yere hareket etti. 4 Zilkâde 463 (Milâdî 1071) de Ahlat'a yakın bir yere yak-

(226) Alp Arslan'ın ordusunun sayısı hakkında ihtilaf vardır. Gobon 40 bin yazar. Diğer Avrupa müellifleri 30, 15 ve 12 bin diye bildirirler. Bizans müellifleri ise bu hususta sükût ederler. İslâm tarihçilerinden İbn-i Esir ile İmad el-Kâtib 15 bin üzerinde ittifak ederler. Mir Huand 10 bin, Hamdullah Mustevfi ile İbn-i'r-Ravendi 12 bin sayısında karar kılmışlardır. İşte bu muhtelif rivayetler nazarı itibara alınarak, Alp Arslan'ın ordusunun mikdarı hakkında bir fikir edinilebilir.

laştı ve burada Rumîler'in ileri keşif kollarından birine rastladı. Tarihçi İbn-i Esir'in bildirdiğine göre bu öncü kıtaat 10 bin, İmad el-Kâtib ise 20 bin kişilik bir ordu idi. Bunlar bir Rumî generalin kumandasında ilerliyor ve Türklerin geçit yollarını kesmek istiyorlardı. Fakat Alp Arslan'ın öncü birlikleri, bu düşman kuvvetlerinin üzerlerine öyle bir saldırıda bulundular ki, karşılardaki Rumîler kısa bir zamanda darmadağın olmuş ve bozguna uğramışlardı. General de yakalanmış, Müslüman Türk Sultanı Selçukî hükümdarının huzuruna çıkarılmıştı. Padişah, savaşta ve diğer zamanlarda hatta kızdığı vakitlerde dahi, daima islâmî usulü gözönünde tutardı. Fakat bu defa o kadar hiddetlenmişti ki, İslâmî usulü unuttu. Zira İslâm'a dinine göre bir kişi öldürülükten sonra dahi o kimsenin herhangi bir uzvu kesilemez. Buna rağmen, Sultan, generalin burnunu kestirdi. Kesilmiş burnu, alınan esirleri ve ganimetleri fetih müjdesi olarak, Nizam ül-Mülk'e gönderdi. Rumîler de o sırada Malazgird'i aldık diye seviniyorlar ve Ahlat şehrini de muhasara etmeğe hazırlanıyorlardı. Fakat Alp Arslan'ın kazandığı zaferi haber alan, Kayser, savaştan dağılmış ve sağa sola kaçan askerlerin bir kısmını topladı ve Malazgird'den hareket ederek Malazgird ile Ahlat arasında bulunan Ez-Zehre mevkiine geldi. Perşembe günü akşamı İslâm padişahı da aynı yere yaklaştı ve Rumî ordularının karargâhından iki fersah (tahmini olarak 12 kilometre) bir mesafede çadırlarını kurdu. Alp Arslan, ilk iş olarak, Kayser'e haber gönderip barış teklifinde bulundu. Şimdi, Gobon'un yazısından Kayser'in verdiği cevabı öğrenebiliriz: (227)

(227) İbn-i Esir ile İmad el-Kâtib bu cevabı şu şekilde bildirirler: «Biz Rey'de anlaşma yapacağız.»

«Bu yabancı herif, barış istiyorsa, şimdi ;adır kurup oturduğu yerlerden çekilsin ve ilk önce buralarını hep Rum ordusuna bıraksın. Rey şehrine gidip orada kalsın. Sadakatini göstermek için de karısını bize göndersin.»

Böyle bir cevap karşısında artık harp kaçınılmaz bir hale gelmişti. Sultan derhal harekete geçmek istiyordu. Fakat Sultan'ın fıkıh üstadı ve namaz imamı Ebu Nasr Muhamed ibn-i Abul Melik Buharî el-Hanefî şu öğütte bulundu:

«Bugün bekle ve acele ete. Yarın Cuma günüdür. Bütün dünya müslümanları namaz kılacak ve senin zaferin için de dua edeceklerdir. Allah Teâlâ'nın kulları senin için dua ettikten sonra harekete geç. Olur ki, bunlar arasında birinin duası makbule geçer. Nitekim, Allah kullarının duası mücahitlerin kılıcı ile birlikte çalışacaktır.»

Padişah, hocasının öğüdünü tuttu ve Cuma namazını bekledi. Namaz vakti gelince, bütün ordu ve orada bulunan diğer müslüman halkla birlikte namaz kılındı. Sultan, namazını eda ettikten sonra Hak Teâlâ'nın dergâhına iltica edip gözyaşları içinde yalvardı. O büyük cemaatteki bütün ordu ve halk ağlayarak dua ediyorlar ve Bedir Cengindeki Peygamberimiz Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in mübarek duasını huşu içinde tekrarlıyorlardı.

Bu muhteşem Cuma namazından sonra, Sultan, ordusuna gür sesle şu hitabede bulundu:

«Ey Müslümanlar! Önümüzdeki bu savaş, İslâm'ın mukadderatını tayin edecek bir savaştır... Kim şehidlik saadetine ermek istiyorsa, bizimle gelsin. Kim ki, bunu istemiyorsa çıkıp gidebilir. Bugün artık ne padişah, ne sultan ne de kumandan var.. Hep müslüman kardeşleriz.. Hep kılıca sarılacağız.. Bu savaş diğer savaşlara benzemez..»

İslâm hükümdarı bu tesirli sözlerden sonra hemen atına atladı, okluğunu takındı, yayını koluna geçirip kılıcını kuşandı. Atının kuyruğunu бүktü ve yola çıktı. Alp Arslan, beyaz elbise giyinmişti. Askerlerine son defa şöyle dedi:

«Ben şehid olursam, işte üzerimdeki bu elbise benim için kefendir. Beni bununla gömersiniz. Şimdi isteyen gelebilir!..»

Padişahın bu sözleri ve hareketleri, ordu efradı üzerinde tesirini göstermişti. Bütün askerler şehidlik için çırpınıp duruyorlardı. Kâfirlerle biran önce karşılaşmak için can atıyorlardı. Çala kamçı Rum ordusunun üzerine saldırdılar. Sultan, hızla yol alırken, birden durakladı. Hemen atından inerek, secdeye kapandı. Hak Teâlâ'nın dergahından bir daha yardım talebinde bulundu. Sonra yıldırım sürati ile atının sırtına atlayıp, şimşek gibi düşman saflarına daldı. (228) Düşman ordusuna yaklaşınca Tekbir narasını yükseltti ve Allah'a güvenerek, kendi ordusundan on defa belki de daha fazla kalabalık olan Bizans ordusunun saflarına daldı. Selçukî askerle-

(228) Tuhaf bir mesele olarak Bizans tarihçileri, bu savaşta Sultan'ın bulunduğunu yazmazlar. Padişahın savaş mahallinde cımadığını ileri sürerler. Onların iddialarına göre Selçukî ordularına Selçukîler'in Harem ağası kumanda etmiştir. Güllünecek sey. Gobon II. s: 256. Fakat bu hadisenin sebebi şudur: Onlar zaferin şerefini Sultana vermek istememektedirler. Ancak burada başka bir nokta vardır. Bu hata şu yüzden ortaya çıkmış olabilir. Sultan, o sıra sarığını başından çıkarıp bir harem ağasına vermiş ve Harem ağasının sarığını da kendisi giymişti. Bu da bir tedbirden başka bir şey değildir. Burada Kayser-i Rum'a karşı kazanılmış olan bu zaferin Sultan tarafından değil de âlelâde bir harem ağası tarafından kazanılmış olması, herhalde Kayser-i Rum için daha da büyük bir utanç olurdu.

ri de Sultan'ın arkasından şiddetle saldırdılar. Rum ordusu neye uğradığını şaşırıyordu. Böyle bir mukabele ile karşılaşacaklarını tahmin etmemişlerdi. İlk hücumda Rumîlerin şöretli generallerinden Vasilasyos bozguna uğradı ve askerleri dağıldılar. Bunların arkasında Malgaş'ların «Uzi» süvarileri vardı. Vasilasyos'u korumak için saf kurmuşlardı. Fakat önlerinde bulunanların başına gelenleri görünce kendileri de kaçmakta tereddüt göstermediler. Yine o mahalde bulunan Prens Andronikos, kendi emrindeki kuvvetlere kumanda etmekteydi. Duruma müdahale edeceği yerde, Kayser'e karşı beslediği kin yüzünden, askerlerini geri çekti. Zaten Selçukî askerleri hücumlarını devam ettiriyorlardı. Durum bu şekilde olunca cephenin bir yanı tamamen çökmüş oldu. Güzel bir tesadüf eseri, hava oldukça sıcaktı. Rum kayseri ise sıcaktan bunalmış bir vaziyette idi. Çadırından biraz dışarı çıkıp hava almak istemişti. Bu sırada Türk savaşçıları çadırlara kadar yetişerek, Kayser'in çadırının üzerindeki bayrağı devirdiler. Bunu gören Rum askerleri paniğe kapılarak sağa sola kaçışmağa başladılar. Kayser birkaç adamı ile ortada kalmıştı. Türkler daha da gayrete gelerek tekbir getiriyor ve daha şiddetle saldırıyorlardı. Artık, Bizanslılar, arslanlar gibi döğüşen Türk erlerinin karşısında duracak halde değillerdi. Böyle bir zamanda ve birdenbire hava da değişmiş şiddetli bir rüzgâr esmeğe başlamıştı. Rüzgâr, Rumîlerin yüzüne Türklerin de arkasından esiyordu. Bizans cephesi umumî bir bozguna uğramış ve Rum askerleri kaçmağa başlamışlardı. Türk süvarileri kaçanları kovalıyor ve kılıçtan geçiriyorlardı. Rum Kayseri Diyojenos, bazı kahramanlık gösterisine kalkıştı ise de hiçbir şey yapamadı. Zira etrafındakiler de kısa bir zamanda temizlenmiş ve kendisi de yaralanmıştı. Atı bile ölmüş,

yalnız başına meydan ortasında kalmıştı. Kaçmak isterken bir Selçukî delikanlısı tarafından kemend atılarak ayağından yakalandı. Fakat bu delikanlı yakalamış olduğu esirin kim olduğunu bilmiyordu. (229) Selçukî delikanlısı bu esiri öldürmek istedi. İşte o zaman, bir rivayete göre imparator can korkusundan kendisini tanıtmak zorunda kaldı. İbn-i Esir'in beyanına göre, başka bir Rum esiri, bu esirin imparatorun kendisi olduğunu açıkladı. (230) Delikanlı, her ihtimale karşı esirini orduğa getirdi. Gece yaklaştığı için sabahı bekledi. Sabahleyin esir imparator, Sultan'ın huzuruna çıkarıldı. Bazı tarihçilerin yazdıklarına göre, imparatora emir ve-

(229) Bu delikanlının Saad üd-Devle Gevher Ayin'in kölelerinden olduğuna dair rivayet vardır. Sultan savaş için yola çıktığı zaman, hazırlıklar yapılırken Saad-üd-Devle bu delikanlıyı Nizam ül-Mülk'e göndermişti. Nizam ül-Mülk de bu delikanlının zayıf ve nahif olduğunu görerek, hizmete almak hususunda tereddüt etmişti. Saad üd-Devle de delikanlıyı hizmete almak için tekrar Nizam ül-Mülk'e yine tavsiye etmiş ve gülereke şöyle demişti:

«Bu gencin zayıf ve nahif olduğuna ne bakıyorsun, bir de bakarsın ki, Rum Kayser'ini bu delikanlı yakalayıp getirir.»

Belki de bu lâtifeyi o zaman Saad üd-Devle, Nizam ül-Mülk'e sırf takılmak için söylemişti. Fakat tesadüf eseri olarak vezirin bu sözü olduğu gibi çıkmıştır.

(230) Gobon'un kaydına göre, bu delikanlı Kayser'i yakaladığı zaman esirinin imparator olduğunu bilmiyordu. Bu yüzden Kayser, geceyi alelade esirler gibi geçirdi. Sabahleyin esirler Sultan'ın huzuruna çıkarıldığı zaman Selçukîler'in Bizans'a gitmiş bulunan sefirleri bu kimsenin imparator olduğunu tanıdılar. Bundan başka esirler içinde Rum generallerinden Vasilasyos da vardı. Vasilasyos da İmparatoru görünce hemen ayaklarına kapanıp, imparator esir olduğu halde, hemen ayaklarına kapanıp ayağını öpmüştü. İşte o zaman meselenin sırrı anlaşılmıştı. Gobon c: VI, s: 258.

rilip Sultan'ın karşısında eğilmesini ve Sultan'ın ayak bastığı yeri öpmesi istendi. İmparator da Sultan'ın ayak bastığı yeri öptü. Bu sırada Sultan ayağa kalkarak, imparator yeri öperken, ayağını onun boynuna koydu. Fakat, Avrupa'lı tarihçi bu meselenin uydurma olduğunu yazar. Böyle bir hareketi, Alp Arslan gibi bir hükümdarın büyüklüğüne yakıştırmaz.

Gobon, bu hadiseden şu şekilde bahseder:

Millî adetler gereğince, Selçukîler indinde padişahın ayak bastığı yeri öpmek merasimi vardır. Böyle bir adet ise dost ve düşmana, her ikisine de tatbik edilen bir hürmet adettir. Bu husus, kimseyi zelil saymak ve aşağılık duruma düşürmek için değil, Selçukî padişahlarına mahsuse bir saray merasimidir. Sultan'ın düşmanlarına karşı davranışı gayet asilânedir. Nitekim mutaassıp düşmanları bile bunu itiraf ederler. Düşmanlarının bile Sultan hakkındaki anlattıkları, modern zamanımızın bile ders alacağı bir yüksekliktedir. (231)

(231) Gobon c: VI, s: 258. İngiliz müellifinin bu sözü gayet doğrudur. Bundan bir asır önce yaşamış olan Gobon'un kendi milleti, yakalamış oldukları Delhi hükümdarına yüzler kızartıcı muamelelerde bulunduktan sonra da askerî mahkemeye vererek müebbet hapse mahkûm etmişlerdi.

(Muhterem müellifin bahsettiği zat, Bahadır Zafer Şah'tır. Kendisi memleketini savunmak için savaşmıştı. İngilizlere ülkesinde ticaret etmek müsaadesi vermiş iken sömürgeci İngilizler bu memleketi tamamen sömürmek için harekete geçmişler ve Hindistan'ı ısgale başlamışlardı. Cennetmekân Bahadır Zafer Şah da karşı koymak istemişse de İngilizlere yenilmişti. Bu mağlup hükümdarı İngilizler, müebbet hapis ve menfaya mahkûm ettiler. Bugünkü Birmanya devletinin hükümet merkezi Rangun'a gönderip hapsedtiler. Bahadır Zafer Şah, Rangun'da vefat etti ve orada bir yere gömüldü. Hindistan vatanseverlerinden, Müslüman, Brahmen, Budist, Sinkh ve Parsişi hangi dinden olursa olsun hepsi de bu zat için gözyaşı döktüler. Rangun'daki bu mezar bütün

İbn-i Esir, Sultan'ın, İmparatorun boynuna ayağını basmış olduğundan bahsetmez. Aynı hadiseyi şöyle anlatır:

Padişah, eli ile imparatoru üç defa sarsdıktan sonra şöyle dedi:

«Ben sana barış için haber göndermişim. Sen niçin kabul etmedin?»

Mir Huand ise, Padişahın imparatoru tutarak sarsmasından bahsetmemekte yalnız imparatoru azarladığını ve kınadığını sonra da: «Niçin barışa yanaşmadığını» sorduğunu, buna karşılık, İmparatorun Padişah'tan özür dilediğini ve affedilmesini istediğini, Padişahın da imparatoru affettiğini yazmaktadır.

İmad Kâtib de, azarlama ve kınamaktan bahsetmemekte hatta bunun aksine, Sultan'ın Kayser'e lütuf gösterip, karşısında oturttuğunu kaydeder.

Bütün bu ihtilâflı bilgilere rağmen, Padişah, ilk önce esire ne şekilde davranmış olursa olsun, sonradan gayet lütufkâr hareket ettiği, ona insaniyetle ve hatta hürmetkârane muamele ettiği hususunda tarihçiler ittifak ederler.

Burada ibret mevzuu olacak bir husus vardır. Bu da İslâm Padişahı ile Rum imparatorunun insanlık düşüncesi farkını ortaya koyması bakımından kâfidir.

Padişah, imparatoru karşısına oturtuktan sonra, ona şu suali tevcih etti:

Hint kıtası yurtseverlerinin ziyaretgâhıdır. Zamanımızda hem Pakistan hem de Hindistan'da Bahadır Han için âbideler dikilmiş, meydanlara ve caddelere onun ismi verilmiştir. İngiliz sömürücüleri de bu vesile ile daima lanetle anılmaktadır. Hak Te, âlâ, Babür Şah'ın torunu olan bu Müslüman - Türk padişaha rahmet etsin. Mütercim.)

«Sen, yakalanıp buraya getirilirken, benim sana karşı nasıl davranacağımı tahmin ediyordun?»

İmparator cevap verdi:

«Ya beni öldüreceğini, yahut da ilk önce beni İslâm şehirlerinde dolaştırıp teşhir ettikten sonra öldürteceğini ve az bir ihtimalle de, belki olur ya affedeceğini düşünmüştüm. Hapsedeceğini de düşünmüyordum değilim...»

Sultan, yine sordu:

«Zaferi sen kazanmış olsaydın, beni de böyle şimdi ki halin gibi senin huzuruna çıkarmış olsalardı, bana ne yapardın?»

Kayser, bu suale de şu cevabı verdi:

«Ben, sana karşı gayet kötü muamele ederdim. (232) O zaman, Sultan, şöyle buyurdu:

«Şimdi ben, senin kötü niyyet sahibi olduğunu anladım. Bunun için ben de sana, senin bana yapmak istediğini yapacağım.»

Kayser, bu defa şu cevabı verdi:

«Ben de sen de kötü niyyetli olmanın neticesini görmektesiniz. İşte kötü niyyetin neticesi olarak karşınızda esir olarak bulunmaktayım.»

Bu konuşmadan sonra, Sultan, Kayser için ayrı bir çadır kurulmasını emretti. Kendisinin askerleri arasında bulunan «patrik» lerinden bir kaçını (bunlar bir nevi İmparatorun hususî muhafızı idiler) (233) da hizmet etmeleri için yanına gönderdi. Ayrıca masrafları için de 10 bin dinar verdi. Sekiz gün kadar dostça misafir etti.

(232) Gobon, Kayser'in şu cevabı verdiğini kaydeder: «Ben senin yerine, savaşı kazanmış olsaydım, sana bir hayli kırbağ vururdurdum.»

(233) Patrik (Patrician) Rum askerleri arasında bir rütbedir. Bu kimselerin emrinde onbin asker bulunur. Kitab ül-Harâc, Kuddâmet ibn-i Ca'fer s: 255.

Bu müddet zarfında hergün kendisi ile görüşüp konuşuyordu.

Gobon'un yazdığına göre, bu konuşmalar sırasında, Sultan, Kayser'in hatalarını kendisine anlattı ve onu ikaz etti. Koca ordularının hangi sebepler yüzünden mahvolup gittiğini de ortaya koydu. Bu arada, kendi hükümdarlarına karşı hizmette kusur edenler hakkında da konuşmalar oldu. Nihayet, iki taraf arasında yapılacak olan sulh anlaşması ele alındı ve aşağıdaki şartlar dahilinde bir anlaşma yapıldı.

1 — Bir buçuk milyon altın dinar fidyeye. (234)

2 — Üç yüz altmış bin altın dinar-senelik haraç. (235)

3 — İcap ettiği takdirde Kayser'in Sultan'a askeri yardımı ve fiili olarak asker göndermesi. (236)

4 — Rumîlerin elinde bulunan bütün müslüman esirlerinin serbest bırakılıp kendi memleketlerine gönderilmeleri ve masraflarının Rum devleti tarafından ödenmesi. (237)

5 — Rum prenseslerinin Selçukî şehzadeler ve emirlerle evlenmek üzere gönderilmeleri. (238)

(234) İbn-i Esir, böyle beyan eder. Fakat Gobon bir milyon diye zikreder.

(235) İbn-i Esir, haracdan bahsetmez. İbn-i Ravendî bahseder. Gobon, onları teyit eder. Fakat Bizans tarihçileri ne fidyeden ne de haracdan bahsederler.

(236) Bu da İbn-i Esir'in rivayetidir.

(237) İbn-i Esir'in rivayetidir. Gobon İbn-i Esir'i teyit eder.

(238) Gobon icmalî olarak bu şartlardan bahseder. Bunun için de ona fazla itibar edilemez. Mir Huand, bu meseleyi etraflıca anlatır. Bu prensesin Romanos'un kızı olduğunu söyler. Kendisi ile evlenen şehzadenin de Sultan'ın oğlu Melik Arslan olduğunu bildirir. Fakat bu şehzadenin şerhi haline ne bu tarihçilerin eserlerinde ne de diğer tarihlerde rastlamak mümkün olamadı.

İbn-i Esir'in rivayetine göre bu barış anlaşması elli senelik bir müddet için yapılmıştı. Bundan sonra Padişah, Kayser'e hil'atler bağışlayıp onu kucakladı. Aynı zamanda Kayser'e, İslâm dünyasının Manevî büyüğü bulunan İslâm Halifesini de büyük tanımasını istedi. Bağdad cihetine yüzünü çevirmesini ve İslâm Halifesini selâmlamasını emretti. Kayser de Bağdad tarafına dönerek başını eğdi ve Halifeyi selâmladı.

Sultan, Kayser'i Selçukî ordusunun himayesinde hududa kadar gönderdi. Kayser, Rum hududuna ulaştıktan sonra, mağlubiyetin Rum ülkesine yayılması üzerine hükûmet merkezinde ihtilâl yapıldığı anlaşıldı. Mihâl (Mikail) saltanat tahtına geçmiş ve kendisini Bizans imparatoru ilân etmişti. Romanos Diyejones bu haberi alınca endişeye düştü ve durumu Sultan'a bildirdi. Aynı zamanda Sultan'a iki yüz bin dinar altın, büyük bir gümüş sandık içinde, 19 bin parça kıymetli mücevher, gönderdi. Özür dileyerek bundan fazlasını tedarik edemediğini bildirip, yeniden tahtını ele geçirmek için yardım istediğinde bulundu.

Bu mevzuda çeşitli rivayetler vardır. Diğer bir rivayete göre, Romanos, mağlubiyete uğradığı zaman, yakalanmış ve esirler arasında tanınmayarak öldürülmüştür. İbn-i Esir'in yazdığına göre de tahtının elden gittiğini öğrenince bir manastıra kapanıp rahip oldu. Mikail'e de haber göndererek, «Selçukî Padişahının şartlarını, ister kabul eder, istemezse kabul etmez» diye bildirdi. Mikail de Selçukîlerle olan barış anlaşmasını kabul etti. Ancak, Romanos'tan ricada bulunup, Selçukî Sultanı ile kendisi arasında aracılık yapmasını istedi. (239)

(239) İbn-i Esir, c: X, s: 26, 28. Zübdet üt-Tevarih s: 38, 44. Ravdat us-Safa c: IV, s: 96, 97. Rahat us-Sudur. s: 119, 120. Tarih-i Güzide s: 441. Gobon c: VI, s: 254, 260.

Bu büyük zafer, Selçukî devletinin topraklarına bir-sey ilâve etmemiş olmamakla beraber, sayısız faydalar sağladı. Ele geçirilmiş bulunan ganimet malları o kadar fazla idi ki, yalnız bunları taşımak için üç bin öküz arabası kullanılmıştı. Bunları yüklemek için de bir hayli mancınık çalıştırılmış ve bu işlerde bin iki yüz kişi istihdam edilmişti. Mancınıklarda ağırlık temin etmek içinde yüz yirmi ratıl (takriben üç batman veya onbeş kilo) taş kullanılıyordu. Bunlarla beraber ele geçirilen silah mikdarı da tahminlerin pek üstündeydi. Asker başına yüzlerce kılıg, yetmiş ikişer miğfer, üçer çelik zırh düşmüştü. (240)

Bunlar kazanılmış olan maddî faydalardı. Manevî yönden sağlanan faydalar daha büyük bir ehemmiyet arz ediyordu. Nitekim, İslâm aleminde Selçukîlerin nüfuz ve kudreti arttığı gibi komşu devletlere karşı da siyasi üstünlük sağlanmış oluyordu.

HİLAFET HANEDANI İLE AKRABALIK

Savaşın sonra, Sultan, Horasan'a doğru yola çıktı. Nişabur'dan bir mektup yazarak, Halifeye fetih müjdesi verdi. Bu mektupta oğlu Melik Şah'ın da resmen veliahdlığının tanınmasını istedi. Halife de Hicrî 464 (Milâdî 1072) de vezir Amid üd-Devle ibn-i Cehir vasıtası ile Sultana cevapla birlikte hil'atler de yolladı. Aynı zamanda Melik Şah'ın veliahdlık fermanını yine hil'atlerle birlikte gönderdi. Ayrıca vezir vasıtası ile, Padişahın kızı Seferi Hatun'u veliahd El-Muktedâ bi-Emrillah için istedi. Sultan, halifenin bu isteğini memnuniyetle karşıladı. Nişabur dışında çadırlar kurdurdu ve büyük

(240) Zübdet üt-Tevarih s: 42, 43.

törenler tertip ettirdi. Nikah merasimi icra kılınırken Muktedâ bi-Emrillah'ın vekilliğini Amid üd-Devle yerine getirdi. Nizam ül-Mülk de gelin tarafının vekilliğini üzerine aldı. Nikah akdi icra edilirken altın ve mücevherat saçıldı. (241)

BAĞDAD ŞEHRİNE YENİ ASAYİŞ AMİRİNİN TAYİN EDİLME MESELESİ

Aynı sene Hilafet makamı ile saltanat makamı arasında büyük bir ihtilaf çıkacağı sırada, Alp Arslan'ın Hilafeye olan hürmeti ve Nizam ül-Mülk'ün dirayeti sayesinde bu mesele kolaylıkla önlendi. Selçukîler'in hükümet merkezi Rey şehrinde idi. Bağdad'da da bir asayiş amiri bulunduruyorlardı. Hicrî 464 (Milâdî 1072) de Sultan emirlerinden birini Bağdad asayiş amiri olarak tayin etti. Bu zat, Emir Aytekin Süleymanî idi. Rebiül-evvel ayında Bağdad'a vazifesinin başına gitti. Fakat halife bu zatı huzuruna kabul etmedi. Çünkü bu emirin oğlu, Halifenin hassa kölelerinden birini öldürmüştü. Halife de öldürülen kölenin kanlı gömleğini Sultan'a gönderdi ve bu şahsın azlini istedi. Nizam ül-Mülk de yine aynı emire Tekrit havalisinde bir yer vermişti. Halife bu yerin de verilmemesini aynı şekilde talep etti. Sultan ile vezir, Halifenin bu isteklerinden haberdar olunca, Aytekin'i azlettikleri gibi kendisine verdikleri yeri de geri aldılar. Bu defa, Saad üd-Devle Gevher-âyini Bağdad'a asayiş amiri olarak tayin ettiler. Saad üd-Devle de Bağdad'a geldiği zaman, halifenin emri ile büyük bir merasimle istikbal edildi. Divan kurularak Halife tarafından huzura kabul olundu. (242)

(241) İbn-i Esir, c: X, s: 29 Zübdet üt-Tevarih s: 45

(242) İbn-i Esir, c: X, s: 29. Zübdet üt-Tevarih s: 45.

Aynı sene Fars'da isyan baş gösterdi. Fazlûye isimli bir emire, o civarda bulunan bir dağın sarp yerlerindeki bir kaleyi ele geçirerek baş kaldırdı. Alp Arslan da Melik Şah ile Nizam ül-Mülk'ü bu isyanı bastırmak için gönderdi. Onlar da kısa bir zamanda Fazlûye'yi mağlup ettiler. Hatta kendisini yakalayıp getirmeğe de muvafak oldular. Fakat Sultan adeti gereğince bu emireyi azarlayıp kınadıktan sonra serbest bıraktı. (243)

SULTAN ALP ARSLAN'IN ŞEHİD OLUŞU

Hicrî 465 (Milâdî (1072) de Sultan, Maverâünnehir'e doğru ilerledi. Bu bölgenin hükümdarı Şems ül-Mülk Tekin ibn-i Tufkaç Han idi. Sultan'ın bu seferden maksadı, bütün Türkistan ülkelerini merkezi hükûmete bağlamak idi. Nitekim, iki yüz bin kişilik büyük bir ordu ile hareket etmişti. Safer ayının başında Ceyhun nehrine ulaştılar. Köprü kurdurarak nehirden geçtiler. Bu köprü'nün yapılması ve askerinin üstünden geçmesi bir ay kadar sürmüştü. Bu sebepten dolayı, Rebiülevvel ayının başında Sultan köprüden geçip nehrin diğer sahiline geçti. Hemen o civarda nehrin kıyısında Karir isminde bir kasaba vardı. (244) Bu kasabanın bitişiğindeki kale-

(243) İbn-i Esir c: X, s: 29. Hamdullah Mustevfi şu şekilde yazar. Sultan bu iş için kendi kardeşi Kavurd'u gönderdi. O da kargaşalığı yatıştırmak için çalıştı. Fakat sonradan kendisi de çık kafalılık etmeğe başladı. Bu rivayet hakikate uygun olmasa gerektir. Nitekim, İbn-i Esir'in beyanını, Nizam ül-Mülk teyit eder. Nizam ül-Mülk Düstur ül-Vüzera isimli eserinde bu hadiseden bahsetmiştir.

(244) Hamdullah Mustevfi, bu kalenin ismini «Buzem» diye yazar. İbn-ir-Ravendî ise «Berzem» diye kayd eder. Fakat Ebu'l-Fidâ ile İbn-i Hallikân yalnız, «burada bir kale vardı ve bu kale Karir isimli kasabanın yanında bulunuyordu» şeklinde anlatılır.

nin muhafızı da Yusuf Harazmî isimli bir kimse idi. (*) Kalenin idaresine ait bazı hususlarda hataları vardı. 6 Rebiülevvel tarihinde Yusuf iki kölenin muhafazasında Sultan'ın huzuruna getirildi. Sultan, kendisine durumun ne merkezde olduğunu sorunca, Yusuf, terbiyesizce sözler söylemeğe ve Sultana dil uzatmağa başladı. Bunun üzerine Sultan, Yusuf'un yakalanmasını ve çarpmıha verilmesini emretti. Çarpmıha gerilip, elleri ayakları bağlanacak ve bu şekilde öldürülecekti. Yusuf, Sultan'ın kendisi hakkındaki hükmü duyunca küstahlığını daha da arttırdı. Ağır küfürler savurarak, «Benim gibi bir başkasını da bu şekilde öldürdün mü » dedi. Sultan bu sözü duyunca Yusuf'u bırakmalarını emretti. Kendisi de yayına bir ok yerleştirip, Yusuf'a doğru hedef aldı. Fakat attığı ok boşa gitmişti. Halbuki Sultan havada uçan kuşu vuracak derecede bir kemankeşti. Attığı okun boşa gitmesi vaki değildi. Bu durumdan istifade eden Yusuf, Sultan'ın belinden bir bıçak çekti. Tam bu sırada tahtından inmek isteyen Sultan'ın da eteği dolastığından yere düşmüştü. Bu durumu fırsat bilen Yusuf Sultan'ın üzerine atıldı. Sultanı belinden yaraladıktan sonra önüne gelene saldırdı. Sultanın arkasında bulunan Saad üd-Devle Gevher Ayin'i de yaraladı. Padişahın divanını birbirine katmıştı. Yusuf karışıklıktan istifade ederek kaçmak isterken Sultan'ın Ermeni kavaslarından biri (245) elinde bulunan kavas sopasını Yusuf'un başına indirdi. Bu şiddetli vuruş Yusuf'u yere sermeğe kâfi gel-

(*) İbn-ir-Ravendî «Berzemî» diye yazar.

(245) İbn-ir-Ravendî ve Hamdullah Mustevfi bu kimsenin ismini «Cami Nişaburi» diye yazarlar. Onların anlattıklarına göre, bu kimse kavas değil de baş kavas gibi bir mevki sahibi idi. Yine İbn-ir-Ravendî'nin kaydettiğine göre daha sonra Melik Şah zamanında bu kavasın oğlunu Halifenin has kullarından biri kat-

mişti. Oraya yetişen Türk askerleri de Yusuf'u parça parça ettiler.

Yaralı Padişah, başka bir çadıra nakledildi. Tedaviye başlandı ise de yara gayet ağır olduğundan çare kılınmadı. Nihayet 10 Rebiülevvel 465 (Milâdî 1072) de Sultan kırk yaş ve birkaç ay ömür sürdükten sonra vefat etmişti. (246) Merv'e götürüldü ve orada defnedildi.

Sultan son nefeslerine doğru Nizam ül-Mülk'ü huzuruna çağırttı ve ona şu vasiyette bulundu:

«Sen, eskisi gibi memleket işleri ile meşgul olacaksın. Benim yerine de büyük oğlum Melik Şah'ı tahta çıkaracaksın.»

Sultan diğer oğlu Ayaz'a da Belh valiliğini verdi. Bu zat, Tuğrul Bey zamanında dedesi Davud'un yanında idi. Belh kalesi ise Melik Şah'ın elinde bulunuyordu. Sultan'ın böyle yapmasının sebebi, Ayaz'ın ilerde isyan edip de karışıklık çıkarmasının önüne geçmek içindi. Ayaz'a senelik iki buçuk milyon dinar da tahsisat verilmesini emir verdi. Kendisine ısrarla öğüt vererek daima ağabeyi Melik Şah'a itaat etmesini ve ona yardımcı olmasını istedi. Kardeşi Kavurt Bey'i de Fars ve Kirman vilâyet-

letti. Gidip Harem'e sığındı. Malum olduğu üzere Haremde kimseyi yakalamak kabil değildi. Durumun bu şekilde olduğunu gören baş kavas Melik Şahın huzuruna giderek, «Benim oğlumun katiline, senin babanın katiline benim yaptığımı yapmalısın» diye müracaat etti. Melik Şah, bu sözler üzerine çok müteessir olup ağladı. Kendi Hacıb'ine (mabeyinci gibi bir mansıp) emir vererek, «katili oradan çıkarıp alın gelin» diye emir verdi. Halife Muktedâ, onbin altın dinar diyet vereceğini ileri sürdü ise de bu teklifi kabul etmediler. Katil yakalanarak kısas edildi. s: 822.

(246) Sultanın bu yaşta olduğunu İbn-i Hallikân, İbn-i Esir, İmad el-Kâtip ve Ebu'l-Fidâ beyan ederler. Fakat İbn-i Ravdî, Mir Huand ve Hamdullah Mustevfi 44 yaşında olduğunu ileri sürerler.

lerinin valiliğine tayin etti. Bu zata da vasiyet edip, kendi hanımı ile evlenmesini bildirdi. (247)

Rivayet edildiğine göre, son günlerinde şöyle demişti:

«Ben ömrüm boyunca hiçbir zaman benlik, kibir ve kendimi beğenmiş olmak gibi şeyleri kalbime yol vermedim. Hep Cenab-ı Hakk'ı düşünür ve O'nun nimetlerine şükrederdim. Fakat dün tahtgâhımdan şu muazzam ordumu görünce, kendi kendime böbürlenmeğe başladım. Hak Teâlâ'yı hatırıma getirmeği unuttum. Artık yer yüzünde benim karşıma çıkacak kimse yok diye düşündüm. İşte, bunun için Hak Teâlâ Yusuf gibi muhakkak bir kimseyi karşıma çıkardı. Ben de kendi kolumun gücüne güvendiğim ve Yusuf'u hakir saydığım için, işte Hak Teâlâ'nın bana verdiği ders... Yarı mahbus bir kimenin elinde benim ölümüm hazırlandı. (248)

ALP ARSLAN'IN AHLÂK VE ADETLERİ

Alp Arslan'ın ismi Muhammed.. Künyesi Ebû Şuca, lâkâbı «El-Veled el-Müeyyed Ziya üd-Din Adud üd-Devle. Bunları Hilâfet makamından almıştı. Fakat en meşhur ismi Alp Arslan'dır. Bu kelime Türkçe olarak olarak Sultanın şahsî vasıflarına pek uygun bir sıfat idi. (249)

Alp Arslan'm doğum tarihinde ihtilâf vardır. İbn-i

(247) İbn-i Esir, c: X, s: 31. Zubdet un-Nusre s: 47.

(248) Alp Arslan'ın vefat hadisesi için bakınız. İbn-i Esir c: X, s: 30. Zubdet un-Nusre s: 45, 47 Ebu'l-Fidâ c: II, s: 189. Rahat us-Sudur s: 120, 121. Tarih-i Güzide s: 441, 442. Ravdat us-Safa c: IV, s: 100 ve İbn-i Hallikân «Alp Arslan'ın» şerhi hall.

(249) Türk dilinde Alp demek cesur, şecaat sahibi demektir. Buna göre Alp Arslan (cesaretli korkmaz arslan demek oluyor.

Esir, İmâd Kâtib ve İbn-i Hallikân Hicrî 424 (Milâdî 1033) diye yazarlar. İbn-i Esir'in başka bir rivayetine göre, Hicrî 420 (Milâdî 1029) dir. Ancak İbn-i Esir bu hususu ele alırken (Kiyle = deniyor ki) kelimesini kullandığından bu tarihe fazla itibar edilmez. İleriye sürülen bu tarihlerin aksine olarak, İbn-i ir-Ravendî Hamdullah Mustevfî, Mir Huand ve diğerleri 2 Muharrem 421 (Milâdî 1030) tarihi üzerinde dururlar.

Alp Arslan, hayatının ilk devirlerini babasının ve amcasının yanında savaflara katılarak geçirdi. Daha sonraları bazan bir ülkenin hükümdarlığını bazan da Gazneyn ve diğer komşu devletlerle yapılan savaflarda kumandanlık yaptı. Recep 451 (Milâdî 1058) de yahut da Safer 453 (Milâdî 1060) de babası Çağrı Bey, vefat edince, onun yerine Horasan ülkesinin hükümdarı oldu. Tuğrul Bey'in vefatına kadar, Horasan hükümdarı olarak kaldı. Nihayet, Hicrî 455 (Milâdî 1063) de Tuğrul Bey, vefat edince dirayet, şecaat ve cesaretini ispat ederek, bütün Selçukî ülkelerinin hükümdarı oldu. Artık bu tarihten itibaren, onun saltanatının toprakları Seyhun nehrinin doğu kıyısından, doğu Akdeniz kıyılarına kadar uzanıyordu. El-Cezire ve Şam'da ufak tefek hükümetleri ve beylikleri ortadan kaldırıp bunların hepsini merkezî hükûmete bağladı. Hicaz'da ve Şam'da Fatimî hilafetinin nüfuzuna son verdi. Rum ve Gürcistan'ı haraca bağlayıp kendi itaatına aldı. Askerî kuvvet, ordu nizamı, kumanda kabiliyeti, şevket ve haşmet bakımından o zamanki dünya hükümdarları arasında en büyük payeye sahipti. Geniş ülkelere hükmetmekle beraber, hükümrân olduğu bu beldelerde misli görülmemiş bir nizam ve inzibat sağlamıştı.

Alp Arslan, aynı zamanda son derece Allah'tan korkan iyi bir müslümandı. Hem Allah'tan korkar hem de

ber işinde O'na tevekkül ederdi. Eli açık, kolayca kızmayan ve affı seven bir hükümdardı. Emirler ve saltanat idaresinin diğer mensuplarının devamlı isyanlarına rağmen, onlara kin tutmaz, kendilerini daima affederdi. Yakınları ve akrabaları düşmanlık yapsalar bile, onları tesadüfen öldürmüş olsa dahi yine de onlara acır ve hatta arkalarından ağladığı da olurdu. Dininin dışındaki yahut da kendi milletinden ve ümmetinden olmayan düşmanlarına karşı, zafer kazandığı zaman onlara da şefkat ve merhamet gösterir ve yumuşak davranırdı. Tarihçiler onun iyi vasıflarını yazmakla bitiremiyorlar.

Sultan'ın mutfağında hergün elli koyun yahut da keçi kesilirdi. Fakirler ve yoksullar hep onun mutfağından yerlerdi. Divanında sayılmayacak derecede birçok yoksul kimselerin isimleri kayıtlı idi. Bunlar muntazaman gelir ve kendileri için tayin edilmiş maaş ve geçim masraflarını alırlardı. Alp Arslan bazan tesadüf eseri, hasta veya yoksul bir kimseyi gördüğü zaman, son derece hassasiyete kapılır teessüründen ağlar ve derhal yardım ederdi.

Her sene Ramazan ayında on beş bin dinar sadaka dağıtırdı. Halkın rahatı, huzuru ve adil bir idare nizamı içinde yaşaması başlıca gayesi idi. Alp Arslan'ın vermiş olduğu hüküm gereğince, devlet idaresinde çalışanlar ve vergi tahsil memurları, kararlaştırılmış olan vergiden bir kuruş dahi fazla almamaları hususunda tenbihli idiler. Bunun aksine hareket edenleri cezalandıracığını bildirmişti. Esasen, vergi ve haracı da senede iki takside bölerek alırdı. Bu şekilde ödeyenler için, herhangi bir zorluk da ortadan kalkmış olurdu.

Bir ara, kendi has kölelerinden birisinin, bir vatandaşın giyeceğini zorla aldığı hakkında kendisine bir şikâyet

kâyet bildirildi. Sultan bu mücrimi yakalatıp halkın önünde teşhir ederek cezalandırdı. Böylece başka bir vazifelinin bu gibi işlere cesaret etmemesi için bu hadise bir ibret vesilesi oldu.

Devlet işlerini dirayetli veziri Nizam ül-Mülk Tuşî'nin eline tevdi etmişti. Onun işlerine de hiçbir vakit müdahale etmezdi. Nizam ül-Mülk'ü kıskananlar Sultanı veziri aleyhinde kışkırtmak için harekete geçtiler. Bunun için de birçok şikâyetler ileri sürdüler. Sultan, yazılan arizeleri okudu ve bu şikâyetnâmeleri vezirine göstererek ona şu sözleri söyledi:

«Eğer bu şikâyet edenler doğru söylüyorlarsa sen hareketlerini düzelt ve ahlâkını iyileştir. Yok eğer onlar yalan söylüyor ve sana iftira atıyorlarsa, onların kusurlarını affeyle ve bundan böyle kendilerine fırsat verme.»

ALP ARSLAN'IN ÇOCUKLARI

Alp Arslan'ın bir hayli erkek evlâdı vardı. Bunların en meşhuru Melik Şah'tır. Melik Şah'dan başka, Ayaz, Bekiş, Tutuş, Arslan Şah, Arslan Ergun, Atyas ve Görü Baras dahi tarihte şöret kazanmışlardır.

Kızları arasında Sara, Ayşe ve ismi belli olmayan bir kızıdan da tarihçiler bahsederler. Bunlardan biri Halife El-Mukteda ile evlenmiştir. Lâkabı Seferî Hatun'dur. Diğer kızlarının durumu belli değildir. (250)

(250) Bu bahisler umumiyetle İbn-i Esir'den ve Zubdet un-Nusre'den alınmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YÜKSELİŞ DEVRİNİN DEVAMI

MELİK ŞAH (HİCRÎ 465-485 MİLÂDÎ 1072-1092)

Alp Arslan hayata gözünü yumduğu zaman Melik Şah'da babasının yanında bulunuyordu. Nizam ül-Mülk Sultan'ın gözlerini bağladı. Sonra Melik Şah'ın huzuruna geçerek kendisine biy'at ve sadakat yemini etti. Emirler ve ordu erkânı da biy'at ve sadakat yeminini yerine getirdiler. Biy'attan sonra, Hilafet makamına haber gönderilerek Melik Şah'ın Sultana halef olarak babasının yerine geçtiği ve hutbede isminin okunması talep edildi. Vazifeleri başında bulunan emirler, hükümdarlar itaât yolunda bulunan yarı muhtar şahlar hep haberdar edildiler. Ordu efradından da, Melik Şah'a sadakat göstereceklerine ve onun yolunda fedakârlıkta bulunacaklarına dair söz alındı. Bütün askerî kuvvetlerin maaşlarına da küll halinde 600 bin dinar ilâve edildi. O zamanın adeti gereğince bir padişah vefat edip de oğlu veya yerine geçecek başka bir kimse tahta çıkınca, ordu efradına bahşişler ve atiyeler verilir, maaşları arttırılarak gönülleri alınır.

Melik Şah, pek genç ve tecrübesizdi. Daha on sekiz yaşını bile bitirmemişti. Alp Arslan gibi, bilgili, dirayetli ve tecrübe sahibi bir hükümdardan sonra, böyle genç ve tecrübesiz bir gencin tahta çıkması elbette ki, bazı tehlikeleri davet edecekti. Her tarafta saltanat iddasında bulunanlar baş kaldıracak ve itaât altına alınmış olan hükümdarlar bu fırsatı değerlendirmeye çalışacaklardı. Yurt dışındaki düşmanlar hemen saldırmaya cesaret etmesler bile yeni padişahın, ülkenin uzak bir köşesinde kalması doğru olmazdı. Bu mahzurları göz önünde tutan Nizam ül-Mülk, derhal genç padişahı Horasan'a doğru yola çıkmağa ikna etti. Padişah, üç gün gibi kısa bir zamanda Ceyhun nehrini geçti. Halbuki, Alp Arslan, ordusu ile bu mesafeyi bir ayda ancak katetmişti. Horasan'a gelir gelmez, kardeşi Ayaz'ı Belh'te bıraktı, Kendisi de Nişabur'un yolunu tutarak Rey tarafına geldi.

SEMERKAND HANININ İSYANA KALKMASI

Melik Şah, döner dönmez Semerkand Han'ı isyan bayrağını kaldırdı. Rebiülevvel 465 (Milâdî 1072) de ilk önce Tirmiz'e saldırarak bu şehri ele geçirdi. Genç şehzade Ayaz, on bin kişilik bir ordu ile karşı koydu ise de bozguna uğradı. Ordusunun büyük bir kısmını kaybetti ve mecburî olarak Belh'e geri döndü. (251)

GAZNEVİLERİN AYAKLANMALARI

Aynı sene Cemazievvel ayında Gaznevîler Tuharistan'a saldırdılar ve Sekelkend'i ele geçirdiler. (252)

(251) İbn-i Esir, c: X, s: 31, 32.

(252) Sekelkend, Tuharistan'ın bir muntıkasıdır. Gayet güzel bir yerdir. Mucem il-Bildan c: V, s: 98.

Emir ül-Ümera ünvanı taşıyan Melik Şah'ın amcası Osman onların eline geçti. Osman'ın hazinelerini de ele geçirdiler ve bu ganimet mallarını Gazneyn'e gönderdiler. Fakat çok geçmeden Selçukî emirlerinden Gümüştekin ve Belka Bey, Tuharistan üstüne yürüyerek Gaznevîler'in ele geçirdikleri yerleri tekrar geri aldılar. (253)

KAVURD BEYİN İSYANI VE BOZGUNA UĞRAMASI

Diğer taraftan Fars ve Kirman'ın hükümdarı Kavurd Bey (254) kendi kardeşi Alp Arslan'ın vefatını haber alınca, saltanatı ele geçirmek hevesine kapılarak Rey tarafına doğru hareket etti. Kavurd Bey, Melik Şah'dan önce Rey'e varmak istiyordu. Fakat Nizam ül-Mülk, durumu öyle tanzim etmişti ki, Melik Şah, daha önce Rey'e ulaştı. Büyük bir ordu ile Kavurd Bey'i karşıladılar. 4 Şaban'da Hemedan yolu üzerinde bulunan Kerec (255) mevkiinde savaş başladı. (256)

(253) İbn-i Esir c: X, s: 32.

(254) Bu zatın isminde ihtilaf vardır. İbn-i Esir Kavert, Ebu'l-Fidâ Kavurt, İmad Kâtib ile Hamdullah Mustevfi, İbn-ir-Ravendî, İbn-i İbrahim ve Mir Huand «Kavurd» diye yazarlar. (Arapça ve farça yazan tarihçiler son üç-dört asır içinde orduca yazanlar da dahil, Türk dilinin hususiyetlerini bilmediklerinden, Türkçe asıllı isimlerin telaffuzlarını duydukları gibi kaleme alırlar. Halbuki Türk fonetiğini bilmediklerinden «d» lerin «t» lere değiştiğini ve sesli harflerin uyumlarını hesaba katmadıklarından bu isimlerin telaffuzlarında ve imlâlarında ihtilaf olduğunu zannederler. Yoksa Kavurt ile Kavurd'un ikisinin de aynı kelime olduğunu her Türk anlar. Mütercim)

(255) Burası İsfahan ile Hemedan arasında bir yerdir. Hemedan'dan otuz fersah ve İsfahan'dan elli iki fersahlık mesafedir. Yakut c: VII s: 230 Mir Huand yanlış olarak burasının ismini «Kerh» olarak yazar. (Biz bu hususu izah ettik Mütercim)

(256) İbn-i Esir, İbn-i Hallikan, İmad el-Kâtib ve Ebu'l-

Melik Şah'ın Türk asıllı bulunan ordusunun çoğunluğu Kavurd Bey'e mütemayıl idiler. Bu sebepten dolayı, Kavurd Bey'in, Kirmanlı Acem asıllı ordusunun karşısında bu ordunun sağ cenahı çözülmeğe başladı. Fakat iyi bir tesadüf eseri olarak, Şeraf üd-Devle Müslim ibn-i Kureys ve Baha üd-Devle Mansur ibn-i Dubeyş ibn-i Mezid kendi Arap ve Kürd orduları ile gelerek Melik Şah'ın ordusuna iltihak ettiler ve Melik Şah'a yardımcı oldular. Bunlar ordunun sol cenahını takviye ederek, Kavurd Bey'in ordusunun sağ cenahını bozdular. Fakat bu yeni gelen orduların muvaffakiyeti Melik Şah'ın ordusunda kırkançlık doğurdu. Bunlar Şeref üd-Devle ile Baha üd-Devle'nin karargâhını basarak yağma ettiler. Fakat bu hareketler de savaşın neticesini değiştirmedii. Bu baskını hazırlayanların arzuları hilafına Kavurd Bey'in ordusu bozguna uğratıldı. Kavurd Bey ve oğlu bir yerde yakalanıp Melik Şah'ın huzuruna getirildi. Kavurd Bey, Melik Şah'dan özür diledi. Melik Şah'ın ordusunun ileri gelenlerinin kendisine yazmış oldukları mektupları ortaya koyup, bu mektupların yüzünden isyana kalkıştığını anlattı. Melik Şah da bu mektupları Nizam ül-Mülk'e verdi. Yüksek sesle okuyup emirlere duyurmasını bildirdi. Sultan'ın böyle yapmasının sebebi, bu mektupları yazan emirleri keşfedip de ağır bir şekilde cezalandırmak içindi. Fakat vezir bu işe ileri gelen bazı memleket eşrafının da isminin karışacağını düşündü ve yeni hadiselerin çıkması ihtimalinin de mevcut olacağını hesapladı. Böyle bir durumda bunların hepsinin öldürülmesi gerekirdi. O zaman da devlet iş bilen kimselerden mah-

Fidâ, savaş yerinin ismini kayd etmiyerek, sadece Hemedan civarında savaş vuku buldu demektedirler. Ancak İbn-ir Ravendî, Hamdullah Mustevfi ve Mir Huand yer ismini tasrih ederler.

rum kalacaktı. Yahut da bunların yaptıkları hareketleri görmemezlikten gelip affetmek suretiyle meseleyi kapatmak lâzımdı. Belki bu şekilde yaptıklarına pişman olurlar ve bundan böyle sadakatle çalışmağa devam ederlerdi. Nizam ül-Mülk ikinci yolu seçmeğe karar verdi. Bunun için de padişahın huzurunda işi latifeye getirerek, yazıları ortada duran mangala atıverdi. (257) Fakat Kavurd, hayatta bulundukça, Melik Şah'ın ordusu kendisine temayül gösterebilir ve ona yönelmek isterlerdi. Bu hususu nazarı itibara alan Nizam ül-Mülk ordu efradının maaşlarını yükseltti ve nihayet kargaşalık yaptıtırıldı. Kavurd ise hapishaneye gönderildi ve bir müddet sonra da padişahın emri ile katledildi. İki oğlu Emiran Şah ile Miran Şah'ın da gözlerine mil çekildi. Ordu efradı bu hadiseden haberdar oldu ise artık kimse ses çıkaramaz oldu ve herkes susup yerinde oturdu. (258)

NİZAM ÜL-MÜLK'ÜN SELAHİYETLERİNİN GENİŞLETİLMESİ

Bu hadiselerden ve zaferle neticelenen savaştan sonra, artık Melik Şah'ın saltanatının yolu üzerinde bulunan bütün manialar temizlenmişti. Fakat daha ülkenin bazı yerlerinde huzursuzluk ve kargaşalık devam ediyordu. Askerlerin bir kısmı ortalığı karıştırmak istiyorlardı. Bunlar Kavurd Bey hadisesinde muvaffakiyetsizliğe uğrayınca, hınçlarını zavallı fakir halktan alı-

(257) Bu vakanın ravisi ibn-i Hallikan'dır.

(258) İbn-i Esir, c: X, s: 32 Zubdet un-Nusre s: 48, İbn-i Hallikan Melik Şah tercümeyi hâli. Mim harfinde. Kirman Selçukiler'in tarihi. Tarih-i Selacıkayı Kirman Muhammed ibn-i İbrahim s: 13. Ebu'l-Fidâ c: II, s: 189. Rahat us-Sudur s: 126, 127. Tarih-i Güzide, s: 443. Ravdat us-Safa c: IV, s: 101.

yorlardı. Her tarafta bir fesat çıkıyor ve her yerde karışıklığın çıkmasına sebebiyet veriyorlardı. Nizam ül-Mülk ise bu meseleleri bütün açıklığı ile Melik Şah'a anlatıyordu. Memleket idaresinde ne gibi aksaklıklar olduğunu bildiriyordu.

Bunun üzerine Melik Şah ile veziri arasında şu konuşmalar oldu:

«Senin elinde her türlü selahiyet vardır. İsteddiğin şekilde bu karışıklıkların ve fitnenin önüne geçebilirsin.»

«Sultanım, sizin emriniz olmaksızın ben hiçbir şey yapamam.»

Vezirin bu cevabı üzerine Melik Şah, saltanatının bütün büyük ve küçük işlerinde Nizam ül-Mülk'e geniş selahiyet verdi. Memleket işlerini onun eline tevdi etti. Aynı zamanda kendisine «Atabey» (259) lâkabını bahsetti. Büyük bir arazi de bağışladı. Bu yer, Nizam ül-Mülk'ün kendi memleketi olan Tus ülkesini de ihtiva ediyordu. (260) Nizam ül-Mülk, Alp Arslan, zamanında da tam selahiyete sahip bir vezirdi. Kendi düşünce ve kararlarına göre işleri tedvir etmekle beraber, Melik Şah, devrinde selahiyet dairesi daha fazla genişlemiş oldu.

HİLAfet MAKAMINDAN SALTANAT BERATININ GÖNDERİLMESİ

Bu meseleler bittikten sonra, Saad üd-Devle Gevher Ayin, Melik Şah tarafından elçi olarak Bağdad'a gön-

(259) Bu ünvan, sonradan umumileşti. Halbuki ilk önce Türkler arasında alelaide «Muhterem peder» manasına gelen bir söz idi. Bir rütbe ve makam anlamına gelmezdi. Padişah, emirlerinden herhangi birisine çok hürmet gösterip de baba yerine saysaydı bu kelime ile hitap ederdi.

(260) İbn-i Esir, c: X, s: 32, 33. Ebu'l-Fida II, s: 189. Zubdet un-Nusre s: 48.

derildi. Halife'den yeni Padişah için saltanat beratı alıp gelecekti. Sâd üd-Devle, Safer 466 (Milâdî 1073) da Bağdad'a vardı. Şerefine umumî divan toplandı. Öyle iltifatlara gark edildi ki, Bağdad Bağdad olalı böyle bir gün görmemişti. Halife bizzat taht üzerinde oturup, Sâd üd-Devle'yi huzura kabul etti. Hilafet makamının veliahdı Uddet id-Din el-Muktedâ bi-Emrillah Halifenin arkasında ayakta duruyordu. Saltanat beratı yazılmış ve hazırlanmış olarak geldi. Bu beratı ilk önce Halifenin veziri okuyup, sonradan Melik Şah'a mahsus olan bahse gelince Sâd üd-Devle'ye verdi. Bu berat okunup bittikten sonra, Halife, kendi eli ile saltanat sancağını da Melik Şah'a tevdi edilmek üzere Melik Şah'ın elçisine verdi. (261)

TİRMİZİN FETHİ VE SEMERKAND HAN'IN YOLA GELMESİ

Yukarıda bahsettiğimiz gibi, Semerkand Han'ı, Melik Şah, Maverâünnehir'den ayrılır ayrılmaz itaât yolundan ayrılıp Tirmiz'i ele geçirerek Ayaz'ı mağlup etmişti. Hükûmet merkezinin durumu istikrarlı bir duruma girince, Padişah ile vezir Tirmiz meselesi ile meşgul olmağa başladılar. O bölgeye hareket ederek, Tirmiz'i muhasara altına aldılar. Selçukî ordusu kalenin hendeğini doldurup surları da mancınikle taşa tuttular. Kaleye sığınan savaşçıların cesareti kırıldı. Hele kalenin muhafızı Semerkand Han'ın kardeşi büsbütün korkuya kapıldı. Aman talep ederek barış istediğini bildirdi. Sul-

(261) İbn-i Esir, c: X, s: 32, 33. Ebu'l-Fida c: II, s: 189. Zubdet un-Nusre s: 48.

tan, bu zata iltifatta bulundu ve kendisine izaz ve ikram etti. Ayrıca hil'atler bağışladı. Şehri de Emir Sav Tekin'e tevdi etti. Yıkılan yerleri yeni baştan imar ettirdi. Surlarını tekrar yaptırdı. Bundan sonra Semerkand semtine doğru yöneldi. Han, mukavemet göstere-meyip kendi ülkesini bırakıp çekilip gitti. Sonra Padişah'a haber salıp sulh istediğini bildirdi. Nizam ül-Mülk'ü aracı yaparak kusurunun bağışlanmasını diledi. Melik Şah da onun istediğini kabul edip, kendisini affetti ve barış anlaşması akdedip Rey'e döndü. (262) Bu vakalar Hicrî 466 (Milâdî 1073) de cereyan etti.

Aynı sene Sultan'ın kardeşi Ayaz vefat etti. Padişah, onun yerine Belh ve Tuharistan'ın hükümdarlığını Emir Şehabeddin Teküş'e verdi. Bu zat da yine Alp Arslan'ın oğullarından idi. (263)

DİMAŞK (ŞAM) IN FETHİ

Sultan Alp Arslan, zamanında Şam ve Filistin'in büyük bir kısmının Mısır Fatimî halifelerinin elinden alındığından bahsetmiştik. Bu bölgede fethedilmeyen yalnız Dimaşk (Şam) şehri kalmıştı. 463 senesinde uzun zaman bu şehir muhasara edilmesine rağmen, fethedilememişti. Ramazan 467 (Milâdî 1075) de Melik Atsız, (264) yeniden bu ülkeye hücumla geçti. Muhasara etti ise de yine fethetmeğe muvaffak olamadı. Fakat

(262) İbn-i Esir, c: X, s: 38.

(263) İbn-i Esir, c: X, s: 38. Zubdet üt-Tevarih, sahibi sa-gece Ayaz'ın vefatı hadisesini nakleder. Onun ülkesinin kimlere intikal ettiğini kaydetmez. Zubdet üt-Tevarih s: 49.

(264) İbn-i Esir, bu zatın ismini «Aksis» yazmaktadır. Fakat başka bir yerde bu emirin asıl Türkçe adının «Atsız» olduğunu söyleyip, Şam halkı Türkçeyi iyi telaffuz edemediklerinden «Aksis» yapmışlardır der. Ebu'l-Fîda «Atsız» diye yazar.

bu vakadan sonra, şehirde kıtlık başladı. Bir taraftan da şehrin derebeyi ortalığı karıştırıyordu. Fatimîlerin cebbâr ve geçimsiz valisi Muallâ ibn-i Haydare, şehir halkını şehirden çıkarmağa kalkıştı. Şehirde bulunan Masmudîler ile şehrin yeni gelişen mıntıkasının sakin-leri arasında iç savaş başladı. O senenin kurak gitmesi, diğer taraftan iç karışıklık Şam halkını fazlasiyle zor bir duruma soktu. Emir Atsız, bu durumdan faydalana-rak Şam'ı üçüncü bir defa muhasara etti. Şaban 468 (Milâdî 1076) de uzun bir muhasaradan sonra, yeni Fa-timî valisi İntisar ibn-i Yahya el-Masmudî, Banyâs ve Yafa kalelerine mukabil bu şehri bırakacağını bildirdi. Selçukî orduları bu şekilde şehre girdiler. 25 Zilkâda de Dimeşk'in büyük camiinde uzun bir zamandan sonra, tekrar Abbasi halifesinin yani El-Muktedâ bi-Emril-lah'ın namına hutbe okundu. (265) Mısır Fatimî halife-sinin ismine de bu şehrin camilerinde okunaz hutbelere son verdiler. (266)

MISIR'A MUVAFFAKİYETLE NETİCELENMEYEN HÜCUM

Emir Atsız, ertesi sene 469 da Mısır'a hücumla geç-ti. Kahire şehrine kadar ilerlemeğe muvaffak oldu. O sı-ra Fatimî hükûmetinde intizamsızlık devam ediyordu. Yedi sene devam eden kıtlıktan daha yeni kurtulmuşlar-dı. Emir ül-Cuyuş (başkumandan) Bedr el-Cemalî, mem-ieket işlerine yeni baştan tanzim ediyordu. Böyle bir du-rumda, Mısırlılar için, Atsız'ın kuvvetli ordusuna karşı koymak çok zordu. Fakat hücumla geçenlerin yapmış

(265) Bu zat, Hicrî sene 467 de babası El-Kâim bi-Emrillah yerine halife olmuştu.

(266) İbn-i Esir c: X, s: 41. Ebu'l-Fîda c: II, s: 192.

oldukları yanlış hareket, bozguna uğramalarına sebebiyet verdi. Atsız'ın kuvvetleri Kahire civarına çadırılarını kurarak yerleşmişlerdi. Mısır'lıları zayıf ve herhangi bir hareket yapamaz diye düşünmüşlerdi. İşte bunun için de askerî nizam ve intizama ehemmiyet vermediler. Sağa sola saldıрмаğa ve yağmacılığa giriştiler. Zulüm ve haksızlıklara başladılar. Bu yüzden bütün memleket halkını incittiler. Civarda bulunan halk ve çiftçiler, Fatimî Halifesi El-Mustansır Billah'a feryat ve figan kopardılar. Fatimî Halifesi de halka şöyle cevap verdi:

«Benim bu kuvvetlere karşı koyacak kudretim yok. Siz yardım ederseniz bir çaresine bakarız.»

Halk mümessileri de şöyle konuştular:

«Biz asker olur, sana yardım ederiz.»

Nitekim, halk toplanarak bir kuvvet haline geldiler. Zaten, Emir Atsız'ın ordusu pek kalabalık değildi. Bir de yağmacılık için sağa sola dağıldıklarından ordunun durumu zayıflamıştı. Bu dağılık askerleri de bir araya toplamak mümkün değildi. Mısırlılar, Atsız'ın kuvvetlerine saldırdılar ve bozguna uğrattılar. Emir Atsız kaçmak zorunda kalmış, kuvvetlerinin büyük bir kısmı öldürülmüş ve bir kısmı da esir düşmüştü. Kardeşlerinden birisi öldürülmüş, diğer bir kardeşi de ağır bir şekilde yaralanmıştı. (267)

Emir Atsız'ın bu ahmakça hareketinden sonra, Mısır Fatimîleri cesaret buldular. Daha önce kaybetmiş bulundukları Şam şehrini geri almağa kalktılar. Nite-

(267) İbn-i Esir, c: X, s: 41, 43. Ebu'l-Fida c: II, s: 192. İbn-i Esir, bu vaka hakkında muhtelif rivayetlerden bahseder. Ebu'l-Fida ise, ihtisar ile, birbirine zıd iki rivayeti kaydeder. Biz burada bunların hepsinin üzerinde durduk ve halk tarafından en fazla kabul edilebilen rivayeti aldık.

kim, 470 senesinde (Milâdî 1077) Şam'a hücum edip şehri muhasara ettiler. Diğer taraftan Melik Şah, kendi valisinin hatalarını öğrenince onu azletti. Yerine de kendi kardeşi Tâc üd-Devle Tutuş ibn-i Arslan'ın Şam valiliğine tayin etti. Şam'dan başka fethedilmiş bulunan diğer yerlerin idaresini de ona verdi. Bu emir de Şam'a gittiği zaman, şehir Mısır ordularının muhasarasında idi.

Hicrî 471 (Milâdî 1077) de Melik Şah, Emir Atsız'ı sorguya çekti. Neden o şekilde davrandığını sordu. Atsız makul cevap veremediği için ölüm cezasına çarptırıldı. (268)

TEKİŞ'İN İSYANI

Şaban 473 (Milâdî 1080) senesi Melik Şah, Kirman bölgesini dolastı. O muntıkada bulunan ordunun durumunu gözden geçirdi. Buradaki askerlerin sayısını fazla buldu. Bunlardan yedi bin kişilik bir mikdarının azaltılmasını bildirdi. Melik Şah'ın fikrine göre, bu işe yaramaz askerler sadece para alıp da çalışmayan kimselerdi. Nizam ül-Mülk, padişahı bu fikrinde vazgeçirmek için çalıştı. Düşüncelerini şu şekilde açıkladı:

(268) Bu zat Şam Selçukî devletinin kurucusudur. Ebu'l-Fida bu emirin ismini «Tenuş» diye yazar. Fakat İbn-i Esir, İmad el-Kâtib İbn-i Ravendî ve Hamdullah Mustevfi «Tünüş» olarak yazarlar. (Burada kaf ile nun «k» ile «n» meselesi. Eski Türkçede doğu lehçeleri, Azerbaycan, Türkmen, Çağatay ve sairede bir harf vardır. Bu harf İstanbul lehçesinde kaybolmuş, fakat Anadolu'nun muhtelif yerlerinde halâ muhafaza edilmektedir. Bu harf «ng» harfidir. Eski yazıda buna «sağır kef» yahut da «kaf ü nün» derlerdi. Mesela eskiden «dekiz» yazar deniz ckurduk. Asıl telaffuz «Dengiz» dir. Farsça ve Arapça yazan müellifler Türkçenin bu inceliklerini bilmediklerinden bu hatalara düşmektedirler. Mütercim.

«Bunlar, ne kâtip, ne tüccar, ne esnaf ve ne de çiftçidirler. Padişahın sayesinde geçinip giderler. Bunları ordudan çıkarırsak, ister istemez hırsızlığa atılacaklardır. Bu kimselerin işi bu şekildedir. İster çalışsınlar, ister çalışmasınlar. Savaşa gitmeyip de bekleseler dahi bunların vazifesi askerliktir. Eğer onların bu işlerine son verirse, ihtimal olarak toplanıp kendilerine bir başbuğ bulurlar. Sonra da başımıza belâ kesilirler. Neticede onlarla uğraşıp dururuz. Kendilerine verdiğimiz maaşdan ziyade masrafa girer ve bunları yatıştırmak için çektiğimiz zahmet de yanımıza kalır.»

Fakat Sultan, tecrübeli ve bilgili vezirinin bu gayet makul sözlerini dinlemedi. Kendi hükmünü icra ettirdi. İşte bunun neticesi de Nizam ül-Mülk'ün söylediği gibi oldu. Ordudan çıkarılan askerler bir araya gelip Tekiş'in başına toplandılar. Onu padişah yapmak ve hükûmetin başına geçmek için kandırdılar. Tekiş de bunların sözüne kanarak isyan etti. Buşene'den çıkarak Horasan'a hücum etti. Merv ür-Rûd, Merv-i Şah Cihan ve Tirmiz'i ele geçirerek Horasan'ın o zamanki hükûmet merkezi olan Nişabur'a ilerledi. Tekiş, bu işde muvaffak olsaydı, hakikaten onun isyanı tehlikeli bir hâl alacaktı. Fakat Melik Şah, tam zamanında bütün kuvvetleriyle Nişabur üzerine yürüdü. Tekiş'in Nişabur'a girmesine meydan vermeden onu karşıladı. Tekiş, mecbur kalarak, geri dönüp, Tirmiz'e sığındı. Siyaset icabı kardeşine barış teklifinde bulundu. Fakat bu barış geçici ve zahirî bir barıştı. Tekiş, zaman kazanmak ve fırsat çıkması için başladı. Melik Şah, ülkenin uzak bir yerine gidebilir, yahut da bir gaile çıkabilirdi. Böyle bir hadiseyi yatıştırmağa uğraşırken, o da Horasan'a tekrar hücum edecekti. Nitekim Hierî 477 (Milâdî 1074) de Sultan, El-Cezire tarafında bulunurken, Tekiş, yeniden hücumu geçip

Serahs'e kadar ilerledi. Bu defa durum nezaket kesb etmişti. Rey boş olduğundan, Tekiş, bu hükûmet merkezi olan şehre yürümek istiyordu. Fakat Nizam ül-Mülk'ün dostu olan Ebu'l-Futûh Tûsî, tam zamanında siyasî bir lileye baş vurdu. Ebu'l-Futûh, Melik Şah'ın Rey'e geldiği hakkında etrafa bir havadis yaydı. Tekiş, Rey'e varmadan önce güya Melik Şah'ı karşılamağa gidiyormuş gibi merasim hazırladı. Tekiş, Melik Şah'ın korkusundan ne olur ne olmaz diye Rey istikametini bırakıp Venec'e kaçtı. (269)

(Burada bahsedilen «Vence» bugünkü Tahran'ın 40-50 kilometrelik mesafesinde Horasan yolu üzerinde bir mevkidir. Rey şehrinin de Tahran ile 10-15 kilometre mesafesi olduğunu hesaba katarsak, Tekiş'in ne kadar yakına gelmiş olduğu anlaşılır. Vence kasabasına bugün «Venek» denmektedir. Bunun gibi, Arap telaffuzuna göre ve İslâmî metinlerde sonu «cim» harfi «c» ile oiten isimler Farsçada (kaf) «k» harfi ile telaffuz edilir.)

Melik Şah, üç ay sonra, bu mıntıkaya geldi. Tekiş'in yaptıklarını öğrenince onu ortadan kaldırmağa karar verdi. Melik Şah, Tekiş'i huzuruna çağırdı. Ona bir fenalık yapmayacağına dair yemin etti. Tekiş de Melik Şah'ın huzuruna geldi. Fakat, halk onu bir daha serbest bırakmanın doğru olmayacağını ileri sürdüler. Melik Şah ise, yeminini bozmak gibi bir günahı yüklenmek istemedi. Nihayet Tekiş'i Melik Şah'ın oğlu şehzade Ahmed'e göndermek suretiyle bir çare buldular. Şehzade Ahmed de, Tekiş'in gözlerini kör etti ve hapse attı. (270)

(269) İbn-i Esir, c: X, s: 45. Ebu'l-Fidâ c: II, s: 193, 194. Zubdet üt-Tevarih sahibi bu vakadan muhtarasan bahsetmektedir. s: 71.

(270) Burası Nesef ülkesine bağlı bir yerdir. Yakut, «Dal» harfi.

İşte, tecrübeli vezirin ileri gören fikirlerini dinlememek, Melik Şah için dört senelik bir mücadeleye mal oldu. Vezirin görüşü gayet yerinde ve doğrudur. O askerlerin işine son vermekle, tasarruf edileceği zannedilen paradan çok daha fazlası sarf edildiği gibi katlanılan zahmetler de yanlış hareketin bir neticesi olmuştur. (271)

HALİFE İLE SULTAN ARASINDA AKRABALIK BAĞLARI

Sevval 474 (Milâdî 1081) de Halife El-Muktedâ tarafından, Fahr üd-Devle Ebu Nasr ibn-i Cehiyr, elçi olarak Sultan'ın huzuruna geldi. O sıra, Sultan, İsfahan'da bulunmaktaydı. Elçi Halife'ye Melik Şah'ın kızını istemek üzere gelmişti. Melik Şah da elçiyi Nizam ül-Mülk ile birlikte Türkân Hatun'un huzuruna gönderdi. Elçi ve vezir Halifenin talebini bildirdiler. Türkân Hatun cevap olarak şunları söyledi:

«Gazneyn Şahı ve Maverâünnehir hükümdarları ve hanları, kendi oğulları için, muhtelif kızlara talip olmuşlardır. Bunlar dört yüz bin dinar ağırlık vermişlerdi. Elbette ki, Halife de böyle bir ağırlık verecek olursa, Halife tercih olunur.»

Bunun üzerine Melik Şah'ın halası, Arslan Hatun, Türkân Hatunla temasa geçerek, Halife ile böyle para, pul ve maldan bahsetmenin doğru olmayacağını, Halife'yi Gazneyn Şah'ı yahut da Maverâünnehir hanları ile mukayese etmenin münasebet olmayacağını bildirdi. Arslan Hatun, Halife El-Kâim Bi-emrillah'ın dul karısı

(271) İbn-i Esir, c: X, s: 48, 55. Zubdet un-Nusre, s: 71. Hamdullah Mustevfi bu isyan hadisesinden bahseder. Fakat senesini hatalı olarak söyler. Hatta Tekiş'in Nişabur'u muhasara ettiği de hatadır.

idi. Hilafet hanedanı ile kendi hanedanının akrabalık bağlarının kurulmasının büyük bir şeref olacağını ileri sürdü. Maverâünnehir hanlarının ve Gazneyn şahlarının da Halifenin hizmetkârlarından başka bir şey olmadıklarını da söyledi.

Nihayet Türkân Hatun'u razı etti. Ancak elli bin altın dinar mehri muaccel (peşin verilen mehriye) verilmesi kararlaştırıldı. Bir de Halifenin kendi hanımından başka bir kadın veya cariye almaması şartı ileri sürüldü. Yine Halife, karısının yatağından başka bir yerde yatmayacak ve gece kadın istifraş etmeyecekti. Halife bu şartları kabul etti. Melik Şah ile Fahr üd-Devle el ele vererek anlaştılar. Safer 475 (Milâdî 1082) de Fahr üd-Devle Bağdad'a döndü.

Bu tarih üzerinden beş sene geçtikten sonra, Muharrem 480 (Milâdî 1087) de Selçukî gelini Bağdad'ın yolunu tuttu. Selçukî Melikesi'nin cehizini 130 deve, 74 katır ve 30 beygir'e yüklemişlerdi. Develerin üzerinde Rumî ipekler, altın gümüş eşya ve diğer değerli şeyler vardı. Katırlar ise daha değerli ipekli Şam ve Rum kumaşları, Hind ve Çin yünüleri ve ipeklileri, altın ve gümüş işlemler, ziynet ve mücevherat taşıyorlardı. Beygirlerde, murassa mücevher kakmalı eşyalar, incilerle işlenmiş kumaşlar ve hep altın ve çok kıymetli süs eşyaları yüklenmiş idiler.

Bu cehiz kervanına Sâd üd-Devle Gevher Âyin ile Emir Bursuk (Porsuk) ve diğer ileri gelen emirlerden bir kaç kişi önde olmak üzere refakat ediyorlardı. Gelin alayı Nehr-i Mualla'yı geçtiği zaman, halka bir hayli hil'atler ve paralar dağıtıldı. Dar ül-Hilafa'ya yaklaşıldığı zaman, Halife kendi veziri Ebu Şuca'ı gayet kıymetli bir havdec ile Türkân Hatun'un karşılanması için

gönderdi. Vezire üç yüz meşaleci refakat ediyordu. Vezir Türkân Hatun'un huzuruna ulaştığı zaman, Emir el-Mümin'in, buyurur ki, diye Kur'an-ı Kerim'den şu mübarek âyeti okudu:

«**Hak Teâlâ size emanetleri sahiblerine tevdi etmenizi emr eder.**»

Türkân Hatun'da: «**Baş üstüne ve göz üstüne**» diye cevap verdi.

Gelini vezirin getirmiş olduğu mücevher kakmalı havdece bindirdikten sonra muazzam bir ihtişamla veda merasimi icra edildi.

O sıra Melik Şah'da, memleketin durumunu tahkik etmek için Bağdad havalisine gelmişti. Avlanma bahanesi ile de şehrin civarında bulunuyordu. Melik Şah'ın yerine Nizam ül-Mülk devlet işlerini idare ediyordu. Veda merasiminde memleket eşrafının yanına geldi. Her emirin karşısında yüzlerce meşaleci vardı. Devletin ileri gelen şahsiyetleri hanımlarını havdeceelerde getirmişlerdi. Bu havdeceler ihtişam ve tantananın en yüksek derecesine göre hazırlanmıştı. Herbirinin hizmetkârı üzerinde bir hayli mücevher vardı. Hele sayısız meşaleciler gecenin karanlığını gündüz gibi aydınlatıyorlardı.

Gelinin bindiği altın ve mücevherat kakmalı havdecin etrafında, kıymetli elbiseler giymiş altın ve gümüş mücevherlerle süslenmiş meşaleci hizmetkârlar vardı. Havdecin önünde ve arkasında iki yüz kadar gayet güzel ve her biri ay parçası gibi genç Türk kızları, kıymetli bineklere binmiş ve bu bineklerin üzerinde akla hayale gelmeyen oyunlar oynuyorlardı. Bu gelin alma merasimi öyle ihtişamlı ve öyle tantanalı olmuştu ki, Bağdad halkı bu düğünün üzerinde asırlar geçtiği halde o parlak günleri unutmadılar ve bu meşhur merasim nesilden nesile söylenegeldi.

Zifafın ertesi günü, Halife, Türkân Hatun'a ve gelinin maiyetine paha biçilmez hil'atler verdi. Bütün saltanat erkânına ve ailelerine ve lîme'ye (düğün ziyafeti) davet etti. Bu velime'de eşraf ve ileri gelen şahsiyetlerle birlikte sofralar bütün halka açık tutulmuş ve her gelen misafir edilmişti. Bütün misafirlere de hil'atler verilmişti. Bu ziyafetin ne derece muhteşem olduğunu anlamak için, yalnız bir gecede kırk batman şeker harcadığını düşünmek kâfidir.

Bağdad bir hayli böyle şahane düğünler görmüştü. Fakat ibn-i Esir'in dediğine göre, böyle bir düğünü ne Bağdad ne de başka bir yer hiçbir zaman görmemişti. (272)

AKRABALIĞIN SİYASİ NETİCELERİ

Bu akrabalık o kadar sevinçli başlamasına rağmen neticesi pek sevinçli olmadı. Selçukî melikesinden Halifenin bir oğlu oldu. Çocuğun ismini Ebu'l-Fadl Cafer koydular. Bu çocuk yüzünden Halife ile Sultan arasında mesele çıktı. İhtilaf gittikçe büyüdü. Bu siyasi ihtilaflar nihayet ailevi ihtilaflara da sebebiyet verdi. Halife ile Selçukî Melikesinin aile hayatı bozulmağa yüz tuttu. Nihayet Melike, kocasının kendisine olan alâkasızlığını babasına şikâyet etti. Melik Şah Hicrî 482 (Milâdî 1089) de nazlı kızını kendi evine geri çağırarak zorunda kaldı. Selçukî Melikesi İsfahan'a geldikten sonra aynı senenin Zilkâde ayında hayata gözlerini yumdu. (273)

(272) İbn-i Esir, c: X, s: 48, 49, 65, 66. Zübde s: 72, 73. İbni-Hallikân «M» harfî Melik Şah şerhi hali. Ravdat us-Safa c: III, s: 179, c: IV, s: 102.

(273) İbn-i Esir, c: X, s: 72. Ravdat us-Safa c: III, s: 179, c: IV, s: 102.

O zaman, iki taraf arasında bulunan ve açığa vurulmamış olan ihtilâflar ortaya çıktı. İş o hadde vardı ki, Türk ülkelerinden Sultan'ın futuhat haberleri Bağdad'a ulaştığı zaman, Halifenin veziri Ebu Şuca umumî yerlerde şöyle diyordu:

«Bunun sevillecek tarafı nerede. Bu Rum ülkelerinin fethi midir ki biz buna sevinelim?»

Hicrî 484 (Milâdî 1091) de Sultan ile Halife arasında mücadele başladı. İlk önce Sultan, Halife'de Ebu Şuca'nın azlini istedi. Bu hususta da ısrarla durdu. Halife Sultan'ın bu isteğini kabul etmek zorunda kaldı. (274)

Bundan sonra yine, Melik Şah tarafından başka bir istek ileri sürüldü. Halife kendi büyük oğlu El-Mustazhir Billah'ı veliahdlikten azledecek yerine Melik Şah'ın torunu olan Ebul'-Fadl Cafer'i veliahd ilân edecekti. Halife bu teklifi kabul etmedi. Melik Şah da ısrar ettiğinden durum vehamet kesbetti. Sultan, nihayet Halife El-Mukteda'yı Bağdad'dan çıkarmağa karar verdi. Halife'ye haber gönderip, Bağdad'ı Ebul'-Fadl Cafer'e teslim et, sen de Basra, Dimaşk yahut da Hicaz'a git diye bildirdi. Fakat bu tehlikeli gelişmeler devam ederken, tam bu sırada Sultan vefat etti. Hilafet ile saltanatın çatışmaları da bu şekilde son buldu. Sonradan halk bu hadiseyi Halifenin bir kerameti olarak değerlendirdi ve Melik Şah'ın da Halifenin bedduasına kurban gittiğini ileri sürdüler. (275)

BİRİNCİ CİLDİN SONU

(274) İbn-i Esir c: X, s: 76. Zubde s: 78.

(275) İbn-i Hallikân, Melik Şah'ın tercüme-yi hali. Mim harfi. Zubdet un-Nusre s: 70.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
Kitabı negredenin önsözü	8
Müellifin önsözü	9
Selçuk Tarihinin Devreleri	11
Abbasi Devletinin Yıkılışı	12
Hükûmetin Parçalanması	15
Tahiriler	17
Tolun oğulları	18
Saffariler	19
Aleviler	19
Saman oğulları	20
Saciler	20
Zeyyarî'ler	21
Ahşid oğulları	21
Hilâfetin Selahiyetlerinin ve İşlerinin Bölünmesi	21
Emevî'lerin Hilâfet İddiaları	22
Âl-i Büveyh'in Zuhuru	23
Fatimilerin Meydana Çıkışı	26
Gaznevîler	27
Selçukîler'in Gelişi	27
Selçukîler'in Ortaya Çıktığı Sırada İslâm Âleminin Siyasî Durumu	29
Selçukîlerin İslâm Ülkesine Gelişi Ne Gibi Değişiklikler Getirdi	30
Selçukîlerin Hususiyetleri	32
Abbasi Halifeleri ile Selçukîlerin Münasebetleri	35
Selçukîlerin Yıkılışı	38
Batıniye Hareketleri	39
Haçlı Savaşlarının Başlaması	40
Selçukîlerin Sonu	41
Selçukî Devletinin Altı Devri	44
Selçukî Tarihinin Kaynakları	47
1. Tarih-i Beyhakî	47
2. Zeyn ül-Ahbar	49
3. Zübdet ün-Nüsra	50
4. Rahat us-Sudûr	51
5. Tarih ül-Kâmil	53
6. Vefayât ül-A'yân	54
7. El-Muhtasar fi Ahbar il-Beger	54
8. Tarih-i Güzide	54
9. Ravdat us-Safâ	55
10. Habib üs-Siyer	55
11. Muhtasar Selçuk-nâme	55
12. Tarih-i Selâçika-yi Kirman	56
13. Tabakat-i Nasirî	56

	Sayfa
Coğrafi Haritanın İzahı	58
Hazlaciyye yahut da Hozluhiyye Ülkesi	58
Kırgız Ülkesi	59
Kimak (Kalmuk) Ülkesi	59
Oğuz Ülkesi	59

BİRİNCİ BÖLÜM

Selçukîler'in Ortaya Çıkma Devri — Türkistan'dan Nişabur'a kadar. (Dördüncü ve beşinci Hicrî asrın ortaları)

Selçukîlerin Ashı	61
Oğuz Soyunun Durumu	62
Selçuk'un Babasının Durumu	65
Selçuk'un İlk Devirleri	66
Ana Yurttan Göç	66
İslâm Ülkelerine Geliş	68
İslâmiyeti Kabul Etmeleri	69
Nüfuzun Genişletilmesi	70
Selçuk'un Ölümü	72
Selçuk'un Çocukları	72
Tuğrul Bey ile Çağrı Bey'in Durumu	74
Samanî Devletinin Yıkılışı	75
Maveraünnehir'de Türkler Devri	77
Sultan Mahmud Gaznevî'nin Gelişi	79
Arslan İbn-i Selçuk'un Yakalanması	81
Arslan'ın Oymağının Horasan'a Girişi	84
Selçukîlerin Horasan'da Kargaşalık Çıkarmaları	85
Mahmud'un Ölümü ve Mes'ud'un Onun Yerine Geçmesi	87
Selçukî Türklerine Karşı Mes'ud'un Davranışı	88
Tuğrul Bey'le Ali Tekin Han'ın Savaşları	92
İki Muhalif Zümrenin Gaznevîler Aleyhine Birleşmeleri	93
Altuntaş'ın Buhara'ya Hücumu	95
Altuntaş'ın Oğlu Harun'un İsyanı	96
Harun ile Selçukîlerin Anlaşması ve Birleşmeleri	97
Şah Melik'in Selçukîlere Karşı Hücumu Geçmesi	98
Harzem Şah'ın Katli	99
Mes'ud'un Mühim Bir Siyasi Hatası	100
Selçukîlerin Horasan'a İnmeleri	104
Gaznevîlerin Kuşukusu	106
Müşavere Meclisi	108
Selçukîlerin Horasan'dan Çıkarılmaları İçin Düşünülen Çareler	110
Gaznevîlerin Savaşa Girmeleri ve Bozguna Uğramaları	111
Geçici Barış	114
Sulhun Neticesi	117
Kargaşalığın Yeniden Baş Göstermesi	119

	Sayfa
Selçukîlerin Daha Fazla İsteklerde Bulunmaları	120
Gaznevî Emirlerinin Gafleti	122
Hindistan'a Hücum Edilmesi ve Bu Seferin Neticesi	123
Neticeyi Belli Eden Savaş	125
Tuğrul'un Nişabur'da Tahta Çıkması	126
Selçukîlerin Ortaya Çıkış Devirlerine Umumi Bir Bakış	128

İKİNCİ BÖLÜM

Hükûmet Kurma Devresi — Tuğrul Bey (Hicrî 429-455) (Milâdî 1037-1063)

Nişabur'da Tuğrul Bey Sarayı ve Divanı	134
Emniyet ve Asayişin Temini	136
Mes'ud'un Horasan İçin Son Teşebbüsü	138
Ardı Ardına Devam Eden Hatalar	139
Ali Âbad Savaşı	141
Selçukîlerin Savaş Kurulu	
Telh-âb (Acı Su) Savaşı	144
Bozgunla Sonuçlanan Zafer	145
Barış Müzakeresi	147
Savaşın Yeniden Başlaması	150
Mes'ud'un Nişabur'a Girişi	153
Feci Duruma Geri Dönüş	154
Mes'ud'un Dehşetli Hezimet	157
Tuğrul'un Padışahlığının İlanı	158
Halifeye Gönderilen Mektup	160
Ülkenin Taksimi	162
Belh'in Fethi	163
Harzem'in Fethi	167
Rey Hemedan ve Curcan'ın Fethi	170
Cibal'in Fethi	171
Buveyh Devletine Karşı Yumuşaklıkla Geçinmesi	172
Barışın Yenilenmesi	176
Rûm, ve Abhaz (Apaza) Savaşları	179
Buveyh Oğulları Arasındaki İhtilaf ve Anlaşmazlık	182
İsfahan'ın Fethi	183
İç Savaş Tahrirleri	184
Selçukîlerin Hilâfet Makamına Gönderdikleri Elçiler	186
Azerbaycan ve Ermenistan'ın Fethi	187
Besâ Siyeri Hadisesi ve Kargaşalığı	188
Bağdad'ın Tuğrul Tarafından Alınışı	190
Âl-i Buveyh Devletinin Sona Ermesi	193
Hilâfet Hanedanı ile Akrabalık Kurulması	195
Besâsîrî Gaillesi	196
Halife'nin Tuğrul ile Görüşmesi	198
İbrahim İnal'ın İsyanı	202

Besâsîrî'nin Bağdad'ı Zaptı	203
Besa Siyâsî'nin Bozguna Uğraması ve Bağdad'ın Tekrar Ha-	
life Eline Geçmesi	204
Irak'ın Vergi İşleri (Divan'ı)	207
Tuğrul'un Halifenin Kızı ile Evlenmesi	207
Tuğrul Bey'in Ölümü	213
Tuğrul Bey'in Ahval ve Hareketleri	214
Tuğrul'un Başarılarının Sebepleri	216
Tuğrul'un Bey'in Devlet Nizamı	218

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Yükselme Devri — Alp Arslan	222
Kargaşahklar ve İç Savaşların Son Bulması	223
Rey'in Ele Geçip, Amid ül-Mülk'ün Yakalanması	225
Bağdad'da Alp Arslan Namına Okunan Hutbe	226
Hristiyan, Ermenistan ve Gürcistan'a Sefer	227
Maveraünnehir ve Türkistan	230
Melik Şah'ın Veliahdlığı	231
Kirman ile Fârs'da Çıkan Hadiseler ve İsyanlar	232
Şam, Hicaz ve Yemen'de Selçukîlerin Tesiri	234
Kayser-i Rum ile Savaş	237
Hilâfet Hanedanı ile Akrabalık	250
Bağdad Şehrine Yeni Asayış Amirinin Tayin Edilme Meselesi	251
Sultan Alp Arslan'ın Şehid Oluşu	252
Alp Arslan'ın Ahlâkı ve Ahvalı	255
Alp Arslan'ın Çocukları	258

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Yükselme Devrinin Devamı — Melik Şah
(Hicrî 465-485) Milâdî (1072-1092)

Semerkind Hanı'nın Ayaklanması	260
Gaznevîlerin Ayaklanması	260
Kavurd Bey'in Ayaklanması ve Yenilmesi	261
Nizam ül-Mülk'ün Selahiyetlerinin Genişlemesi	263
Hilâfet Makamından Saltanat Berâtının Gönderilmesi	264
Tirmizî'nin Fethi ve Semerkand Hanı'nın İtaât Etmesi	265
Şam (Dimâşk'ın) Fethi	266
Mısır'a Karşı Başarısızlıkla Sonuçlanan Hücum	267
Tekis'in Ayaklanması	269
Halife ile Sultan (Selçuk Hükümdarı) Arasında Akrabalığın	
Kurulması	272
Akrabalığın Siyasî Nedenleri	275